

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

BİR TARİHÇİ OLARAK M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY
(Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihi İle İlgili Eserlerinin Tahlili)

DOKTORA TEZİ

İlhami AYRANCI

ANKARA 2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

BİR TARİHÇİ OLARAK M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY
(Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihi İle İlgili Eserlerinin Tahlili)

DOKTORA TEZİ

İlhami AYRANCI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nahide BOZKURT

ANKARA-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

BİR TARİHÇİ OLARAK M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY
(Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihi İle İlgili Eserlerinin Tahlili)

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nahide BOZKURT

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Nahide BOZKURT

.....

Prof. Dr. Nesimi YAZICI

.....

Prof. Dr. İbrahim SARIÇAM

.....

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

.....

Prof. Dr. Mustafa Zeki TERZİ

.....

Tez Sınav Tarihi: 31.07.2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IX
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1
a-Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	4
b-Yöntem ve Teknikler.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN HAYATI	
1. M. Şemseddin Günaltay'ın Yetiştığı Sosyal ve Siyasi Çevre.....	11
2. Şemseddin Günaltay'ın Doğumu, Soyu, Tahsil Hayatı ve Memuriyetleri....	26
3. Karakteri (Kişiliği).....	29
4. Siyasi Çalışmaları.....	32
4.1. Başbakanlığı.....	34
İKİNCİ BÖLÜM	
M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN FİKİR DÜNYASI	
1. Fikir Hürriyeti Konusundaki Görüşleri.....	44
2. Bilim Adamı Kimliği.....	46
3. Din Anlayışı	
3.1. Günaltay'a Göre Din ve İnsanın İnanma İhtiyacı.....	48
3.2. İslam Dini Hakkındaki Görüşleri.....	53
3.2.1. Türkler ve İslamiyet.....	55

3.2.2. İslam Dünyasının Geri Kalmasının Sebepleri ve Bundan Kurtuluş Yolu.....	57
3.3. Dindar ve Asrî (Çağdaş) Olmak.....	70
3.4. Din, Ahlak ve Vicdan İlişkisi.....	71
3.5. Din Eğitimi.....	73
4. Laiklik Anlayışı.....	75
5. Hurafe Hakkındaki Görüşleri.....	77
6. Teksir-i Nüfus (Nüfusun Artırılması) Konusundaki Görüşleri	80
7. Demokrasi Anlayışı.....	82
8. Yenilikçiliği.....	85
8.1. Reformculuğu.....	86
8.2. İnkılap Hakkındaki Görüşleri	89
8.3. İctihad Hakkındaki Görüşleri	91
9. Batı Hakkındaki Görüşleri.....	95
10. Milli Ruh (Milliyetçilik) Anlayışı.....	99
11. Etkilendiği Kimseler.....	102
11.1. Fikirlerinde Meydana Gelen Değişiklikler.....	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN ESERLERİ

1. Tarih Konusu Dışında Kaleme Aldığı Eserleri

1.1. Müspet Bilimler Alanında Kaleme Aldığı Eserleri

1.1.1. Fennin En Son Keşfiyatından.....118

1.1.2. Felsefe-i Ülâ.....118

1.1.3. Hürriyet Mücadeleleri.....121

1.2. Biyografi Alanında Kaleme Aldığı Eserleri

1.2.1. İbn-i Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi.....122

1.2.2. İbn-i Sina ve Mantık.....122

1.2.3. Farabi'nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri.....123

1.3. Derleme Türünde Kaleme Aldığı Eseri

1.3.1. Müntehab Kıraat124

2. Dünya Tarihi İle İlgili Kaleme Aldığı Eserleri

2.1. Tarih I.....124

2.2. İran Tarihi.....126

2.3. Mezopotamya-Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler; İkinci Babil imparatorluğu.....	127
2.4. Suriye ve Palestin.....	128
2.5. İbraniler.....	128
2.6. Yakın Şark I.....	129
2.7. Yakın Şark II Anadolu.....	131
2.8. Yakın Şark III.....	132
2.9. Yakın Şark IV.....	132
3. Dinler Tarihi Alanında Kaleme Aldığı Eseri	
3.1. Tarih-i Edyân.....	133
4. Türk Tarihi İle İlgili Kaleme Aldığı Eserleri	
4.1. Mufassal Türk Tarihi.....	136
4.2. Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind.....	139
4.3. Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra....	140
5. Makaleleri	
5.1. Sırat-ı Müstakîmde Yayınlanan Makaleleri.....	141
5.2. Sebilürreşad'da Yayınlanan Makaleleri.....	143

6. İslam Tarihi İle İlgili Eserleri

6.1. Zulmetten Nura.....	151
6.2. Hurafattan Hakikate.....	159
6.3. Maziden Atiye.....	163
6.4. Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti.....	168
6.5. Tarih II, Ortazamanlar.....	169
6.6. İslâm Tarihi.....	210
6.7. İslâm'da Tarih ve Müverrihler.....	214
6.8. İslâm Dini Tarihi.....	218
6.9. İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri.....	221

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN TARİHÇİLİĞİ

1. Tarih Yorumu.....	226
2. Türk Tarihi Hakkındaki Görüşleri.....	234
3. İslam Tarihciliği ve Bu Konudaki Görüşleri.....	247
4. Tarihteki Metodu.....	256

5. Türk Tarih Kurumu'ndaki Çalışmaları.....264

6. "Türk Tarih Tezi" Konusundaki Çalışmaları.....272

SONUÇ.....278

BİBLİYOGRAFYA.....282

ÖZET

ABSTRACT

ÖNSÖZ

Tarih, “geçmiş hakkında yorum yaparak onu anlama, geçmiş ile yaşanan dönem arasında köprüler kurma ve elde edilen ders ve tecrübelerle geleceğe sağlam adımlarla yürüyebilmenin yolu” olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre, geçmişin bilimi olan tarih, mazide yaşanan olaylar veya bunlar hakkındaki belgelerin verileridir. Bu veriler ise, insanlığın tarihteki fiil ve fikirlerinin bilgisidir.

Tarih, insanın kendi toplumunu tanımaya yardımcı olur, düşüncelerini şekillendirmede ve içinde bulunduğu toplumdaki yerini belirlemede önemli bir rol oynar. İnsanoğlu kendisinin “konusu” olduğu tarihi bilerek ve ondan gereği gibi dersler çıkararak, kendi hayatına ve geleceğe iyi bir şekilde yön verebilir. Tarih, sadece bilgi seviyesinde kaldığı zaman değil de; insanın hizmetine girdiği (ders alındığı) takdirde faydalı olabilir. Çünkü tarih, aynı zamanda insanlara doğru neticelere varmaları için yön veren bir düşünce tarzıdır.

Ancak, bizim ders çıkarmaktan kastımız, tarihle öykünmek değildir. Çünkü, insanlık için tarihin böyle algılanmasında ciddi problemler vardır. Öykünülmesi gereken geçmiş, daha güzel bir biçime sokulmak için bozulmak, böylece de serbestçe uydurulmuş bir masal haline getirilmekle karşı karşıyadır. Oysa, tarihin bizler için faydalı olabilmesi için, bizim geçmişin bilgisi ışığında bugünü bilinçli bir şekilde yaşamamız, yarını bundan dersler çıkararak hazırlamamız gerekir. Böylece tarih, yalnız ömür tüketilen zamana değil, gelecek nesillere de faydalı olur.

Bu çalışma, içinde bulunduğumuz medeniyetin İslam tarihinden doğduğunu düşünen Mehmet Şemseddin Günaltay'ın özellikle tarihçi kimliğine vurgu yapılmak üzere hazırlanmıştır. Çalışmamızda kaynak olarak Günaltay'ın eserleri temel alınmış, bununla birlikte, T.B.M.M. kütüphanesinden, Meclis zabıtlarından ve hakkında kaleme alınmış her türlü çalışmadan ve diğer eserlerden gereği gibi istifade edilmeye gayret edilmiştir. Her şeye rağmen çalışmamızın hatasız/eksiksiz olduğu iddiasında değiliz. Bilim adına alana küçük de olsa bir katkımız olabileceksen bahtiyar oluruz.

Günaltay, yakın tarihimiz ile ilgili alınan karar ve uygulamalara kaynaklık ederek tarihimize ve milli kültürümüze sadakatle hizmet etmiş bir bilim ve devlet adamı olarak; gerek sosyal konularda, gerekse tarih sahasında, Türk irfan ve kültürüne katkı sağlayacak çok sayıda esere imza atmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı, Cumhuriyet döneminde özellikle İslam tarihi alanında bir otorite olarak kabul edilen Günaltay'ın ve eserlerinin iyi anlaşılması/yorumlanması gerektiğini düşünüyoruz. Bu, sadece bir şahsın ve eserlerinin tanınmasına değil, aynı zamanda yakın tarihimizin daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmaya katkılarından dolayı teşekkür etmem gereken o kadar çok kimse var ki her birinin adını sayabilmem mümkün değil. Bunlar içerisinde, çalışmalarım esnasında her türlü yardım ve desteğini gördüğüm Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphane Şubesi Müdürü Zakir Köseoğlu ve Uzman Selim İnel başta olmak üzere Kütüphane personelini ve Ankara Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Seyfettin Erşahin'i burada özellikle anmak istiyorum.

Tez danışmanım sayın Prof. Dr. Nahide Bozkurt'un katkı ve desteği olmadan bu araştırma tamamlanamazdı. Kendisine araştırmalarım esnasında yaptığı bilimsel katkı ve yakın ilgisi sebebiyle teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İlhami AYRANCI

Ankara-Mayıs 2007

KISALTMALAR

a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
Ank.	: Ankara
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Dğr.	: Diğeri, diğeri
E.Ü.İ.F.D	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Fak.	: Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
M.	: Miladî
Mat.	: Matbaası
Mad.	: Maddesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.a.s.	:Sallallahü Aleyhi Vesellem
S.D.Ü	: Süleyman Demirel Üniversitesi
sh.	: Sayfa

Sos. Bil. Enst.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.Ü.S.B.E.	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sy.	: Sayı
T.A.	: Türk Ansiklopedisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Trs.	: Tarihsiz
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.T.T.C.	: Türk Tarih Tetkik Cemiyeti
U.Ü.İ.F.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınlayan
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Tarihi, “geçmişte olan hadiseler veya bunlar hakkındaki belgelerin verileri”,¹ “Sosyal bünyenin organı olmak itibariyle insanlığın fiil ve fikirlerinin inkişafını takip eden bilgi”², “geçmişin bilimi”³ diye tanımlamak mümkündür. Geniş anlamda ise tarih, insanoğlunun geçmişte kaydettiği gelişmeler, birbirleriyle olan ilişkileri, uygarlıkları, maddi-manevi-ruhi olgunlaşmaları ile iç ve dış sorunlarını kapsar.⁴

Yukarıda yapılan tanımlarda görüldüğü gibi, tarih; geçmişin incelemesidir, geçmişte olmuş-bitmiş olayları kapsar. Geçmişin bilgisi doğrudan doğruya değil, geçmişte bırakılmış olan bir takım verilerin değerlendirilmesiyle mümkün olur. Çünkü eleştiri, tarihsel bilginin vazgeçilmez şartıdır. Bu veriler şimdiki zamanda bulunur ve tarihçi tarafından işlenir. Tarihçi, bu verilerden yola çıkarak varolan şeyleri araştırır.

Tarih, yalnız günümüz insanlarını aydınlatmakla kalmaz, gelecek nesillere de faydalı bir mürebbi olur.⁵ İşte bu noktada tarihin insanlığa sağlayacağı büyük katkılar söz konusudur. Bunun için diyebiliriz ki, tarihin

¹ Ariel ve Will Durant, *Tarih Üzerine*, Çev. Hüseyin Zamantılı, Hülbe Yay, Ankara 1983, sh, 15.

² A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usül*, 4. Baskı, İstanbul 1985, sh, 2.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usül*, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay, İstanbul 1990, sh, 1.

⁴ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 1991, sh, 8.

⁵ Günaltay, *Tarih I*, Maarif Matbaası Ankara 1941, sh, 2.

konusu olan insanın⁶ geleceğe yön verebilmesi, geçmişi bilmekten ve ondan ibret almaktan geçmektedir.

Bilgi ve tecrübe, ya olayın içinde bizzat yaşamak veya sonradan öğrenmek suretiyle elde edilebilir. İnsan ömrünün sınırlı oluşu, ona her şeyi bizzat elde etme ve tecrübe etme imkanı vermemektedir. Kalkaşandî, (ö. 821/1418) tarihi; sahili bulunmayan uçsuz bucaksız bir denize benzeterek, onu tanıyan insanların bu denizin nimetlerinden istifade edebilen kimseler olduğunu söylemektedir.⁷ Çünkü, geçmişe ait bilgi ve haberleri iyi bilen ve bunlardan ders alabilenler, zengin bir tecrübe hazinesine sahip olurlar.

İnsan hayatında sahip olduğu bilginin ve eski tecrübelerin önemli bir yeri ve değeri vardır. Çünkü, insanlığın geçmişine ait bilgiler, fikri yapı bakımından insanın gelişmesini sağlar ve ona geniş bir dünya görüşü kazandırır. Bunun içindir ki tarih, bu değerleri ile eğitim-öğretim alanında en eski ders konularından birisi olmuştur. Tarihini bilmeyen bir millet, hafızasını kaybetmiş bir insan gibidir. Mazisinden habersiz bir topluluğun, çocuktan farkı yoktur. Zira ikisinin de 'dün'ü mevcut değildir.⁸ Mazi ile irtibatın kesilmesini istemek, bir milletin yok olmasını istemekle eş anlamlıdır. Çünkü geçmiş ile bağı bulunmayan, mazisinde gurur bulmayan bir millet sönüp

⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, sh, 3; Bkz, Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, sh, 8.

⁷ Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a fi Sinaati'l-İnşa*, Beyrut 1987, sh, 469.

⁸ Ziya Kazıcı, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi*, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004, sh, 994.

gider. Günaltay'a göre, milleti bu akıbetten korumak için, maziye ve tarihe bağlılık canlı tutulmalıdır.⁹

Toplumlar kültür, inanç ve geleneklerini bir sonraki nesle aktarabildikleri takdirde ayakta kalabilirler. Çünkü, bir milletin kültür değerleri, o milletin tarihine dayanır. Dolayısı ile, bir milletin en güçlü dayanağı, onun tarihidir denilebilir. İşte bu sebeple, insanın geçmiş ile ilgili bilgilere olan düşkünlüğü zaman geçtikçe artmış, bu bilgilere sahip olanlar toplumda değer kazanmış, hatta medeni milletlerin çoğunda devletin en yüksek yöneticisi yanında danışmanlık gibi önemli görevler almışlardır.

19. yüzyıla kadar bütün dünyada tarih denilince siyasi olayların anlatımı anlaşılıyor ve yazılan tarih eserleri çoğunlukla siyasi hayatın anlatımını konu ediniyordu. Zamanla, geçmişte kalmış bir dönemin tarihinin sadece siyasi boyutuyla ele alınmasının eksik olacağı görülmüş,¹⁰ 19. yüzyıldan itibaren tarih ilminde yaşanan gelişmeler, tarih araştırmalarının kapsamının da genişlemesine yol açmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen ciddi çalışmalar ve tarih, tarih felsefesi ve metodolojisi alanında yaşanan büyük gelişmeler sebebiyle 19. ve 20. yüzyıllar felsefi açıdan "tarih yüzyılları" olarak adlandırılmıştır.¹¹

⁹ Günaltay, "Memleketimizde Kutsiyet Duygusu Yaşayacaktır", Sebilürreşad, c, III, sy, 60, 1949, sh, 158.

¹⁰ İbrahim Sarıçam, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler II", İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004, sh, 891.

¹¹ Bkz, Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998, sh, 85 vd.

Bu vesile ile ifade etmek isteriz ki, 'kendi varlığımızın köklerini tanımak ve bugünkü hayatımızın potansiyelini aydınlatmak' anlamına gelen tarih şuuru,¹² 19. asırdan itibaren uyanan ve dünya çapında sesleri işitilen bütün milletlerde olduğu gibi, ülkemizde de ifadecisini beklemektedir.¹³

a-Araştırmanın Konusu ve Önemi:

Araştırma konumuz, "Mehmet Şemseddin Günaltay'ın hayatı, eserleri ve İslam Tarihi ile ilgili çalışmalarının eleştirisi"dir. Amacımız, tarihe ve özellikle de İslam tarihine dair onlarca eser ve makale kaleme almış olan Şemseddin Günaltay'ın 'tarihçi kimliği'nin ön plana çıkarılarak incelenmesidir. Tezimizde yapılan her değerlendirmede bu husus dikkate alınacaktır.

Öncelikle şunu ifade etmek istiyoruz: Biz, Günaltay'ın; hem şahsiyet olarak, hem de eserleri bakımından çok iyi bilinmesi gereken bir kimse olduğunu, onunla ilgili yapılacak çalışmaların bu ülkenin kültürü ve tarihi bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Detayına daha sonra ilgili bölümlerde girmek üzere burada şu kadarını söylemekle yetineceğiz: Günaltay'ın kendi zamanında bu ülke insanı için problem olarak gördüğü ve geliştirilmesi, ilerlemesi, yenilenmesi veya yok edilmesini savunduğu (neredeyse) her şey bu gün de "problem" olarak önümüzde durmaktadır. Bu alanda gereken çalışmalar yapılamamış, en azından başarıya ulaşılamamış görünüyor. Örneğin, onun en çok şikayet

¹² Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak, Yay, Pulhan Matbaası, İst, 1948, sh, 226-227.

¹³ Hilmi Ziya Ülken, a.g.e, sh, 217.

ettiği “Hurafeler”, Müslümanlar için bugün de bir numaralı handikap olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının 2006 yılında yaptırdığı araştırmalar sonucu 1380 adet hurafe tespit edilmiştir.¹⁴ Bu sonuç da göstermektedir ki, Günaltay bu problemi, bu yüzyılın özellikle ilk çeyreğinde yoğun bir şekilde gündeme getirerek halkı uyarmış, ancak, aradan geçen yaklaşık bir asırlık süre zarfında problemin çözümüne yönelik yeterli adım atılamamış, bu alanda bir başarı sağlanamamıştır.

Günaltay, yakın tarihimize tanıklık etmiş, devletin üst düzey kadrolarında görev yapmıştır. İslam düşüncesi ve tarihi üzerine çok sayıda esere, Sıratımüstakîm, Sebilürreşad, İslam dergileri başta olmak üzere değişik yayın organlarında çok sayıda makaleye imza atmış bir kimsedir.¹⁵ Eserleri geniş halk kitleleri tarafından rahatlıkla okunup anlaşılmış, o günün şartlarında bile kimi eserlerinin bir’den fazla baskısı, bir çok makalesinin de ayrı basımları yapılmıştır.¹⁶ Çok yazdığından olacak, Mehmet Akif’in “makasla yazı yazar” nüktesine mahzar olmuştur.¹⁷ Böyle bir kimliğe sahip birisi hakkında çok sayıda çalışmanın yapılmış olduğu düşünülür. Oysa gerçek böyle değildir. Günaltay’ın tarihçiliği konusunda yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın başlıca yapılma sebebi de budur.

¹⁴ Bkz, Kıyaseddin Koçoğlu, “21. Yüzyılın Türkiyesinde Hurafeler”, Diyanet Aylık Dergi, sy, 186, Haziran 2006, sh, 5.

¹⁵ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, c, II, Risale Yay, İst, 1978, sh, 404.

¹⁶ Günaltay’ın bir’den fazla baskısı yapılan eserleri için; “*Zulmetten Nura*” ve “*İslam Tarihi*” adlı kitapları, ayrı basımları yapılan makaleleri için de; “İbn-i Sina’nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi, Farabi’nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri” örnek olarak verilebilir. Ayrıca bkz, Hikmet Dizdaroğlu, “İslam Tarihi”, Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya Dergisi, c, VII, sy, 4, Nisan 1962, sh, 131 vd.

¹⁷ Mahir İz, *Yılların İzi*, 2. baskı, İstanbul 1990, sh, 144.

Günaltay'ın ilmî, idarî, siyasî faaliyetlerinin ele alındığı çalışma¹⁸ bugüne kadar bu alanda yapılmış en detaylı araştırma özelliğini taşımaktadır. Bunun dışında onun değişik yönlerinin ele alındığı Yüksek Lisans çalışmaları bulunmaktadır.¹⁹

Günaltay ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda genel olarak, II. Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayınlamış olduğu eserlerinin ele alındığı görülmektedir. Konu ile ilgili yapılmış çalışmaları incelediğimizde, birkaç kitabı ile makalelerinin yeni harflere çevirisi ve yeri geldiğinde temas edeceğimiz bir-iki makaleyi²⁰ onun bilim adamı, özellikle de tarihçi kimliğinin

¹⁸ Yaşar Özüçetin, *Mehmet Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, İlmî, İdarî, Siyasî Faaliyetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

¹⁹ Bkz, Muhammed Şevki Aydın, *M. Şemseddin (Günaltay)ın Zulmetten Nura ve Hurafattan Hakikate Adlı Eserlerindeki Din Eğitimi Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1986; Bayram Ali Çetinkaya, *Şemseddin Günaltay ve Fikriyatı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994. (Bu çalışma, 2003 yılında "Türkiye'nin Modernleşmesi sürecinde Şemseddin Günaltay" başlığıyla kitaplaştırılarak Araştırma Yayınları arasında çıkmıştır.); Hüseyin Subhi Erdem; *M. Şemseddin Günaltay'da Türk Toplumunun Problemleri ve Felsefe*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995; Necmi Uyanık, *Modernist İslamcı Bir Aydının Geleneksel Eğitim Kurumlarına Bakışı: Medreseler Tekkeler ve M. Şemseddin Günaltay*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996; Mustafa Şakacı, *M. Şemseddin Günaltay'ın Felsefi Kişiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996; Sevdije Yıldız, *M. Şemseddin'in Tarih-i Eryan İsimli Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 1998; Mehmet İşgüzar; *Mehmet Şemseddin Günaltay'ın Düşünce Tarihimizdeki Yeri ve Eğitimle İlgili Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998; Ali Çağlar Deniz, *M. Şemseddin Günaltay'ın Dini ve Toplumsal Görüşleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

²⁰ Bu mealden olarak, M. Şevki Aydın, "M. Şemseddin'in Fikir Dünyası" ve "M. Şemseddin'in Din Eğitimi Anlayışı" adlı makalelerini; Süleyman Sayar'ın; "M. Şemseddin Günaltay ve İslam'da Tarih ve Müverrihler'e Dair" adlı makalesi ile Kamil Şahin'in, "Mehmet Şemseddin Günaltay" adlı makalesini burada zikredebiliriz.

tanıtılması bakımından yeterli bulabilmek mümkün değildir. Bu durum değişik çalışmalarda da dile getirilmiştir.²¹

Bu çalışmamızın, siyasi ve akademik aksiyonu ile II. Meşrutiyet sonrası Türk siyaset ve düşünce tarihinin önemli simalarından birisinin özellikle tarihçi kimliği konusuna katkı sağlayacağını ümit ediyoruz. Günaltay ismi bize ilk etapta onun tarihçiliğini çağrıştırmaktadır. Çalışmamızın ileriki sayfalarında görüleceği üzere, onun çalışmalarının ağırlık noktası tarih alanındadır. Ne var ki, yaptığımız araştırmalarda, onun bu yönünün ele alındığı akademik bir çalışma veya müstakil bir eser de tespit edemedik. Bizi böyle bir araştırma yapmaya iten sebeplerden birisi de bu olmuştur.

Bu araştırmanın amacı, Osmanlı ile Cumhuriyet Türkiye'si arasında bir geçiş dönemi düşünürü olarak, hem fikirleri ile başkalarını etkilemiş bir aydın, hem de Başbakanlığa kadar yükselebilmemiş bir siyaset adamı olan M. Şemseddin Günaltay'ın yaşadığı dönem, hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermek, özellikle de tarihçi kimliğinin bilimsel veriler ışığında ele alınarak incelenmesidir. Bunu yaparken, "nesnel sağlamlığı olan bilgiler bütünü, ispatlanmış ve tasnif edilmiş bilgiler demeti"²² olarak tanımlanan ve başlıca

²¹ Muhammed Şevki Aydın, *M. Şemseddin (Günaltay)ın Zulmetten Nura ve Hurafattan Hakikate Adlı Eserlerindeki Din Eğitimi Anlayışı*, sh, 10; Mehmet İşgüzar; *Mehmet Şemseddin Günaltay'ın Düşünce Tarihimizdeki Yeri ve Eğitimle İlgili Görüşleri*, sh, 54-55, 135. Ayrıca bkz, Cahit Baltacı, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi*, (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004, sh, 985.

²² Niyazi Karasar, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama Yöntemi*, Kavramlar İlkeler Teknikler, Ankara 1981, sh, 1

özellikleri; yalın, açık ve tarafsızlık olan “bilimsel yöntem”i takip ederek objektif bir çalışma ortaya koymaya gayret edeceğiz.

b-Yöntem ve Teknikler:

Bazı tarihçiler, tarihi olaylara ait haberlerin eleştirisini yapmaz, olduğu gibi nakletmekle yetinirler. Oysa, tarih yazmanın asıl önemli kısmı, olayların izahı ve tahlilidir. İtalya rönesansının ünlü kişilerinden Gişarden’in (1482-1540) “İtalya Tarihi” adlı eserinde, eleştiriye büyük ölçüde yer vererek geliştirdiği metot ile tarih felsefesinde önemli bir adım atarak tarih yazıcılığında büyük bir inkılabın öncüsü olduğu kabul edilmektedir. Gişarden’in geliştirdiği bu yeni metoda “Neden nasılcı” veya “Araştırmacı” tarih yazıcılığı denir. Bu metodu en olgun seviyesine Leibniz ve Ranke ulaştırmıştır²³.

Biz de bu çalışmamızda, tarih yazıcılığının en iyi şekli olan araştırmacı (neden-nasılcı) metodu²⁴ takip edecek, *“Etkinliğimi artırmadan ya da doğrudan doğruya canlandırıp hayatıma bir şey katmadan bana yalnızca bilgi veren her şeyden nefret ediyorum”* diyen Goethe’nin²⁵ sözünü ilke edinerek, bilgi bahçesinde sorumsuzca başıboş dolanmak yerine, tarihi yorumlayarak ve ondan dersler çıkararak, araştırmamızı bilime, insan hayatına katkı sağlamaya yönelik kılmaya gayret edeceğiz. Böylece, ele

²³ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Öz Eğitim Yay, Konya 1995, sh, 45.

²⁴ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, sh, 49.

²⁵ Bu söz Goethe’nin Schiller’e Weimar’dan 19 Aralık 1798 tarihinde yazdığı mektuptan alınmıştır. (Goethes Briefe, Çev, Friedrich Nietzsche, in vier Banden, Christian Wagner Veriag, Hamburg, 1964.) Bkz, Friedrich Nietzsche, *Tarih Üzerine*, Terc, Nejat Bozkurt, Say Yay, 7. baskı, İstanbul 2002, sh, 63.

aldığımız konuları/olayları sadece haberci ve nakilci tarih yazıcılığı seviyesinde bırakmaksızın, Nietzsche'nin deyimiyle; "mezar kazıcısı"²⁶ tarih antropologu konumunda kalmayacak, olaylardan belli sonuçlar çıkartarak (tez konumuz olan Günaltay'ın da sıkça başvurduğu metodu kullanarak) olaylardan gerekli dersleri çıkarmaya çalışacağız.

Çalışmamız Önsöz, Giriş ve Sonuç dışında dört bölümden meydana gelmektedir. "Giriş"te araştırma konusunun önemi vurgulanmaya çalışılarak, çalışmada uygulanan yöntem hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde M. Şemseddin Günaltay'ın hayatı anlatılmış, yetiştiği çevre hakkında bilgi verilerek içinden çıktığı dünya, yetiştiği kültürel ve siyasi yapı tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Günaltay'ın fikir dünyası ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm Günaltay'ın eserlerine ayrılmıştır. Bu bölümde Günaltay'ın eserleri tanıtılarak düşünce dünyasının daha iyi anlaşılmasına gayret edilmiştir. Dördüncü bölümde ise Günaltay'ın tarihçi kişiliği ele alınmaktadır.

Çalışmamız içerisinde hayli önem arzeden kitap tanıtımları mümkün olduğunca kısa tutulmuş, Günaltay'ın eserindeki görüşlerine daha çok çalışmamızın ilgili bölümlerinde yer vermeye çalışılmıştır. Ayrıca, eser tanıtımlarında, eserin sahamızı ilgilendirmesi ve önemine göre ağırlık verilmiş, böylece; hem eserlerini tanıtmış, hem de Günaltay'ın fikirleri ve tarihçi yönünün daha iyi tanıtılmasına katkı sağlanabileceği düşünülmüştür. Çalışmamız içerisinde faydalanılan kaynakların farklı baskılarının kullanılması durumunda dipnotta eserin adından sonra baskı yılı da ilave

²⁶ Friedrich Nietzsche, *Tarih Üzerine*, sh, 63.

²⁶ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, sh, 70.

edilmiştir. Tezimizde kullanılan kaynakların çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylı olarak ele alınması sebebiyle, eserlerin tanıtılmasına “Giriş”te ihtiyaç duyulmamıştır.

Son olarak, çalışmamız boyunca, Mehmet Şemseddin Günaltay’dan, pratik olması bakımından soyadı kanunundan önceki dönem de dahil olmak üzere “Günaltay” olarak söz edeceğimizi de ifade ederek bu bahsi kapatmak istiyoruz.

Dileğimiz, yakın tarihimiz için ifade ettiği öneme sıkça vurgu yapılan tez konumuz ile ilgili araştırmaların artması ve Günaltay’ın eserlerinin kültür dünyamıza kazandırılmasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN HAYATI

1. M. Şemseddin Günaltay'ın Yetiştığı Sosyal ve Siyasi Çevre

Osmanlı Devleti XVII. asrın sonlarına doğru kaybedilen savaşlarla tanışmaya başlamış, bu yüzyılın sonuna gelindiğinde Batı'nın bir çok alanda üstünlüğü ele geçirmesi yanında kuzeyde Rus devletinin doğuşu ve güçlenmeye başlaması ile meydana gelen gelişmeler, sosyal, siyasi ve ekonomik dengelerin Osmanlı Devleti aleyhine bozuluşunda ve bu durumun hızlanmasında önemli rol oynamıştır.

Dönemin temel özelliği, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nin hukuki anlamda bir devlet teşkilatına doğru ilk adımı atmasıdır.²⁷ Devletin ilk yazılı anayasası olan Kanuni Esasi 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir. Ancak, garplılaşma alanında belli bir aşama kaydedilse de sosyal alanda yeterli ıslahat gerçekleştirilememiştir. Yapılan ilk seçimde seçilen 275 milletvekilinin 141'i Türk idi.²⁸ Türk olmayan mebusların, siyasi ayrılıkların, etnik grupların ve yabancı devletlerin çıkardıkları engeller sebebiyle esaslı adımlar atılamamıştır.²⁹ Bütün çabalara rağmen Osmanlı Devleti'nin durumu günden güne kötüleşmekte, toplumun değişim sancıları yaşadığı bu dönemde iç ve dış gelişmeler sebebiyle Osmanlı siyasî hayatı etkilenmektedir.

²⁷ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1969, sh, 239.

²⁸ Bkz, Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İst. 1977, c, 3-4, sh, 1362-3. (dipnot 20); Bernard Lewis, *Modern Türkiyenin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, T.T.K. Yay, Ank. 1998, sh, 216-217.

²⁹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c, 3-4, sh, 1273-1275.

II. Abdülhamit, bu dönemde, ülkede birçok yenilik yaparak her kademedede okulun açılmasına hız vermiş, ancak bu okullardan yetişenler kendisine cephe almışlardı. Batının üstünlüğü karşısında komplekse kapılan Osmanlı aydını çareyi taklitçilikte görmektedir. Devleti kurtarma amaçlı çalışmalar bile dış kaynaklıdır.³⁰ Kişi egemenliğine dayanan mutlak monarşinin ülke meselelerini çözemeyeceği düşüncesi ile teşkilatlanan “Yeni Osmanlılar”, Avrupa’nın önerdiği ıslahatlar aracılığı ile iç işlerine karışılmasından rahatsız olmuş ve bunun önünü almak için Meşrutiyet fikrini ileri sürmüştür. Meşrutiyet’in ilanı ile her şeyin düzeleceği ümit edilmektedir.³¹ Onlara göre Meşrutiyet ilân edilirse azınlıklar da devlet yönetiminde söz sahibi olacak, Avrupa aracılığı ile hak elde etmekten vazgeçeceklerdi. Bu grup, İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında birleşerek 24 Temmuz 1908’de (10 Temmuz 1324) II. Meşrutiyet’i ilan ettirdi. Fikir ve metot açısından farklı, hatta taban tabana zıt kimseleri bir araya getirip birlikte hareket etmelerini sağlayan ortak hedef olan “Abdülhamit düşmanlığı”, II. Meşrutiyet’in ilanıyla ortadan kalkmıştı. Ne var ki, büyük ümitlerle ilan edilen Meşrutiyet, hayal kırıklığı ve iflasla sonuçlanmıştı.³² Bu dönemde bir siyasal kuvvet olarak ortaya çıkarak 1918’e kadar süren ve Osmanlı kurumlarının Batılılaşması anlamında önemli olan İttihat ve Terakki dönemi de başarısız olmuş, hatta devletin başına yeni gâileler açmıştır.³³

³⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiyenin Doğuşu*, sh, 171, 230.

³¹ Bernard Lewis, a.g.e, sh, 171.

³² Bernard Lewis, a.g.e, sh, 302.

³³ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, sh, 274.

Meşrutiyet döneminin ilk yedi yılı kararsızlık ve bocalama dönemidir.³⁴ Eğitim açısından da önemli bir yeri işgal eden bu dönemde, Batı tarzında okullaşma nicelik olarak gelişmesine rağmen, ülkede yeterli sayıda okul, araç-gereç ve öğretmen bulunmaması sebebiyle³⁵ nitelik olarak vasatın altından kurtulamayan bir görünüm sergilemektedir.

II. Meşrutiyet dönemindeki fikir akımları yakın tarihimiz açısından çok önemlidir.³⁶ Bu dönem çok sesliliğin hakim olduğu, topluma belli kurtuluş reçetelerinin sunulduğu bir zaman dilimi olarak tarihteki yerini almıştır. O gün var olan görüşleri temsil eden ekoller arasında imparatorluğun son günlerine kadar devam etmiş olan bir çatışmadan söz edilebilir. Peyami Safa, bu grupların tamamının akîdelerinin açık ve sabit çizgilerinin bulunmadığını, yani bir fikir kaosundan söz edebileceğimizi ifade ederek³⁷ söz konusu ekollerin programlarını ayrıntılı bir şekilde vermektedir.³⁸

Bu dönemde, farklı fikir ve düşünce gruplarının belirli yayın organlarında bir araya gelerek "devleti kurtaracak çözümler" in kendilerinde olduğunu iddia ettikleri görülmektedir. Dönemin genel karakteristiği; fikri kargaşa ve çeşitli sıkıntılar içerisinde de olsa, bir şeyler yapma çalışmalarıdır.³⁹

³⁴ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c 3-4, sh, 1274; Hasan Ali Koçer, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, (1773-1923), MEB Yay, 1974, sh, 169.

³⁵ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c 1-2, sh, 310.

³⁶ T. Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün mat, İst, 1960, sh, 32.

³⁷ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yay, İst, 1995, sh, 53.

³⁸ Peyami Safa, a.g.e, sh, 44-74.

³⁹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, sh, 290-291.

Osmanlı Devleti, ortaya konulan bütün çözüm arayışlarına rağmen sosyal, siyasi ve iktisadi bakımdan içine düştüğü yıpranma sürecinden bir türlü kurtulamıyor, Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve Meşrutiyet hareketleriyle birlikte genel anlamda toplumsal bir değişimin sonuçlarını yaşıyordu. Bu zaman dilimi; Osmanlı Devletinde farklı yönetim biçimlerinin hakim olduğu bir dönem olması ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili alınan kararlara ve uygulamalara bu süreçteki fikir ve eylemlerin kaynaklık etmesi⁴⁰ sebebiyle bizim için çok önemlidir.

Günaltay bu süreçte, II. Meşrutiyet döneminin bir ürünü ve ilmi zihniyetin bir temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹ Onun fikirlerinin alt yapısını bu dönemin oluşturması sebebiyle, döneme ait düşünce ve cereyanlar üzerinde durmak istiyoruz. Çünkü, Günaltay'ı ve onun düşünce dünyasını iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek için o günün anlayışını da iyi tahlil edebilmek gerekir.

Tanzimat'tan Cumhuriyete gelinceye kadar yaşanan ve bir türlü çıkılamayan kaos ortamından kurtulmak için; “devletin nasıl kurtarılacağı” konusunda; “Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık, ve Türkçülük” diye adlandırılan başlıca dört tür siyasi yol belirlenmiştir.

Bu dönemde ortaya çıkan fikir akımlarından birisi olan Osmanlıcılık, devleti kurtarma yollarından birisi olarak meydana çıkan ilk siyasî ideoloji

⁴⁰ Bayram Ali Çetinkaya, *Türkiye'nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003, sh, 7.

⁴¹ Nemci Uyanık, “Modernist İslamcı Bir Aydın Olarak M. Şemseddin (Günaltay) ve Eğitim Kurumlarına Bakışı”, sh, 213.

olması ve kendisinden sonra gelen fikir akımlarına zemin hazırlaması bakımından önemlidir.⁴² Osmanlı aydınları, ülkenin bütünlüğünü korumak için, milliyetçilik isyanlarını durdurup bütün milletleri bu düşünce etrafında toplamaya çalışmıştır. Pratik tesirleri en fazla görülmek istenen; tahakkuk şartlarını meşrûfî idarenin kurulmasında arayan “Osmanlı ittifadı” fikridir.⁴³ Çünkü, "Osmanlıcılık"; Osmanlı uyrukluların devlete borçlu oldukları siyasal bir bağlılıktır.⁴⁴ Buna göre, Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinde bulunan herkes Osmanlıdır ve yasalar önünde eşittir. Hiç kimsenin diline, dinine, soyuna bakılarak ayrıcalık tanınmaz.

Dönemin fikir akımlarından bir diğeri; Batı'yı toplumsal ve fikrî açıdan ulaşılması gereken bir hedef olarak gören,⁴⁵ ülkenin kurtuluşunu mutlak olarak Batı düşüncesine yönelmekte bulan “Batıcılık” (Garpçılık)'tır. Kaynağı Tanzimat'a kadar uzanan⁴⁶ Batıcılığın fikir adamları, fikirlerini genellikle “İctihad” adlı dergide dile getirmişlerdir.⁴⁷ Diğer fikir hareketlerinin aksine Batıcılık, fikrî temelleri olan siyasî bir hareket değil, tamamen düşünce planında kalmış bir fikir cereyanıdır.

Batıcılar, sadece Osmanlı toplumunun geriye gidişini durdurmak için Batılılaşmanın gereğini ortaya koymuşlar, fakat Batı ile siyasi bir bütünlüğü

⁴² *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, c, 12, İstanbul, 1993, sh, 59.

⁴³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi, Tahir Taner'e Armağan, İstanbul 1956, sh, 178.

⁴⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, sh, 324.

⁴⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay, İstanbul 1994, sh, 9.

⁴⁶ Hüseyin G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi yay, Ankara 1971, sh, 171.

⁴⁷ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, sh, 78.

hiçbir zaman ileri sürmemişlerdir. Ayrıca, Batıcılar arasında Batının örnek alınması konusunda tam bir fikir birliği de söz konusu değildir.⁴⁸

Batıcılık cereyanının mensupları arasında Celal Nuri, Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı ve Ahmet Muhtar bulunuyordu. Öncülüğünü Celâl Nuri'nin yaptığı ılımlı Batıcılara göre, Batının sadece teknolojisi alınmalıdır. Aşırı Batıcıların temsilcisi Abdullah Cevdet'e göre Batı medeniyeti gülü ve dikeniyel bir bütündür. Batının tekniğini alırken kültürünü almamak mümkün değildir. Batı uygarlığının özü olan yanlar benimsenmedikçe bunlar bir süre yüzeyde kalır ama topluma etkili olamaz.⁴⁹ Abdullah Cevdet ilerde bu görüşlerini iyice ilerleterek "*Türk kanına kan ilavesi*" noktasına kadar götürmüştür. Ona göre, Türkiye dahilinde İtalyan ve Almanların muhaceretini sağlayıp bunların Türklerle evlenmelerini mümkün kılarak "kanlarını kanımıza ilave etmek" müspet bir sağlık politikası olabilir.⁵⁰

Batıcıların amacı Batı'nın ekonomik ve sosyal hayatını alarak toplumu ilim ve teknik bakımından techiz etmektir. Batıcılara göre Osmanlı Devleti'nin en büyük problemi Batılı olmaktan kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu için tek kurtuluş yolu vardır, o da "garplılaşmak"tır. Ona gitmek mecburidir. Çünkü, ikinci bir medeniyet yoktur.⁵¹ Memleket, ancak bu medeniyete yönelmekle eski kudretini kazanabilir.⁵²

⁴⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, sh, 25.

⁴⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yay, İst, trs, sh, 409.

⁵⁰ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, sh, 80.

⁵¹ Tarık Z. Tunaya, a.g.e, sh, 79.

⁵² Özek Çetin, *Türkiye'de Laiklik, Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, Baha Mat, İst, 1962, sh, 13-14.

Dönemin güçlü fikir akımlarından birisi de; XIX. ve XX. yüzyılda, İslam'ı, inanç, ibadet, ahlâk, felsefe ve siyaset bakımından yeniden hayata hakim kılmayı ve akılcı bir metotla İslam dünyasını Batı sömürsünden kurtarmayı hedefleyen “İslamcılık”tır. İslamcılık fikriyle Osmanlı Devleti kurtulacak, daha sonra bütün İslam alemi kurtulacak ve tek bir çatı altında toplanacaktır.⁵³

Osmanlıcılıktan İslamcılık'a geçişin sebebi; çeşitli din ve kültürlerden olan insanları, Osmanlıcılık siyasetiyle bir arada tutmanın imkansızlığı ortaya çıkınca, birliğin din yoluyla korunması, hatta Osmanlı dışındaki Müslümanların da bu şemsiye altında birleştirilmesi şeklinde ifade edilebilir.⁵⁴

İslamcılık, İttihad-ı İslam (İslam Birliği) adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin hakim siyasi düşüncesi olmakla beraber, çağdaş Türk düşüncesi içinde ayrı ve belirgin bir fikir hareketi olarak II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra vücut bulan bir fikir hareketidir.⁵⁵ Mümtaz'er Türköne ise İslamcılığın II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra doğmuş olması yolundaki genel eğilime kırk sene öncesine uzanan bir akımın birikimi, tecrübeleri hesaba katılmadığı takdirde II. Meşrutiyet sonrası İslamcılığının hangi noktalarda olduğunun kavranamayacağı,⁵⁶ bunu bir tarihlendirme hatası olduğu ve bu şekliyle tam olarak anlaşılamayacağı gerekçesiyle kabul etmemekte,⁵⁷ bu

⁵³ Abdullah Manaz, *Siyasal İslamcılık*, İzmir 1998, sh, 252.

⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul 2001, sh, 252.

⁵⁵ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, c. I. İst, 1986, sh, XXIX.

⁵⁶ Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, III. Baskı, Lotus Yay, Ankara 2003, sh, 250.

⁵⁷ Mümtaz'er Türköne bu ibarenin yer aldığı ve fikri oluşturmak gayesiyle kaleme alınan ilk yazının Hürriyet Gazetesinin 10 Mayıs 1869 tarihli nüshasında bulunduğunu, (Bkz, Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, sh, 181.) yine aynı isimli bir

akımın doğuş sürecinin 1866-1873 arasına yerleştirmektedir.⁵⁸ Bütün bunları göz önüne alarak, bu akımın 19. yy'ın ikinci yarısında önemli fikir olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Hilmi Ziya Ülken bu hareketi Cemaleddin Afgani (1839-1897)'ye bağlarken,⁵⁹ Türköne, böyle bir şeyi “bir efsane” olarak niteleyerek “Batılıların illâ bir kurucu araması saplantısı” ile açıklamakta⁶⁰ ve bu görüşün doğum evresini, İstanbul'a, dolayısı ile Türklere bağlamaktadır.⁶¹

Türköne itiraz etse de genel kabule göre hareketin kurucuları Mısırda Cemalettin Afgani (1839-1897) ve talebesi Muhammed Abduh (1845-1905)'dur. Yine bu hareketin öncüleri olarak Hindistan'da Seyyid Ahmet Han (1817-1898), Seyyid Emir Ali (1849-1828), Türkiye'de Sıratımüstakîm, Sebilürreşad, Beyânül-hak, Cerideye-i Sûfiye, Ceride-i İlmiye, Hikmet Volkan, İslam Mecmuası gibi dergilerde bir araya gelen kişiler sayılabilir.⁶² Bunlara ilave olarak; İskilipli Mehmet Atıf, İsmail Hakkı İzmirli, Ahmet Hamdi Akseki, Musa Kazım, Said Halim, Filibeli Ahmet Hilmi, M. Şemseddin, Baban Zade Ahmet Naim, Mehmet Akif Ersoy'u da burada zikredebiliriz.⁶³

kitabın baskı tarihinin de Ekim-Kasım 1873 olduğunu ifade etmektedir. (Bkz, Mümtaz'er Türköne, a.g.e, sh, 206.)

⁵⁸ Mümtaz'er Türköne, a.g.e, sh, 28-29.

⁵⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi II*, Selçuk Yay, İst, 1966, sh, 443.

⁶⁰ Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, sh, 30-31.

⁶¹ Mümtaz'er Türköne, a.g.e, 33-34.

⁶² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yay, İstanbul 1998, sh, 42.

⁶³ Yusuf Sarıınay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken neşriyat, İst, 1994, sh, 83.

İslamcılarının amacı, hem düşünce, hem de siyaset ve devlet anlamında bir birlik meydana getirmek ve bu birliği bozucu engelleyici bütün faktörleri ortadan kaldırmaktır. Her ne kadar "İttihad-ı İslam" dayanağını, II. Meşrutiyet'ten hemen sonra Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap milliyetçiliği güden ve Osmanlı hilafetine karşı Batılı devletlerle anlaşılan grupların orta çıkmasıyla kaybettiyse de, belki bir ideal olarak savunulmaya devam edilmiştir.⁶⁴

Meşrutiyet dönemine damgasını vuran İslamcılık hareketi, en büyük darbeyi ise Balkan savaşıdan sonra yemiştir denilebilir. Zira, bu tarihten sonra, bir taraftan Balkanlardaki Arnavut ve diğer bazı Müslüman unsurların isyanı, bir taraftan Arapların İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yaparak Osmanlı ordularını arkadan vurması, İslam birliği projesini boşa çıkarmıştır.⁶⁵

İslâmcılık fikrini ileri sürenlere göre, toplumun temel direği dindir. Devlette, hukuk, toplumsal gelenek, eğitim, ahlâk vb. konularda İslam egemen olmalıdır.⁶⁶ İslamcı düşünceye göre Batı'nın özü hümanizm değil Hıristiyanlıktır. Batıcıların anladığı anlamda Batılılaşma, İslam prensiplerinden vazgeçmek demektir.⁶⁷ İslamcılar, Batı uygarlığının maddî yanını oluşturan endüstrinin, bilimin ve teknolojinin alınabileceğini, bunların benimsenmesine İslam'ın engel olmadığını, kurtuluşun; hurafelerden uzak, asrı saadetteki saf İslam'a bağlanılmasına bağlı olduğunu savunmuşlardır.⁶⁸

⁶⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, c. I, 1986, sh, XLIII.

⁶⁵ İlyas Çelebi, *İslam Düşüncesinde Arayışlar*, Rağbet Yay, İst, 1999, sh, XV.

⁶⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, sh, 233-234.

⁶⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, sh, 409.

⁶⁸ Niyazi Berkes, a.g.e, sh, 406; Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1. Baskı, Tevsi-i Tıbaat

Onlara göre, kavmiyet farkı gözetmeksizin herkesin halife etrafında birleşmesi gerekir. İslamcılar, o günlerde yaygın olarak dile getirilen “İslam terakkiye manidir” iddiasından kurtulmak için; mağlubiyetlerin ve geri kalışın sorumlusunun İslam değil, İslam'ın terki olduğunu savunmuşlardır. Bu görüş mensupları, “din” yüzünden değil, bilakis; cehaletimiz sebebiyle yanlış gelenek ve hurafelere dayanan bir din anlayışı ile onu yanlış anlayıp dinden uzaklaşmamız sebebiyle geri kaldığımızı ileri sürmüşlerdir.

İsmail Kara'ya göre İslamcıların en büyük açmazları; taarruz değil, bu şekilde savunma durumunda olmalarıydı.⁶⁹

1915'te İttihat ve Terakki Partisi'nden bir mebus sıfatıyla Meclis'e giren Günaltay bu günlerde kaleme aldığı yazılarıyla bir 'İslâmci' olarak tanınmıştır.⁷⁰ Günaltay'a göre siyasal ve toplumsal konularda rehberlik için Batıya gitmeye gerek yoktur. Çünkü siyasal ve toplumsal gelişmenin bütün unsurları, bunları bizzat Batı'nın da kendisinden iktibas ettiği İslam'ın geçmişinde bulunabilir. Batı, Doğu'dan sadece teknik bakımdan üstündür. Dolayısı ile, maddi alanda kalkınmak için gerekli şeyler Batı'dan alınabilir.⁷¹

“İslamcılık” akımına göre din, Batılı ideolojiler modelinde bir dünya görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mümtaz'er Türköne'nin tespitine göre “İslamcılık”ın geleneksel İslam'ından farkı; İslamcılık'ta “Geleneksel

matbaası, İstanbul 1331, (1915), sh, 53; *Hurafattan Hakikate*, Tevsi-i Tıbaat matbaası, 1332, (1916), sh, 28.

⁶⁹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, sh, XXIV.

⁷⁰ E. Amiral, Fahri Çöker, *T.T.K, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları* T. T .K. Basımevi, Ankara 1983, sh, 316

⁷¹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 234.

İslam'daki öbür dünya inancına dönük motivasyon hemen hemen tamamen arka plana düşmekte, din, yaşanan dünya üzerinde ısrar etmektedir. Yani, öbür dünya inancı "İslamcılık" akımı içinde önemini kaybetmekte, din artan oranda dünyevileşmektedir.⁷² Bir başka fark da; İslamcılık'ın kendisine rakip olarak, diğer dinler yerine, ideolojileri almasıdır.⁷³

İslam dünyasında o yıllarda bu akım için; "tecdîd, ıslah, ittihâd-ı İslam, ihya"; Batıda ise; "Panislamizm", "modern İslam, İslam'da reformist düşünce" gibi kelime ve terkipler kullanılmıştır.⁷⁴

II. Meşrutiyet dönemi İslamcılarını genellikle ilmiye sınıfı mensuplarıdır. Bu dönemde, "İslamcı Garpçılar", "İslamcı Türkçüler", "Modernist İslamcı" gibi gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan Günaltay'ın da içinde bulunduğu yenilikçi kesim, "Modernist İslamcılar" olarak adlandırılmıştır.⁷⁵

⁷² Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, sh, 24.

⁷³ Mümtaz'er Türköne, a.g.e, sh, 26.

⁷⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, c, I, 1986, sh, XV.

⁷⁵ Durmuş Hocoğlu, *Laisizmden Sekülerizme Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Selçuk Yay, Ankara 1995, sh, 37-43. (Bu vesile ile şunları da ilave etmek istiyoruz: İsmail Kara, Günaltay'ı, "İslamcılık" hareketinin önemli isimlerinden birisi olarak takdim eder. Bkz, İsmail Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Tarih*, Kitabevi Yay, İstanbul 1998, sh, 35. Yalçın Küçük'e göre "İslamcı akımın militanları arasında genç Şemsettin de vardır." Bkz. Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 2*, İst, 1984, sh, 101. İbrahim Agah Çubukçu'ya göre o, "modernist İslamcı"dır. Bkz, İbrahim Agah Çubukçu, "Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, Ank, 1986, sh, 208; İbrahim Agah Çubukçu, "Şemseddin Günaltay'ın Dini Düşüncesi", A.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, sh, 50. G. Jaschke de "Yeni Türkiye'de İslamcılık" adlı eserinin "Giriş" bölümünde M. Akif ve Günaltay'ı İslam modernistleri arasında "unutulmaması gerektiğini" ifade etmektedir. H. Ziya Ülken ise Günaltay'ı, "Modernist İslamcı" ve ileri Türkçü sınıfına koymaktadır. Bkz, Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi II*, sh, 443, 649.)

Türk toplumunun 'değişim sürecinde din anlayışları'nı inceleyen bir çalışmada, Günaltay ve dönemi İslamcıları; "toplumun içinde bulunduğu açmazları çözebilmek için geleneksel akideleri, modern toplumsal taleplere cevap verecek; Müslümanların ayağa kalkışına vesile olacak şekilde yeni bir yorumla ortaya koymaya çalıştılar"⁷⁶ şeklinde anlatılmaktadır.

İslamcılar Halifeliğe ve İstanbul hükümetine rağmen Kurtuluş Savaşı'na ve Millî Mücadeleye bütün varlıklarıyla katılmış, destek vermişlerdi. Zaten Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde İslam milleti fikri maddi dayanaklarını kaybetmiş, böylece geriye İsmail Kara'nın ifadesiyle, "İslam'la takviye edilmiş milliyetçilik" kalmıştı.⁷⁷

Döneme ait fikir akımları bağlamında son olarak, Türk milliyetçiliği⁷⁸ ve Türk milletini yükseltmek⁷⁹ anlamına gelen "Türkçülük" akımı üzerinde durmak istiyoruz:

Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık olarak ortaya atılan fikir hareketlerinin başarısız olması, zamanla bu akımlara bel bağlayanları umut kırıklığına uğratması sebebiyle bu akımlar yerini "Türkçülük" hareketine bırakmıştır. H. Ziya Ülkene göre zamanın şartları göz önüne alındığında İslamcılık'ın başarılı olması zaten imkansızdır. Çünkü, özellikle Fransız ihtilâlden sonra emperyalizm ve onun reaksiyonu milliyetçilik hareketlerinin önü alınamamış, Batılıların da kışkırtmalarıyla her tarafa yayılmıştır. Bu sebeple, kurtuluşun,

⁷⁶ Mehmet Akgül, *Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Din Anlayışları*, -Tanzimat Sonrası Örneği- Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü.S.B.E. Konya, 1996, sh, 178.

⁷⁷ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, c. I. 1986, sh, XXXI.

⁷⁸ Ziya Gökalp, *Kızılelma*, Haz, Hikmet Tanyu, Kültür Bakanlığı Yay, 1976, sh,158.

⁷⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Türk Kültür Yayını 3, III. Baskı, İst, 1975, sh, 15.

önce millî şuur kazanmakta olduğunu anlayanlar Türkçülük hareketinin önderleri olmuşlardır.⁸⁰

Türkçülük cereyanı, bir bakıma zamanın ihtiyaçlarını ve heyecanlarını temsil etmiş olan milliyetçi bir harekettir.⁸¹ Modern anlamda ulus devletin temeli olan milliyetçilik, 1789 Fransız devrimi ile anılır. Başlangıçta monarşi ve aristokrasiye bir başkaldırı olarak gelişen Fransız devriminden sonra Fransa'da oluşturulan monarşi karşıtı devlet sistemi millî esaslara dayalı kurumsal modellerin önce Avrupada, sonra da dünya çapında yaygınlaşmasına sebep oldu.⁸² İşte bu yöndeki ideolojik faaliyetlere kaynaklık etmiş olan bu hareketin kaynağını Jön Türk hareket devresine götürmek mümkünse de ilk defa sosyolojik bir metotla sistem haline getirilmesi II. Meşrutiyet döneminde Türkçüler tarafından yapılmıştır. Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarının da tesiriyle bir kültür hareketi olarak başlamış, Rusya'da yaşayan Türklerin milliyet bilincine ulaşması ve birçok aydınının Osmanlı Devleti'ne gelmeleriyle güçlenerek siyâsî bir nitelik kazanmıştır.⁸³

İlk Türkçüler edebi Tanzimatçılardır.⁸⁴ Türkçülük, Tanzimat döneminde kültürel milliyetçilik çerçevesinde ele alınarak sade bir dil oluşturma çabaları

⁸⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, sh, 147-148.

⁸¹ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 1960, sh, 86-87.

⁸² Dursun Dilek, *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünme Gelişimi*, Pegama Yay, 2. Baskı, Ankara 2002, sh, 24.

⁸³ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, sh, 87-88.

⁸⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, sh, 149.

ile gündeme gelir.⁸⁵ Meşrutiyet'in alt yapısının hazırlayıcıları ile birlikte, Meşrutiyet'in resmi ideolojisi de Türkçülüktür.⁸⁶ 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihad ve Terakki Cemiyeti, Türkçülüğün ideolojik siyasî gelişmesinde büyük rol oynamıştır.⁸⁷

Türkçülerin amaçları, bir Türk harsı, (kültürü) yaratmak⁸⁸ ve Osmanlı Devletinin temelini teşkil eden Türk ulusunu her bakımdan geliştirmek, ona layık olduğu mevkie vermektir. Bu gaye ile ortaya koydukları çabalarla, Türk milletine Osmanlı ve İslamcılarının daima gölgede bırakmak istedikleri muazzam geçmişlerini öğretmeye gayret etmiş, Osmanlı Türklerinde çok esaslı bir anlayış ve görüş yeniliği meydana getirmiş, ulusal coşkunluk ve inanç kaynakları yaratmışlardır.⁸⁹ Hedefleri, Türkçülük ve Türk birliği ülküsü, millî ülkünün özleyişi anlamına gelen "kızıl elma"dır.⁹⁰ Buna göre, Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren Türkler bir millet halinde olmalıdırlar. Yani bir anlamda Türkçülük hareketi, yeryüzündeki bütün Türkleri kültür ve siyaset bakımından birleştirmek amacına yönelik hareket etmiştir.⁹¹ Bu gayeye varmak için Türkler millî bir vicdana sahip kılınacak, şahsiyetlerinin şuuruna varacaklar, aynı zamanda "sarsılmış olan Osmanlı saltanatının dayanaklarını" da kuvvetlendireceklerdir. Ayrıca, Osmanlı ülkesi

⁸⁵ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara, 1972, sh, 82.

⁸⁶ E. Özer Erverdi, *Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma*, Dergah Yay, İst, 1979, sh, 59.

⁸⁷ Timur, Taner, *Osmanlı Çalışmaları*, V. Yay, Ank, 1989, sh, 6.

⁸⁸ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Sadeleşiren, Yalçın Toker, Toker Yay, II. Baskı, İst, 1992, sh, 62.

⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c, II. Kısım IV, sh, 499.

⁹⁰ Ziya Gökalp, *Kızıl elma*, sh, 158-159

⁹¹ Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1990, sh, 30.

dışında yaşayan, milyonlarca Türk'le birleşme yolu aranacak, böylece; İslam Birliği kadar kuvvetli bir Türk Birliği kurulmuş olacaktır.⁹² Bu geniş milletin bir ülkesi vardır, bu vatanın adı Turan'dır. *“Turan; bütün Türkleri bir araya toplayan ve yabancıları ise oraya almayan mefkurevî (ülkûsel) bir vatandır. Turan, Türklerin oturduğu, Türkçe'nin konuşulduğu bütün ülkelerin tamamıdır.”*⁹³ Ziya Gökalp bunu; *“Vatan ne Türkiye'dir Türke, ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...”*⁹⁴ dizeleriyle dile getirmektedir.

Türkçülük özel bir cereyan olmaktan çıkıp iktidar tarafından benimsenen ve desteklenen bir hareket olunca İslamcılar ile Osmanlıcılar onu esaslı bir ayrılık sebebi, parçalayıcı bir amil gibi görerek⁹⁵ kendileri için ciddi bir tehlike saymaya başlamış ve ona karşı mücadeleye koyulmuşlardır.⁹⁶ Ziya Gökalp, ise bunun tam aksini, yani; Türkçülüğün hakikatte Osmanlılığın en kuvvetli müeeyyidi, İslamiyet ve Osmanlılığın istinad yeri olduğunu savunmaktadır.⁹⁷

Türkçülük cereyanının ideologları düşüncelerini; milliyetçi fikri yaymak ve Osmanlı imparatorluğunu Türk devleti haline getirmek maksadıyla 1911'de kurulan “Türk Yurdu” mecmuasında dile getirmiş,⁹⁸ Günaltay da 1912 yılında aynı amaçla kurulan Türk Ocakları teşkilatında tarih dersleri ve konferanslar vermiştir.⁹⁹

⁹² Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, sh, 87.

⁹³ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, sh, 63.

⁹⁴ Ziya Gökalp, *Kızılelma*, sh, 5.

⁹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, sh, 165

⁹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. II. Kısım IV, sh, 410.

⁹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e, sh, 323-324.

⁹⁸ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, sh, 86.

⁹⁹ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz. Yay, 1994, sh, 403.

Türkçülük cereyanı mensuplarının "Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna cevabı "Türkleşmekle"dir.¹⁰⁰ Günaltay da kendi Türkçülük anlayışını; "...Anadolu'yu düşünmek, Anadolu halkını i'la etmek (yükseltmek) gayesine matuf olmalıdır. Anadolu, adem (yokluk) diyarına yuvarlanırken, başka türlü ve başka gayelere müteveccih Türkçülüğü, bugün için muzır (zararlı), yarın için de faydasız görüyoruz."¹⁰¹ şeklinde ifade etmektedir.

2. Şemseddin Günaltay'ın Doğumu, Soyu, Tahsil Hayatı ve Memuriyetleri

Mehmet Şemseddin Günaltay, 1883 yılında (Erzincan'a bağlı yeni adı Kemaliye olan) Eğin'de doğdu. Ailesi Uygur ve Çağatay Türklerinin yaşadığı topraklar olan Ürik adlı köydeni. Babası ulema sınıfında önemli bir yeri ve şöhreti olan huzur derslerine* çıkmış Müderris İbrahim Edhem Efendi, annesi Saliha hanımdır.

Dokuz yaşında köyünden ayrılan Günaltay, İstanbul'a giderek Üsküdar Ravza-i Terakki'yi en iyi derece ile bitirdikten (1896) sonra sınavla İstanbul

¹⁰⁰ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, sh, 86-87.

¹⁰¹ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 224-225.

* Osmanlı Devleti'nde Ramazan ayının ilk gününden başlayıp, umumiyetle sekiz gün süren, Saray'da Sultan'ın huzurunda dönemin tanınmış alimleri tarafından tam bir ilmî serbestiyet içerisinde yapılan tefsir derslerine "Huzûr-ı Humayûn Dersleri" denilmektedir.

Başlangıcı konusunda farklı tarihler verilen Huzur Dersleri, III. Mustafa'nın iradesiyle resmîleştirilmiştir. Huzûr Dersleri konusunda geniş bilgi için bkz, Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İsmail Aygün Matbaası, İstanbul 1966; Süheyl Ünver, *Bir Ramazan Binbir İstanbul*, İstanbul 1997; Erol Özbilgen, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c, 4, Ağaç yay, İstanbul, 1994, sh, 116; Necdet Sakaoğlu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c, 4, İletişim yay, İstanbul, 1994, sh, 98.

Daru'l Muallimin-i İptidâi Şubesine terfi etti (1903). Daha sonra Rüştiyeden mezun olarak sınavla Daru'l-Muallimi-i Âliye'nin (Yüksek Öğretmen Okulu) fen şubesine kaydoldu ve buradan da birincilikle mezun oldu (1906). Bu başarısından ötürü Defne Dalı altın madalya aldı.¹⁰²

1907'de Kıbrıs'a giderek İdadi'ye öğretmen ve müdür yardımcısı oldu. 1909'da Maarif Vekaleti'nin açtığı sınavı kazanarak Avrupa'ya gitti.¹⁰³ Lozan Üniversitesi Doğa Bilimleri bölümünden sertifika alarak yurda döndü. 10 Teşrin-i evvel 1326 (23 Ekim 1911)'da Midilli İdadisi Müdürlüğü'ne, 4 Aralık 1911'de terfi ederek İzmir Lisesi Müdürlüğüne, 1914'te naklen İstanbul Gelenbevi Lisesine, bir yıl sonra da (27 Ekim 1915) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi ve Medeniyeti Müderrisliğine (Profesör) getirildi. 14 Eylül 1917'de Süleymaniye Medresesi Dinler Tarihi Müderrisliğine, 7 Mayıs 1919'da Üniversite'nin Edebiyat Fakültesi Dinler Tarihi Müderrisliğine, 3 Kasım 1922'de Profesörlüğü baki kalmak üzere Ankara'da Kurulan Şer'iyeye Bakanlığı Tetkikat ve Telifat Üyeliğine, 14 Mayıs 1924'te Üniversitenin İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Müderrisliği Genel Katipliğine ve 2 Mayıs 1925'te aynı fakültenin Dekanlığına getirildi.¹⁰⁴

1930'da Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyeleri arasında yer alan Günaltay, Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel'in 17 Aralık

¹⁰² Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, T.B.M.M, II. Dönem, 1923-1927, III. Cilt, TB.M.M. Vakfı, Yay, No, 3, Ankara trs. sh, 709.

¹⁰³ Kazım Öztürk, a.g.e, sh, 709.

¹⁰⁴ T.B.M.M. Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü, *T.B.M.M. Azası, M. Şemseddin'in Dosyası*, Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Dosya No, 622, albüm sr, 104; Kazım Öztürk, a.g.e, 710.

1941 tarihinde sağlık durumu sebebiyle istifasının ardından Cumhurbaşkanı tarafından kurucu üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu Başkanlığına getirildi.¹⁰⁵

Günaltay, tedavi edilmekte olduğu Ortaköy Şifa Yurdu'nda 19 Ekim 1961 saat 16.10'da 78 yaşında prostat kanserinden vefat etmiştir.¹⁰⁶ Hastalığının iyice ağırlaştığı günlerde tedavi amacıyla Londra'ya gönderilmesi teklif edilmiş fakat son günlerdeki sıhhati ile ilgili kötü gelişmeler buna müsaade etmemiştir.¹⁰⁷

20 Ekim Cuma günü saat 14'te İstanbul Üniversitesi'nde yapılan tören sonrası Haydar Paşa'ya getirilen Günaltay'ın nâşı, İstanbul Ekspresine eklenen özel bir vagonla Ankara'ya nakledilerek 22 Ekim Pazar günü Hacı Bayram Camii'nde Öğle namazını müteakip kılınan Cenaze namazından sonra¹⁰⁸ askeri törenle, yakın dostu Hatay eski Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen Sait Sakarya'ya yaptığı vasiyet geređi¹⁰⁹ 1945'te vefat eden ve Ankara Cebeci Asri Mezarlığı'nda medfun bulunan kızı Melahat Günaltay'ın yanına defnedilmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁵ Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara 1983, sh, 7-10.

¹⁰⁶ *T.B.M.M. Albümü*, TBMM Genel Sekreterliği yay, No, 1, 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991, Ankara 1994, sh, 69; Kazım Öztürk, a.g.e. sh, 710.

¹⁰⁷ *Ulus*, 20. Ekim 1961 sh, 5.

¹⁰⁸ *Ulus*, 22. Ekim 1961 sh, 1.

¹⁰⁹ *Ulus*, 20. Ekim 1961 sh, 5.

¹¹⁰ Bkz, Fahri Çoker, *T.T.K. Amacı ve Çalışmaları*, sh, 205; Kamil Şahin, T.D.V.İ.A. "Günaltay" mad, c, 14 sh, 286-288; İbrahim Agah Çubukçu, *Türk Düşünce Tarihinde Düşünce Hareketleri*, sh, 206-213; İsmail Kara, *Türkiyede İslamcılık Düşüncesi*, c, II, 1987, sh, 403-405; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, II. sh, 649-650; *Meydan Larousse*, "Günaltay" mad, c, 9, Milliyet Yay, trz, sh, 4844; İbrahim Agah Çubukcu, "Cumhuriyet Devrinin Bir Düşünürü, Şemseddin Günaltay'ın Dini Düşüncesi", A.Ü. İlahiyat Fakültesi'nin 50. Yıl Armağanı, Ankara 1973, sh, 185; İsmail Coşkun, *Türkiye'de Sosyoloji*,

Dini ilimler alanında icazetname sahibi olan Günaltay,¹¹¹ Fransızca, Arapça ve Farsça biliyordu.¹¹²

3. Karakteri (Kişiliği)

Ciddi ve samimi bir kişiliğe sahip olan Günaltay, yapmaya karar verdiği her işi yapar ve başarır. Hürmet ve muhabbet telkin etmeyi, güven vermeyi bilmek onun belli başlı vasıflarındandır.¹¹³

Uluğ İğdemir onun hakkında; *“Günaltay’la, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı’na seçildiği 1941 yılından beri tam yirmi yıl birlikte çalıştım. Bir kerecik incinmedim. O bir fikir adamı olduğu kadar bir idare adamı idi. Meseleleri dikkatle dinler ve derhal kararını verirdi. Çok heyecanlı olduğu için bazen olaylar karşısında fevri kararlar verdiği olurdu. Fakat işin doğrusu kendisine açıklandığı zaman derhal kabul eder, hatasında hiç ısrar etmezdi”*¹¹⁴ demektedir.

Hayatında, Ömer Rıza Doğrul’un ifadesiyle; “dev gibi adamları yıkmaya kafi” gelecek iki büyük acı tatmış, iki yetişmiş evladını birer kazada yitirmişti. İşte bu kazalar sebebiyle kalbi derinden yaralı felaketzede bir baba olan

Bağlan Yay, İst. 1991, sh, 174; Abdülkadir Karahan, *Türk Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay, Ankara, 1970, c, XVIII, “Günaltay” Mad. sh, 174-175; *Ana Britanica*, Ana Yay, İst 1988 c, XX, “Günaltay Mad.”, sh, 477.

¹¹¹ *Türk Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay, Ankara, 1970, c, XVIII, “Günaltay” Mad. sh, 174-175,

¹¹² Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, sh, 709.

¹¹³ Rıza Doğrul, “Şemseddin Günaltay”, Cumhuriyet Gazetesi, 18. Ocak 1949.

¹¹⁴ Uluğ İğdemir, “Fikir ve Ülkü Adamı Günaltay”, Ulus, 22. Ekim 1961 sh, 2.

Günaltay,¹¹⁵ insan ruhunun ıstıraplarına çok içten aşınadır. Fakat onun metanet ve sabrı hakikaten akıllara hayret verecek mahiyettedir.

Çok hassas bir kişiliğe sahip olan Günaltay, hislerini içinde saklamayı başarır. Çok sevdiği kızı öldüğü zaman da metanetini kaybetmemiştir. Şoförünün anlattığına göre; *“Bazı akşamlar, otomobiline binerek orman çiftliği yolunda gezmeye çıktığı zaman arabasında gizli gizli ağlamaktadır”*.¹¹⁶ Onun bu duygusal yanına yine Uluğ İğdemirin anlattığı şu olay da çok güzel bir örnektir:

*“Günaltay büyük bir milliyetçi idi. Bu yurdu ve bu yurdun çocuklarını çok severdi. Türk Tarih Kurumu yayınları arasında son defa basılmış olan Ruşen Eşref Ünaydın’ın “Çanakkale’de Savaşanlar Dediler ki” adlı esere yazdığım bir ön sözü kendisine okuduğum zaman gözleri yaşarmıştı. Çünkü orada, bir er’in şiir kadar güzel sözlerini naklediyordum.”*¹¹⁷

Günaltay’ın kişiliği hakkında, vefat haberlerini veren gazeteler bir ipucu vermektedir. Ulus gazetesi; *“Günaltay’ı Kaybettik. 1950 Seçimlerinin ‘Dürüstlük Abidesi’ Günaltay, Demokrasi tarihinde mümtaz bir mevkie erişmiştir”*¹¹⁸ manşetiyle verirken, Mustafa Fettah Ege’ye göre; *“Türk milletinin demokrasi davasında ilim, irfan, fazilet ve diğer insani hasletler yönünden Günaltay’la kıyaslanacak kimse gelmemiş denilirse hata yapılmış olmaz”*dı. Ege, *“Günaltay Ahlak ve Fazilet Örneğiydi”* başlıklı yazısında, onu

¹¹⁵ Rıza Doğrul, “Şemseddin Günaltay”, Cumhuriyet Gazetesi, 18. Ocak 1949.

¹¹⁶ Uluğ İğdemir, “Fikir ve Ülkü Adamı Günaltay”, sh, 2,

¹¹⁷ Uluğ İğdemir, a.g.m, sh, 2.

¹¹⁸ Ulus, 20 Ekim 1961.

sadece “bir devlet adamı, bir alim, bir mütefekkir bir tarihçi değil; aynı zamanda bu milletin yüzyıllardır ender yetiştirdiği ahlak ve fazilet abidelerinden biri” olarak tanımlamaktadır. Ona göre tarihimizde bu meziyetteki devlet adamları parmakla sayılacak kadar azdır. Onun özel hayatı da resmi hayatı kadar temiz ve sadedir. O her zaman ve her yerde bir Türk efendisinin niteliklerini benliğinde temsil etmiştir.¹¹⁹

Günaltay’ın siyasi hayatına hakim olan fikirler ise demokrasi, laiklik, insan hak ve hürriyetleri, milliyetçilik ve adalet gibi mefhumlardır. Onda demokrasi fikrinin doğuşu İsviçre’de başlamış memleketine döndüğü zaman o derece bir hürriyet taraflısı olmuştur ki, İttihatçılar ondan çekinerek Midilli adasına İdadi Müdürü yapmışlar fakat o, zekası sayesinde 1915’te henüz 32 yaşında iken Mebuslar Meclisi’ne girmiştir.¹²⁰

Çok değişik unvan ile devlet görevlerinde bulunan Günaltay, asıl derdinin koltuk olmadığını 1924 yılında gösterdiği şu onurlu davranışı ile ispat etmiştir: 1924 yılında Dârülfünun ile Maarif Vekâleti’nin arasını açan bir yetki anlaşmazlığı meydana gelmiş, yetkililerin Yüksek Öğretmen Okulu’nun iyi yönetilmediğinden şikâyetçi olmaları üzerine istifa eden okulun müdürü Mustafa Şekip’in yerine Günaltay atanmıştır. Oysa, yönetmeliğe göre bu okulun müdürü, Edebiyat Fakültesinin önerdiği iki aday arasından Bakanlıkça seçilmektedir. Bakan’ın doğrudan müdür atamasını muhtariyete aykırı bir hareket olarak kabul eden Dârülfünun’un isteği üzerine Günaltay (Şemsettin Bey) istifa etmiş, Bakanlığın görevinin başına dönmesi şekildeki

¹¹⁹ Mustafa Fettah Ege, Ulus, 21 Ekim 1961, sh. 2.

¹²⁰ Hürriyet Gazetesi, “Memleketimizde Demokrasinin Temelini Atan Adam” 20 Ekim 1961.

telgraf emrini de uygulamamıştır. Dârülfünun, okulun müdürlüğüne tekrar Şekip Bey'i atamış, Bakanlık da Müdür Yardımcılığına Ahmet Hilmi Bey'i getirmiştir.¹²¹

4. Siyasi Çalışmaları

Millî Mücadele yıllarında Anadolu'daki hareketi destekleyen Günaltay'ın 25 Kasım 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Ertuğrul (Bilecik) Mebusu seçilmesiyle siyasi hayatı başlamış, Cumhuriyet döneminde de hemen hemen her dönem milletvekili olarak seçilmiştir.

Hayatının yarısından çoğunu siyasetle geçiren Günaltay, ilim adamlığı ve akademisyenliği ön plana çıkan birisi olmakla birlikte, siyasetle de ilişkisini ömrünün sonuna kadar kesmemiş,¹²² ilim ve siyaseti beraber yürütmüştür.

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devletinin yenilgisiyle sonuçlanmasının ardından yenilgiden sorumlu tutulan iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası'nın olağanüstü bir kongre ile kendisini feshetme kararı alması sonucu 1 Kasım 1918'de toplanan kongrede Teceddüd Fırkası'nın kurulmasına karar verilmiş ve Başkanlığına Meclis-i Âyan üyesi Hüseyin Hüsnü Paşa, II. Başkanlıklarına ise İstanbul Mebusu ve eski Dahiliye Nâzırı İsmail Canbolat ile Şemseddin Bey getirilmişlerdir.¹²³ Teceddüd Fırkası İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün yapısını olduğu gibi devraldığı için Meclis-i Mebûsan'da

¹²¹ Mustafa Ergün, Atatürk Devri Türk Eğitimi II, www.aku.edu.tr/ata2.html 05.06.2007

¹²² Kara İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, c, II, 1978, sh, 404.

¹²³ Bkz, Tarih Dergisi, İ.Ü, Edebiyat Fakültesi yay, c, XII. sy 16, İst, 1961, sh, 125- 127.

çoğunluk partisi durumundaydı. Bu durum partiyi boy hedefi haline getirmiş, 5 Mayıs 1919 tarihli hükümet kararıyla parti kapatılmıştır.¹²⁴

1918'de Meclis-i Mebusan'ın idare memurluğuna (idare amiri) seçilen Günaltay, 3 Ocak 1919'da Meclis'in feshi üzerine iç tüzük gereği idare memurluğu görevi 3 Şubat 1920'de yeni Meclis'in toplanmasına kadar devam etmiştir.¹²⁵

Günaltay, mütarekeden sonra kurulan Divan-ı Harb'de, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Sait Halim Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Cavit Bey gibi harbin sorumluluğunu yüklenmiş devlet adamlarını yargılayan Meclis-i Âli'nin üyeleri arasında da bulunmuştur.¹²⁶ Oysa, Günaltay'a göre İttihat ve Terakki hareketi Osmanlı tarihinde millî gayelerle var olan ilk şuurlu ve geniş hürriyet kıyamıdır. Bu sebeple de onun İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkındaki mütalaasında olumlu mesajlar verdiğini de ifade etmeliyiz. Böyle de olsa, bu konuda farklı itirazlar da söz konusudur. Çünkü, Günaltay'ın İttihad ve Terakki hakkında bu müspet düşünceleri ile, bu hareketi yargılayanların başında bulunması bir tezat teşkil etmektedir.

23 Aralık 1926'da yapılan ara seçimlere katılan Günaltay, Sivas'tan Milletvekili seçilmiş, III, IV, V, VI, VII, VIII.'inci dönemlerde Sivas, ardından IX.'uncu dönemde de Erzincan milletvekilliğini 1954 yılına kadar sürdürmüştür. 1954 seçimlerinde milletvekili seçilemeyen Günaltay, 1958-

¹²⁴ Ana Britannica, "Teceddüd Fırkası" mad, Ana Yayıncılık İst, 1990, sh, 477.

¹²⁵ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, sh, 710.

¹²⁶ Ö. Rıza Doğrul, "Portreler", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ocak 1949; M. Tayyib Gökbilgin, "Şemseddin Günaltay", Vatan Gazetesi, 6 Kasım 1961.

1959 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl Başkanlığı'nda bulunmuştur.

27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra Millî Birlik Komitesi ile beraber 30.12.1960'da Kurucu Meclis Üyeliğine seçilmiş ancak bu göreve başlayamadan¹²⁷ vefat etmiştir.

4.1. Başbakanlığı

Günaltay, 15 Ocak 1949'da Başbakan Hasan Saka'nın istifasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı sıfatıyla tek parti devri Halk Partisi'nin son hükümet başkanlığına seçilmiştir. Hasan Saka kabinesinden Günaltay kabinesine alınmayan tek kişi F. Ahmet Barutçu'dur.¹²⁸

Günaltay hükümetinin güven oylamasına 465 sandalyeli Meclis'ten 391 milletvekili katılmış, 68 kişi katılmamıştır. Sonuç olarak; 42 ret oyuna karşı 349 kişi güven oyu vermiştir. Meclis'te 6 sandalye de çeşitli sebeplerle boş bulunmaktadır.¹²⁹

Ne var ki, Günaltay'ın Başbakanlığı neredeyse hiçbir kesimi mutlu etmemiştir.¹³⁰ Çünkü, Günaltay'a tepkiler başta kendi partisinden gelmektedir. İslamcı eğilimleriyle bilinen bir kişinin Başbakan olması CHP içinde kavgaların çıkmasına yol açmıştır.¹³¹

¹²⁷ T.B.M.M. Albümü, sh, 69; Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, sh, 710.

¹²⁸ 16 Ocak 1949, Ulus ve Cumhuriyet Gazeteleri.

¹²⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, XV, D, VIII, B, 36, O, 1, 24.1.1949, sh, 202-203.

¹³⁰ Bkz, Nadir Nadi, "Beklediğimiz", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ocak 1949.

¹³¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, Çev. Yasemin Gönen, İletişim Yay, İst, 2000, sh, 312.

Günaltay, 24.1.1949 tarihli Başkanı bulunduğu hükümet programında, her ne kadar; laiklik prensibinden kesinlikle ödün vermeyeceklerini, din perdesi altında bu milleti asırlar boyu uyuşturmuş olan hurafelerin ortaya çıkmasına asla meydan verilmeyeceğini, dinin siyasete ve şahsi menfaatlere alet edilmesine müsamaha etmeyeceklerini ifade ederek kesin tavrını ortaya koymuş olsa da,¹³² tepkilerin önü alınamamış, B. Kemal Çağlar protesto olarak Meclis'teki görevinden istifa ederek CHP'den ayrılmıştır. Çağlar gazetelere verdiği demeçte de; *"Artık ağızımızla kuş tutsak, değil memleketi, dünyayı kurtaracak tedbirler alsak, halkı tatmin edemeyecek hale gelmiş bulunuyoruz"*¹³³ derken, Neşet Halil Çağatay; *"Şimdi sayın Günaltay'ın inandığını, sadık kalacağını, bütün icaplara riayet edeceğini, bir santim geriye gitmeyi aklından geçirirse dimağını parçalayacağını söylediği inkılaplar arasında laiklikle beraber, Milletçilik, Halkçılık, Devletçilik, İnkılapçılık ve Cumhuriyetçilik İnkılaplarının bulunup bulunmadığını öğrenmek istiyoruz"* diyerek Günaltay'ın Atatürkçülüğünü sorgulamaktadır.¹³⁴ Tabi bir de her siyasinin başına gelen mizahi ve sanat etkinlikleriyle eleştirilme, bir anlamda "ti"ye alınma vardır ki, Günaltay da bundan nasibini almıştır.¹³⁵

¹³² T.B.M.M. Belgeler ve Araştırmalar Dizisi 1, Hükümet Programları 1920-1965, sh, 205.

¹³³ Vatan, 23 Ocak 1949.

¹³⁴ Neşet Halil Çağatay, "Günaltay Atatürkçü müdür?" Büyük Yol Dergisi, 29 Ocak 1949 sh, 68.

¹³⁵ Bkz, Muharrem Zeki Korgunal, *Günaltay Destanı*, Din ve Siyaset Yay, No, 1, Basım yeri yok, 1949, *"Acem Aşiran, Ahbap Kaçırın, Diller Döken, Beller Büken, Canlar Yakan Başbakan Günaltay Destanı"* adıyla Millî Kütüphanede 1949 AD 1584 numarada kayıtlı mizahi üslupla kaleme alınmış şiirlerin bulunduğu bu küçük ebatlı dergide Günaltay, değişik kesimden insanın ağızından hicvedilmekte, 2. bölümde de Günaltay'ın ağızından alaycı bir

Bir kesim ona, “dini bir inkişafa yol açacağı endişesiyle” hücumla geçerken, kimileri onu, kabineye “dini inkişafa sempatisi olmayanların alınması” sebebiyle eleştirmektedir. Tabii bir de Günaltay’ın Partisinin geçmişte ortaya koyduğu uygulamalar sebebiyle zihinlerdeki çok da olumlu olmayan “imaj”ı vardı. Bu yüzden bu partiye “küsün” olan bir kesim söz konusuydu.¹³⁶ Konu ile ilgili bir makale kaleme alan Eşref Edip, Günaltay’dan ‘daha fazla hürriyet’ talebini dile getirmekte ve *“Allah sizi bu biçare, bu kalbi mahzun millete hürriyetler, saadetler getiren bir rehber, müşfik bir mürşit kılsın”* temennisini dile getirerek, her şeye rağmen ondan hâla ümitvar olduklarını da; *“Sen millete bu hürriyet ve saadeti verersen, bu asil millet seni başının tacı yapar. Muhterem Üstad, er-geç bu iş olacak, milletin dini üzerindeki baskılar kalkacaktır. Temenni ederim ki bu büyük zaferi Allah sana nasip etmiş olsun. Çünkü senin bu milletin dinine, ilim ve irfanına çok hizmetin vardır. Bu mazhariyete sen layıksın...”* şeklinde ifade etmektedir.¹³⁷

Günaltay, Başbakanlığı döneminde din, din eğitimi ve laiklik politikalarında gerçekleştirilen değişik ve yeni düzenlemelerde etkili olmuş, daha önce bu konuda CHP’nin Aralık 1947’deki VII. kongresinde alınan kararların uygulamaya geçirilmesini sağlamıştır.

Parti programında, kabul edilen din öğretiminin seçmeli olmasına bağlı kalınarak vatandaşların çocuklarına din eğitimi verme haklarını kullanmaları konusunda gerekenin yapılacağı ifade edilmişti. Bu doğrultuda daha önce

üslupla eleştirilere cevap verilmektedir.

¹³⁶ Sadık Albayrak, *Türkiye’de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi*, Sebil Yay, İst, 1977, sh, 303.

¹³⁷ Eşref Edip, “Günaltay’ın Başbakanlığı ve Akisleri” Sebilürreşad, c, II, sy, 29, Ocak 1949.

hiçbir hükümet programında yer almayan ‘din eğitimi’ konusu 24 Ocak 1949 tarihli hükümet programında yer almıştır.¹³⁸ Başbakan Şemseddin Günaltay T.B.M.M.’de okuduğu hükümet programında, demokratik rejim için gerekli tedbirleri alacaklarını, Türk inkılabının ana prensiplerini titizlikle savunmaya devam edeceklerini, din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkanları hazırlayacaklarını ifade etti. Seçmeli din dersi serbestti. Ancak, çocuklarının derslere girmesini istemeyen ailelerin dilekçe vermeleri halinde onların çocukları muaf olacaklardı.¹³⁹

Günaltay, bu durumu dile getirmek gayesiyle, “İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım”¹⁴⁰ derken, Mahzar Sündüs, Günaltay’a yazdığı açık mektubunda; “*Manevi ve ahlaki hizmetlerin ne kadar faydalı olduğu, içtimaiyatın temeli bulunduğu cihetle din derslerinde orta, lise ve hatta yüksek tahsilde bulunan diğer evlatlarınızın da faydalanmalarına müsaade ve delâlet buyurulması*” talebini dile getiriyordu.¹⁴¹

Önceki hükümet zamanında Milli Eğitim Bakanlığı’nca hazırlatılan “Müslüman Çocuğunun Kitabı”, içerdiği yanlışlıklar sebebiyle Meclis’te ve basında şiddetli tenkitlere uğramıştı. Günaltay’ın isteğiyle bu kitabın

¹³⁸ Ersoy Taşdemirci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Millî Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü, Sosyal Bil. Enst, Ankara 1984 sh, 420-450.

¹³⁹ İsmail Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Tarih*, sh, 110.

¹⁴⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, 20, B.104, O, 3, 8 Haziran 1949, sh, 598.

¹⁴¹ Mahar Sündüz, “Sayın Başvekilimiz Şemseddin Günaltaya”, *Sebilürreşad*, c, II, sy, 46, 1949, sh, 325.

ilkokullarda okutulmasından vazgeçilerek yerine 1949-1950 ders yılından itibaren Ahmet Hamdi Akseki'ye yazdırılan kitaplar okutulmaya başlanmıştır.

Günaltay hükümetinin önemli icraatları olarak; Siyasi partilerin seçim günlerinde devlet radyolarından faydalanmalarının temini, İstiklal Mahkemesinin kaldırılması,¹⁴² 1949'da İmam-Hatip Kurslarının açılması, 4 Haziran 1949'da Ankara Üniversitesi bünyesinde "hurafecilerin önünden yarasalar gibi kaçacakları bir meşale" olması dilenen İlahiyat Fakültesi'nin açılması,¹⁴³ 30 Kasım 1925 tarihli bir kanunla engellenen¹⁴⁴ Türk büyüklerinin türbelerini ziyarete imkan veren tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlarla bir takım unvanların men'i ve ilgasına dair olan 677 sayılı kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanunun, 5566 sayı ve 1 Mart 1950 tarihinde çıkarılması,¹⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatının daha iyi hale getirilmesini amaçlayan Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat ve vazifeleri hakkındaki kanunun 23 Mart 1950 tarihinde çıkarılması¹⁴⁶ ile seçim mevzuatının değiştirilerek tek parti devrinin kapanmasını sağlayan "gizli oy, açık tasnif"e dayalı tek dereceli seçim sisteminin getirilmesi sayılabilir.

Günaltay Atatürk'ün de çok partili demokratik hayata geçmek isteğini anlatırken, serbest fırka kurulduktan sonra İzmir'den üzücü haberlerin geldiğini, Yalova'da yaptıkları görüşmede; "*Tarihçi Profesör, görüyorsun ya,*

¹⁴² T.B.M.M, Kanunlar Dergisi, c, 31, sh, 671.

¹⁴³ Jaeschke Cotthard, *Yeni Türkiyede İslamcılık*, sh, 78.

¹⁴⁴ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, sh, 323.

¹⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, c, 25, B, 57, 0, 1, 1.3.1950, sh, 34-38.

¹⁴⁶ TBMM, Tutanak Dergisi, 25/2 D, 8, İctima 3, B, 71, 23.3.1950,

henüz vakit bunu kavrayacak dereceye gelmemiştir.” dediğini nakleder. Günaltay, bu işi kendi hükümeti döneminde gerçekleştirme kararlılığını “Hedefim seçim kanununu ne bir partiye, ne bir zümreye ne de hükümete maletmektir. Doğrudan doğruya Türk milletine maletmektir” demektedir.¹⁴⁷

Öte yandan, Günaltay hükümeti döneminde İlahiyat Fakültesi'nin açılmasını bazı yazarlar, ülkede yükselen dini atmosferin havasını almak ve böylece CHP'yi iktidarda tutmak için olduğunu savunurlar. Bu görüşü savunanlara göre; *“İnönü, Kur'an Kursları, İmam Hatipler ve İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına izin veriyordu. CHP'nin genç kurmayları olan Nihat Erim, Tahsin Banguoğlu, Cemil Said Barlas ve Sadi Irmak'tan da bir sonuç alamayan CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu sefer de Şemseddin Günaltay'ı dinî atmosferin havasını almak için Başbakanlığa atıyordu. Kur'an Kursları ile İmam-Hatip Okulları'nın yanında, bir de Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulması, CHP'nin 27 yıllık saltanatının yıkılmamasına yetmemiştir.”¹⁴⁸* yorumunu getirmektedir.

Günaltay hükümeti döneminin önemli icraatlarından birisi de, Türk Ceza kanunu'nun 163. maddesinin çıkartılmasıdır. Bu maddesi şöyledir:

Laikliğe aykırı olarak, devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse, sekiz yıldan on beş

¹⁴⁷ Ayın Tarihi, “Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Memleket Meseleleri Hakkındaki Demeci” sy, 186, Mayıs 1949, sh, 42.

¹⁴⁸ www.yenisafak.com.tr/diziler/siyasi/siyasi15.html (15.04.2007)

yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenlere beş yıldan, on iki yıla kadar ağır hapis cezası verilir.

Laikliğe aykırı olarak, devletin sosyal ve ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeylere alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya din'ce mukaddes tanınan şeyleri veya dini kitapları alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri devlet daireleri, belediyeler veya sermayesi kısmen veya tamamen devlete ait olan iktisadi teşekküller, sendikalar, işçi teşekkülleri, okullar, yüksek öğrenim müesseseleri içinde veya bunların memur müstahdem veya mensupları arasında işleyenler

hakkında verilecek ağır hapis cezası üçte bir nispetinde artırılır.

Üçüncü ve dördüncü fıkralarda yazılı fiiller, yayın vasıtaları ile işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır.¹⁴⁹

Bu tür uygulamalar sebebiyle bazı kimseler Günaltay'ın çelişkiler içinde olduğunu ileri sürerek eleştirmişlerdir.¹⁵⁰ Bunu savunan yazarlardan birisi de “Yeni Türkiye’de İslamlık” adlı eserin yazarı Jaschke Gotthard'dır. Ona göre Günaltay, reformculuk ve milliyetçilik arasında bocalayıp durmuştur.¹⁵¹ Bir başka yazara göre de, yapılan her şeyin halk için yapıldığı iddia edilmektedir ancak, yapılanlar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ünlü sloganında olduğu gibi halka rağmen yapılmaktadır.¹⁵²

Günaltay, Meclis’te büyük tartışmalara sahne olan ve eleştirilen bu maddeyi savunmak amacıyla yaptığı konuşmasında;

İlk mekteplerde din dersleri okutturulmaya başlayan hükümetin Başbakanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat

¹⁴⁹ *Türk Ceza Kanunu*, Savaş Yay, Ankara, 1991, sh, 81.

¹⁵⁰ Sadık Albayrak, *Türkiye’de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi*, sh, 303.

¹⁵¹ Jachke Cotthart, *Yeni Türkiyede İslamcılık*, sh, 101-110.

¹⁵² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, 2002, sh, 134–137.

Fakültesi açan bir hükümetin başkanayım ... Bu kanun tasarısını huzurunuzda arz etmemizin başlıca saiki... Damat Ferit gibi Hilafet Orduları kurmak isteyenlerin yahut memleketi kanlara boğmak isteyen Derviş Vahdetîler'in belirmesine meydan vermemektedir.¹⁵³

demekte, bu konuda yapılan suçlamalara karşılık vermek amacıyla 8.6.1949 tarihinde Meclis'in üçüncü oturumunda yaptığı konuşmasında da;

Memlekette irtica yok diyorlar, Bunu ben de kabul edeyim. Fakat arkadaşlar irtica, komünizm siması altında tezahür edebilir ve ettiği yerler vardır. İrtica teşvik edilebilir ve edildiği zamanları görmüşüzdür... Biz kimseyi asmiyoruz kesmiyoruz. Bir hadise olmadan evvel senin zihninden şöyle bir mesele geçmiş, diye kimseyi mahkemeye göndermiyoruz. Hükmü verecek olan mahkemedir. Fiil sabit olduktan sonra tebarüz ettikten, meydana çıktıktan sonradır ki, mahkemeye vermek selahiyetini istiyoruz.

diyerek savunmaktadır.

16 Haziran 1949'da kabul edilen bu kanun kırk iki yıl sonra 12 Nisan 1991'de yürürlükten kaldırılmıştır.

¹⁵³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, 20, D, 8, B, 104, O, 3, 8.6.1949, sh, 597-598.

Günaltay'ın Başbakanlığı 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin çoğunluğu almasıyla sona ermiştir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, (1945-1980), Çev, Ahmet Fethi, İstanbul, 1996, sh, 43.

İKİNCİ BÖLÜM

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN FİKİR DÜNYASI

1. Fikir Hürriyeti Konusundaki Görüşleri

Bütün geri kalmış veya az gelişmiş ülkeler gibi İslam ülkeleri de çok sayıda yüksek seviyeli aydınlardan, ilim ve sanat adamlarından mahrum olmanın ızdırabını çekmektedir. İslam'ı, siyasi ve fikri sahada temsil etmek durumunda bulunanlar, genellikle kendi memleketlerinin ikinci sınıf aydınları olmaktadır.¹⁵⁵ İşte Günaltay'ı çağdaşlarından farklı kılan da tam bu noktadır. Babasının müderris olması ve eğitimini İstanbul'da yapması, ona yaşadığı dönemi yakından izleme imkanını vermiştir. Çünkü İstanbul, İmparatorluğun merkezi olması sebebiyle tabii olarak çağın problemlerinin yansıdığı en hassas merkez konumundadır. Aile ortamında sıkı bir eğitim alması ve yüksek öğrenimini yurtdışında yapması sebebiyle Batı kültürünü de kavrayarak değişik kültürlerin mukayesesini yapma imkanını bulmuştur. Bu özellikleri onu aynı zamanda dönemin geleneksel "ulema"sından ayırmaktadır.

Günaltay'a göre, ifade edilmesi engellenen sözlerin sakıncası, söylenen sözlerin sakıncalarından kat kat fazladır. Millet fertleri tarafından her şeyin serbestçe söylenmesi hükümetleri uyandırır, aydınlatır, hatalarını tashihe vesile olur.¹⁵⁶ Fikirlerin ifade edilmesinin engellenmesi, cehalet ve taassubun

¹⁵⁵ Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, II. Baskı, İst, 1983, sh, 201.

¹⁵⁶ Günaltay, *Hürriyet Mücadeleleri*, sh, 74.

karanlık gecelerini doğurur.¹⁵⁷ Bunun için Günaltay, *“Bizim memlekette her fikir hürdür. Hür olan bir memlekette yaşayan insanların akidelerine tecavüz etmek, hiçbir vatandaşın hakkı değildir. Herkes kendi kanaatiyle kalır. ... Eğer umumi ahengi bozacak, memleketin fertleri arasında düşmanlık yayacak şekilde bir yol alırsa, vaziyet sosyal bir mahiyet aldığı için buna derhal müdahale ederiz. Bu da sırf memleketin asayişini temin bakımındandır”*¹⁵⁸ demektedir.

“Şark’ta az bulunan” ve her insandan beklenen en önemli özelliklerden biri olan; “farklı/zıt fikirlere saygı”, Günaltay’ın özelliklerinden birisidir.¹⁵⁹ Onun bu özelliği, parlamento hayatında hep görülmüş, rakiplerine karşı hep saygılı tavır takınarak Meclis çatısı altında en aykırı fikirlerin savunulmasına da imkan hazırlamıştır. Ona göre, *“Her parti milletin bir parçasıdır. Bir partiyi mahva çalışmak, milletin en az dört veya üçte birini memleket haritası dışına atmak silip süpürmek demektir.”*¹⁶⁰ *“Memleket işlerinde particilik asla âmil olmamalıdır. Hükümet mevkiinde bulunan arkadaşlar, bu işleri başarmak vazifesini ilk evvel kendilerinin idrak etmiş olmaları şarttır.”*¹⁶¹

¹⁵⁷ Günaltay, *Zulmetten Nura*, İkbâl Kütüphanesi, Evkaf mat, 3. baskı 1341 (1925), sh, 132

¹⁵⁸ T.B.B.M. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, İctima 3, c, 16/2, 23.02.1949. sh, 451.

¹⁵⁹ Sadi Irmak, Yeni Sabah Gazetesi, 24 Ekim 1961.

¹⁶⁰ Günaltay, *Hürriyet Mücadeleleri* (Haz: Sabahat Erdemir), Gün Matbaası, İstanbul 1958, sh, 84-85.

¹⁶¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, B, 47, O, 2, 21.2.1951, sh, 381.

Cihat Baban'a göre Günaltay; müslümanlıktan gelen bir vazife duygusuna sahiptir. Kendisine muarız olanlara karşı hiçbir zaman kin beslememiştir.¹⁶²

Günaltay'a göre, demokrasiyi sağlamaştıran etkenlerden birisi ve en önemlisi basın hürriyetidir. Basın hürriyeti demokrasinin olmazsa olmazıdır. O bu konuda, *"Matbuat ne kadar hür olur, yani matbuat kürsüsünden milletin münevverleri fikir adamları kanaatlerini serbestçe söylemekte ne kadar geniş bir hürriyete mazhar olurlarsa, memlekette fikir cereyanları o nispette feyizlenir"*.¹⁶³ Toplantı hürriyeti konusunda da; *"Demokrat bir iktidar, toplantı hürriyet ile kendi varlığını canlandırır. Toplantı hürriyeti olmayan bir diyara hür vatandaşlar yurdu nazariyesi ile bakılamaz"*¹⁶⁴ demektedir.

2. Bilim Adamı Kimliği

Günaltay'ın sık sık üzerinde durduğu konulardan birisi "İslam'da ilim anlayışı"dır. İslam, her zaman ilmi teşvik etmiş, ilim adamlarını övmüştür.¹⁶⁵ İslam'ın ilk emri de "Oku"dur.¹⁶⁶ Günaltay, "İslamiyet İlimin Düşmanı Değil, Hamisidir" başlığı altında görüşlerini dile getirdiği eserinde,¹⁶⁷ "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz",¹⁶⁸ *"Kadın ve erkek her Müslüman için tahsili ilim farzdır"*,¹⁶⁹ *"İlim Çin'de bile olsa gidiniz öğreniniz"*,¹⁷⁰ *"Hikmet müminin*

¹⁶² Cihat Baban, Yenigün Gazetesi, Ank, 21 Ekim 1961.

¹⁶³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, İctima 3, 24.1.1949, sh, 199.

¹⁶⁴ Günaltay, *Hürriyet Mücadeleleri*, sh, 67.

¹⁶⁵ K.K. Zümer, 9.

¹⁶⁶ Kur'an'ı Kerim, Alak, 1.

¹⁶⁷ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 60-64.)

¹⁶⁸ Bu hadisin kaynağını bulamadık.

¹⁶⁹ *Et-Tergîp ve't-Terhib*, c, 1, sh, 96.

*kaybolmuş malıdır, nerede bulursa onu alır*¹⁷¹ gibi çok sayıda hadisi şerifi kullanmakta, dipnotlar halinde kullandığı hadis ve ayetlerin kaynağını ise vermemektedir.

Günaltay, eserlerinde; İslamiyeti'n ilme teşvik ettiğini, akla büyük önem verdiğini anlatarak, yukarda örnekleri verilen emir ve işaretlere rağmen, bir çok Müslümanın aksi yolu seçmesini ve her sahada olduğu gibi bu sahada da İslam'ın ruhundan uzaklaşıldığı görüşünü dile getirmekte, İslam'da çalışma konusunda da Müslümanların emredildiği şekilde hareket etmediklerinden yakınmaktadır. Ona göre insanlık, ilme ve çalışmaya değer verdiği ölçüde gelişmiş, bundan uzaklaştıklarında da gerilemişlerdir.¹⁷²

Günaltay, hayatı boyunca bilimsel çalışmalarına devam etmiş, hayat hikayesinde de görüldüğü gibi, hayatının hiçbir döneminde ilmi çalışmalarını aksatmamıştır. Mehmet Akif, onun hakkında; *“Evvela doğuyu adamakıllı öğrenen, sonra Batıyı hakkıyla tanıyan, her iki cihanın ilimlerini, fenlerini adetlerini, ictimaiyatını yıllarca tedkik eden Şemseddin”*¹⁷³ ifadesini kullanmaktadır.

Günaltay'ın T.B.M.M. Tercüme-i Hâl kağıdı örneğinde ilmî rütbesi, “Müderris”tir.¹⁷⁴ Kendisi de bu konuda; *“Benim en büyük şerefim, memleketin*

¹⁷⁰ *Keşfu'l-Hafa*, I, 138; *Feyzu'l-Kadir*, I, 542.

¹⁷¹ Tirmizi, İlim, 19; İbn Mace, Zühd, 15.

¹⁷² Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 60-64.

¹⁷³ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, He, Vav.

¹⁷⁴ T.B.M.M. Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü, *T.B.M.M. Azası, M. Şemseddin'in Dosyası, Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği*, Dosya No, 622, albüm sr, 104.

*bir Profesörü olmaklığımdır. Tek şerefim Profesörlüktür. Memleketin bir hocası olmayı ve şerefle ölmeyi en büyük nimet bilirim.*¹⁷⁵ demektedir.

3. Din Anlayışı

3.1. Günaltay'a Göre Din ve İnsanın İnanma İhtiyacı

Günaltay'a göre, insana iyiyi, kötüyü, helali, haramı, ayıbı, fazileti tarif eden dindir.¹⁷⁶ En büyük bilim adamlarının ifadelerinden, bilimin en son verilerine kadar her şey, bizi, maddeden onu harekete geçiren kuvvete, kuvvetten alemi idare eden kanunlara, kanunlardan da onların mutlak düzenleyicisi olan “vacibu'l-vücûd”a yükseltmektedir.¹⁷⁷ İnanmak hissi; sonradan icad edilen bir şey değil, insanlıkla beraber doğmuş, yine beşeriyetle birlikte yok olacak bir duygudur. Bu duygu, “Vaktiyle mağaralarda yaşayan, taş kavuklarında pinekleyen” insanların bile vareste kalmadıkları en derin ve en esaslı bir ihtiyaçtır.¹⁷⁸ Yani, inanmak ihtiyacı insanlığa sonradan aşılınmış bir duygu değil, ruhun fitrî bir gücü ve özelliğidir. *“Filhakika, en müfrit dinsizler bile inanmak ihtiyacından kurtulamamışlar, bu ihtiyacı mübremle kıvranıp durmuşlardır. Esasen dinsizlik, inanmak ihtiyacına karşı bir isyan değil midir? Demek ki, beşerde inanmak ihtiyacı daha asildir. Dinsizlik, ona karşı sonradan vukua gelen bir isyandır.”*¹⁷⁹ diyen Günaltay'a göre, ne kadar ilkel olursa olsun her lisanda Allah kavramı

¹⁷⁵ T.B.M.M, Tutanak Dergisi, B, 47, O, 2, 21. 2. 1951, sh, 382-383.

¹⁷⁶ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 81.

¹⁷⁷ Günaltay, *Felsefe-i Ülâ*, İstanbul Evkaf-ı İslamiye Mat, 1339-1341, sh, 45-46.

¹⁷⁸ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 40; Günaltay, “Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır”, *İslam-Türk Muhitülmaarif Mecmuası*, c, II, sy, 96, Şubat 1948, sh, 4.

¹⁷⁹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 40; Günaltay, “Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır”, *İslam-Türk Muhitülmaarif Mecmuası*, sh, 4; Günaltay, “Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır”, *Sebilürreşad*, c, II, sy, 28, 1949, sh, 37.

mevcuttur. Hiç bir toplum yoktur ki tarihinde “Allah” ismine tesadüf edilmesin. Âlemde mevcut olan hiçbir şey yoktur ki onda Allah’ın varlığına dair bir işaret bulunmasın.¹⁸⁰

Günaltay’a göre, cemiyetin nâzımı olması itibariyle din, insanlık için gerekli bir müessesedir. Çünkü din, fertleri mukaddes duygu ve alışkanlıklarla birleştirerek hem millî vicdanı oluşturan bir âmil, hem de toplumun yükselmesi ve ilerlemesi için gerekli bir müessesedir. Din, her türlü iyiliğin hem menşei, hem de itici gücüdür.¹⁸¹ Menşeinin kutsi olması sebebiyle toplumun ahengini temin eden din gereklidir.

*“Din, beşeriyet üzerinde çok kuvvetli, nafiz bir hakimdir. Çünkü, menşei kudsîdir. Bu itibarla, cemiyetin ahengini muhafaza için, din zarurî bir amildir”*¹⁸² diyen Günaltay’a göre beşer tabiatının aslî vasıflarından olan din,¹⁸³ insanlığın kendisinden müstağni kalamayacağı bir müessesedir.¹⁸⁴ İnsanlık hiçbir zaman dinsiz yaşamamıştır. Esasen yaşayamaz da. Çünkü, insanları birbirine samimi surette bağlayan din, içtimaî hayatın icaplarındandır.¹⁸⁵

Dinsizlik cemiyetlerin de yıkılmasına mucip olur. Çünkü, cemiyet efradı arasında ahlâkî tesânüd, ancak cemiyeti teşkil eden fertlerin itikad ve

¹⁸⁰ Günaltay, *Felsefe-i Ülâ*, sh, 70-71.

¹⁸¹ Günaltay&Ahmet Hamdi Akseki, “Beşeriyet İçin Dinin Lüzumu”, Millî Eğitim Dergisi, c, 2, sy, 27-28, 06/07, Ankara 1975, sh, 19-20.

¹⁸² Günaltay&Ahmet Hamdi Akseki, a.g.m, sh, 19.

¹⁸³ Günaltay, “Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır”, İslam-Türk Muhitülmaarif Mecmuası, sh, 4.

¹⁸⁴ Günaltay, *Tarih-i Edyan*, I, Kanaat Matbaası, İst, 1338, sh, 36.

¹⁸⁵ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341 sh, 41-42; Günaltay, “Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır”, İslam-Türk Muhitülmaarif Mecmuası, sh, 4.

duygularının müşterek olmasıyla hasıl olur. Din ortadan kalkınca, tabiatıyla bu tesânüd de zeval bulur.¹⁸⁶

Ona en göre din mefhumundan soyutlanmış bir millet, “Anka misâli” hayâlî bir kuruntudur. Dini, “milletin anasını esasıyyesinden birisi” olarak gören Günaltay’a göre, samimi bir milliyetperverin, bir dindar olması iktiza etmektedir.¹⁸⁷

Mecliste yaptığı bir konuşmasında;

Din ve milliyet ruhi birer ihtiyaçtır. İctimai hayata bir takım kıymetlerin teşkil ettiği ahenk nazarıyla bakarsak, bu ahengin esas umdesinin din ve milliyet olduğunu görürüz. Milliyet temellerinin en faziletlisi dindir. Millet, müşterek duygular, müşterek mefkûrlar, etrafında toplanan bir zümre demektir. Müşterek duygunun kutsî membaı ise dindir¹⁸⁸

demektedir.

Günaltay, din-toplum ilişkileri konusunda; “bütün dinlerde bulunan manevi yönün toplumsal hayatı güçlendirdiğini, dinlerin mükemmel toplumu gerçekleştirmeyi hedeflediğini” savunan Durkheim’i¹⁸⁹ referans olarak göstermiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Günaltay&Ahmet Hamdi Akseki, “Beşeriyet İçin Dinin Lüzumu”, sh, 20.

¹⁸⁷ Günaltay, *Maziden Atıye*, Kanaat matbaası, İst, 1339 (1923), sh, 282.

¹⁸⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 282.

¹⁸⁹ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul, 2005, sh, 492-

Günaltay'a göre, din insana; ilâhî bilginin gizli veya açık olarak nesnede ortaya çıktığını öğreterek onun kuvvetli bir iradeye sahip olmasına vesile olur. İnsan, inancının neticesi olarak ortaya çıkan bu irade ile bencillik hırs ve isteklerini engeller, kendi sorumluluğunun bilincine vararak kötülüklerden sakınıp iyilik yapmayı alışkanlık haline getirir. Bu sebeple, din bir milletin bütünlüğü için de çok önemlidir. *“Dinsiz bir milletin rabitasız bir kum yığınından farkı yoktur.”*¹⁹¹ Dinsizlik cemiyetlerin de yıkılmasına mucip olur. Çünkü, cemiyet efradı arasında ahlâkî tesânüd, ancak cemiyeti teşkil eden fertlerin itikad ve duygularının müşterek olmasıyla hasıl olur. Din ortadan kalkınca, tabiatıyla bu tesânüd de zeval bulur.¹⁹² Din hissi ile terbiye edilmiş bir kitlede, din bağına gereği kadar önem verilmez, aksine ihmal edilirse, tabiatıyla parçalarını birbirine bağlayan gücün ortadan kalkması ile bir cisim nasıl dağılırsa böyle bir kitle de bir hamle ile tarumar olur, dağılır. Dini duyguları yosunlaşmamış milletler ise, dış saldırılar karşısında yekpâre bir kale gibi ayakta kalır.¹⁹³ Çünkü, milletleri zinde tutan sebeplerin başında din gelir. Dolayısı ile, her medeniyet, mutlaka bir din üzerine bina edilmiştir.¹⁹⁴ Yeryüzünde dine bağlı olmayan medenî bir millet yoktur.¹⁹⁵

493.

¹⁹⁰ Günaltay, *Tarih-i Edyan*, sh, 21. Günaltay Durkheim'in eserinin adını vermekte fakat dipnotta daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

¹⁹¹ Günaltay, “İslam'ın Uyanışı”, *İslam Mecmuası*, c, I, sy, IV, Dersaadet, 1330-1332, sh, 113.

¹⁹² Günaltay&Ahmet Hamdi Akseki, “Beşeriyet İçin Dinin Lüzumu”, sh, 20.

¹⁹³ Günaltay, “İslam'ın Uyanışı”, *İslam Mecmuası*, c, I, sy, IV, sh, 113.

¹⁹⁴ Günaltay, “İslam'ın Uyanışı”, *İslam Mecmuası*, c, II, sy, XXXII, Dersaadet, 1331-1333, sh, 708.

¹⁹⁵ Günaltay, “Memleketimizde Kutsiyet Duygusu Yaşayacaktır”, *Sebilürreşad*, c, III, sy, 60, 1949, sh, 158.

Günaltay'a göre, *"Halkımızın ruhi halleri derinden derine tedkik edilirse, bizde kitleye en ziyade hakim olan kuvvetin dini hissiyat olduğu görülür"*¹⁹⁶ Bu konuda; *"Münakaşaya hiç mahal yoktur ki, bu memlekette en hakim kuvvet din fikridir. Böyle olduğu için halka en çok tesir icra edenler de bu fikrin temsilcileridir"*¹⁹⁷ demektedir.

Onun anlayışına göre fertler arasındaki ahlâki uyum, ancak fertlerin inanç ve duygularının ortak olmasıyla meydana gelir. Din ortadan kalkınca bu uyum bozulur.¹⁹⁸ Günaltay'ın buradan çıkardığı sonuç, dinsizliğin cemiyetlerin yıkımına sebep olduğudur. Doğu illerine bir gezi düzenleyen Başbakan Günaltay, kutsiyet duygusunun toplumun temeli olduğunu, ahlakın da bu duyguya dayandığını, ahlaki güçlü olmayan bir toplumun yakılmaya mahkum olduğunu, ahlaki güçlendirmek için fertlerdeki kutsiyet duygusunu da canlandırmak gereğine işaret ederek;¹⁹⁹ *"Bunun içindir ki biz çocuklarımızı daha yavru iken, kutsiyet duygusu ile techiz etmeyi, memleketin hayrına matuf bir hareket görüyoruz"*²⁰⁰ demektedir.

Günaltay'a göre, *"Herkes vicdânen hürdür. İnandığı şeye hür olarak inanır. Ve biz Müslüman olmak itibariyle Hz. Muhammed'in din olarak telkin ettiği her şeye inanıyoruz. Ve ona göre ibadetlerimizi yapmakta serbest bulunuyoruz. Din de bu demektir."*²⁰¹

¹⁹⁶ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 305.

¹⁹⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 184.

¹⁹⁸ Günaltay&Ahmet Hamdi Akseki, "Beşeriyet İçin Dinin Lüzumu", sh, 20.

¹⁹⁹ Günaltay, "Memleketimizde Kutsiyet Duygusu Yaşayacaktır", sh, 156-157.

²⁰⁰ Günaltay, "Başbakan Günaltay'ın Nutukları", Sebilürreşad, c, III. sy, 60. 1949, sh, 157.

²⁰¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, 20, D, 8, İctima 3, B, 104, 8.6.1949, sh, 598.

3.2. İslam Dini Hakkındaki Görüşleri

Günaltay'a göre, en mükemmel ve beşeriyetin saadetini en ziyade temin edecek din, "din-i fitrî"dir. *"Mevcut dinler arasında Müslümanlıktan başka bir din-i fitrî göstermek kâbil değildir".*²⁰² *"İslamiyet, bir din-i ilim ve irfandır. Hiçbir zaman cehl ile pâyidar olmaz."*²⁰³ Gerçek İslam'ın gecesi gündüzü kadar parlak iken, sonradan vuku bulan ilaveler, kayıtlar; *"güneş kadar şaşâdar olan bu dini, bir mecmua-i garâib haline sokmuştur."*²⁰⁴

Günaltay, İslam dini ile bilim arasında da bir çatışmanın olamayacağını,²⁰⁵ ulemânın akli çürütmesi sebebiyle²⁰⁶ İslam ile müspet bilimler arasında bir çelişki varmış gibi gözüktüğünü, oysa gerçeğin böyle olmadığını söylemekte, Kur'an'la birlikte akıl ve irfanın da mürşid olarak kabul edilmesini istemektedir.²⁰⁷ Ona göre akla çok büyük önem veren İslam, akli olmayanın dininin de olmayacağı prensibini getirmiştir.²⁰⁸

İslam'daki ilim anlayışı üzerinde hassasiyetle duran Günaltay, İslam Dini'nin ilme verdiği önemi belirtmek için Kur'an'daki; *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri hakkıyla düşünür."*²⁰⁹

²⁰² Günaltay, "Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır", Sebilürreşad, sh, 37.

²⁰³ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 264.

²⁰⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 126-127.

²⁰⁵ Günaltay, *Felsefe-i Ulâ*, sh, 89.

²⁰⁶ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 332.

²⁰⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 323-324.

²⁰⁸ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 60.

²⁰⁹ Zümer, 9.

"Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun."²¹⁰ gibi ayetlerle bu mealdeki hadislerden örnekler vermektedir.²¹¹

Ona göre, "İslamiyet bilimin en büyük hâmisî, fennin en samimi refikidir. Müslümanlığın fûnûn-ı müsbete ile uzlaşamayacağı hiçbir nokta yoktur. Fennin istinadgâhı akıl olduğu gibi, İslamiyetin medâr-ı teklifi de yine akıldır."²¹² İslam'da körü körüne taklit değil, akli yorma vardır.²¹³ Akıl ile naklin çatışması durumunda, aklî delilin tercihi ve naklî delilin ise te'vilinin İslam'ın esasından olduğunu, ortaya çıkan yeni mesele ve problemlerin çözümsüz olmayacağı, kıyas, icihad yollarıyla bunların üstesinden gelineceğini, dolayısı ile bu dinde ilerlemeyi engelleyici ve sınırlandırıcı bir durumun olamayacağını savunmaktadır.²¹⁴

İslam, fikir hürriyetine büyük değer vermektedir. Günaltay bu konuda; "Din-i İslam hürriyet-i fikriyeye o kadar riâyetkârdır ki, bunu anlamak için mahdut fikirli, köhne düşünceli hurafe perest adamların kitaplarını değil, cihân-ı beşeriyetin medâr-ı mübâhatı olan hakiki ulemâ-yı kirâmın müellefât-ı mühalledelerini tedkîk etmeli, dini, onların anladığı gibi anlamaya çalışmalıdır"²¹⁵ demektedir.

Günaltay, İslam'ın yakında Avrupa'da ortaya çıkacağına kesinlikle

²¹⁰ Nahl, 43.

²¹¹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 65-71

²¹² Günaltay, a.g.e, 1341, sh, 60.

²¹³ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 331.

²¹⁴ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 99-100.

²¹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 126.

inanmaktadır.²¹⁶ Bu bakış açısı o günün “İslamcı” aydınlarının bakış açısını vermesi bakımından da kayda değerdir.

3.2.1. Türkler ve İslamiyet

Günaltay, 316 sayfalık “Maziden Atiye” adlı eserinin neredeyse tamamında “Türkler ve İslamiyet” konusunu ele almakta, eserdeki makalelerden birisi de bu başlığı taşımaktadır.²¹⁷ Ona göre, tarihin tanıdığı en eski kavimlerden birisi olan Türkler,²¹⁸ tarihinde istiklâlden mahrum olmamış tek kavimdir.²¹⁹ En müthiş zorluklar karşısında bile mevcudiyetlerini muhafaza etmiş,²²⁰ tarih sahasına girdikleri zamandan bu güne kadar daima müstakil ve hakim yaşamıştır.²²¹ Türklerde devletçilik, tarihin çok eski dönemlerinden beridir var olan bir duygudur.²²²

Günaltay’a göre, Buda dininin uyuşturucu ayinlerine ve Şaman’ların ilkel inançlarına ısınmamış olan Asya’nın gürbüz evlatları, adalelerine kuvvet, nefislerine gurur ve haşmet verecek bir din arıyor, bağlanacakları ve sahiplenecekleri dinin, onlara yüksek telkinlerde bulunmasını arzu ediyorlardı.²²³ Aradıklarını saf ve batıl itikatlardan uzak bir din olan İslamiyet’te bulunca ona yapışmış ve onun müdafaası ve kuvvetlenmesi için

²¹⁶ Günaltay, a.g.e, 1331, sh, 90.

²¹⁷ Bkz, *Maziden Atiye*, sh, 116-125.

²¹⁸ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 64.

²¹⁹ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 27.

²²⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 84.

²²¹ Günaltay, a.g.e, sh, 82.

²²² Günaltay, a.g.e, sh, 242.

²²³ Günaltay, a.g.e, sh, 116-117.

her türlü fedakarlığa katlanmış,²²⁴ İstanbul'u fethederek Hz. Muhammed'in müjdesine mazhar unsur olduklarını ispat etmişlerdir.²²⁵

Türkler İslamiyet'i asr-ı saadete mahsus sâfiyet-i asliyeye kabul etmiştir.²²⁶ Türklerin İslam'a sokacakları hurafeleri olmadığı gibi,²²⁷ İslam'ı kabul ettikten sonra Batınlık, Hurûfilik gibi İslam hey'et-i ictimâiyyesini zehirleyen ve çürüten mezheplerin galebesine mani olmuş, hariçten, dahilden İslam'a yöneltilen darbelere kendilerini siper etmişlerdir.²²⁸

*“Türk, serdarına mutlak ve samimi bir itaat besler. Elverir ki, serdarının hüsn-i niyyet ve hamiyetinden emin olsun”*²²⁹ diyen Günaltay'a göre, Türkler için gelecekteki en büyük tehlike, idarecilerine ve rehberlerine olan itimadın sarsılmasıdır.²³⁰ Askerlikleri ve kahramanlıkları bütün dünyada nam salan Türkler,²³¹ harp meydanlarında bile adiliğe tenezzül etmez, düşmanlarına mertçe mukabele ederler.²³²

Ata binmekte, at üstünde türlü maharet göstermekte pek ustadırlar. Ok, kalkan ve kılıç kullanmakta emsalleri yoktur. Türklerce bir adamın kıymeti, askerliğe olan yeteneği, muharebelerdeki cesareti ile takdir edilir. Tarihe

²²⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 153-186.

²²⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 224.

²²⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 120.

²²⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 123.

²²⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 228.

²²⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 245.

²³⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 5.

²³¹ Günaltay, a.g.e, sh, 250.

²³² Günaltay, a.g.e, sh, 255.

azimkârlıklarıyla geçen Türkler,²³³ cenk meydanlarında can vermekle iftihar ederler.²³⁴

Günaltay; İslam'ın mukadderatını Türklerin mukadderatına bağlamaktadır. Ona göre, Türkler yükseldikçe İslamiyet de yükselmiş, Türkler zayıf düştükçe İslamiyet de fer ve şevketini kaybetmiştir. Türkler hangi kıtadan, hangi memleketten çekilmeye mecbur kalmışlarsa oralarda İslamiyet de fiilen ölmüştür.²³⁵

3.2.2. İslam Dünyasının Geri Kalmasının Sebepleri ve Bundan Kurtuluş Yolu

Günaltay'a göre İslam aleminin, özellikle Osmanlı imparatorluğunun geri kalmasının en önemli sebebi cahilliktir.²³⁶ Araştırıldığında görülecektir ki, *"Maruz kaldığımız her felaket, kendi tembellik ve cehaletimizin semeresidir."*²³⁷ diyen Günaltay, *"Tarih meydanda! Her ne zaman Müslümanlar ilim ve irfana sarılmışlarsa i'tila etmişler, her ne vakit cehl ve atâlete düşmüşlerse, felaketten felakete koşmuşlardır."*²³⁸

Günaltay, kurtuluş yolu olarak eğitimi göstermekte, ancak; *"Bizi yükseltecek ve kurtaracak bilgiler; ne Lamartin'le, Alfons Dede'nin mukayesesı, ne Darwin nazariyesi, ne de Hegel'in insanın maymuna tekâmül ettiği şeklindeki iddiasını teyid için ikisi arasında düşündüğü yaratığın*

²³³ Günaltay, a.g.e, sh, 238.

²³⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 251.

²³⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 229.

²³⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 61-62.

²³⁷ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 37.

²³⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 264.

isimleri, ne de skolastik hurafelerdir. Ülkeyi yükseltecek eğitim, çocuklarımızı hayat mücadelesine karşı her hususta donatabilen eğitimidir.... Yeni Türkiye'nin eğitim programı, millî kültür, medenî hayat programı olmalıdır” demektedir.²³⁹

İslam anlayışında *“Hikmet Müslüman'ın kaybolmuş malıdır. Onu nerede bulursa alır.”²⁴⁰* Bu sebeple, bir Müslüman her yerde ilim tahsiline mecburdur. *“Âlem-i İslâm'ın mahkumiyet-i hâzırasının netice-i cehalet olduğu artık suret-i kat'iyede tahakkuk etmiştir.”²⁴¹* Cehaletin kurbanları ise, din namına hurafata sarılmış, birbirinin can düşmanı kesilmiş olan Müslümanlardır.²⁴² Halk aydınlatılmadan, cehl giderilmeden, yanlış cereyanların önü alınmadan kurtuluş beklemek de boşunadır.²⁴³

Ne var ki, Müslümanlar İslam esaslarının tam aksine çocuklarını *“sefalet içinde bırakmayı şeref, tembelliği dindarlık, fakr ve zilleti vesile-i necât, ticaret, ziraat ve sanat gibi işleri mâni-i ibadet”*, sayacak kadar dinden uzaklaşmışlardır.²⁴⁴ *“En büyük şehirlerden en küçük kasabalara, en kalabalık beldelerden en izbe köylere varıncaya kadar hiçbir kasaba, hiçbir köy, hiçbir belde hatta hiçbir şehir bulunmaz ki, orada ilim yoksulluğunun*

²³⁹ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 315-316.

²⁴⁰ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 61. (Günaltay'ın kaynağını vermeksizin kullandığı hadisin kaynağı; Keşfu'l-Hafa, I, 138; Feyzu'l-Kadir, I, 542.)

²⁴¹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 133.

²⁴² Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 206.

²⁴³ Günaltay, a.g.e, 1341, sh, 6.

²⁴⁴ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 66-67.

*hükümran olduğuna, içtimai derterin buhran devresine girmiş bulunduğuna kanaat edilmesin”.*²⁴⁵

Günaltay, cahillikten kurtuluş yolunun; toplumu aydınlatmaktan, halkın fikirlerini açmaktan geçtiğini belirtmektedir. Ancak bu kolay değildir. *Çünkü;* Halkın zihnine yeni bir şey atmak ne kadar müşkül ise, kökleşmiş bir fikri çıkarmak da o kadar, belki ondan ziyade güçtür. Günaltay’a göre çöküşün ana nedeni olan cahilliği ve bunun ortaya çıkardığı kültürel yozlaşmayı ortadan kaldırarak yaraları sarmak için millî ruhun oluşturulması gerekmektedir.

Günaltay, toplumu cehaletten kurtaracak ellerin yine toplumun içinden çıkacak bireylerin elleri olabileceğini düşünmektedir. Ona göre, *“Bütün bu felaketleri biz hazırladık. Yurdumuzu kurtaracak çelik kollar da yine bizim kollarımız olmalıdır. Bundan sonra ihtiraslarımıza ebediyyen veda etmeliyiz. Ordu mukaddes görevine, milletin fertlerinden her biri de kendi işine hayatını bağlamalı, anlaşmazlığa ve iki yüzlülüğe meydan vermemeli, her fert yalnızca vatanı ve milleti kurtarma çarelerini düşünmeli ve sadece o yolda çalışmalıdır.”*²⁴⁶

Sözünü ettiğimiz dönem, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarıdır. Bu günlerde ülkede yeterli sayı ve kalitede okul yoktur.²⁴⁷ Bu durum bile problemlerin kaynağını “cehalet” olarak belirleyen Günaltay’ı haklı çıkarmaktadır. O günlerin fikir ve ilim muhtevasının bilinmesi için, zamanın

²⁴⁵ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 3-4.

²⁴⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 16.

²⁴⁷ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c, 1-2, sh, 310.

sürelî yayınların ve özellikle dönemin İslamcılarının en etkin dergileri olan *Sıratımüstakîm* ve *Sebilürreşad*'ın incelenmesi yeterli olacaktır.*

Geleneksel toplumlarda din; ahlak, kültür, örf ve adetlerin resmî koruyucusu olması dolayısı ile din ve ilim adamları da toplumda tabii olarak manevi ve sosyal bir otoriteye sahiptir.²⁴⁸ Ancak, Günaltay'a göre son yıllarda ilmiye sınıfının durumu, diğer etkenlerden farklı değildir. Diğer alanlardaki durgunluk burada da kendisini göstermektedir. "*İslam memleketleri son iki-üç asırdır, El-Kindiler, İbn-i Rüşd'ler, Farâbî'ler, İbn-i Sina'lar yetiştirememişlerdir*".²⁴⁹ Bu büyük ilim önderlerinin toplumdaki sorumluluğunu üstlenen kimseler ise görevlerini lâıyıkî ile yapamamışlar, hatta yanlış şeyler yapmışlardır. Sonuç olarak; Müslümanların haline bakıldığında, yeterince çalışmadıkları, ilme gereği şekilde önemin verilmediği görülmektedir.

Günaltay, memleketin kötü duruma düşürülmesi konusunda ilmiye mensuplarıyla bunların yetiştirdiği vaizleri ve vaaz kitaplarını da bu anlamda eleştirmektedir. Çünkü, kullanılan vaaz kitaplarının büyük bir çoğunluğu, akli selim ve belli bir ilmî seviyeye ulaşmış insanları nefret ettirecek derecede hurafelerle doludur. Bu kitapların başından sonuna kadar israiliyat dolu hikayeler mevcuttur.²⁵⁰ Bunlar birer hakikat gibi milleti İslamiye arasında

* Söz konusu dergilerde çıkmış olan makaleleri konu ve tarihlerine göre tasnif eden bir eser, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında hazırlanarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. (Bkz, Ceyhan Abdullah, *Sıratımüstakîm ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay, Ankara, 1991.)

²⁴⁸ Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumlarında Din-I", E.Ü.İ.F.D, sy, 3, 1986, sh, 52.

²⁴⁹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 148.

²⁵⁰ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 269. Günaltay o günlerde çok meşhur olan bir vaaz

neşredilmeye başlanmış, İsrailiyatı en çok bilenler, en alim kimseler olarak geçinmişlerdir.²⁵¹

Günaltay'a göre milletin tembellik ve sefaletten kurtulması isteniyorsa, alınması gereken en önemli önlemlerden birisi de İslam'ın ruhu ile asla uyuşmayan vaaz kitaplarının toplatılarak, çağın sorunlarının üstesinden gelebilecek ilim adamlarına yenileri yazdırılmalıdır.²⁵² Çünkü, söz konusu vaaz kitaplarında yer alan uydurma rivayetler İslam toplumunda tasavvur edilemeyecek derin yaralar açmış, büyük tahribata sebep olmuştur. İslam aleminin her yanında bu tahribatın izlerini görmek mümkündür. O kadar ki, müslümanların geri kalmışlığına bile bundan başka sebep aramaya gerek yoktur.²⁵³ Ancak, İslam'ı hurafelerden arındırarak aslına döndürme azminde olanlar inançsızlıkla itham olunmaktadır. Bir tarafta, halkına yabancı, öz değerlerini hor gören, Avrupa hayranlığı etkisi altında, dinden ve milliyetten uzak kalmayı bir hüner olarak görenler, diğer yanda da her tür yeniliğe karşı, dinin mesajından habersiz, hurafelere, hizmet ettiğinin farkında bile olmayan kimseler vardır.²⁵⁴ Müslümanlar, ekseriyet itibarıyla din-i hakikinin ahkâmından kopmuş, böylece din-i hakikiden uzaklaşmışlar, bu da onları geri bırakmıştır.²⁵⁵

kitabının adını vererek bu esere; "Keşkül-i Hurafat" (Hurafeler çanağı) denilse yerinde olur yorumunu getirmektedir. Bkz, Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 270.

²⁵¹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 133.

²⁵² Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 282.

²⁵³ Günaltay, a.g.e, sh, 120.

²⁵⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 121.

²⁵⁵ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 49-59.

İslam dini Müslümanlara çalışma ve gayret emrettiği halde, müslümanlar kendilerini tembelliğe vererek, her şeyi Allah'tan beklemek yolunu tutmuş, bir gayret içinde bulunmaksızın güya Cenab-ı Hak onların keyif ve arzularının icrasına memur ve zorunluymuş gibi sabah akşam, “Yarabbi, şunu şöyle yap, bunu böyle yap” demekle gün geçirmektedir. *“İyi bilelim ki, Cenab-ı Hak bizim vekil-i harcımız değildir. Elimizi açarak, ‘Yarabbi şunu şöyle yap’ diyeceğimize, o işi öyle yapmaya kendimiz çalışmalıyız”* diyen Günaltay’a göre duaların kabul edilmesi için, öncelikle insan kendisine düşen çalışmayı gerçekleştirerek işin gereğini yapmalı, böylece görevini yerine getirdikten sonra Cenab-ı Hakkın yardımını da kalben niyaz etmelidir.²⁵⁶

*“Avâmil-i inkırâziye ve buhran-ı içtimaî sebeplerini araştırırken tekkelerle tarikatları derhatır etmemek mümkün değildir.”*²⁵⁷ diyen Günaltay’a göre gerilemenin sebeplerini İslamiyet’te değil, şeyhlerde, yenilik düşmanı din adamlarında ve hurafelerde aramalıdır.²⁵⁸ Çünkü, özellikle tarikatların etkisiyle, fakirlik, miskinlik ve tembellik çoğalmıştır. Günaltay, her şeye rağmen bu kurumların eski kimliklerine kavuşturulup ıslah edilebileceğini düşünmektedir.²⁵⁹

Günaltay’ın bu bağlamda Gazali’yi felsefi düşüncenin gelişmesini engellediği şeklindeki suçlaması dikkat çekicidir. Bu konu, yani Gazali’yi eleştirmesi, Günaltay’ın en fazla eleştirilen yanlarından birisidir. Günaltay’ın

²⁵⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 57-58.

²⁵⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 151.

²⁵⁸ Günaltay, a.g.e, 1331, sh, 91.

²⁵⁹ Günaltay, a.g.e, sh,194-196.

Gazali tasvirinde iki yön öne çıkmaktadır; Anti-rasyonalizm ve mistisizm.²⁶⁰ Günaltay'a göre, Gazali bilimi, felsefeyi rasyonalist düşünceyi boğmak istemiş, sûfilikte karar kılmakta tarikatçılığı cazip hale getirmiştir.

Öte yandan, Günaltay'ın, "Ruh Nazariyesi"ni ele aldığı felsefe ile ilgili eseri "Felsefe-i Üla" incelendiğinde, onun Gazali'yi ve fikirlerini iyi bildiği ve fikirlerine değer verdiği görülmektedir. Sözkonusu eserinde Gazali konusunu ele alırken; "...Gazali'nin 'Ruh nazariyesi'ni vâzihan tebyîn edebilmek için, *İhyâi Ulûm'dan başka, diğer eserlerine ve ez-cümle; Kitabu't-Tesviye ve'r-Ruh, Kitab el Maznûn, bi alâ Gayr-ı Ehl, Kitab el Maznûn es Sağîr, Kimya-yı Saadet, Usûl-i Erbaîn ve Tehafütü'l-Felasife gibi kıymatdâr eserlerine de müracaat etmek icap eder*"²⁶¹ ifadelerine yer verilmekte, yine Gazali için, "*bir devr-i mahsûs açmış olmakla mümtâz*", "*yeni tarz tefekkürün alemdârı*"²⁶² gibi ifadeler kullanarak onu övmekte, mutasavvıf Gazali'yi ise; "*felsefî cereyan, Gazalinin bî-emân ve müessir darbeleriyle esaslı suretle hırpalanmış*" ifadeleri ile eleştirmektedir. Gazali'nin eserlerinin bir zamanlar yakılmasını; "*İmam-ı Gazali'nin kitapları birçok zamanlar Müslümanların çoğunluğunun istifade ellerinde kemâli hürmetle gezmişken, sonraları Gırnata'ya götürüldü. Alim kisvesine bürünmüş bir takım mağripli âlim taslakları o eserleri dalâlet ve fıska nispet etmeye başladılar. Bunun üzerine Gazali'nin eserlerinin tamamı hususiyle İhyayı Ulûm'ün bütün nüshaları toplatılarak Gırnata'nın ortasında cayır cayır yakıldı.*"²⁶³ ifadeleriyle dile

²⁶⁰ <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2004/temmuz/10/dcundoglu.html> (21.05.2007)

²⁶¹ Günaltay, *Felsefe-i Üla*, sh, 358.

²⁶² Bkz, a.g.e, sh, 357-381.

²⁶³ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 130-131.

getirmektedir. Ona göre Gazali, *“İlm-i dinin muhtelif aksâmiyle pek ziyade uğraşmış olduğu gibi itikâdâta müteallik mesâil ile de esaslı bir sûretde iştigâl etmiş”*²⁶⁴ bir ilim adamıdır.

Günaltay, İslam’a ibtidâi inanışlardan da bazı ananelerin intikal ettiğini ifade ederek, özellikle Mazdeizm’in etkisiyle şeyhlik, velilik gibi olguların çok fazla ilgi gördüğünü söylemektedir. Buna bağlı olarak, mezarlara karşı şiddetli sevgide bulunmak adetinin türediğini, tekkelerin gördükleri ilgi ile bütün kutsiyetin ölümlere tahsis edildiğini şeyhlere karşı gösterilen teslimiyetçi tavrın mefkureleri dondurduğunu, Budizm’in İslam’a "takva"ya menfi bir yönelim vermesi ve Yahudiliğin pek çok hurafesinin İslam’a taşındığını, Hıristiyanlığın "aziz"lerine karşılık İslam'da da kimi insanların adeta Nübüvvet derecesinden daha yukarılara çıkarılarak ululandığını ileri sürmektedir.²⁶⁵ Günaltay bu hususu; *“Herkes Kur’an’ı unutarak pirlerin, dedelerin, kerametleriyle meşgul oldular. Meczûbların, abdalların, gayr-ı iradi hareketlerinden ahkâm çıkarılmaya başlandı. Kutsiyet mezarlara elbiselere kadar teşmil edildi, mefkûreler ölmüş bir adamın külâhından şifa ve şefaât bekleyecek kadar dumûra uğradı. Türbelere kurbanlar nezretmek, kabirlerden hacetler dilenmek, lüzûmu imandan sayıldı. Halk mezar parmaklıklarına sürünmeyi vesile-i gufrân addedecek bir hâle indi.”*²⁶⁶ *“Alemler İslam'da maziperestlik, bütün manasıyla din yerine kaim oldu. Eski bir zamanda gelmiş olmaktan başka meziyetleri olmayan bir takım âdemlerin*

²⁶⁴ Günaltay, *Felsefe-i Ülâ*, sh, 357.

²⁶⁵ Bkz, *Hurafattan Hakikate*, sh, 90-101.

²⁶⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 283.

sözleri, *nass-ı Kur'an veya hadis-i Resûl derecesinde hürmet ve itaate şayan görülmeye başlandı.*"²⁶⁷ ifadeleriyle eleştirmektedir.

Günaltay'a göre; "Dünyadaki nasibini de unutma",²⁶⁸ "Arza yayılınız ve Allah'ın fazlından faydalanmayı dileyiniz"²⁶⁹ gibi Kur'an ayetlerine rağmen tembellik yolunu seçenler, toplumun gerilemesine sebep olmuşlardır.²⁷⁰

Günaltay, kaderin de kimi Müslümanlar tarafından yanlış anlaşıldığını düşünmektedir. Ona göre kader, Allah'ın evrendeki kanunlarına inanmaktır. "Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın"²⁷¹ ayeti bunu gösterir.²⁷² Bu demektir ki, her şeyin bir sebebi vardır. İnsanların "kaderim buymuş" diyerek tembelleşmesi doğru değildir.

Ona göre, Cehm b. Safvan'ın kurduğu kader anlayışı yanlıştır. Çünkü Cehm'e göre insanın hiçbir irade ve seçim özgürlüğü yoktur. İnsan kaderinde olanları bir robot gibi işlemektedir. Bu fikre karşı çıkan Mutezile ise insanın kesin bir şekilde özgür olduğunu savunmaktadır. Günaltay, Eş'ariliğin bu ikisi arasında orta yolu tuttuğunu belirtmektedir.²⁷³ Böyle de olsa Günaltay, Eş'arinin ölümünden sonra bile aleyhinde bir çok hücumdan bahis ile, "*hiç de*

²⁶⁷ Bkz, a.g.e, sh, 71.

²⁶⁸ Kasas, 77.

²⁶⁹ Cuma, 10.

²⁷⁰ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 79-90.

²⁷¹ Ahzab, 62.

²⁷² Günaltay, a.g.e, sh, 376.

²⁷³ Günaltay, a.g.e, sh, 352.

*haksız değillerdi. Çünkü, Eş'ari Mezhebi çürük esaslar ihtiva ediyordu*²⁷⁴ diyerek bu mezhebi de eleştirmektedir.

Sonuç olarak ifade etmemiz gerekirse; Günaltay'a göre çöküşün sebeplerini dışarıda aramak abestir. Gerilemenin sebepleri içtendir,²⁷⁵ sorumluları da Müslümanlardır.²⁷⁶ Hamalından vezirine kadar her fert kendi görevini bırakarak başka şeylerle memleketi çöküşe götürececek işlerle, siyasi ihtiraslarla uğraşmaya başlamış, okullarda dersler bırakılarak yerine siyasetle meşgul olunmuştur. Oysa azınlıkların durumu böyle değildir. Ayrıca, bu gruplara bağlı okullar hızla artmaktadır.²⁷⁷

İslam dünyası'nda çöküş, cehalet sebebiyle meydana gelmiştir. Çözüm cahilliğin ve bunun ortaya çıkardığı kültürel yozlaşmanın ortadan kaldırılması, millî bir asabiyet uyandırarak, iç sanayinin geliştirilmesindedir. *“Terakkimize mani olan, İslamiyet değil bize öğretilen Müslümanlıktır”*²⁷⁸ diyen Günaltay'a göre körü körüne devam ettirilen gelenekçilik, halkı uyuşturup hakkı görmeye engel teşkil edeceğinden terk edilmeli,²⁷⁹ terakkimize engel olan adetler bırakılmalıdır.²⁸⁰

²⁷⁴ Günaltay, *Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943, sh, 79.

²⁷⁵ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 13.

²⁷⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 14-15.

²⁷⁷ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 222-223.

²⁷⁸ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 126

²⁷⁹ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 98.

²⁸⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 188.

Günaltay, kurtuluş ve yükselmek yolunu ise; “*Türk-İslam kültürü dahilinde muasır bir medeniyet ana yolu*”²⁸¹ olarak tanımlamakta ve bunun için yapılması gerekenleri şöyle ifade etmektedir:

Yeni Türkiye, ne îtiyâdi ne de taklidi kaideciliğin ardından gidemez. Çünkü, her ikisi de geleceğin inkişâfı için zararlıdır. İtiyatçılık senelerden beri milleti uyuştura uyuştura tekâmül damarlarını kurutmuş, fikren, hayaten meflûç bir duruma sokmuştur. Taklitçilik ise millî varlığın heyecan kaynaklarını kurutmaktan, içtimaî yardımlaşmayı yıpratmaktan, milletin fertleri arasına menfur bir nifak sokmaktan başka bir netice vermemiştir.

Yeni Türkiye için yükselme yolu, an’anevi tekamül mesleği ve yoludur. Ancak bu yoldur ki bizi îtiyâdi kaideciliğin çorak sahasından kurtaracak, maşerî benliğimizi kaybettirmeksizin mütekâmil asrî bir millet seviyesine çıkaracaktır²⁸²

Günaltay, yıllardır umursamazlık ve boş vermişlikler sebebiyle yıkılan, harabe haline dönen Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu görmeyenleri, gençlerin de ataları gibi "adam sen de" demekle yetinmelerini anlayamamaktadır. Ona göre, öncelikli hedef, ilmen, irfânen ve ekonomik olarak Anadolu insanının kurtarılması, saadete ulaştırılması, daha sonra bu gün için hayal olan şeyleri gerçeğe dönüştürmeye çalışmamız gerektiğidir. O

²⁸¹ Günaltay, *Maziden Atıye*, sh, 419

²⁸² Günaltay, a.g.e, sh, 290.

bu konunun önemini; *“Anadolu ölürse ne İran kalır, ne Turan!”*²⁸³ şeklinde dile getirmektedir.

Kurtuluş için öncelikle, *“dertlerimiz teşrih edilmeli, içtimai yaralarımız çözülmelidir ki, tedavileri çareleri aranabilsin.”* Gizlenen hastalığın şifa bulması şöyle dursun, zamanla daha kötü hale gelecektir.²⁸⁴ Bu sebeple, en ufak bir hakikati gizlemek büyük bir ihanet olacaktır.²⁸⁵ Oysa, *“noksanlar öğrenilmeden, hatalar itiraf edilmeden esbab-ı inkıraz kat’i bir imanla ta’mık olunmadan evvel, kurtulmak için müracaat olunacak her teşebbüs, akîm kalır, hiçbir fayda temin edemez.”*²⁸⁶ İşte bu sebeple o, kurtuluş için öncelikle acı gerçeğin insanımıza tereddüt edilmeden söylenilmesinden yanadır. *“Acı hakikatler bilâtereddüd söylenmeli, yanlış kanaatler esasından yıkılmalı, envâr-ı hakikatın inkişâfına mâni olan hailer, mânialar izale edilmeli”*,²⁸⁷ toplum olarak her alanda var gücümüzle çalışmalıdır. *“Hayat bir mücadeledir. Yaşamak da bu mücadelede galebe etmektir”*²⁸⁸ diyen Günaltay’a göre kurtuluşumuz için geceyi gündüze katarak çalışmamız, millet uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmememiz gerekmektedir.²⁸⁹ Özellikle iktisadiyatımıza fiilen hakim olabildiğimiz zaman gerçek istiklâli, hakiki millî

²⁸³ Günaltay, Hurafattan Hakikate, sh, 222.

²⁸⁴ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 6.

²⁸⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 12.

²⁸⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 12.

²⁸⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 11-12.

²⁸⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 36.

²⁸⁹ Günaltay, a.g.e, sh,26.

hakimiyeti kazanmış oluruz.²⁹⁰ Çünkü, “*Bir milleti yaşatacak menba-ı hayatiye, ticaret, ziraat ve zanaat gibi mübeccel mesleklerdir.*”²⁹¹

Asrın ilim ve fennini millî ve dini an’anelerimize bir surette aşilar ve bu şekilde hareket edersek, muasır bir Türk-İslam medeniyeti hasıl olacaktır. Bunun sağlanabilmesi için, asrın terakki sırlarını millî icâbatıyla mecz ederek ilerlemeye gidecek bir yol açmak ve bu yolda milleti yönlendirmek gerekmektedir.²⁹² Halkı “girdâb-ı inkıraz”dan kurtaracak yegâne çare ise, hurafelerden uzak, saf ve necip esasların ihyasıdır.²⁹³ İslamiyet’i hurafelerden arındırıp Asrı Saadetteki sadeliğine döndürmedikçe, Müslümanlar için terakki kapılarının açılması mümkün değildir.²⁹⁴

Günaltay bu konuda kendisini Cemaleddin Afgânî (1314/1897)’nin talebesi olarak görür. Çünkü ona göre bu gerçeği ilk olarak Afgânî görmüş, konunun ilmi bir şekilde incelenmesi için İslam alemini baştan başa dolaşarak bu halin sebeplerini araştırarak o bulmuştur.²⁹⁵

Günaltay, milletin kendi mukadderatını ancak kendisinin tayin edeceğini düşünmektedir.²⁹⁶ Ona göre, perişan duruma düşmemizin sebebi kendimiziz. Kurtuluşumuzun yolu da bizden geçmektedir.²⁹⁷ Buna inanmalı ve ümidimizi

²⁹⁰ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 279.

²⁹¹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 204.

²⁹² Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 290.

²⁹³ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 359.

²⁹⁴ Günaltay, “İslam’ın Uyanışı”, *İslam Mecmuası*, c, I, sy, IV, Dersaadet, 1330-1332, sh, 114.

²⁹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 110.

²⁹⁶ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 9

²⁹⁷ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 11-12.

yitirmemeliyiz. Milletleri ölüme götüren sebep umutsuzluğa düşmektir. Ümidini yitirmemiş bir millet en büyük zorluklara bile dayanabilir.²⁹⁸ Ümitsiz ve azimsiz milletler ise bir sıkıntıya girdiklerinde bir daha başlarını kaldıramazlar.²⁹⁹

Sonuç olarak, kurtuluşumuz için; asrın ilim ve fenninden, sanayisinden istifade etmek gerekmektedir.³⁰⁰ Bunu gerçekleştirebilmek için de İslamlaşmak, çağdaş olmak ve Türkleşmek gibi üç fikrin esas olduğunu ifade ederek,³⁰¹ bunların birbirine muhalif değil, birbirini destekleyen şeyler olduğunu savunmaktadır.³⁰²

Günaltay'a göre kurtuluş yolu, Türk-İslam harsı dahilinde muasır bir medeniyet yoludur.³⁰³

3.3. Dindar ve Asrî (Çağdaş) Olmak

Asrî olmayı, ilerlemiş bir ülke, Batılı mantaliteye ve ufka sahip bir insan olmak olarak gören Günaltay'a göre *"Hiç şüphe yok ki biz Garbın terakkiyatına şiddetle muhtacız. Bizim bu cereyana katılmamız, asrî bir millet olmaya çalışmamız elzemdir."*³⁰⁴

²⁹⁸ Günaltay, *Maziden Atıye*, sh, 13.

²⁹⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 15.

³⁰⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 283.

³⁰¹ Günaltay, a.g.e, sh, 241-316.

³⁰² Günaltay, a.g.e, sh, 280-283.

³⁰³ Günaltay, a.g.e, sh, 284; Bkz, Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 374.

³⁰⁴ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 160.

Ancak, muasırlaşacağız diye bütün millî ve dinî hüviyetimizden soyulacak olursak -ki içtimai kanunlara göre bu muhaldir- Günaltay'a göre bu durumda asrileşmiş olmaz, ölürüz.³⁰⁵

Günaltay'a göre, İslamiyet çağdaş uygarlığa aykırı değildir.³⁰⁶ Dolayısı ile, hem dindar, hem de medeni-çağdaş olabiliriz. Esas olan nerelerde ve hangi hususlarda muasırlaşacağımızı, nerelerde ve hangi hususlarda millî kalacağımızı açık bir şekilde tespit etmektir.

3.4. Din, Ahlak ve Vicdan İlişkisi

Günaltay'a göre, din ile ahlak/erdem arasında bir bağ vardır. Din, müntesipleri için ahlaki bir âmildir. Çünkü, "*Din, her türlü ahlaki faziletin, hem menşei, hem de kuvve-i müeyyidesidir*".³⁰⁷ Bu çok önemlidir. Çünkü, temeli olmayan bir ahlak anlayışı toplumsal dayanışmayı bozar.³⁰⁸ Günaltay, bu konuda daha ileri bir noktaya giderek, "*Bir millet için ahlak-ı diniyyenin sükûtundan daha müthiş bir felaket yoktur denilirse, bir hakikat itiraf edilmiş olur*"³⁰⁹ demektedir.

³⁰⁵ Günaltay, *Maziden Atıye*, sh, 283; Bkz, *Hurafattan Hakikate*, sh,115.

³⁰⁶ İbrahim Agah Çubukçu, "Şemseddin Günaltay'ın Dini Düşüncesi", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50. Yıl Özel Sayı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, No, 117. A.Ü. Basımevi, 1973, sh, 190.

³⁰⁷ Günaltay-Ahmed Hamdi Akseki, "Beşeriyet İçin Dinin Lüzumu", sh, 20.

³⁰⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c, II, Devre 3, İctima 4, T.B.M.M. Basımevi, 1991, sh, 37.

³⁰⁹ Günaltay, *Tarih-i Edyan*, sh, 41.

Günaltay, “mehâsin-i ahlâkiye ile ittisaf etmemiş olan”, içi dışına, özü sözüne uymayan kimselerin imanında şüphe olduğunu söylemektedir.³¹⁰ O bu konu ile bağlantılı olarak, “Mü’minlerin iman yönünden en olgunu, ahlak yönünden en güzel olanlarıdır”. “Kulun imanı, kendisi için istediği bir şeyi kardeşi için de istemedikçe tamam olmaz”. “Akıl gibi tedbir, güzel ahlak gibi faydalı hesap olmaz”. “Kul, ibadeti zayıf da olsa, güzel ahlakıyla büyük derecelere ulaşır. Yine kul, ibadetini yapsa da kötü ahlakı yüzünden en aşağısına gider” hadislerini nakletmektedir.³¹¹

Günaltay’a göre gerçek din, ahlaki faziletler ve tam anlamıyla adaleti uygulamaktır.³¹² Bir çok Müslüman, gerçek İslam ahlakını tam olarak uygulamamaktadır. Şayet Müslümanlar bilime, adalete, hikmet ve fazilete yeterince önem vermiş olsaydı, bugün İslam aleminin durumu çok daha iyi olur, İslam ülkelerinde polis teşkilatına bile lüzum kalmazdı.³¹³

Günaltay’a göre, iyi vicdana sahip olabilmek için, iyi bir din terbiyesi almış, ahlâken çok yükselmiş, terbiyeli muhitlerde yaşamış olmak lazımdır. Çünkü, iyi bir din terbiyesi almış, bu terbiyeden az çok istifade etmiş kimselerin vicdanları onları fenalıktan alıkoyarak fazilet yoluna sevk eder. *“Vicdan, dalâlete düşmemek ve yolunu şaşdırmamak için, kendisine yol gösterecek bir rehberine muhtaçtır ki, o da vahy-i ilahidir, dindir”.*³¹⁴

³¹⁰ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 67.

³¹¹ Günaltay, a.g.e, 1331, sh, 72-79.

³¹² Günaltay, *Tarih-i Edyan*, sh, 40.

³¹³ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 69.

³¹⁴ Günaltay&Ahmet Hamdi Akseki, “Beşeriyet İçin Dinin Lüzumu”, sh, 21.

3.5. Din Eğitimi

Günaltay'a göre, insanda fitraten var olan kabiliyetlerin ortaya çıkmasına, ahlakının daha düzgün olmasına hizmet etmesi sebebiyle eğitim büyük önem taşımaktadır.³¹⁵ Ona göre, "bir mefkure gözetilerek"³¹⁶ bir yandan yeni nesil yetiştirilirken, diğer taraftan okul çağı geçmiş olanlar çeşitli yollarla eğitilmelidirler. Çünkü, "*Çocuklarına asil bir terbiye-i fikriye verebilen bir millet istikbalin sademat-ı nâ-geh zuhûrundan (vakitsiz ortaya çıkan sarsıntılarından) korkmaz*"³¹⁷

Ona göre, Meşrutiyet'in ilanından bu yana toplumun en fazla meşgul olduğu konu eğitimidir. Bu sebeple, Maarif Nezareti'nin ve eğitim hizmeti veren herkesin bütün mesaisini ülkemize bağlı-saygılı insan yetiştirilmesi konusuna yoğunlaştırması gerekmektedir.³¹⁸

Günaltay, "Maziden Atiye" adlı eserinde, okullardaki gençlerin en büyük arzularının bir hükümet kapısında iş bulmak olduğunu ifade ederek, okullardaki faydasız kitaplardan, ezberci zihniyetten şikayet etmekte, eğitimin ferdi teşebbüs sahibi insanlar yetiştirilmesini, meslekî eğitimin geliştirilmesini, aldığı eğitimin çocuğun daha sonraki hayatında yardımcı olması gerektiğini ifade etmektedir. Konu ile ilgili görüşlerini, "*Bir memleket ki mektep görmüş efradı memurluktan başka bir gaye tanımaz, o diyarda huzur ve sükun*

³¹⁵ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 291.

³¹⁶ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 219.

³¹⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 217.

³¹⁸ Meclisi Mebusan Ceridesi, c, 2, Devre 3, İctima 4, sh, 577.

*beklemek kadar abes bir şey yoktur*³¹⁹ şeklinde ile dile getirmektedir. Bir başka eserinde insanların yapacakları işin gereğine göre eğitilmeleri hususunu da; “*Saltanat-ı Osmaniyenin tarih-i tesisinden itibaren medreseler, hayat-ı millî ve fikriyemiz üzerinde icra-i tesire başlamışlar ve bir mevki-i hakim ihraz eylemişlerdi. Bu müesseseler bidâyette asrın ihtiyacâtı ile ahenkdâr bir surette terakki etmiş olduklarından memleketin irfan ve tenvirinde mühim bir amil olmuşlardır*”³²⁰ sözleri ile dile getirerek eğitimin çağdaş bir yönüne işaret etmiştir.

Günaltay’a göre, ahlak kanunları sayesinde toplum ahenkli bir şekilde yaşayabilir. Bu itibarla ahlakın tesisi ve toplumsal vicdanın geliştirilmesi için okullarda din öğretimine önem verilmelidir.³²¹ Dini bilgilerin halka ehil eller tarafından verilmesi gerektiğini³²² savunan Günaltay’ın din eğitimi ve İslam’ın iyi bir şekilde öğretilmesi yönündeki düşüncelerini, Başbakanlığı döneminde tam olmasa da uygulamaya koyduğu görülmektedir.³²³

Bu vesile ile Günaltay’ın 12 Nisan 1959 tarihinde Sarıyer Bahçeköy Ocağı’nın açılışı vesilesi ile yaptığı konuşmasında din eğitimi ile ilgili söylediği bir söz sebebiyle şiddetli bir şekilde eleştirilmesini de anekdot mahiyetinde aktarmak istiyorum. Söz konusu konuşmasında Günaltay, “din eğitimi adı altında komünizm propagandası yapıldığı”nı söylemesi üzerine kendisine cevap olmak üzere bir kitap yazılmış ve “İslami fikirlerin inkişafını

³¹⁹ Günaltay, *Maziden Atıye*, sh, 291-302.

³²⁰ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 138.

³²¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c, IV, sh, 1371–1373.

³²² Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 311.

³²³ Ersoy Taşdemirci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Millî Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma*, sh, 420-450.

önlemek ve dini tedrisatın önüne mâniolar ihdas etmek”le itham edilmiştir.³²⁴

Günaltay, bu türden durumlarla daha önce de birçok kez karşılaşmış, bunlara karşı; *“Bana Müslümanlığa kasteden adam diye hiç kimse hitap edemez. Ben, bilerek inanan müslümanım”*³²⁵ şeklinde cevap vermiştir.

4. Laiklik Anlayışı

“Bizim anlayışımıza göre laisizm, devlet işlerine, yani milletin hayati kanunlarına esas olarak başka membalara müracaat etmeksizin, Büyük Millet Meclisi'nin hükümlerini sağlamaktır. Din ile dünyayı ayırmanın manası budur” diyen Günaltay, laikliği;

Bizim anlayışımızda laisizm, bizim hayata ait bütün kanunlarımızı ancak Büyük Millet Meclisi yapar demektir. Başka hiçbir membaa istinat etmeyiz demektir. Açıkça izah edeyim daha şu demektir. Arabistan'ın Hicaz çöllerinde

³²⁴ Ahmet Aydın, *Türkiye'deki Göçmenler ve Ş. Günaltay'a Cevap*, Sinan Mat, İst, 1959. Söz konusu kitabın yazarı, Günaltay'a, İstiklal savaşı ve sonrasında Balkan Türklerinin çektiği sıkıntıları hatırlatarak; “din öğretimi adı altında komünizm propagandası yapıldığı” yolundaki iddiasını somut verilerle ispata çağırarak;(sh, 3) *‘Eğer, her medrese mezunu komünist ise, Şemseddin Günaltay da komünisttir. Zira medreseden mezun, istibdat devrinin softası, mollası, yobazıdır’* demekte, ardından da Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ‘Yurtta dini bilgilere hakkıyla vakıf din adamı yoktur’ sözünü naklederek, *“Eğer hakikaten din adamları kültürsüz ise, arzu edilen sayı ve evsafa din adamı yoksa bunun müsebbibi sizsiniz. İslam Kolejleri, İslam İctihadını Tedkik Akademileri açıp muasır malumatla mücehhez vaiz, imam, müftü, muhaddis, müfessir, müsteşrik(?) yetiştirmeli ve klasik tedrisattan, inkılâp rejiminin din adamlarını çok uzak tutmalıydınız. Hâlbuki sizler bu fikirleri, tatbik etmek değil, sağda solda serdedenleri de tehdit ettiniz. İslami fikirlerin inkişafını önlediniz. Dini tedrisatın önüne mâniolar ihdas ettiniz”* (sh, 25) diyerek eğitim ve ilerleme konusunu neredeyse her eserinde ele alan bir kimse olan Günaltay'ı “fikirlerin inkişafını önlemek”le suçlamaktadır.

³²⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, XX, D. VIII, İctima 3, B, 104, 8.6.1949, sh, 598.

yetişmiş olan İmam Malik'in, bin bu kadar sene evvel o zamanın ve muhitin icap ve ihtiyacına göre yapmış olduğu ictihadlarına uyacak değiliz. Yine söyleyeyim, Afrika'da Berberi'ler arasında yaşayan İmam-ı Hanbeli'nin memleketinin icap ve ihtiyaçlarına göre kurduğu esasları kabul edecek değiliz. Bizim kabul edeceğimiz kanunlar bu memleketin ihtiyaçlarını bilen, yine bu memleketin en gzde evlatları olarak seçilip B.M. Meclisi'ne gelen milletvekillerinin tanzim edecekleri kanunlardır.³²⁶

demektedir.

Günaltay'ın; “...İmam Malik, İmam Ahmed gibi büyük müctehidler en kahhar mstebitlere karşı hakikati söylemekten sakınmışlar mıydı?”³²⁷ ifadelerinden bu kimselerle şahsi bir probleminin olmadığını, hatta onların yaşadıkları dönemde “büyük müctehidler” olduklarını da kabul ettiğini yani iddia edildiği gibi “ehli sünnete tecavüz”³²⁸ gibi bir gayesinin olmadığını söyleyebiliriz.

Günaltay, laik bir devletin Meclisinde hiçbir dinin esası hakkında, hiçbir ferdin konuşma hakkının olmadığını, çünkü Meclistekilerin din kurucuları değil, devletin siyasi, içtimai, idari, iktisadi ve kültürel esaslarını ve milletin müdafaası vasıtalarını planlamakla mükellef kimseler olduklarını, her dinin

³²⁶ A.g.d, 596-598; Bkz, “Sebilürreşad”, c, 7, sy, 11, Aralık 1951, sh, 226.

³²⁷ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 297.

³²⁸ Ahmet Aydınlı, *Türkiye'deki Göçmenler ve ř. Günaltay'a Cevap*, sh 25.

esasý üzerinde konuřma hakkının sadece o dinin ilim adamlarına ait olduđunu ifade etmektedir.³²⁹

Günaltay'ın dikkat çekici görüşlerinden birisi de; "imamların maaşlarının cemaat tarafından verilmesi" fikridir. Başbakan sıfatı ile Meclis'te yaptığı bir konuşmasında, kiliseler mevcudiyetlerini kendi özel imkanlarıyla yürütürlerken, Müslümanların köyde veya şehirde bulunan camilerin idaresi hususunda her şeyi devletten beklmelerini eleştirerek, bu alışkanlığı değiştirmek ve Müslümanlara kendi dini müesseselerini idare edebilecek bir teşekkül haline gelebilme imkanlarını hazırlamakla mükellef olduklarını söylemiştir.³³⁰

Günaltay'a göre camilerin idaresi ile ilgili yürürlükte olan mevzuatta gerekli değişikliklerin yapılması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

5. Hurafe Hakkındaki Görüşleri

Günaltay hurafeyi; "*Müslümanlık, diğer ülkelere yayıldıktan sonra, o memleketlerde yaşayan halkın eski yaşayışları şekil değiştirerek Müslümanlığa girmiştir. İşte hurafe dediğim bunlardır*"³³¹ şeklinde tanımlamaktadır.

Günaltay'a göre, şayet İran kültürünün müslümanlar üzerinde etkisi olmasaydı, Müslümanlığa bu kadar çok hurafe girmemiş olacaktı. İşlam

³²⁹ T.B.B.M. Tutanak Dergisi, c, 16/2, D. 8. İctima 3, B, 50, 23.02.1949, sh, 451.

³³⁰ A.g.d, c, 24/1, D. 8, İctima 4, B, 46, 0, 1, 14.2.1950, sh, 556.

³³¹ Günaltay, "Memleketimizde Kutsiyet Duygusu Yaşayacaktır", Sebilürreşad, c, III, sy, 60, 1949, sh, 159

devleti tarafından fethedilen İran beldelerindeki insanlar, eski dini inanışlarını unutmamış, bu inanışlarını da İslam'a taşımışlardı. Daha sonra da bunlara eski Hind ve Yunan felsefesi eklenmiş, Musevîlerden İslam dinini kabul edenler vesilesiyle de dine yeni hurafeler sokulmuştur.³³²

Günaltay'a göre, vaktiyle birer ilim yuvası olarak nesillerin yetiştirilmesi, nefislerin terbiye edilmesi, ruhların huzur bulması amacı ile tesis edilmiş olan tekkelerde bu gayeler sonradan unutulmuş, tekkeler artık aydın ruhlar yetiştiremez olmuştur. Çünkü, bu müesseseler tembel insanların bulunduğu yerler haline getirilmiş, milletteki yaşama ve çalışma ruhunu öldürmüş,³³³ miskinlik ve tembellik merkezlerine dönüşmüşlerdir. İrşad postu babadan oğula, ehil olandan ehil olmayana geçmiş, böylece tekkelerdeki irfan ve nur kaynağı olan ışık sönmüş,³³⁴ sonuç olarak da Hıristiyanlığın azizlerine mukabil, İslam'da da nübüvvet makamının üstüne çıkarılacak derecede hürmete mazhar olan veliler ortaya çıkmıştır.³³⁵ Bunun sebebi de cehalettir.

Şeyhlere karşı gösterilen teslimiyet, akılları dondurmuş, insanlar Kur'an'ı unutarak pirlerin, dedelerin kerametleri ile meşgul olur hale gelmiş, meczupların irade dışı hareketlerinden hükümler çıkarılmaya başlanmıştır. Eski bir zamanda gelmiş olmaktan başka meziyetleri olmayan bir takım adamların sözleri, kimi insanlar tarafından Kur'an ve Hadis derecesinde

³³² Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 79. Günaltay bu iddialarını, "İran ruhunun İslam ruhuna galebesi" başlığı altında uzun uzadıya anlatmaktadır. Bkz, *Hurafattan Hakikate*, sh, 90-101.

³³³ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 287. Tekkelerin Sosyal Hayataki misyonları ve son dönemde içinde buldukları durumlar için bkz, Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, II. Baskı, İstanbul 1980, 147-188.

³³⁴ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 188.

³³⁵ Günaltay, "İslam'ın Uyanışı", *İslam Mecmuası*, c, II, sy, XXXII, sh, 711.

hürmet ve itaate şâyan görülmektedir. Yeni hayatın yeni ihtiyaçlarını karşılamak için Kur'an ve hadis'e müracaat edilmek yerine, eski kitaplara bakılmakta, bu kitaplarda yeri bulunmayan her şey kötü görülerek fâili de küfür ile itham edilmektedir. Sonuç olarak, dinde hakimiyet Kur'an ve Hadisten çıkmış, bir takım kimselerin düşüncelerine bağlı hale gelmiştir.³³⁶ Bu durum ise hurafeler için müsait ortamı hazırlamıştır.

Günaltay'a karşı; "*Sizin hurafe diye bahsettiğiniz top yekûn İslamiyet'tir*"³³⁷ şeklinde itirazlar da yükselse, onun anlayışına göre; Gazali'lerin, İbn Kemal'lerin, Molla Hüsrev'lerin makamlarını gasbeden alim kılıklı cahiller halka hurafeleri din, miskinliği iman gücü, zillet ve sefaleti de kader diye telkin etmektedirler.³³⁸

*"Müslümanlar arasında hüküm süren batıl itikatları araştıracak olsak, bunların sayısı ve garâbeti karşısında hayretten dehşete düşmemek kâbil olmaz. İnanılan şeylerin asılsızlığı insanı güldürür, din namına inanılmış olmaları da ağlatır. Hele evladları yetiştirecek validelerin bu kadar iptidâi fikirde olmaları derin derin düşündürür"*³³⁹ diyen Günaltay'a göre hurafeler Müslümanları ezdikçe onlar için hayat hakkı yoktur. Çünkü, "*hurafe, yaşatmaz öldürür.*"³⁴⁰ Bir millet için irfana ve fazilete götüren bir din ne kadar

³³⁶ Günaltay, a.g.m, sh, 712.

³³⁷ İbrahim Arvas, *Büyük Doğu*, "Vesika, Şemseddin Günaltay'a", sy, 9, 1 Mayıs 1959.

³³⁸ Günaltay, "İslam'ın Uyanışı", İslam Mecmuası, c, I, sy, IV, sh, 111.

³³⁹ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 296.

³⁴⁰ Günaltay, "Müslümanlık Aleminde İntibah Emareleri", İslam Mecmuası, sy, 4, Rebiulâhir 1332, sh, 28; Günaltay, "İslam'ın Uyanışı", İslam Mecmuası, c, I, sy, IV, sh, 112.

lazımsa, hurafelere, cehalete ve sefalete sürükleyen bir inanç da o kadar zararlıdır.³⁴¹

Bu noktada, “Hurafelere karşı hassasiyet elbette olmalıdır. Fakat modern hurafelerin ağına düşmeden”³⁴² diyenlere ve çoğu zaman “hurafe ile hakikat arasındaki çizginin fark edilemeyecek kadar ince ve belirsiz” olduğunu söyleyenlere³⁴³ katılmamak mümkün değildir. Çünkü, bu hassas ortam içerisinde çoğu zaman hurafeler, “hurafe”yi ciddiye alan ve alt tabakadan gelen kimselerle aynı dili konuşabilen, bir anlamda batıl itikat ticareti yapan kimselere yaramaktadır.³⁴⁴

Günaltay’ın hurafelerin topluma etkisi konusundaki en önemli tespiti şudur: Ne zaman ki hurafe inanışları İslam inançlarına etkili olmaya başlamış, o tarihten itibaren Müslümanlar en garip inanışların esiri, en sefil hurafelerin mahkumu olmuş,³⁴⁵ bu durum da müslümanların gerçek dinden uzaklaşmalarına, geri kalmalarına yol açmıştır. Konunun önemini iyi bilen Günaltay’ın, hayatı boyunca hurafelerle mücadele ettiğini söyleyebiliriz.

6.Teksir-i Nüfus (Nüfusun Artırılması) Konusundaki Görüşleri

Günaltay’a göre, dönemin şartları gereği, yaşanan günlerde bir çok konunun buna bağlı olması, ülkenin kalkınması ve ilerlemesi konusunda çok önemli bir husus olması sebebiyle insanımızı en çok meşgul etmesi gereken

³⁴¹ Günaltay, “İslam’ın Uyanışı”, sh, 114.

³⁴² İsmail Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Tarih*, sh, 36.

³⁴³ Dücane Cündioğlu, *Hakikat ve Hurafe*, Gelenek yay, İstanbul 2004, sh, 11.

³⁴⁴ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim yay, 6. Baskı, İst, 1993, sh, 148-149.

³⁴⁵ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 356.

konulardan birisi ve belki birincisi “nüfus” meselesidir. Konu millî bir mesele olarak kabul edilerek meseleye ilmi metotlarla yaklaşılmalıdır. Günaltay, yeni Türkiye'nin acilen atması gerek adımlar arasında “Teksir-i Nüfus” konusunu görmektedir.³⁴⁶

Günaltay'a göre doğumların artırılması önemlidir ancak, Günaltay'ın özellikle üzerinde durduğu husus, doğumların artırılması değil, memleketin imarı, ailenin refah düzeyinin artırılması, köy ve kasabalarda hayat şartlarının ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi ile ölümlerin azaltılması, fertlerin sağlıklı kılınmasının teminidir. Aynı zamanda çocuğun anne-babasına yüklediği sorumluluk ve masrafların azaltılmasının sebepleri de araştırılmalıdır.³⁴⁷ Günaltay, kendisinin bu konu ile ilgili kaleme aldıklarının konunun uzmanı sıfatıyla kaleme alınmış şeyler olmadığını, ancak; bunları meselenin önemi hakkında okuyucuları düşündürmek amacıyla kaleme aldığını ifade etmektedir.³⁴⁸

Toplumun en küçük birimi ve çekirdeği olan ailenin her şeyden önce sağlam ve güçlü olması gerekir. Başarıyı yakalayabilmemiz için her bakımdan donanımlı ve uyumlu ailelere ihtiyacımız vardır. Ailenin uyumlu olabilmesi için evliliklerde ailelerin birbirine denk olmasına özen gösterilmelidir. Günaltay bunu, “*Nisbetsiz aileler daima ya akâmete mahkum kalır, yahud sefaletle neticelenir. İrfânen, necâbeten, serveten ve ahlâken*

³⁴⁶ Günaltay, *Maziden Atıye*, sh, 303-308.

³⁴⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 305.

³⁴⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 308.

*birbirinin küfuvü olmayan iki kalp arasında bir samimiyet uyanacağına kani olmak pek kaba bir hamakat olur.*³⁴⁹ şeklinde ifade etmektedir.

Aile, mensup olduğu toplumun en küçük bir örneği olduğuna göre, cılız, aciz, kalitesiz ailelerden meydana gelen toplum da sağlıklı olamaz, bu sefalet ve gerilemenin sebebidir.³⁵⁰

Günaltay'ın savunduğu “gerekirse dışardan özellikle Türk ve müslüman muhacir getirerek nüfusun artırılması”³⁵¹ meselesi, sosyologların son yıllarda yoğun bir şekilde tartıştığı konulardan birisidir. Dünyaya söyleyecek sözü olanlar, nüfuslarını en azından muhafaza etmek zorundadırlar. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sebepleri arasında Türk nüfusunun azlığının önemli bir yeri vardır.

Nüfus konusunda asıl önemli olan kaliteli artıştır.³⁵² Günaltay da böyle düşünmekte, elbirliği ile geleceği tehdit eden felaketleri önlemeye, milleti ve memleketi yükseltmeye çalışmamız gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, ferdi refah ve saadet, toplumsal refah ve mutlulukla gerçekleşecektir.³⁵³

7. Demokrasi Anlayışı

Günaltay'a göre demokrasi milletlerin yükselmesinde başlıca amildir.³⁵⁴ Ancak, demokrasi; zannedildiği gibi düzensiz, herkesin başıboş bir şekilde

³⁴⁹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, sh, 211.

³⁵⁰ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 206; Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 210

³⁵¹ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 305-306.

³⁵² Yümnü Sezen, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma ve Kimlik*, İstanbul, 2002, sh, 54–55.

³⁵³ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 308.

³⁵⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, XV, Dönem VIII, İctima 3, B, 36, 24.1.1949, sh, 199.

akılına geleni yapabileceği bir rejim değildir. Demokrasinin Garp manasıyla Türkiye’de yerleşmesi için köylere kadar uzanan teşkilatlar kurarak vatandaşlara anlatılması için çalışılmalıdır.³⁵⁵ Öyle ki, kolumuz da kırılrsa, bacaklarımız da budansa demokrasinin tesisinden vazgeçmeksizin daima güler yüzle ve Cenabı Hakka hamdederek yolumuza devam etmemiz gerekmektedir.³⁵⁶

Günaltay’ın düşünce dünyası incelendiğinde onun demokrasiye inanmış bir insan olduğu görülmektedir. Ona göre, insan haklarının ülkemizde yerleşmesi ve buna her yerde riayet edilmesi için evvela antidemokratik kanunların lağvedilmesi gerekmektedir.³⁵⁷

Başbakanlığı döneminde yürürlüğe giren ve kendisinin çok eleştirilmesine sebep olan 163. maddenin insan haklarını engellemek için değil, art niyetli kimselerin faaliyetlerini kısıtlamak için çıkarıldığını ifade ederek; *“Bu kanun demokrasiyi öldürmek için değil, demokrasiyi yaşatmak için getirilmiştir... Kanun belki hiç tatbik edilmez. Fakat hükümetin elinde böyle bir kanunun bulunması, memleket düşmanlarına ve fena düşünelere karşı hükümeti, önleyici imkânla techiz edecektir”*³⁵⁸ demektedir.

Günaltay siyasi partileri demokrasinin gerekli organı olarak görmektedir. Demokraside muhalefet, düşmanlık duygusu beslemeksizin karşı karşıya

³⁵⁵ Ulus Gazetesi, 7 Aralık 1961. Günaltay bu görüşlerini kendisiyle 18 Şubat 1961’de yapılan (fakat ölümünden sonra 7 Aralık 1961’de yayınlanan) röportajda dile getirmiştir.

³⁵⁶ Cihat Baban, Yenigün Gazetesi, 21 Ekim 1961.

³⁵⁷ Günaltay, *Hürriyet Mücadeleleri*, sh, 97-101.

³⁵⁸ TBMM. Tutanak Dergisi, c, 20, D. 8, B, 104, 8.6.1949, sh, 596-597.

oturup konuşmak, fikirleri karşılaştırarak münakaşa etmektir.³⁵⁹ Bir ülkede siyasi hayat ne kadar hür ve ne derece canlı olursa, partiler de o oranda gelişirler.³⁶⁰ Bu konuda da; *“Ben CHP kadar DP’nin de MP’nin de yaşamasını candan isteyen bir adamım. Çünkü, memlekette yerleşmesini istediğimiz ve büyük hizmetler beklediğimiz rejim, ancak bu partilerin yaşamasıyla olur. Biz burada bir mesele üzerinde münakaşa edebiliriz. Fakat kardeş olduğumuzu unutmazsak o vakit bu makine gayet iyi işler”*³⁶¹ demektedir.

Burhan Felek, Günaltay’ın 1950 seçimlerinde adaylara yaptığı konuşmada; *“Hükümetten seçimlerde en küçük bir yardım beklemeyin. Allah ve kendi gayretinizden başka yardımcınız yoktur. Ben bu seçimin namuslu ve tarafsız bir şekilde yapılmasını temin için hayatımı ve şahsiyetimi koydum”* dediğini nakletmektedir.³⁶²

Günaltay Meclis’te yaptığı konuşmasında da, hükümetinin 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde yapılması için ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri alacağını söylemiş,³⁶³ bunun gereğini de yapmıştır.

Vefatından yarım saat önce İstanbul CHP listesinden milletvekili seçimini kazanan Dr. Suphi Baykan, Ratip Tahir Burak, parti meclisi üyesi Dr. Fazıl Şerafettin Bürge ve Kurucu Meclis üyesi Alev coşkun’un kendisini

³⁵⁹ A.g.d, c, 16/2, Dönem VIII, B, 3, 22. 2. 1949, sh, 410.

³⁶⁰ Günaltay, *Hürriyet Mücadeleleri*, sh, 85-86.

³⁶¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 47. Birleşim, 2. Oturum. 21. 2. 1951, sh, 383.

³⁶² Burhan Felek, “Kendi Kendimize Hasbihal” Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ekim 1961.

³⁶³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, XV, D. VIII, İctima 3, B, 36, 24. 1. 1949, sh, 163.

ziyaretlerinde demokratik hayatın başlamasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.³⁶⁴ Günün gazeteleri Günaltay'ın vefatını; *“Demokrasi aşığı ve dürüstlük abidesi bir kimsenin kaybı”* olarak vermişlerdir.³⁶⁵

8. Yenilikçiliği

Günaltay her zaman yenilik taraftarıdır. Yani o bir yenilikçidir. Ancak, Günaltay'a göre elbise değiştirilir gibi bir medeniyetten başka medeniyete geçilemez. Dolayısı ile, başka bir medeniyete ait esasları ancak millî ruha uygun olacak bir şekle soktuktan sonra kabul edebiliriz.³⁶⁶

Kur'an ve sahih sünnet gibi akıllı da delil kabul eden Günaltay, irfan asrı olarak nitelendirdiği bu çağın anlayışını da kriter olarak almaktadır. Tenkit ettiği hususları; *“asr-ı hazırın zihniyetiyle kâbil-i tevfiik olmayan”*,³⁶⁷ *“asrın irfan nuruyla aydınlanan bir kafanın kabul edemeyeceği”*³⁶⁸ *“akıl ve fen ile uyuşmayan”*³⁶⁹ ifadeleriyle eleştirmektedir.

Günaltay salt spekülâtif bir felsefeden yana değildir. Ancak, pozitivist bir anlayışı da isabetli görmemektedir. “Hakikatin araştırılması” olarak tarif ettiği felsefenin, bilimle paralel ve ona istinaden yürümesi gerektiği kanaatindedir.³⁷⁰

³⁶⁴ Ulus, 20 Ekim 1961, sh, 5.

³⁶⁵ Örnek olarak bkz, Ulus, 20 Ekim 1961, sh, 1.

³⁶⁶ Günaltay, Sıratımüstakîm, c, 6, 18 Ağustos 1327, sh, 402-406.

³⁶⁷ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 196.

³⁶⁸ Günaltay, a.g.e, 308.

³⁶⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 108.

³⁷⁰ Günaltay, Sıratımüstakîm, c, 6, No, 144, 26 Mayıs 1327, sh, 216-218.

Kelamcılarının düşüncelerinden hareketle, âlem, tanrı ve ruh meselelerinin izahında dini naslarla yetinilemeyeceği, bu konuların akılla temellendirilmesi gerektiği anlayışını benimsemektedir. Ona göre, dini naslar soyut haberlerden ibarettirler. Yakîni değil, zannı ifade ederler. Asıl olan (üssü'l-esas), tecrübe, nazar ve istidlâldir. Dolayısı ile bu konudaki nasları akıl ve tecrübe ölçüleriyle açıklamak zorunludur.³⁷¹

Günaltay'ın sunduğu kanun tasarısı ile ilmî, şer'î ve hükümet işlerinde Batı takviminin kullanılması kabul edilmiştir.³⁷²

8.1. Reformculuğu

Reform, kelime itibariyle; bozulmuş bir şeyin yeniden düzene sokulması demektir. Sözlükte, “ıslahat, dinde düzeltme, çürüğe çıkarma” anlamına gelir.³⁷³ Dinde reform yapmak isteyenler çoğunlukla dini bir yaşam biçimi olarak görmeyen, onu kendi fikirleri-hevesleri veya zevkleri istikametinde değiştirmek isteyenler olmuşlardır.

Dinde reform, sevimsiz bir tabirdir. Bu sevimsizlik, bir yandan kelimenin Batılı olmasından, bir yandan da onun yukarıda ifade edildiği gibi hoş gitmeyecek bir anlamda kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Erol Güngör, kelimenin sevimsizliğinden kurtulmak için buna Arapların kullandığı tabirle “ıslah” denilebileceğini ifade etmektedir. Arap müellifleri dini reformdan bahsederken, “ıslah” derler ve bunu Kur'an'ın birçok yerinde

³⁷¹ Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, No, 1, Teşrinisani 1925, sh, 74.

³⁷² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c, II, Devre 3, İctima 3, T.B.M.M. Basımevi, 1991, sh, 58.

³⁷³ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Haz, İsmail Karagöz, D.İ.B. Yay, Ankara 2005, sh, 549.

geçen, “muslihûn” (düzelticiler) tabirine bağlarlar. Burada düzeltilmesi söz konusu olan şey, dinin kendisi, yani Kur’an ve Sünnet değildir. Müslümanlar aradan geçen zaman içinde Kur’an ve sünnetten ayrılmışlarsa onların din anlayışını Peygamberin ve sahabenin din anlayışına döndürmektir. Düzelecek şey, müslümanların bugünkü halidir, düzeltme modeli ise ilk Müslümanlar devridir.³⁷⁴

Dini saf ve asli haline döndürmek, başta Hz. Peygamber olmak üzere ilk Müslümanlar onu nasıl anlıyorlarsa, o haliyle anlamaktır. Reformcu veya islahatçı denilen kimseler, selef zamanından sonraki İslam anlayışına pek çok yabancı unsurun karıştığını ve bunların Müslümanları çıkmazlara sürüklediğini, İslam’ın son zamanlarındaki halinin de selef Müslümanlığından ayrılmış olmaktan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Bu iddia ile dinde islahı savunanlar her devirde görülmüştür. Onlara göre yapılması gereken, falan veya filan din aliminin veya tarikat şeyhinin yorumları yerine, doğrudan doğruya Kur’an’a ve sünnete müracaat etmektir. Bu görüşler Günaltay tarafından da aynen benimsenmektedir.³⁷⁵

Günaltay’ın reformculuğunu ele alırken değinmemiz gereken diğer önemli bir konu da, onun bir grup insanla birlikte İslam’da ve camilerde yenilik yapma girişimi iddiasıdır. Ancak, burada söz konusu olan, yukarıdaki açıklamalardan hayli farklı bir durumdur. Yani, gerçekleştirilmek istenilen şey, ilk dönem Müslümanlığına dönmek değildir.

³⁷⁴ Erol Güngör, *İslam’ın Bugünkü Meseleleri*, sh, 8.

³⁷⁵ Bkz, Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 316-330.

1928 yılında dinde yenilik yapmakla görevli komisyonun hazırladığı öneriye göre; mabetlere sıralar, elbiselikler konularak, dini törenler temiz ve düzenli bir biçimde yerine getirilecek, ibadet dili Türkçe olacaktır. Ayrıca, dini adetlerin estetik ve çekicilik taşıyacak biçimlere kavuşturulması, din hizmeti verenlerin Kur'an'ın toplumsal içeriğini kavramış kişiler olmaları da gerekiyordu. Bu seviyedeki din görevlileri İlahiyat Fakültesi vasıtasıyla kâfi miktarda yetişinceye kadar, dışarıda olan din mütefekkirlerinden-din filozoflarından istifade edilecekti.

Reformların gerçekleştirilmesi için kurulan komisyonun başkanı Profesör Köprülü Zâde Mehmet Fuat, dini reformun amacını; “*Bugünkü hayatın bütün öteki alanlarında yer alan aktif gelişme sürecine dini de uydurmak*”³⁷⁶ olarak anlatıyordu.

Reform planı sebebiyle ortaya çıkan müthiş heyecan ve tartışmalar sebebiyle hükümet meseleyi inkar etmiş, belki din adamlarına yeniden güç kazandırıp onları rakip haline getirmekten çekinilerek³⁷⁷ komisyon lağvedilmiştir.³⁷⁸

Konunun bizim çalışmamızı ilgilendiren yanı ise, ibadet ve caminin modernizasyonu amacıyla dinde reform yapmak amacıyla kurulan söz

³⁷⁶ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslamcılık*, Çev, Hayrullah Örs, Bilgi Yay, Ankara 1972, sh, 42.

³⁷⁷ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 88, İst, 1999, sh, 223.

³⁷⁸ Söz konusu reform komisyonu tasarısı için bkz, Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslamcılık*, sh, 39-42; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c, 5, sh, 1958-1967; Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)*, sh, 223.

konusu komisyonda Günaltay'ın da bulunduğu iddiasıdır.³⁷⁹ Biz yaptığımız araştırmalar sonucunda söz konusu komisyonda Günaltay'ın bulunduğu dair bir belgeye rastlamadık. Komisyon hakkında bilgi ve belgeler sunan eserlerde³⁸⁰ iddianın aksine Günaltay'ın ismini tespit edemedik.

8.2. İnkılap Hakkındaki Görüşleri

Günaltay'a göre bir inkılabı ihtiyaç vardır. Çünkü, bir millet inkılapla varlığını tehdit eden ve hayat kaynağını kurutan kalıntıları atarak yükselir, yeni bir hayat şekli alır. Fakat bu, hiçbir zaman milli ruhun bir sonucu olan belirli ahlak kurallarından ve var olan inançlarından sıyrılıp bunların yerine başka milletlerin ahlak kurallarının ve inanç esaslarının alınacağı anlamına gelmez. Çünkü, sosyal inkılaplar yavaş yavaş ve devamlı-şuurlu bir gelişmenin ürünü olmadıkça verimli olamazlar. Zemin hazırlanmadan ani tesir ve hareketlerle bir sosyal değişim oluşturmaya çalışmak kadar tehlikeli bir teşebbüs olamaz.³⁸¹ Farklı bir medeniyete ait esaslar, kuralları ancak millî ruha uygun olacak bir şekle sokulduktan yani onda bazı değişiklikler yapıldıktan sonra kabul edilebilir.³⁸² Nasıl ki fazla gıda sindirim bozukluğuna

³⁷⁹ Şerif Mardin, *Bediuzzaman Said Nursi Olayı-Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, 7. baskı, İletişim yay, İst, 1999, sh, 228; Süleyman Sayar, "M. Şemseddin Günaltay ve İslam'da Tarih ve Müverrihler'e Dair", sh, 377; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, sh, 408-411.

³⁸⁰ Bkz, Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamcılık*, sh, 39-42; Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)*, sh, 223; Sadık Albayrak, *Türkiye'de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi 1977*, sh, 333; Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din/Devlet İlişkileri*, Rehber Yay, 20. Baskı, Ankara 1990, sh, 157; Kadri Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, Sebil Yay, İst, 1969, sh, 394-395.

³⁸¹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 268.

³⁸² Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 275.

ve sonuç olarak da mizaç bozulmalarına sebep olabiliyorsa, bu hal de önce halk arasında yanlış anlamalara, sonra da toplumsal çalkantılara sebep olabilir.³⁸³

İnkılaplar millî ruhun bir uyanış ve ortaya çıkışıdır.³⁸⁴ Böyle olunca, milletlerin hayatında en sıkıntılı zamanlar ferdî ve toplumsal heyecanın doruk noktasında olduğu inkılap anlarıdır. Çünkü böyle zamanlarda normal zamanlarda bile pek etkili olmayan aklın kuralları devre dışı kalır ve fertler zorunlu olarak duygularına göre hareket ederler.³⁸⁵ Tarihi bir geçmişe sahip milletlere başka bir medeniyeti, şeklini değiştirmeksizin olduğu gibi kabullendirmek de oldukça zordur. Hastalığı teşhis eden mahir bir tabip, hastanın alabileceği gıda ve ilacın nitelik ve niceliğini tayin ve takdir hususunda tıp ilminin prensiplerini düşünerek uygulamaya muvaffak olursa gayretleri olumlu sonuç verecektir. İnkılap konusunda da ideal olan ne ise önce o tayin ve tespit edilmelidir.³⁸⁶

Günaltay'a göre, gerçekleştirilmesi gereken inkılap; bazılarının zannettiği gibi herkesin keyfine göre dini konularda tasarrufta bulunması, yeni bir din icadına kalkışması demek değil, zihinleri hurafelerden ayıklamak, ashab-ı kiramın yolundan gitmektir. Yani ona göre bu inkılaptan, hurafelerden kurtulmak ve asrı-saadete dönmek anlaşılmalıdır. Günaltay'a göre inkılabın umdesi "yıkma", "yapma" içindir.³⁸⁷ Biz, Günaltay'ın "reform"

³⁸³ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 272.

³⁸⁴ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 274.

³⁸⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 270.

³⁸⁶ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331,sh, 272.

³⁸⁷ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 276.

ve “inkılap” kelimelerine yüklediği anlamda bir nüans olduğu düşüncesiyle bu iki kavramı ayrı maddeler halinde incelemeyi uygun bulduk. Ancak, onun her iki kavram ile ulaştığı sonuç “asrı-saadet Müslümanlığı” olmaktadır.

Günaltay’a göre Müslümanlar Hz. Peygamberin getirdiği dinin esaslarını unutmüş, din adına hurafelere sarılmışlardır.³⁸⁸ “*Ne gibi şeylerin hayat-ı milliye sonradan sokulmuş ve hayatı kemire kemire yıpratmış olduklarını tayine çalışmak inkılabın başarıyla gerçekleşmesi için zaruridir.*”³⁸⁹ Ne var ki, Günaltay bu görüşleri sebebiyle de eleştirilmiştir.³⁹⁰

8.3. İctihad Hakkındaki Görüşleri

Fıkıh usûlü bilginleri fıkıhı, “*kişinin kendisi için faydalı ve zararlı olan şeyleri bilmesi*”³⁹¹ olarak tarif ederler. Günaltay’a göre kişinin kendi lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilebilmesi ancak icthad ile olabilir. Bu sebeple zamanın ihtiyacına göre icthadda bulunmak zorunludur.³⁹²

İctihad yapacak kimse müctehiddir. Müctehidin kat’i delillerle sabit olmayan fer’i hükümleri kitap, sünnet, icma ve kıyastan ibaret olan şer’i delillere uygun olarak çözmesi hedeflenir. Müctehid, yapılan araştırma sonucu, zamanın doğurduğu ihtiyacın giderilmesi için hüküm verir.³⁹³ Günaltay’a göre Müctehid; Arapça bilmeli, hadis ilmine vakıf olmalı, fıkıh

³⁸⁸ Günaltay, İslam Mecmuası, sy, 4, sh, 212-213.

³⁸⁹ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 275.

³⁹⁰ Bkz, Sadık Albayrak, *Türkiye’de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi*, sh, 331-332.

³⁹¹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 382.

³⁹² Günaltay, a.g.e, sh, 382.

³⁹³ Günaltay, a.g.e, 1331, sh, 385.

usullerini ve kelâm ilmini iyi bilmeli, aklını kullanabilmeli ve mantık ilminden de anlamalıdır.³⁹⁴

Günaltay, kendi zamanında İslam dünyasının geri kalmasının, Müslüman ilim adamlarının ictihad konusundaki tutumlarından, son günlerde gittikçe yaygınlaşan “ictihad kapısının kapalı olduğu” anlayışından kaynaklandığını düşünmektedir.

Meşrutiyet döneminde İslamcıları da İslam toplumlarının ilerlemeleri için ictihad kapısının açılması konusunu dile getirmiş, o dönemde İslamcı görüşleri ile tanınan Günaltay da bu fikirleri hayatı boyunca konuşma ve yazılarında seslendirmekten geri kalmamıştır.³⁹⁵

Günaltay, gelişen dünya ile birlikte yeni meselelerin ortaya çıktığını, bunların da ancak yeni ictihadlarla çözümlenebileceği kanaatindedir. Çünkü

³⁹⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 403-404.

³⁹⁵ Günaltay, ictihadla ilgili ilk olarak; “İctihad Ne Demektir ve Ne Gibi Ahkâmda İctihad Olunabilir ?” adıyla bir makale kaleme almıştır. (Bkz, Sebilürreşad c, 10, sy. 246, yıl 1329, (1913) sh, 193-195) Bu makalenin muhtevası olan ictihada ilişkin görüşlerinin tamamı “Zulmetten Nura” adlı eserinde ele alınmaktadır. (Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 379-405.) Bu makaleler; söz konusu eserde; “İctihad, Her Asır İçin İhtiyacat-ı Zarûriyyededir” (Bkz, *Zulmetten Nura*, 1331 sh, 379-384); İctihad Ne Demektir ve Ne Gibi Ahkâmda İctihad Olunabilir? (*Zulmetten Nura*, 1331 sh, 3385-393); “Bab-ı İctihad Kapandığı Günden Beri Ümmeti İslamiyyenin Terakki Kapuları da Kapanmıştır” (*Zulmetten Nura*, 1331 sh, 394-401); “Bâb-ı İctihad Açılmalı Fakat Hey’et-i İlimiye İçin” (*Zulmetten Nura*, 1331 sh, 402-405.) başlıkları ile yer almaktadır.

Günaltay’ın, “Zulmetten Nura” adlı eserinin 1331 tarihli nüshasında yer alan ictihad konusundaki makalelerin sonuncusu olan “Bâb-ı İctihad Açılmalı Fakat Hey’et-i İlimiye İçin” başlıklı bölüm 1925 yılında yapılan III. baskıda yer almamaktadır. Öte yandan, Günaltay’ın İctihad ile görüşleri ile ilgili olarak da bir makale kaleme alınmıştır. (Bkz, Menderes Gürkan, “Şemseddin Günaltay’ın İctihada İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy, 6, 2005, sh, 347-367).

birçok konu, örf, âdet, zaman ve mekanın değişmesi ile sürekli değişmektedir. Bu sebeple bunlar hakkında her asırda içinde bulunulan çağın gereksinimlerine göre ictihadda bulanmak icap etmektedir. Yani ictihad, her asır için zaruri bir ihtiyaçtır. Çünkü bir zamanın ihtiyacı, diğer bir dönem için kıyas kabul etmeyecek kadar farklılık gösterebilir. Yeni ihtiyaçlar yeni kanunlar ister. Bu kanunlar yapılmaz, ihtiyaçlar giderilmezse millet yerinde sayar felç olur.³⁹⁶

Konu ile ilgili görüşlerini;

Artık tabasbus ve taklit devri büyük bir şekilde hükmünü yitirmiştir. Bu iki heyulâ sınıfı İslam milletinin bahtsız beratını imzalamakta acelecilik gösterdiler. (Bab-ı İctihad) kapandı ve mühürlendi. Fakat ictihad kapısı ile beraber milletin terakki ve saadet kapıları da kapanmış oldu.³⁹⁷

şeklinde dile getirmektedir.

Onun ictihad üzerinde ısrarla durması kimileri tarafından kendisinden, “devrin müctehidlerinden”(!) şeklinde ihtihza ile söz edilmesine yol açmış,³⁹⁸ ehli sünnet düşmanlığı ile suçlanmıştır.

Hız. Peygamber devrinden sonra ictihad faaliyetinin konumunu belirleyen kurallar zaman içerisinde olgunlaşarak devam etmiştir. Ne var ki, bu dinamik yapı 4. hicri asrın başlarından itibaren yavaşlamaya başlamış,

³⁹⁶ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 394-400.

³⁹⁷ Günaltay, a.g.e, 1331, sh, 400.

³⁹⁸ Sadık Albayrak, *Türkiye’de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi*, sh, 301.

sonuçta, “İctihad kapısının kapalı olması” gerekçesi ile tamamen ortadan kalkmıştır.³⁹⁹

Günaltay’a göre ictihad kapısı kapalı değildir. İctihad metodunu kullanmaya dinen zorunluyuz. Çünkü, ilerlemeyi engelleyici ve sınırlayıcı bir şeyin İslam’da yeri yoktur. Problem, müctehidlerden sonra gelen alimlerin kendilerini onların seviyesinde görmemeleri ve taklid yolunu seçmelerindedir. Bu durum ictihad kapısının kapanmasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁰⁰

Günaltay ilk dönemlerden kendi zamanına kadar müctehidde aranacak şartlar konusunda İslam Hukuku usülcülerinin ileri sürdükleri şartların tamamının bir kimsede bulunması zorluğunun farkındadır. Dolayısı ile o, bu konuda ileri sürülen asgari şartları aramaktadır.⁴⁰¹

İctihad kapısının kapalı olduğunu düşünenleri; *“kendilerini umur-ı diniyyede Hz. Ömer’den daha ziyade selahiyaddâr mı addediyorlar?”* diyerek eleştiren⁴⁰² Günaltay’a göre ictihad kapısını kapayanlar, İslam alimlerinin çalışmalarını tedkik etselerdi bu hareketleriyle dine ne kadar büyük ihanette bulduklarını anlamış olurlardı.⁴⁰³ Çünkü, yeni mekan, zaman ve şartlar yeni ihtiyaçlar üretmektedir. İşte bu ihtiyaçlar ancak yeni ictihadlarla karşılanabilir. Günaltay buradan yola çıkarak ictihadın her devirde Müslümanlar üzerine farz olduğu kanaatine varmıştır.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331 sh, 394.

⁴⁰⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 396-397.

⁴⁰¹ Günaltay, a.g.e, sh, 402-403.

⁴⁰² Günaltay, a.g.e, sh, 388.

⁴⁰³ Günaltay, a.g.e, sh, 384.

⁴⁰⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 379-384

Hız. Peygamberin Medine dışındaki yerlere görevlendirdiği kimselerden karşılaştıkları problemleri sonuç olarak kendi reyleriyle çözmeleri konusundaki talimatı, sahabenin de gereği halinde ictihada başvurmaları ve İslam alimlerinin bu uygulamayı devam ettirmeleri Günaltay'a göre her devirde ictihad yapılması gerektiğinin ispatıdır.⁴⁰⁵

9. Batı Hakkındaki Görüşleri

Günaltay, bir zamanlar keten ve pamuktan iç gömlek giyme usulünü müslümanlardan öğrenen⁴⁰⁶ Avrupalılara göre medeni dünyanın Hıristiyanlık aleminden ibaret olduğunu, bu insanların Müslümanları barbar veya nâ-medeni varlıklar olarak algıladıklarını,⁴⁰⁷ bu sebeple, Avrupalılara güvenmediğini, Avrupalının hâlâ İslam'a ve İslam'a hizmetinden dolayı Türklere karşı haçlı zihniyetini ve kindarlığını yaşattığını iddia ederek, bizimle ilgilenmelerinin sebebinin insanlık hissi ve merhametinden değil, sırf menfaatleri gereği olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁰⁸ Günaltay'a göre biz, bu gerçeklere, bu felaketler bize gelmemiş, kıyamet bizim başımızda kopmamış gibi ellerimizi koynumuza soktuk, medeni Avrupa'dan merhamet dilenmek, hayır ümit etmekle vakit geçirdik.⁴⁰⁹ Oysa Avrupa'dan medeniyet ve insanlık adına bir şey beklemek, Avrupa'yı tanımamak, daha doğrusu budalalıktır.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 382-383.

⁴⁰⁶ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, 105.

⁴⁰⁷ Günaltay, a.g.e, 1331, sh, 28.

⁴⁰⁸ Günaltay, a.g.e, 1341, sh, 30.

⁴⁰⁹ Günaltay, a.g.e, 1331, sh, 14.

⁴¹⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 28

Günaltay'a göre, Batı'nın ilim ve tekniği alınmalıdır. Ancak; Avrupa'dan insanlık ve merhamet beklememek gerekir. Müslümanların ebedi düşmanı olan Avrupalılar şimdiye kadar olduğu gibi bu gün de makâm-ı hilafetin şevket ve kudretini yıkmak için ellerinden gelen hiçbir fenalığın icrasından çekinmezler.⁴¹¹

Hz. Ömer Kudüs'ü fethettiğinde namazı Mescid-i Aksa'ya girmeksizin merdivenlerde eda etmiş,⁴¹² Hıristiyanların ayinlerini serbestçe yapabileceklerini, kiliselerin muhafaza olunacağını ifade ederek Hıristiyanlara emniyet bahş olmak üzere Kudüs'e patrik ile birlikte girmişti.⁴¹³ Daha sonraki tarihlerde Hıristiyanların Kudüs'e girişi ise Müslümanlar için müthiş facialara sahne olmuştu.

Meseleye zapt esnasında hazır bulunan Raymond Dagile'nin anlatımıyla açıklık getiren Günaltay; *"Müslümanların bazılarının başları kesiliyor, bazıları mızraklanarak yüksek duvarlardan taşlar üzerine atlamaya zorlanıyordu. Sokaklarda-meydanlarda kesilen başlar, koparılmış kollar, parçalanmış ayaklar görölüyordu..."*⁴¹⁴ Müverrih Mell'den de şu ifadeleri aktarmaktadır: *"Müslümanlar meydanlarda boğazlanıyordu. Genç kızlar, masum çocuklar, yavrulu kadınlar hiçbir şekilde katledilmekten kurtulamıyordu. Sokaklar, kadın ve çocuk leşleriyle dolmuştu."*⁴¹⁵ Bu sahneleri anlatmaya devam eden Günaltay, *"Facianın temaşa gîrânından Dö*

⁴¹¹ Günaltay, a.g.e, sh, 36-37.

⁴¹² Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 199.

⁴¹³ Günaltay, a.g.e, sh, 199.

⁴¹⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 199-200.

⁴¹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 200.

*Pövi, Camii Ömer'e iltica eden on bin Müslüman'ın umumi katlini şöyle kaydetmektedir: "Süleyman zamanından kalma bu eski mabedin içi insan kanıyla o kadar dolmuştu ki, lâşeler kan içinde yüzüyor, bir köşeden öbür köşeye gidip geliyordu. Kan havzası içerisinde bir çok kesik kollar, kopuk eller görülüyordu. Katl yapan askerler bile ortaya çıkan kan kokusuna tahammül edemiyorlardı."*⁴¹⁶ demektedir.

Güstave Lobon'dan da nakilde bulunan Günaltay, Kudüs'te toplu katliama maruz kalan Müslümanların ekseriyetini Türklerin oluşturduğunu, ilk genel katliamın yeterli görülememesi sebebiyle yapılan ilk toplantıda, Kudüs'teki Müslüman ve Yahudilerin tamamının katledilmesine karar verildiğini, öldürülenlerin sayısının altmış bini aştığını ve kadın, çocuk, ihtiyar hiç kimsenin kurtulamadığı toplu katliamın sekiz gün sürdüğünü belirtmektedir.⁴¹⁷ Günaltay, konu ile ilgili kıyasın sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için, "O vakit Müslümanların Hıristiyanlara gösterdikleri lütufkârlıkla, bu defa galip Hıristiyanların, mağlup Müslümanlara revâ gördükleri mezalim mukayese edilirse iki din mensupları arasındaki fark açıkça ortaya çıkar."⁴¹⁸ demektedir.

Günaltay'a göre işte bu zihniyet bugün de devam etmektedir. Dünyadaki yeni gidişat ne yönde olursa olsun "iman etmeli" ve unutulmamalıdır ki,

⁴¹⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 200-201. Günaltay kaynak verdiği kimselerin isimlerini –bazen de eser isimlerini- zikretmekte fakat, kaynağı bugünkü bilimsel çalışmalarda görebileceğimiz şekilde vermemektedir.

⁴¹⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 2001.

⁴¹⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 198.

Hıristiyanlar Müslümanlara karşı düşmanlık ruhundan vazgeçmiş olamaz.⁴¹⁹ Çünkü, arz üzerinde bir tek Müslüman bırakmamak azmiyle Avrupa'dan kalkarak Asya üzerine yüklenen bu barbar kitlesi, ilk merhalede Türklerle karşılaşmış, menfur emellerinin tahakkukuna Türkler tarafından engel olduğu için o günden itibaren Türklere karşı sonsuz bir kin ve husumet beslemeye başlamışlardır. En çok vahşeti Türklere göstermiş olmaları da bundan kaynaklanmaktadır.⁴²⁰

Günaltay, İslam tarihi ile ilgili Batı'da kaleme alınan eserler hakkında da kuşkucu bir yaklaşım sergilemektedir. O bu eserlerin ekserisinde Hıristiyanlık gayret ve taassubunun açık izlerinin görüldüğünü, en tarafsız davranan müsteşriklerin bile "şai-be-i garaz"dan kurtulamadıklarını ifade ederek Mısırlı bir Arap olan ve İslam muhitinde yetişen Corci Zeydan'ı örnek veren Günaltay, onun bile, İslam tarihi ile ilgili eserlerinde Hıristiyanlık düşüncesinden tamamen kurtulamadığını belirtmektedir.⁴²¹

Sonuç olarak, Günaltay'a göre Avrupalının gönlünde İslam'ın ve Türklerin yeri hep aynıdır. Onlar bu fikirlerinden vazgeçemediklerini Balkan Savaşları sırasında sergiledikleri tutumlarıyla apaçık sergilemişlerdir. Aynı Batı'lılar İslam'ın yeniden doğacak güneşinin bu ülke ufuklarında olduğunu düşündükçe asabileşmekte, geleceğin siyasi kararlarına sahip bir ülkenin

⁴¹⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 4-5.

⁴²⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 192.

⁴²¹ Günaltay, *İslam Tarihi*, Tedkikat ve Telifat-ı İslamiyye Neşriyatı, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1. kitap, İst, 1338-1341 (1922-1925), sh, 7-8.

varlığını tehlikeli görmektedir.⁴²² Bize düşen, gözümüzü açmak, tehlikeyi takdir ederek tek vücut olarak birleşmektir.⁴²³

10. Millî Ruh (Milliyetçilik) Anlayışı

*“Millî ruh, dil ve din birliğinin mevlûdüdür. Dil ve din birliği fertleri aynı duygularla birleştirir, müşterek duyguların müşterek tarz-ı ifadesi ise, fertleri birbirine sevdirebilir ve kaynaştırır.”*⁴²⁴ *“Milleti irfanen ve iktisaden ilâ etmek için evvela kuvvetli bir milliyet ruhu uyandırmalıdır.”*⁴²⁵ Millet tarihini maziye doğru ne kadar uzanıyor, o millet fertlerinde mevcut bulunan ecdat ruhu ve millî ruh o kadar kuvvetli olmaktadır.⁴²⁶ Günaltay’a göre, müesseselerimize millî ruh vermek, mukadderâta özel hürmet beslemek, fertlerde derin asabiyet uyandırır.⁴²⁷

Günaltay’ın milliyetçi fikirleri 1907’de Kıbrıs’a gittikten sonra daha da alevlenmiştir. Kıbrıs’ta Jön Türklerin İstibâda karşı açmış oldukları mücadeleye katılmış, Suriye’ye gittiğinde şahit olduğu halktaki kayıtsızlık onun Türkçülük duygularını daha da kamçulamıştır.

O, bu duygularını şöyle dile getirmektedir:

“Suriye’ye gittiğimde oranın halkının kayıtsız hali, bende Türkçülüğe karşı aşırı bir merak ve heyecan uyandırdı. İstanbul Darülfünûnunda ıslahat

⁴²² Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331,sh, 39-40.

⁴²³ Günaltay, a.g.e, 1341, sh, 35.

⁴²⁴ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 273.

⁴²⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 278.

⁴²⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 274.

⁴²⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 280.

yapıldığı ve Avrupa'dan Profesörler getirildiği zaman Ziya Gökalp'le beraber Edebiyat Fakültesinde millî bir fikir hareketi uyandırmayı kararlaştırmıştık. Bu maksatla Ziya Bey Türk İctimaiyatı, ben Türk tarihi, Halim Sebit Müslümanlığın Türk hayatına uygun şeklini araştırarak ve yeni nesli bu gayeye doğru sevk etmeye çalışacaktık.

Meşrutiyet'in ilanından sonra Kıbrıs'tan Anavatana döndüm. Lozan Üniversitesinde milliyet şuurunu bende büsbütün ateşleyen bir olay oldu. Meşrutiyet idaresini kuranların, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine getirdikleri Miralay Galip Bey, (Meşrutiyet mücadelesinde büyük rolü olan, bir aralık Hicaz Valiliğinde bulunan Galip Rıza Merhumdur) tetkikat için Avrupa'ya gelmişti. İsviçre'ye uğradı. Burada tahsilde bulunan ve o zaman Osmanlı İmparatorluğu tebasından olan Bulgar, Sırp, Ulah, Rum, Ermeni, Yahudi, Arnavut, Arap ve Boşnak talebelerin bir araya toplanmasına vesile oldu. Maksat imparatorluğunun bu genç unsurlarına birbirini sevdirmektir. Hep birlikte fotoğraflar çektirdik. Fakat bu birleştirme gayretlerinin beyhude olduğunu, bu vatandaşlarla yakından temas neticesinde anladım. Bunlardan her birinin koyu bir milliyet idealine bağlı olduklarını ve hepsinde bu duygunun Türk Düşmanlığı ile beslendiğini yakından gördüm. Bu müşahede bende, Türke ancak yardımın Türk'ten geleceği kanaatini sarsılmaz bir iman haline getirdi.

Bu müşahedelerden sonra bütün hayatımı Türk gençliğinde millî şuurunu canlandırmak ve ateşlendirmek uğruna hasretmek kararı benim için ideal oldu. Kendi kendime ant içtim. Vatana döndükten sonra neşriyata başladım. Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet ve Yusuf Akçura beylerle yakından temas

neticesinde hiç olmazsa Müslüman unsurları kuşkulandırmamak ve bunları ötekilere karşı imparatorluk camiasında bağlı tutmak için daha faydalı olacağı mütalaasıyla neşriyatımızı Müslüman unsurlarla arada bir uçurum açılmasına meydan vermeden, Türklerde millî duyguyu canlandırmak gayesine göre yapmayı kararlaştırdık. Sıratımüstakîm ve Sebilürreşad'daki neşriyatımız bu hedefi güdüyordu. Fakat, evvela Balkan savaşı, sonra 1914 Cihan Harbi, bu mesainin beyhûde olduğu kanaatini tahakkuk ettirdi. Biz ne kadar yaklaşmak istersek isteyelim başka unsurlar ancak millî gayelerini güdüyorlardı. Demek ki bizim de kendi milletimizi düşünmemiz lazımdı.

Cihan harbi içindeki hükümet, İstanbul Darülfünununda islahat yapmak ve Almanya'dan Profesörler getirtmek kararını vermişti. Bu, Darülfünuna millî bir ruh sokmak için iyi bir fırsattı. Ziya Gökalp Türk İçtimaiyatı, Ağaoğlu Ahmet İslam Tarihi, ben Türk Tarihi, Halim Sebit Müslüman dini tarihini hep bu millî gaye ile tedris etmeye karar verdik. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu Darülfünûn'una ilk defa olarak millî adı ve millî gayesi ile girmiş oldu. Ben de ilk Profesör oluyordum⁴²⁸

Günaltay'ın milliyetçiliğinde Fransa'da gelişen fikirlerin etkili olduğunu söyleyebiliriz.⁴²⁹ O bu konudaki fikirlerini her vesile ile ifade etmiştir.⁴³⁰ Meclis'te Hikmet Bayur'un; *"Nerede Atatürk'ün dediği 'Ne Mutlu Türküm Diyene' sözü? Bu azalmıştır"* sözü üzerine: Günaltay: *"Türkün ve onunla"*

⁴²⁸ Günaltay'ın kendi el yazısı ile yazılmış olan ve kızı Behime Şıbay'da bulunan bir mektup. (Vesiyet. A. Argun, M. Şemseddin Günaltay'ın Hayatı Eserleri Düşünceleri, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Ankara, 1972, sh, 24-26'dan naklen)

⁴²⁹ Günaltay, Hürriyet Mücadeleleri, sh, 15.

⁴³⁰ Uluğ İğdemir, "Fikir ve Ülkü Adamı Günaltay, Ulus, 22 Ekim 1961, sh, 2.

iftihar ediyoruz. Her gün söylüyoruz, hiç kimse men edemez. Böyle bir şey yoktur, nereden çıkarıyorsunuz?” demiştir.⁴³¹

Günaltay, son nefesine kadar vatan ve millet şuurunda uzak kalmamış, gözlerini kapamadan önceki son sözleri “Allah, Anadolu, Anadolu” olmuştur.⁴³² 22 Ekim 1961 günkü Ulus Gazetesinde 1. sayfada yer alan “Dargeçiti Tutan Canavar” başlıklı bir makale kaleme alan Bülent Ecevit’e göre de Günaltay son nefesinde; “*Allah’ım vatanımı koru*” demiştir.⁴³³

Ameliyat edilmesi için Londra’ya gönderilmesi planlanan Günaltay, son günlerdeki sıhhatinin müsait olmaması sebebiyle bundan vazgeçilmişti. Bu haber kızları ve damatları tarafından kendisine bildirilince tepkisi, “*Allah’ım çok şükür, vatanımın havasında son nefesimi verebileceğim*” olmuştur.⁴³⁴

11. Etkilendiği Kimseler

Günaltay, Türk siyasi hayatının en hareketli ve yoğun düşünce hareketlerine sahne olan bir dönemde yaşamış ve bu atmosferden tabii olarak etkilenmiştir. Fikirlerinin oluşmasında etkili olan kimseler arasında İbn-i Sina, İbn-i Rüşd ve Gazali’yi⁴³⁵ sayabiliriz. Ancak, bunlardan daha önemlisi, onun sahip olduğu fikirlerde İslam ıslahatçılarının etkisi açıkça görülmektedir. Bu mealden olmak üzere, bu akımın öncüleri Cemaleddin

⁴³¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 58. inikat devre 7, ictima 1, 22.5.1944.

⁴³² Ulus Gazetesi, 20 Ekim 1961, sh, 5.

⁴³³ Bülent Ecevit, Ulus Gazetesi 22 Ekim 1961, sh 1.

⁴³⁴ Ulus Gazetesi, 20 Ekim 1961, sh, 5.

⁴³⁵ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 360; Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 2*, sh, 99; Talebe Siyaset İlişkisi Yönünden Şeyh Cemaleddin Afgani, *Siyasi Hatıralarım*, (Sadeleştiren Ziyaeddin Engin)Tercüman Bin Bir Temel Eser, İst, 1978, sh, 93-94.

Afgani (1838-1897) ve öğrencisi Muhammed Abduh (1845-1905)'u mutlaka zikretmeliyiz.⁴³⁶ Günaltay Abduh'tan devamlı olarak sitayişle söz ederek, onun hakkında;⁴³⁷ *“hurafeleri görecektir, hurafecileri susturacak ve gerçek dini ortaya çıkarma lüzûmunu idrak edecek nurlu beyinler arasında ön safta bulunan kimse”*,⁴³⁸ *“Son asırda Müslümanlarda uyanış fikrini irfanla tutuşturan büyük ve mütefekkir bir alim”*,⁴³⁹ *“son asırda yetişen alimlerin en büyüklerinden Mısır müftüsü Şeyh Muhammed Abduh İslamiyeti fatalizm ile itham eden Batılılara cevap olarak yazdığı reddiye ile bu hakikatleri ne güzel tasvir ediyor”*,⁴⁴⁰ *“İrfan ışıkları İslamiyetin temel fikirlerine kadar işleyen (İslamiyetin yüceliklerinin künhüne kadar nüfuz eden) Hz. Şeyh (Abduh) insan tabiatına uygun olan bu dinin öğrettiği kader inancının ne suretle ve kimler tarafından bir hurafeler örneği haline getirilmiş olduğunu ne güzel tasvir ediyor.”*⁴⁴¹ ifadelerini kullanmakta, Afgâni için de; *“Şarkın yetiştirdiği en bülend simalardan”*,⁴⁴² *“koca dâhî”*,⁴⁴³ demekte ve kendisini onun talebesi olarak gördüğünü söylemektedir.⁴⁴⁴

Günaltay üzerinde özellikle Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgâni etkisi açıktır. Bunu, yukarıdaki özlü tanımlamalardan, onları anma biçiminden

⁴³⁶ Günaltay, “Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri”, İslam Mecmuası, c, 1, sy, 4, sh, 110-111; İbrahim Ethem Aydın, “Şemseddin Günaltay'ın Hayatı, Eserleri ve Dini İslah Düşüncesi”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy, 5, İstanbul 2002, sh, 153.

⁴³⁷ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 357, 375-376.

⁴³⁸ Günaltay, “İslam'ın Uyanışı”, İslam Mecmuası, c, I, sy, IV, sh, 112.

⁴³⁹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 127-131.

⁴⁴⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 265.

⁴⁴¹ Günaltay, a.g.e, sh, 268.

⁴⁴² Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 321.

⁴⁴³ Günaltay, “İslam'ın Uyanışı”, İslam Mecmuası, c, I, sy, IV, sh, 111.

⁴⁴⁴ Günaltay, “Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri” İslam Mecmuası, c, 1 sy, 4 sh, 110.

bile çıkarabiliriz. Öte yandan, Günaltay ile Abduh'un üslûp benzerlikleri de dikkatten kaçmamaktadır. Günaltay özellikle hurafe ve İslam dünyasının geri kalması ve kendine bir çeki düzen vermesi konularında bu kimselerden sıkça alıntılar yapmakta, onları devamlı olarak övgü ile anmaktadır. Buna bir örnek daha vermemiz gerekirse; Günaltay, İslam dininin bir hoşgörü dini olduğunu ele alırken; *“Dinin ne kadar müsait ve hoşgörülü olduğunu mu anlamak istiyorsunuz? Son asırda Müslümanlarda oluşan fikrî uyanışın irfan meşalesini yakan büyük mütefekkir bir alimin aşağıdaki mütalaasını okuyalım”*⁴⁴⁵ diyerek Abduh'tan beş sayfalık bir alıntı yapmaktadır. Aynı bölümde Abduh'un ağzından *“Onların bu cahilliği kendilerini din imamlarına, kitap ve sünnetin hizmetçilerine hücumu kadar sevketti. Bu cümleden olarak İmam Gazalî'nin kitapları bir çok zamanlar bütün müslümanların fayda bulan ellerinde yeter derecede hürmetle gezmişken Gırnata'ya götürüldü. Alim kisvesine bürünmüş bir takım mağribli o eserleri dalâlet ve fasıklık aşılamağa suçladılar”* ifadeleri ile Gazali savunulmakta, *“Hazretin dini ilimlerdeki derin anlayışı, din gayreti kadar yücedir”* diyerek İbn Teymiye'ye sahip çıkılmaktadır.⁴⁴⁶

Günaltay, aynı eserin bir sonraki bölümünde; İslam'a dair değerli ve ilmi eserlerin unutulmuş köşesine bırakılması sebebiyle, müslümanların cehalet ve taassubun oyuncağı olma derecelerine düştüklerini, bu değerli eserlerin

⁴⁴⁵ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 154-159.

⁴⁴⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 158-159.

unutulması sebebiyle bir el-Kindi, Bir İbn Rüşd, Bir İbn Sina ve Farabi yetiştiremediklerinden yakınmaktadır.⁴⁴⁷

M. Akif'in de Günaltay üzerindeki etkisi çok açıktır. Fikirlerini sık sık onun şiirlerinden alıntılar yaparak açıklamaya çalıştığı görülmektedir.⁴⁴⁸ Günaltay, Ziya Gökalp ile tanıştıktan sonra onun etkisiyle Türk tarihi araştırmalarına yönelmiştir.⁴⁴⁹

11.1. Fikirlerinde Meydana Gelen Değişiklikler

Günaltay'ın, Cumhuriyet öncesi dönemde kaleme aldığı eserlerinde ağırlıklı olarak; “Batı taklitçiliği karşısında milletin uyandırılması, Batılıların iddialarının aksine, İslam'ın gelişmeye engel olmadığı” vb. konular üzerinde durduğu,⁴⁵⁰ Cumhuriyet döneminde ise fikirlerindeki önemli ve köklü değişiklikler daha çok, Anadolu, Mezopotamya, ve İran İlk Çağ tarihi konularında yoğunlaştığı⁴⁵¹ iddia edilmiş, Meşrutiyet döneminde İslamcı-İttihatçı,⁴⁵² mütarekeden sonra İttihat ve terakkiyi yargılayan komisyon üyesi,

⁴⁴⁷ Günaltay, a.g.e, sh,161.

⁴⁴⁸ Günaltay, a.g.e, 1331, sh, 42, 53-61, 398; Hurafattan Hakikate, 1332, sh, 44-52.

⁴⁴⁹ Neşet Toku, *Türkiye’de Anti Materyalist Felsefe (Spiritüalizm) –İlk Temsilciler-*, Umut Mat, İstanbul 1996, sh, 251.

⁴⁵⁰ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 91 vd.

⁴⁵¹ Bkz, Bayram Ali Çetinkaya, “Tek Parti Döneminin İslamcı Başbakanı”, *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy, 2, Sivas, Sivas, 1998, sh, 439.

⁴⁵² Günaltay, İttihat ve Terakki’yi bir zamanlar; “Hürriyetin temsilcisi, şuurlu bir hareket”, (Bkz, Günaltay, *Hürriyet Mücadeleleri*, sh, 50.) Osmanlı tarihinde millî gayelerle vuku bulan “ilk şuurlu ve geniş hürriyet kıyamı” olarak değerlendirirken, İttihat ve Terakki’nin tasfiyesiyle yakından ilgilenmiş olması ve İttihat ve Terakkinin Teceddüt Fırkasına dönüştürülmesinde etkin görevler alması, 1918’de de İttihat ve Terakki devlet adamlarını yargılayan Meclis-i Âlî’nin başında bulunması, onun eleştirildiği konulardan biridir. (Bkz, Tarık Z. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, sh, 42.)

Cumhuriyetin ilk yıllarında Cumhuriyetçi olan Günaltay'ın, bütün bu görev ve fikirleri bir potada toparlayabilmesi, böylece; dönemindeki Osmanlı Devleti ve milletini kurtarmaya yönelik ortaya konulan fikir hareketlerinin hemen hepsini bünyesinde barındırabilmesi⁴⁵³ onunla ilgili neredeyse her yazıda gündeme getirilmiş ve tartışılmıştır.

Cumhuriyetle birlikte yeni ideolojiye kimi aydınlar karşı çıkarken,⁴⁵⁴ Günaltay onun bütün ilkelerini savunmasından dolayı eleştirilmiş, ilkelerinden taviz vermekle suçlanmıştır.

Günaltay'ın fikir değişikliklerine, bir zamanlar "Osmanlıcılık" fikrinin ateşli bir taraftarı iken, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gerçekleştirilen çalışmalar için daha önce basımı yapılmış olan eserinin ilk iki baskısından farklı olarak;

İstanbul sultanlarının saraylarından taşan zevk-u sefahat gulguleleri ile Çatalca'da patlayan Bulgar topraklarının tarrakaları hem-âhenk olduğu bir zamanda, bu kadar derin bir ümitsizlik içinde çırpınan ve istikbalden küçük bir ümit ışığı dilenen müellif, ne kadar bahtiyardır ki bu gün anavatanın, kendisini canıyla, imanıyla seven, kahraman evlatlarının şuurlu faaliyetlerine sahne olduğunu görmek saadetini duymaktadır. Çok ümitsiz günler geçirmiş

⁴⁵³ Necmi Uyanık, "Modernist İslamcı Bir Aydın Olarak M. Şemseddin (Günaltay) ve Eğitim Kurumlarına Bakışı", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy, 4, Konya 1998, sh, 235.

⁴⁵⁴ A. Yaşar Ocak, "Günümüz Türkiye'sinde İslami Düşüncenin Bir Tahlil Denemesi ve Tarih Perspektifi", Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma, Bursa, 1990, sh, 152.

olanların düne kadar felaket ve sefalet yuvası olan anavatanın Cumhuriyetin çelik azimli evlatları tarafından sıtma mücadele heyetleri, demiryolları, banka şubeleri ziraat makinaları, orman mütehassısları... ile bir gül bahçesi haline getirilmeye çalışıldığına şahit olmak kadar tatlı bir saadet tasavvur olur mu?... »⁴⁵⁵

demesi örnek olarak verilebilir.

Günaltay'ın fikri şahsiyetinin gelişimi üzerinde, içinde yaşadığı olayların ve yetiştiği dönemin tabii olarak büyük etkisi vardır. Günün şartlarına uyarak düşüncelerinde ve siyasi faaliyetlerinde farklı, zaman zaman da birbirine zıt fikirleri savunduğu ileri sürülmektedir. Örneğin o, Millî mücadele yıllarında milletin ve tüm Müslümanların geleceği açısından hilafetin korunmasını şart olarak görmektedir.⁴⁵⁶ Hilafetin yıkılmasıyla başsız vücut yaşayamayacağından, bütün alemleri İslam'ın da göçeceğini,⁴⁵⁷ "Müslümanların Kabe-i ümidi" diye nitelendirdiği hilafetin⁴⁵⁸ merkezinde yakılacak bir şûlenin kısa zaman içerisinde bütün İslam alemini aydınlatacağını,⁴⁵⁹ İslam dünyasının "arş-ı hilafet"ten yayılacak olan "hayat

⁴⁵⁵ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 179-180; Günaltay'ın Mutlakiyet sistemine eleştirilerini başka eserlerinde de görmek mümkündür. Örneğin, "*Padişahın olağan bir isteği her şeyi altüst eder, hatta namuslu şahısları bile ebediyete gönderebilirdi*" şeklinde eleştiriler getirdiği "Millî Hakimiyet" başlıklı makalesi de bu konuya bir örnektir. Bkz, Günaltay, *Maziden Atıye*, sh, 17-26.

⁴⁵⁶ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 36-37.

⁴⁵⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 23.

⁴⁵⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 36-37.

⁴⁵⁹ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 329.

nuru” sayesinde yeni bir inkılaba mazhar olacağını ifade etmektedir.⁴⁶⁰ Cumhuriyet döneminde ise, bu konudaki fikirlerinde esaslı bir değişikliğe giderek,⁴⁶¹ son zamanlarda yaşanan olumsuzlukların tek müsebbibinin mutlakiyet idaresi olduğunu söyleyerek bu konudaki fikirlerini;

Sonuç olarak fertleri ve toplumları bu dereceye sürükleyen temel sebebin mutlakiyetin ezici gücü olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Demek ki bir millet için mutlakiyetin gücü, fertlere ümitsizlik ve mahrumiyet saçan, onlardaki azim ve ümit kaynağını kurutan büyük bir afettir... Mutlakiyette devlet milletin malı değil, hükümdarın malıdır. Aynı zamanda hükümdar milletin de sahibidir. Binaen aleyh, bütün millet zorunlu olarak hükümdarın arzu ve iradesine boyun eğmeye mahkum bir sürü gibidir. Bu sürünün canı ve malı, hükümdarın istediği şeyleri yapması için mübah, hatta meşrudur. Hükümdarın bu sonsuz nüfuz ve kudretini dini bir kisveye büründürmek, onun alçak ve zalimce davranışlarını meşru göstermek için ona ‘İslam esaslarıyla hiçbir veçhile kabil-i telif olmayan, hatta ruhu Kur’an’a bir nevi tecavüz mahiyetinde olan’ “Zıllullah”

⁴⁶⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 224.

⁴⁶¹ Günaltay bu konudaki görüşlerini temel olarak Maziden Atiye adlı eserinde, “Millî Hakimiyet ve Mutlakiyet” diye ifade edebileceğimiz; “Hakimiyet-i Millîye, Saltanat- Sahsiyye” başlığı ile ele almaktadır. Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 17-26.

(Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) gibi bir unvan vermişlerdir.⁴⁶²

şeklinde ifade etmektedir.

Günaltay, içinde yaşanan yeni durumdan da; *“Anadolu'nun büyük zaferi sayesinde bu gün tamamen yeni bir durumla karşı karşıyayız”* demektedir,⁴⁶³ *“Millî hakimiyet milletin geleceğinde kayıtsız ve şartsız söz sahibi olması demektir. Bu hakimiyet sadece belli bir sınıfa değil, bütün millete aittir”* tespitinde bulunmaktadır.⁴⁶⁴ Bazı yazarlar bu durumu, o dönemki “devlet politikası ile uyuşmak, ve mevcut iktidara karşı muhalefet etmemek” olarak yorumlamaktadırlar.⁴⁶⁵

Günaltay, “Zulmetten Nura” adlı eserinin 1915'te yapılan baskılarına 1925 baskısında yaptığı bazı ilave ve çıkarmalar da* onun en çok eleştirilen uygulamalarından birisidir.

1931 sonrası Günaltay'ın da içinde bulunan heyetçe kaleme alınan tarih ile ilgili eserlerde⁴⁶⁶ bulunan bazı görüşleri, özellikle Başbakanlığı sırasında Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin kabulüyle ünlü değişikliğin

⁴⁶² Günaltay, *Maziden Atıye*, sh, 18-19.

⁴⁶³ Günaltay, a.g.e, sh, 24.

⁴⁶⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 25.

⁴⁶⁵ Bkz, Bayram Ali Çetinkaya, “Tek Parti Döneminin İslamcı Başbakanı”, sh, 441.

* Sözkonusu eserin tanıtımı yapılırken 3. baskıda yapılan değişiklikler ayrıntılı bir şekilde verilecektir.

⁴⁶⁶ Bkz, *Tarih II, Ortazamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931. (Bu eseri değerlendirirken ilgili bölümde detaylı açıklama yapılacağından burada ayrıntıya girilmemiştir.)

yapılması da yine Günaltay'ın fikirlerinde meydana gelen değişikliğe verilen örneklerdendir.

Günaltay hükümetinin programını okuyarak Meclis'ten güven istediği 24 Ocak 1949 tarihinde söz alan ve “Sayın Şemseddin Günaltay hükümetinin beyannamesini dinledim. Şimdiye kadar dinlediğim beyannamelerin en mükemmellerinden biriydi. Hele vatandaş hürriyetinin mukaddes tutulması ve bütün vatandaşların çocuklarına serbest din talim ve terbiyesi verileceğinin beyanı çok şâyânî takdir ve şükrandır. Buna karşı bütün milletin huzurunda kendilerine alenen şükranlarımı sunarım... Daire-i intihâbiyem, halkı namına bu millet kürsüsünden kendisine en derin şükranlarımı arz ederken, şahsiyetinde meknûz fazilet timsali Günaltay'a ve arkadaşlarına bütün kalbimle muvaffakiyetler ve başarılar dilerim” diyen İbrahim Arvas,⁴⁶⁷ Günaltay'ın Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi görüşülürken, ikinci oturumda kürsüye gelerek, “Kur'an'ı ikiye bölerek, bir kısmı Mekke, bir kısmı Medine'de nazil olmuş. Biz Mekke'dekileri alırız, çünkü duadır. Medine'dekileri bırakırız. Çünkü ahkâmıdır. Biz Müslüman ahkâmını tatbik etmekten hariciz” dediğini nakletmektedir.⁴⁶⁸

Günaltay'ın çok tartışılan görüşlerinden birisi de eski Van mebuslarından İbrahim Arvas'ın Meclis oturumunda vuku bulduğunu iddia ettiği bu görüşleridir.

İbrahim Arvas Günaltay'a, “Sizin 11 yıl evvelki Meclis'te, din ve Kur'an hakkındaki beyanatınız zabıtlarda mevcuttur. İnkâr ederseniz hemen neşrine

⁴⁶⁷ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, XV, D. VIII, İctima 3, B, 36, 24.1.1949, sh, 187-189.

⁴⁶⁸ İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, Yargıçoğlu Matbaası, Ank, 1964, sh, 79.

hazırım. O zaman bütçe müzakerelerinde Ahmet Selgil'in Diyanet İşlerinden bazı şeyler sorması üzerine, benimle arasında geçen şiddetli münakaşa vesilesiyle şu beyanatta bulunmuşunuz: 'Biz Medine'de (Mekke demek istiyor) nâzil olan ayetleri kabul ederiz. Onlar duadan ibarettir. Mekke'de (Medine demek istiyor) nâzil olanları asla kabul etmeyiz. Onlar da ahkâma aittir.'"⁴⁶⁹

Olayı "Tarihi Hakikatler" adlı eserinde de detaylı bir şekilde aktaran Arvas; "Diyanet İşleri bütçesi konuşulurken kürsüye gelen Afyonkarahisar mebusu Dr. Ahmet Selgil dedi ki: 'Diyanet İşlerinden rica ediyorum, Kur'an'ı Kerimi Türkçeleştirsin, namaz surelerini ve duaları da Türkçe'ye çevirsin. Bu suretle biz ibadetimizi Türkçe olarak yapalım'. Bu beyan üzerine ben kendisine çıkıştım. 'İn aşağı. Sen dinden bihaber bir adamsın ve beş yüz milyon Müslüman'ın kitabı ile oynamak selahiyetinde değilsin' dedim. Bunun üzerine müthiş gürültü koptu. Reis inzibatı temin edemedi. Ve binnetice celseyi tatil etti. İkinci celsede kürsüye gelen Başvekil Şemseddin Günaltay, telifi beyan maksadı ile söze başladı. Neticede Kur'an'ı ikiye bölerek; '*Bir kısmı Mekke ve bir kısmı Medine'de nazil olmuş. Biz Mekke'dekileri alırız çünkü duadır. Medine'dekileri bırakırız, çünkü ahkâmdır. Biz Müslüman ahkâmını tatbik etmekten hariciz'*' dedi"⁴⁷⁰ demektedir.

Arvas devamla, "*Siz, küfür ve inkar ehlinden daha zararlı bir nifak örneğisiniz. Münafıksınız. Bu memlekette başta merhum Ahmet Hamdi Aksekili bulunmak üzere hiçbir din alimi görmedim ki sizi münafık*

⁴⁶⁹ İbrahim Arvas, *Büyük Doğu*, "Vesika, Şemseddin Günaltay'a", sy, 9, 1 Mayıs 1959.

⁴⁷⁰ İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, sh, 79.

*tanımasın*⁴⁷¹ gibi çok sert ve maksadını hayli aşan ifadeler kullanmaktadır. Oysa, biz Günaltay'ın burada ismi zikredilen Ahmet Hamdi Akseki ile birlikte ortak makaleler telif ettiğini de tespit etmiş bulunuyoruz.⁴⁷²

Öte yandan, İbrahim Arvas tarafından Günaltay'a ait olduğu iddia edilen yukarıdaki ifadeleri; *“Mekke ve Medine ayetlerini tasnif ederek bunlardan mühim bir kısmının artık hükmü kalmadığını söyleyen ve ictihadlara atıp tutan Şemseddin Günaltay”* ifadeleriyle dile getirerek alaycı bir üslup ile yorumlayan Peyami Safa da; *“Ben diyorum ki, Günaltay başka, M. Şemseddin başkadır. Arkadaşım, hayır ikisi de aynı adamdır diyor. Çok rica ederim bize hakikati bildiriniz”* diyen bir okuyucusunun mektubunu cevaplarken; *“...Bahsettiğiniz eserlerin müellifi ve eski Sebilürreşad muharriri din alimi şeriatçı ve laikliğin düşmanı M. Şemseddin bey başka, eski C.H.P Başvekili, inkılapçı laik ve bunlardan da fazla olarak din öğretimine aleyhtar Şemseddin Günaltay başkadır... Arkadaşınız da haklı. Bu iki zat aynı tarihte doğmuşlar, aynı hayatı yaşamışlardır, aynı evde otururlar, hatta aynı vücudun içindedirler, aynı elbiseyi giyerler. Tabi her ikisi de kendi fikirlerini ifade için aynı ağzın içinde aynı dili harekete getirirler.*

İkisi de o kadar muhterem ve iyi insandır ki, birbirine zıt fikirlere sahip oldukları halde, aynı kafatasının, aynı kalbin içinde kırk yıldan beri ihtilafsız ve kavgasız yaşarlar. Hatta aralarında münakaşayı bile dışarıya sızdırmazlar. Siz ‘Bir gönülde iki sevda olmaz’ diyen mahûl şarkıya

⁴⁷¹ İbrahim Arvas, *Büyük Doğu*, “Vesika, Şemseddin Günaltay'a”, sy, 9, 1 Mayıs 1959.

⁴⁷² Bkz, Günaltay&Ahmet Hamdi Akseki, “Beşeriyet İçin Dinin Lüzumu”, Milli Eğitim Dergisi, c, II, sy, 27-28.

bakmayın. Bir vücutta iki ruh rahatça oturabiliyor ve pekâla geçinip gidiyor. Şimdi mesken buhranı var”⁴⁷³ demektedir.

Biz öncelikle şunu ifade etmek istiyoruz: İbrahim Arvas’ın sözünü ettiği ve Peyami Safa’nın da naklettiği daha sonraki yıllarda da başka kimseler tarafından da dile getirilen⁴⁷⁴ tartışmalı sözleri ve Günaltay’ın bu sözleri sarfettiğini söz konusu Meclis oturumu kayıtlarında⁴⁷⁵ biz tespit edemedik.

Öte yandan, bu sözlerin sarfedildiği iddia edilen tarihten bir yıl evvel kaleme aldığı, “Mülhitlerin Dinleri Bozup Yıkma Usülleri” başlıklı makalede;⁴⁷⁶ *“Abbasi devleti şevket ve satvetini kaybetmeye başlayınca bulanık suda balık avlamak fırsatını gözleyenler, bu halden istifade etmek çarelerini aramaya başladılar”* diyen Günaltay;

Şark civarında yerleşmiş olan bir taife Meymun Oğlu Abdullah’ın riyasetinde bir Meclis akdederek şöyle bir karar verdiler: Müslümanlar memleketimizi zaptettiler ve hükümetimizi yok ettiler. Artık Müslümanlara harb ile galebe etmek mümkün değildir. Fakat hile ile Müslümanlar arasına tefrika ve nifak sokmak kâbildir. Bunun için İslam Dinini yabancı te’villerle çığırından çıkarmak Müslümanların cahil

⁴⁷³ Peyami Safa, “Bir Vücutta Yaşayan İki Günaltay”, Sebilürreşad, c, IX, sy, 214, 1956, sh, 221.

⁴⁷⁴ Bkz, http://www.davetci.com/d_soylesi/rop_hayreddin_karaman.html (Prof. Dr. Hayreddin Karaman ile Modernizm ve İslam Dünyası Üzerine, Altınoluk, Mart 1998); Ahmet Taşgetiren, Yeni Şafak Gazetesi, 3 Kasım 2003, www.misak1.com

⁴⁷⁵ Bkz, T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, 16/2, B, 50, O, 1, 23.02.1949, sh, 446-453.

⁴⁷⁶ Günaltay, “Mülhitlerin Dinleri Bozup Yıkma Usülleri”, İslam-Türk Muhitulmaarif Mecmuası, c, II, sy, 93, Ocak 1948, sh, 6-8.

kısmını muhtelif suretlerle aldatarak onlara Müslümanlık nâmı altında Mecusiliği telkin etmek en çıkar yoldur. Bu suretle hem intikam alınmış, hem Parsî dininin âyin ve an'aneleri iade edilmiş olur.

Bâtıniler, Kur'an'ı tahrif, ayetleri istedikleri tarzda tefsir ediyorlardı. Diyorlardı ki; 'Nassı Kur'an'ın bir zâhiri manası, bir de Bâtınî manası vardır. Maksûd olan Bâtınî manasıdır. Kur'an'ın zâhiri, insanlara birçok ağır vazifeler tahmil ediyor ki, bunları yapmak çok zahmetli bir iştir. Kur'an'ın Bâtınî manası ise, Kur'an'ın zahiri ile ameli terk etmeyi müeddîdir ki bu sayede o meşakkatli işlerden kurtulmak mümkün olacaktır.⁴⁷⁷

Biz, bu düşüncede olan ve *"Hz. Muhammedin din olarak telkin ettiği her şeye inanıyoruz ve ona göre ibadetlerimizi yapmakta serbest bulunuyoruz. Din de bu demektir... Bizce Müslümanlık, dinin ana hükümleridir, sonradan uydurma hurafeler değildir... Bana Müslümanlığa kasteden adam diye hiç kimse hitab edemez. Ben, bilerek inanan bir Müslümanım"*⁴⁷⁸ diyen bir kimsenin, kendisine daha önceki paragraflarda itham edilen ifadeleri kullanmasının mümkün görünmediğini düşünüyoruz.

⁴⁷⁷ Günaltay, "Mülhitlerin Dinleri Bozup Yıkma Usülleri", sh, 7.

⁴⁷⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c, 20, B.104, O, 3, 8 Haziran 1949, sh, 598.

Öte yandan, Günaltay, yaşadığı dönemdeki fikir akımları bakımından da hayli eleştiri almış, aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere hemen her akım içerisinde gösterilmiştir.

Şevket Süreyya Aydemir'e göre o, temsil ettiği kuşak ve karıştığı akımlar açısından tam bir "prototip"tir.⁴⁷⁹ Kemal Karpat'a göre, "kimlik ve zihniyet dünyası alabildiğine eklektik bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde değişen şartlara kolayca uyum sağlamıştır.⁴⁸⁰ Bazı yazarlar onun bilime, akla önem vermesi ve İslam'ın akla ters düşmediği yönündeki yazılarıyla modernist-İslamcı bir yazar olduğunu savunmuşlardır. Bu yazarlardan İ. Agah Çubukçu, "Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri" adlı eserinde Günaltay'ın Sait Halim Paşa, Celal Nuri İleri, Şerafettin Yaltkaya, İsmail Hakkı İzmirli gibi modernist-İslamcı olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁸¹ T. Zafer Tunaya da Günaltay'ın ictihat kapısının tekrar açılması ve İslam'ın eski medeniyet kurucu enerjisine tekrar kavuşturulması konusundaki düşüncelerini esas alarak, modernist-İslamcı olduğunu yazmıştır.⁴⁸² M. Şevki Aydın ise Günaltay'ın modernist bir İslamcı olduğunu ancak Cumhuriyet arefesi ve sonrası hesaba katıldığında Türkçü-İslamcılar arasında sayılabileceğini, nitekim H. Ziya Ülken'in de onu bu sınıfa dahil ettiğini belirtmekte, ancak, II. Meşrutiyet dönemindeki M. Şemseddin'in

⁴⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II, İst, 1985, sh, 474-475.

⁴⁸⁰ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İst, 1967, sh, 198.

⁴⁸¹ İbrahim Agah Çubukçu, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, sh, 207-213.

⁴⁸² T. Zafer Tunaya, *Türkiyede İslamcılık Cereyanı*, c, II, İst, 1988, sh, 11.

İslamcılık cereyanı içinde olduğunu, bu zaman diliminde onu Türkçü-İslamcı olarak saymanın yanlış olacağını vurgulamaktadır.⁴⁸³

İslam Mecmuasının çıkmaya başlamasıyla (1913) İslamcı-Türkçü diye bilinen çevreye katılan Günaltay'ın,⁴⁸⁴ İslam Modernizmi akımıyla milliyetçilik efkârı arasındaki gelgitlerinden dolayı, reformculuk ve milliyetçilik arasında bocalayıp durduğu iddia edilmiş.⁴⁸⁵

Millî mücadeleyi destekleyen, Cumhuriyetle birlikte siyasî hayatını Atatürk'ün yanında devam ettiren Günaltay, İslamcılığı ve Türkçülüğü, Garplılaşıma dinamiğinde birleştirilmesi görüşünü savunmuş, İslamcı bir kimse olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün ilkelerini savunmasıyla dikkat çekmiştir.

Günaltay, Cumhuriyetin ilanından sonra da bilimsel çalışmalarına devam etmesine ve çok sayıda makale ve esere imza atmasına rağmen, aktif politikada ön planda yer alması sebebiyle olsa gerek; bazı kimseler tarafından 'Cumhuriyetin ilanından sonra İslamcı fikirlerinden ayrıldığı'⁴⁸⁶ şeklinde yorumlanmıştır. Cemil Meriç'e göre de, "*politikacı Günaltay, tarihçi M. Şemseddini unutturmuş*"tur.⁴⁸⁷

⁴⁸³ M. Şevki Aydın, "M. Şemseddinin Fikir Dünyası", E.Ü, Sosyal Bilimler Enst. Dergisi, sy, 3, Kayseri 1989, sh, 401.

⁴⁸⁴ Neşet Toka, *Türkiye'de Anti Materyalist Felsefe (Spiritüalizm), –İlk Temsilciler-* sh, 252.

⁴⁸⁵ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamcılık Akımı*, 1972, sh, 13, 101-110; Bkz, Yunus Apaydın, 'İctihad' mad, TDVİA, c, 21, İstanbul 2000, sh, 432.

⁴⁸⁶ Bkz, Kamil Şahin, "Mehmet Şemseddin Günaltay" TDVİA, c, 14, İst, 1996, sh, 286-288.

⁴⁸⁷ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İnsan Yay, İst, 1986, sh, 89-90.

Bütün bu yorumlar, onun sentezci, değişimci ve renkli kişiliğinden kaynaklanmıştır. İşin gerçeğı, Günaltay da her insan gibi zaman içerisinde fikirlerinde değişiklikler yaşamış bir insandır. Ancak, biz onun entelektüel birikimi sayesinde dönemindeki düşünce akımlarından herhangi birine tam olarak angaje olmadığını, bu anlamda diğeri insanlardan farklı bir kimliğe sahip olduğunu düşünürüz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN ESERLERİ

1. Tarih Konusu Dışında Kaleme Aldığı Eserleri:

1.1. Müspet Bilimler Alanında Kaleme Aldığı Eserleri

1.1.1. Fennin En Son Keşfiyatından⁴⁸⁸

Günaltay'ın Midilli İdadisi Müdürü olarak görev yaptığı dönemde kaleme alınmış olan bu eserde; fen ve teknolojiadaki en son keşifler ele alınarak Avrupa'nın bilim ve teknolojiadaki ulaştığı nokta ve XX. yüzyılın en büyük keşiflerinden olan telgraf ve telefon gibi haberleşme araçları hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek haberleşmenin savaştaki yeri ve önemine işaret edilmektedir.

Eserde teknik konular geniş halk kitlelerinin rahat bir şekilde anlayabileceği bir üslupla kaleme alınmış, ele alınan konuların kolay anlaşılması için esere ayrıca 34 şekil ilave edilmiştir. Günaltay'a göre bu eser, müspet ilimler öğrenimi gören öğrencilere katkı sağlayabileceği gibi, arzu eden herkesin faydalanabileceği bilgileri hâvidir.⁴⁸⁹

1.1.2. Felsefe-i Ülâ⁴⁹⁰

“Felsefe-i Ülâ” olarak tanınan eserin alt başlığı “İsbat-ı Vacib ve Ruh Nazariyeleri”dir. Bir girişle iki ana bölüm ve sonuçtan oluşan eserin, dini

⁴⁸⁸ Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, Der-Saâdet, İstanbul, 1328 (1912), 192 sayfa.

⁴⁸⁹ Günaltay, *Fennin En Son Keşfiyatından*, sh, 3-4.

⁴⁹⁰ Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339r-1341h (İstanbul 1923), 552 sayfa.

düşünce aleyhine gelişen materyalist ve pozitivist akımlara karşı müdafaa ve ispat türünde bir çok eserin yazıldığı bir dönemde kaleme alınması dikkat çekmektedir. Zaten kitabın içeriği de tamamen bu alana yöneliktir. Çünkü eserde; eserde ilim ve felsefe arasındaki münasebet,⁴⁹¹ Allah'ın varlığının delilleri,⁴⁹² hayat ve ruh nazariyeleri,⁴⁹³ dinin lüzûmu ve Allah'ın varlığı hususunda materyalist-pozitivist felsefi görüşler ele alınarak bunların çürütülmesi hedeflenmiştir.

Kitabın "başlangıç" yazısında; İslam'da, Batı'da olduğu gibi din ile ilim arasında bir tezaadın olmadığı konusuna özel vurgu yapıldığı görülmektedir.⁴⁹⁴

Günaltay eseri takdiminde, bu eserin amacını; insanlığı öteden beri meşgul eden sorunlara değinerek insanların bunlarla başedebilmek ve bu problemleri aşabilmek için neler düşünüp ne tür teoriler geliştirdiklerini anlatacağını ve doğru olanın araştırılacağını, özellikle fen bilimleri maskesi altında mukaddesleri yıpratarak insanlığı hayvanlar derecesine sürüklemek amacı güdenlerin sapıklığını göstereceğini ifade etmektedir. Bu bölümde, felsefe ve metafiziğin çok önemli, ancak son derece muğlak iki meselesi olan "İsbât-ı Vâcib" delilleriyle "ruh hakkındaki" teorileri kolay anlaşılabilir bir dille anlatacağını belirten yazar, amacının bu meselelerde yanılmaya ve yanıltılmaya çok müsait ve henüz ilimle faraziyeyi fark edemeyecek durumda bulunan gençleri uyarmak olduğunu ifade etmektedir.

⁴⁹¹ Günaltay, *Felsefe-i Ülâ, İsbat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri*, sh, 8-67.

⁴⁹² Günaltay, a.g.e, sh, 69-118.

⁴⁹³ Günaltay, a.g.e, sh, 120.

⁴⁹⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 2-7.

Eserin "Giriş" bölümü⁴⁹⁵ isbat-ı vacib konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde, Allah'a iman etmenin insana ait fitrî bir özellik olduğu belirtildikten sonra isbat-ı vacib için felsefî delillerin bulunup bulunmadığı tartışılmakta, fen adına Allah'ı inkar fikrini savunanlarla dini savunanlar arasında devam eden mücadelenin anlamsızlığı vurgulanarak sağlam bir metoda sahip olunması halinde, fen ve felsefe, ilim ile din arasında hiç bir ihtilafın kalmayacağı vurgulanmaktadır.

Eserin hacim ve muhteva bakımından en geniş kısmını "Hayat ve Ruh Nazariyeleri" başlıklı ikinci bölümü oluşturmaktadır.⁴⁹⁶ Bu bölümde, düşünce tarihi boyunca ruh hakkında ileri sürülen muhtelif telakkileri belirli sistemlere oturtabilmek için hayatın mahiyet ve menşei ile ilgili nazariyeleri değişik gruplara ayırarak incelenmekte, ilk bakışta doğru gibi görünen fakat dikkat edildiği takdirde hiçbir ilmî dayanağı bulunmadığı anlaşılan materyalist hayat teorileri eleştirilerek İbni Sina, Gazali ve Fahreddin Razi gibi düşünürlerin ruh ile ilgili görüşleri incelenmektedir.

Sonuç kısmında⁴⁹⁷ ise, atomdan en büyük sisteme kadar tabiattaki her şeyin ezeli ve ebedî bir yaratıcının varlığına şahitlik ettiğinin kolayca anlaşılabilceği belirtilmektedir.

Yedi sayfalık doğru-yanlış cetvelinin de bulunduğu⁴⁹⁸ eserin orijinal yanlarından birisi de içindekiler bölümünde her konu başlığının altında konu ile ilgili kısa bir açıklamanın yapıyor olmasıdır.

⁴⁹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 9-22.

⁴⁹⁶ Günaltay, a.g.e, sh,120-528.

⁴⁹⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 529-533.

Eserde konuların anlatımında alıntı yapılan kişi ve eser adları verilmekte fakat dipnotlar bu günkü anlamda bilimsel olarak verilmemektedir. Eser, 1994 yılında Nuri Çolak tarafından Latin harfleriyle yine aynı adla neşredilmiştir.⁴⁹⁹

1.1.3. Hürriyet Mücadeleleri⁵⁰⁰

“Bu memleket demokrasiye merhaleler aşarak erişebildi” diye başlayan eserde; genel olarak, demokrasi, insan hakları ve hürriyet konuları ele alınmaktadır. İstanbul’un fethinden eserin yazıldığı tarihe kadar hürriyet yolunda katedilen mesafe, bu arada olup-bitenler akıcı bir üslup ile aktarılmaktadır. Eserde, Lale devri, özellikle de Tanzimat sonrası ve meşrutiyet dönemi sonrası olayları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Günaltay, demokrasinin bir millî terbiye işi olduğunu belirterek, bu terbiyeyi lâıykı ile alamayan ve demokrasi prensiplerine riayet etmeyenleri yine demokrasinin cezalandıracağını ifade etmektedir.⁵⁰¹ O, demokraside her şeyin üstünde halkı gördüğünü *“Halk, en akıllı adamlardan daha akıllıdır”*⁵⁰² diyerek ifade etmektedir.

Günaltay’a göre, *“Demokrasi davasını kökünden halledebilmek için, orta mektepten, hatta ilk mektepten başlayarak çocuklarımıza anlayabilecekleri şekilde insan hakları anayasasını telkin etmek, onlara amentü gibi öğretmek*

⁴⁹⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 534-540.

⁴⁹⁹ Günaltay, *Felsefe-i Ülä, İsbat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri*, İnsan yay, İstanbul, 1994, 453 sayfa.

⁵⁰⁰ Gün Matbaası, (Haz: Sabahat Erdemir) İst, 1958, 118 sayfa.

⁵⁰¹ Günaltay, a.g.e, sh, 77.

⁵⁰² Günaltay, a.g.e, sh, 78.

*ilk iş olmalıdır.*⁵⁰³ Eserin sonunda “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” ile 23 Mayıs 1949 tarihli “Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası” maddeler halinde verilmektedir.

1.2. Biyografi Alanında Kaleme Aldığı Eserleri

1.2.1. İbn-i Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi⁵⁰⁴

Eserin başında, İbn Sina'nın ölümünün 900. yılını tebçilen İstanbul Üniversitesinde yapılan ihtifal hakkında bilgi verilerek İbni Sina'nın hayatı,⁵⁰⁵ bilim adamı kimliği ve kişiliği anlatılmakta⁵⁰⁶ ve İbn Sina'nın Arapça eserler vermesi sebebiyle Arap zannedildiği ifade edilerek, uzun bir açıklama ile Türk olduğuna vurgu yapılması dikkat çekmektedir.

1.2.2. İbn-i Sina ve Mantık⁵⁰⁷

İbn-i Sina'nın mantık anlayışı ve mantık ilmine hizmetlerinin ele alındığı eserde, onun mantık ilmini düzene koymasından sonra, İslam düşünürlerinden mantık ilmi ile uğraşanların çekimserliklerinin ortadan kalktığı tezine yer verilmektedir.

Eserde İbn-i Sina'nın mantık anlayışı ile ilgili şu görüşlere yer verilmektedir: İbn-i Sina'ya göre mantık, ilimlerin tamamını anlayabilmek için iyi bir yardımcıdır. Bu ilmi anlamayanlar mantığın faydalarını inkar etmekte, ona düşmanlık

⁵⁰³ Günaltay, a.g.e, sh, 97.

⁵⁰⁴ Maarif Basımevi İstanbul 1940, 37 sayfa. Ayrıca bkz, Belleten, c, IV, sy, 13, Ank, 1940, sh, 1-37'den ayrı basım.)

⁵⁰⁵ Günaltay, *İbn-i Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi*, sh, 8.

⁵⁰⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 35-37.

⁵⁰⁷ İbn-i Sina ve Mantık, Devlet Basımevi İstanbul 1937, 36 sayfa.

beslemektedirler. Çünkü insan bilmediğinin düşmanıdır.⁵⁰⁸ Oysa ona göre mantık “bir âlet-i kanûniye”dir. İnsan ona riayet ettiği müddetçe fikirde dalâlete düşmekten korunur.⁵⁰⁹

1.2.3. Farabi'nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri ⁵¹⁰

Ölümünün bininci yılında “Farabi Günü” dolayısıyla yapılan bir konuşma metnidir. Günaltay bu makalesinde, Farabi'nin dünya fikir adamları arasında şerefli bir mevkiisi olan büyük bir Türk mütefekkeri olduğunu belirterek, kendi devrinde cehalet ve taassup bulutlarını sosyal ve siyasi tepkilere meydan vermeden dağıttığını ifade etmektedir.

Eserde, Farabi'nin hayatı, ilmi çalışmaları ve zorlu Bağdat günlerini anlatılarak zamanında kıymetinin bilinmemesine, onu ilk olarak Avrupalıların takdir ettiklerine, oysa onun bir “*Türk dehasının Platonu*” olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Günaltay'a göre Farabi İslam aleminde “*felsefenin temelini atan kimse*”dir. “*Farabi'nin açtığı çığır sayesinde ki, felsefede İbni Sinalar, İbni Rüşdler, İbn Baceler, teoloji alanında Gazaliler, Nesefiler yetişmiştir.*” Makalede Farabi'nin yöntemi ve dağınık halde bulunan çalışmaları hakkında da bilgi verilmektedir.

⁵⁰⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 3.

⁵⁰⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 5.

⁵¹⁰ Bu eser Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi sy, VIII, Cilt 4. (sh, 423-436)'den ayrı basımdır. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951, 14 sayfa. Ayrıca bkz, *Türk Filozofu Farabi* (Hayatı, Eserleri, Mesleği), Daru'l-Fünûn Edebiyat Fak. Mecmuası, c, 7, Sayı, I, 1338, sh, 31-56.

1.3. Derleme Türünde Kaleme Aldığı Eseri

1.3.1. Müntehab Kıraat⁵¹¹

Günaltay bu eserinde, İslam'ın insan davranışları üzerindeki etkisi üzerinde durmaktadır. İlk Müslümanların dini durumları ve insanî duyguları örnek verilerek daha önce kardeş kardeşe kılıç çekmekten çekinmeyen bedevî Araplar üzerinde İslam'ın yaptığı değişime dikkat çekilerek⁵¹² dinin insanlık için önemi vurgulanmakta,⁵¹³ dinsizlik karşısında insanların durumu anlatılmaktadır.⁵¹⁴

Günaltay'ın "Seçilmiş Okuma Parçaları" anlamına gelen Müntehab Kıraat adlı bu eserinde; Mehmet Akif, Muallim Naci, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Abdülhak Hamid ve Elmalılı Hamdi gibi düşünür ve şairlerin şiir ve makalelerine de geniş bir şekilde yer verilmektedir.

2. Dünya Tarihi İle İlgili Kaleme Aldığı Eserleri

2.1. Tarih I⁵¹⁵

Günaltay'ın "tarih" ile ilgili görüşlerini bu eserin "Giriş"inde bulmak mümkündür. O, tarihi; "insan topluluklarının zaman ve mekan gösterilerek hayat ve kültürlerinin tetkiki ilmi", vak'aların bir tablosu olarak

⁵¹¹ *Müntehab Kıraat*, Kanaat Matbaası, 1339 (1923), Der-Saâdet, 160 sayfa.

⁵¹² Günaltay, a.g.e, sh, 37-41.

⁵¹³ Günaltay, a.g.e, sh, 45.

⁵¹⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 57-60.

⁵¹⁵ Maarif Basımevi, İstanbul 1939, XX+426 sayfa (II. baskı, 1941).

tanımlamaktadır.⁵¹⁶ Bu tablonun doğru, olaylara uygun bir şekilde çizilebilmesi, bunların ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleşmiş olduklarını gösteren izler, eserler bırakmış olmalarına bağlıdır. Bu da olaylara ait bir takım yazılı vesikaların bulunmasıyla mümkündür. Bu vesikalar kayalar, tabletler vesaire üzerindeki kitabeler veya eski zamanlarda yazılmış kitaplar, dosyalar gibi şeylerdir. Bütün bunları yorumlayan Günaltay, tarihin yazının icadı ile başladığını söylemekte, yazının icadından önceki dönemi de “Prehistorik devirler” olarak adlandırmaktadır.⁵¹⁷

Tarihin insanlık için önemine işaret ederken; tarihin, insanın hayat akışını ve kültürünü incelerken, yalnız bugünkü insanları aydınlatmakla kalmadığını, gelecek nesillere de faydalı bir eğitim aracı olacağını ifade etmektedir.⁵¹⁸

I. Bölümde “Prehistorik Çağın Devirleri”, II. Bölümde “Neolitik Devir” (kaba taş aletler yerine çakmak taşından mamül cilalı taş aletlerin kullanılmaya başlandığı zaman), III. Bölümde de “Ana Yurtta En Eski Devletler” konusunu ele almaktadır.* Eser, Attila ve Hun Türkleri konusu ve 476 tarihi ile sona ermektedir.

Bu eserin bölümleri incelendiğinde, Günaltay’ın diğer müstakil kitaplarının birçok tekrarı (özeti) olduğu görülecektir. Bunun için VII. Bölümün Çin,⁵¹⁹ VIII. Bölümün Hint,⁵²⁰ IX. Bölümün Elam ve Mezopotamya,⁵²¹ X.

⁵¹⁶ Günaltay, *Tarih I*, sh, 1.

⁵¹⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 1.

⁵¹⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 2.

* Günaltay eserinde ilk kez bu bölümde (İskenderin İrani İstilasını M.Ö. 330) bir tarih

Bölümün Mısır,⁵²² XI. Bölümün Anadolu,⁵²³ XII. Bölümün Suriye ve Filistin,⁵²⁴ XIII. Bölümün İran,⁵²⁵ XV. Bölümün Roma⁵²⁶ konularına ayrıldığını belirtmemiz yeterli olacaktır. Çünkü, aynı başlıklı konular, bu bölüm içerisinde görüleceği üzere Günaltay'ın başka eserlerinde de tekrar edilmektedir.

Anlaşılabilir bir Türkçe ile liseler için ders kitabı olarak hazırlanmış olan eserde dipnot yer almamaktadır. Eserin sonunda 15 harita verilmekte, ayrıca eser içerisinde 145 adet resim ve şema bulunmaktadır. Eser, 1939 yılında 20.000 adet, 1941 yılında da herhangi bir değişikliğe gidilmeden 4.000 adet basılmıştır.

2.2. İran Tarihi (En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar)⁵²⁷

Önsöz'ünde İran'ın eski tarihine dair bilgiler verilen eserde, İran'ın coğrafi durumu,⁵²⁸ İran Kültür tarihi,⁵²⁹ Pers İmparatorluğu,⁵³⁰ vb. konular ele

vermekte, buraya kadar olan bölümlerde ise tarihi, herhangi bir tarih vermeksizin anlatmaktadır

⁵¹⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 48-60.

⁵²⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 61-73.

⁵²¹ Günaltay, a.g.e, sh, 74-105.

⁵²² Günaltay, a.g.e, sh, 106-140.

⁵²³ Günaltay, a.g.e, sh, 141-177.

⁵²⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 178-205.

⁵²⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 206-226.

⁵²⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 317-405.

⁵²⁷ *İran Tarihi (En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, I. Baskı, 1948, XIX+344 sayfa. 1987 yılında herhangi bir değişiklik yapılmadan eserin ikinci baskısı yapılmıştır.

⁵²⁸ Günaltay, *İran Tarihi*, sh, 1-15.

⁵²⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 73-86.

⁵³⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 87-258.

alınmaktadır. Yazar Önsöz'ün sonunda, "Selskovlar zamanında İran'da bir devlet kuran Part'larla, onları takip eden Sasani'ler tarihi de eserimizin ikinci cildini teşkil edecektir"⁵³¹ dese de bu eseri yazmamıştır.

Günaltay, bu eserinde, eski İran kaynaklarını Arap diline çevirerek İslam alemine tanıtan ilk müellifin İbn Mukaffa olduğunu, yine eski İran tarihini bu memleketin Sasanî'ler devrinden sızıp gelen efsanelere göre ilk defa toplu olarak yazan İslam Tarihçisinin de İbn Cerir olduğunu belirtmektedir.⁵³²

10 bölümden meydana gelen eserde İran'ın coğrafi durumu, siyasi ve kültürel tarihi, bu topraklarda kurulan krallık ve imparatorluklar ele alınmaktadır. İki ayrı baskısı bulunan eserin baskıları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Eserde ayrıca, 3 harita ile 29 adet de resim bulunmaktadır.

2.3. Mezopotamya-Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler; İkinci Babil imparatorluğu⁵³³

Bu eser, "Türk tarihinin Anahatları" isimli çalışma için bir bölüm olmak üzere Günaltay'a siparişle yazdırılan bölümlerden biridir.⁵³⁴

Eserde, Mezopotamya'nın coğrafi durumu, Sümerler, Sami kavimleri,⁵³⁵ Gutiler, Elamlar, Amürüler,⁵³⁶ Sangular,⁵³⁷ Birinci Babil devleti,⁵³⁸ Etiler,

⁵³¹ Günaltay, a.g.e, sh, XIX.

⁵³² Günaltay, a.g.e, sh, XIII.

⁵³³ *Mezopotamya-Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler; İkinci Babil İmparatorluğu*, Akşam Basımevi, İstanbul 1934, 208 sayfa.

⁵³⁴ Semavi Eyice, "Türk Tarihinin Ana Hatları", Belleten, c, XXXII, NO 128, 1968, sh, 526.

⁵³⁵ Günaltay, *Mezopotamya-Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular,*

Asurlular, Mitanniler, Asurlular ve Babil medeniyetleri⁵³⁹ konuları yer almaktadır.

2.4. Suriye ve Palestin⁵⁴⁰

Bu eser Türk tarihinin Anahatları isimli çalışma için Günaltay'a siparişle yazdırılan bölümlerden birisidir.⁵⁴¹

Eserde, Suriye ve Filistin tarihi incelenmektedir. Suriye ve Filistin'in coğrafi durumu,⁵⁴² tarih öncesi ve tarih başlarında Orta Asyalılar ve Samiler,⁵⁴³ Tarihi devirde Suriye ve Filistinde etnik gruplar,⁵⁴⁴ Firavunlar idaresinde Suriye ve Filistin,⁵⁴⁵ Etiler ve Firavunlar arasında Lotuna'da geçen egemenlik mücadeleleri⁵⁴⁶ konularına yer verilmektedir. Eser 1987'de Millî Eğitim Yayınevi'nce Ankara'da tekrar yayınlanmıştır.

2.5. İbraniler⁵⁴⁷

Bu eser "Türk tarihinin Anahatları" isimli çalışma için bir bölüm olmak üzere Günaltay'a siparişle yazdırılan eserlerden birisidir.⁵⁴⁸

Mitanniler; İkinci Babil İmparatorluğu, sh, 3-67.

⁵³⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 71-109.

⁵³⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 109-125.

⁵³⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 150-160.

⁵³⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 160-206.

⁵⁴⁰ *Suriye ve Palestin*, Akşam Basımevi, İstanbul, 1934, 52 sayfa.

⁵⁴¹ Bkz, Semavi Eyice, " Türk Tarihinin Ana Hatları", sh, 525.

⁵⁴² Günaltay, *Suriye ve Palestin*, sh, 3-4.

⁵⁴³ Günaltay, a.g.e, sh, 9-12.

⁵⁴⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 18-26.

⁵⁴⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 31-42.

⁵⁴⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 42-52.

⁵⁴⁷ *İbraniler*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1934, 62 sayfa.

İbranilerin menşei⁵⁴⁹ ile başlayan eserde; İbrani Krallığının teşekkülü,⁵⁵⁰ onuncu ve dokuzuncu asırlarda İbraniler, Babil esaretinden sonra İbraniler,⁵⁵¹ Romalılar devrinde İbraniler,⁵⁵² İbranilerin dini,⁵⁵³ gibi konular yer almakta, eser, Âramîlerin Urfa Prensiği konusu ile son bulmaktadır.⁵⁵⁴

Muhteva olarak da Yakın Şark III, Suriye ve Filistin adlı eserin III. bölümünün muhtevasıyla aynılık göstermektedir. Eserin 1936'da Akşam Matbaası tarafından İstanbul'da ayrı basımı da yapılmıştır.

2.6. Yakın Şark I (Elâm ve Mezopotamya)⁵⁵⁵

Bu eser, Türk Tarihinin Ana Hatları isimli çalışma için bir bölüm olmak üzere Günaltay'a siparişe yazdırılan eserlerden birisidir. Söz konusu eserin hazırlanabilmesi için alanının uzmanlarına belli konular sipariş edilmiş bunlardan bir kısmı daha sonra yine Türk Tarih Kurumu tarafından ayrı bir eser olarak da yayınlanmıştır. İşte bu seriden sekizincisi de bu eserdir.⁵⁵⁶

⁵⁴⁸ Bkz, Semavi Eyice, "Türk Tarihinin Ana Hatları", sh, 526.

⁵⁴⁹ Günaltay, *Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, İbraniler*, Akşam Matbaası, İst, 1934, sh, 3.

⁵⁵⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 14.

⁵⁵¹ Günaltay, a.g.e, sh, 29.

⁵⁵² Günaltay, a.g.e, sh, 31.

⁵⁵³ Günaltay, a.g.e, sh, 33.

⁵⁵⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 61.

⁵⁵⁵ *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark I, Elâm ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, VIII. seri no 3, Ankara 1937, VIII+607 sayfa; II. Baskı, Ankara 1987. Eserin I. ve II. baskılar arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.

⁵⁵⁶ Günaltay, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elâm ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. Baskı, Ankara 1987, sh, III.

Kainat ve arzın tarihi ile başlayan eserde, “Orta Asya ve Yakın Şark Tarihine Giriş”e ayrılmıştır. İnsanlığın ilk devirleri,⁵⁵⁷ Elâmda Devlet Teşkilatı,⁵⁵⁸ Mezopotamya’da Prehistorik Çağ,⁵⁵⁹ Sümerlerin Menşei,⁵⁶⁰ Büyük Sümer İmparatorluğu,⁵⁶¹ Büyük Asur İmparatorluğu⁵⁶² ve İkinci Babil İmparatorluğu⁵⁶³ konuları ele alınmaktadır.

Kainat ve arzımızın tarihiyle başlayıp, insanlığın ilk devirlerini inceledikten sonra Sümerlerden, Şark’ın en eski zamanlarından ikinci Babil İmparatorluğuna kadar olan uzun bir dönem, bu zaman aralığında Elam ve Mezopotamya’da ortaya çıkan kültürlerin detaylı bir şekilde incelendiği eserde medeniyetin beşiğinin Yunan değil, Yakın Doğu olduğu, son zamanlarda yapılan arkeoloji ve tarih çalışmalarının da bunu gösterdiği ifade edilmektedir. Burada ileri sürülen görüşlere göre, Elam ve Sinear’da filizlenen medeniyet tohumları Yakın Doğu’da gelişmiş, Anadolu’dan Ege’ye buradan da Avrupa’ya yayılmıştır.

Eserde ayrıca, 256 adet şekil, 9 sayfa levha resmi, 1 sayfa da Türklerin Ana Yurdu ve Göç Yolları haritası yer almaktadır.

⁵⁵⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 35.

⁵⁵⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 172.

⁵⁵⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 198.

⁵⁶⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 200.

⁵⁶¹ Günaltay, a.g.e, sh, 332.

⁵⁶² Günaltay, a.g.e, sh, 552.

⁵⁶³ Günaltay, a.g.e, sh, 585.

2.7. Yakın Şark II Anadolu (En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilâsına Kadar)⁵⁶⁴

Günaltay'ın “Yakın Şark” adlı serisinin ikinci kitabını oluşturan bu eserin, ilk basımı 1946 yılında Türk Tarih Kurumu Basımevi'nde yapılmıştır. II. baskısı da aynı yayınevinde 1987 yılında yapılan eserde, Anadolu'nun en eski çağlarından başlayarak, Ahamenişler istilasına kadar olan dönem incelenerek Anadolu'da kurulmuş uygarlıklar sırasıyla tanıtılmaktadır.

Eserin Önsöz'ünde; *“Son asırlarda arkeoloji ve tarih alanında yapılan araştırmalar, medeniyet beşiğinin Yakın Şark olduğunu kesin bir gerçek olarak ortaya koymuştur. İnsanlığın tanıdığı en eski medeniyet burada doğmuş, burada gelişmiş ve buradan Avrupa'ya yayılmıştır”* ifadelerine yer verilmektedir.⁵⁶⁵

I. Bölüm, “Anadolu'nun Coğrafi Yapısı ve İklimi ve Anadolu Tarihinin Tarihçesi”ne ayrılmış,⁵⁶⁶ II. Bölümde Anadolu'nun Prehistoryası,⁵⁶⁷ III. Bölümde Anadolu'da Tarihi Çağlar,⁵⁶⁸ konusuna ayrılmıştır. IV.-XIII. Bölümlerde Anadolu'da kurulan devletler anlatılmaktadır.

⁵⁶⁴ Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946, XX+352 sayfa. II. Baskı, Ankara 1987. İki baskı arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

⁵⁶⁵ Günaltay, *Yakın Şark II Anadolu, (En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilâsına Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. Baskı, Ankara 1987, sh, XI.

⁵⁶⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 1-51.

⁵⁶⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 53-61.

⁵⁶⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 63-74.

Eser, XIV. bölümde “İran İstilasından Sonra Anadolu” konusu ile sona ermektedir. Eserde ayrıca 17 harita ve 56 adet de levha resmi bulunmaktadır.

2.8. Yakın Şark III (Suriye ve Filistin)⁵⁶⁹

Üç bölümden meydana gelen eser, Suriye ve Filistin’in Coğrafi Durumu ile başlamaktadır. M.Ö. XII. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar Filistin ve İbraniler konuları ele alınmakta ve bu dönemler arasında bu coğrafyada ortaya çıkmış kültürler, medeniyetler, önemli şahıs ve olaylar anlatılmaktadır.

1947 yılında Türk Tarih Kurumu'nda birinci baskısı, 1987 yılında da ikinci baskısı yapılan bu eser, Yakın Şark adlı serinin üçüncü kitabıdır. Kitabın her iki baskısı da 468 sayfadır.

Eserde metin dışında biri renkli, diğeri renksiz iki harita ile 124 adet resim bulunmaktadır.

2.9. Yakın Şark IV⁵⁷⁰

1951 yılında Türk Tarih Kurumu Basımevi'nde birinci, 1987 yılında da ikinci basımı yapılmıştır. İki baskı arasında bir fark bulunmamaktadır. Eser iki bölüm şeklinde iki kitaptan oluşmaktadır. Toplam 654 sayfadır.

⁵⁶⁹ T.T.K. Basımevi, Ankara, 1947, XVIII+468 sayfa.

⁵⁷⁰ *Yakın Şark IV*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1951, VIII+654 sayfa. Yakın şark IV, iki ciltlik bir eserdir. 1-254. sayfa 1. bölümde, 255-654 arasındaki sayfalar da ikinci bölümde yer almaktadır. Eserin II. baskısı 1987 yılında yine T.T.K. tarafından yapılmıştır. İki baskı arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Eserin birinci bölümünde Perslerden Romalılara kadar,⁵⁷¹ Selevkoslar Nebatiler-Galatlar-Bitinya ve Bergama Krallıkları ele alınmakta, ikinci bölümde ise Romalılar zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksid Krallıkları incelenmektedir.⁵⁷²

Eser, genel olarak; Yakın Şark memleketlerinin Ahamenişler hakimiyeti altında kesin olarak birleştikleri zamanlardan bu bölgelerin Roma İmparatorluğu hükmü altına girdikleri dönemi, yani İsa'nın doğum tarihi başlarına kadar uzayan karışık devrenin tarihini ihtiva etmektedir.⁵⁷³

Bu eserde de, -yazarın diğer bir çok eserinde olduğu gibi- kullanılan kaynakların gösterilmesinde asgari bilimsel kriterlere dahi riayet edilmemektedir. Eserin sonunda 32 resim ile üç de harita bulunmaktadır.

3. Dinler Tarihi Alanında Kaleme Aldığı Eseri

3.1. Tarih-i Edyân⁵⁷⁴

“Dinler Tarihi” adlı bu eser, dinler tarihinin alanı hakkında yapılan açıklamalarla başlamakta,⁵⁷⁵ tarihçesi,⁵⁷⁶ İslam dünyasındaki durumu⁵⁷⁷ ile devam etmektedir.

⁵⁷¹ Günaltay, a.g.e, sh, XV+254.

⁵⁷² Günaltay, a.g.e, sh, VIII+255-654.

⁵⁷³ Günaltay, a.g.e, sh, sh, IX.

⁵⁷⁴ Dersâdet Kanaat Matbaası, İstanbul 1338 (1922), 320 sayfa.

⁵⁷⁵ Günaltay, *Tarih-i Edyan*, sh, 7.

⁵⁷⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 8.

⁵⁷⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 13.

Eserin Mukaddimesinde Dinler tarihi için; *"...insanlığın ruhi ve fikri açıdan olgunlaşma safhalarını, bu safhaların çeşitli şekilde ortaya çıkan belirtilerini, her ânıyla göstermesi açısından en fazla üzerinde durulması gereken bir bilim dalıdır"* denilmektedir.

İnsan, hangi çağda ve nerede yaşarsa yaşasın, moral açıdan güç bulmak, sağlıklı olabilmek, karşısına çıkan ya da çıkması muhtemel engelleri aşabilmek için hep bir yüce güce-varlığa inanmış, sığınmış ve ondan yardım dilemiştir. Sözkonusu bağlanmanın yeri ve şekli belki değişiklikler arz etmiş, fakat insan, "yüce" olarak kabul ettiği bir varlıktan bir şey istemeden, umut bağlamadan yaşamayı hiç denememiş, bunun bir örneği görülmemiştir. Özellikle zor ânında duaya sarılmasına Kur'an'da da işaret edilmektedir.⁵⁷⁸ Sıkıntı anında insanın kendisine 'Şah damarından daha yakın olan'⁵⁷⁹ Allah'a dua etmesi istenmekte,⁵⁸⁰ dualara icabet ettiği⁵⁸¹ bildirilmektedir.

Yukarıdaki konulara vurgu yapan Günaltay'a göre din, insanların müstağni kalamayacakları bir kurumdur.⁵⁸² Dinsiz ne insan insan, ne de toplum toplum olabilir.⁵⁸³ Çünkü din, insanlar üzerinde en mükemmel kanunlardan-kaynağının ilahi olması sebebiyle- daha kuvvetli ve daha etkili

⁵⁷⁸ Yunus, 22.

⁵⁷⁹ Kâf, 16.

⁵⁸⁰ Mü'min, 60.

⁵⁸¹ Neml, 62.

⁵⁸² Günaltay, a.g.e, sh, 36.

⁵⁸³ Günaltay, a.g.e, sh, 39.

bir düzendir. Bu sebeple, toplumun düzenli bir şekilde korunması için din kadar gerekli olan bir etken olamaz.⁵⁸⁴

Dinin menşeinin tartışıldığı bir dönemde kaleme alınan bu eserde; dinin tarih boyunca hiçbir zaman kesintiye uğramadan varlığını devam ettirdiğini özellikle vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.⁵⁸⁵ Dinin, ilmi bir hususa konu olup-olamayacağı,⁵⁸⁶ dinin mahiyeti,⁵⁸⁷ insanlık için dinin lüzumu⁵⁸⁸ konularına yer verilen eserde, “totemizm” en çok yer verilen konulardan biridir.

Yine eserde Afrika,⁵⁸⁹ Amerika⁵⁹⁰ Avustralya⁵⁹¹ Çin kavimlerinin ibtidâi dinleri ve mukaddes kitapları,⁵⁹² Japonların dini⁵⁹³ vb. konulara yer verilmekte, inanma ve tapınmanın insanlıkla beraber ortaya çıktığı, bunun insanlık fıtratının yok olmaz bir vasfı olduğu, her insanda yüce bir güce inanma-tapınma duygusunun bulunduğu, bu sebeple insanlığın hiçbir zaman dinsiz yaşayamadığı belirtilmektedir.⁵⁹⁴

Günaltay, bu eserinde Dinler Tarihi konusunu ele alırken, diğer dinler tarihçilerinin görüşlerine de yer vermiştir. Bunlardan birisi olan Benyamin

⁵⁸⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 40.

⁵⁸⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 3-6.

⁵⁸⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 19.

⁵⁸⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 22-34.

⁵⁸⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 39-51.

⁵⁸⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 208.

⁵⁹⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 219.

⁵⁹¹ Günaltay, a.g.e, sh, 232.

⁵⁹² Günaltay, a.g.e, sh, 242.

⁵⁹³ Günaltay, a.g.e, sh, 306.

⁵⁹⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 36-39.

Constant'ın “*Din, insanlık tarihine en fazla hakim olan bir güçtür. Din duygusu, yaratılışımızın değişmez bir vasfı, ayrılmaz bir özelliğidir. İnsanın mahiyeti araştırılırken, "din" fikrinin düşünülmemesi mümkün değildir*”⁵⁹⁵ şeklindeki ifadeleri, Günaltay'ın görüşleri ile birebir örtüşmektedir.

Günaltay burada Benyamin Constant'tan alıntı yapmakta fakat bu görüşün nerede ifade edildiğine dair bir kaynak vermemekte, kaynaktan sadece kişi adı zikredilerek yetinilmektedir. Bu durum, Günaltay'ın -daha önce de zikredildiği gibi- eserlerinde sıkça uyguladığı genel bir durumdur. Günaltay, eserlerinin birçoğunda görüldüğü gibi, bu bölümde de konu ile ilgili ayet ve hadisleri metin olarak kullanmakta, sure ve ayet numaraları ile hadis kaynaklarını ise vermemektedir. Biz bu vesile ile şu hususu da buraya not düşmek istiyoruz: Çalışmamızın bu bölümünde ve bundan sonraki bölümlerde orijinalliği muhafaza gayesi ile (Yukarıda kullanılan B. Constant örneğinde olduğu gibi) yazarın eserlerinde kullandığı eser ve şahıs isimlerinin kullanılmasında herhangi bir düzeltmeye gidilmeyecek, bu konuda yazarın kullanımına sadık kalınacaktır.

4. Türk Tarihi İle İlgili Kaleme Aldığı Eserleri

4.1. Mufassal Türk Tarihi⁵⁹⁶

Türk tarihi üzerine kaleme alınmış olan 5 ciltlik bu eserin I. cildi Evkaf matbbasında, diğer ciltler Matbaai Amire'de basılmıştır.

⁵⁹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 36.

⁵⁹⁶ *Mufassal Türk Tarihi*, I. Kitap, Evkaf matbaası, 1338-1340 (1922-1924),160 sayfa; II. Kitap, Matbaai Amire, 1339, (1923), 196 sayfa; III. Kitap, Matbaai Amire, 1339 (1923), 208 sayfa; IV. Kitap, Matbaai Amire, 1339 (1923), 314 sayfa; Beşinci Kitap, Matbaai Amire, 1340 (1924) 322 sayfa.

Eserde, Türkler'in dünya siyasi tarihindeki fonksiyonları ve uygulamaları geniş bir şekilde yer almaktadır.

Günaltay eserin “Başlangıç” yazısında; çeşitli zamanlarda dünyanın üç büyük kıtasında değişik adlar altında bir çok devlet kurmuş bir milletin tarihini yazmanın zorluğuna dikkat çekerek, milli tarihimizi ihmal etmemizin doğru olmayacağını, binbir zorluk ve yoksulluk içinde de olsa (deneme mahiyetinde) bu boşluğu doldurmak istediğini ifade etmektedir.⁵⁹⁷

O, tarihimizin ihmal edildiğini, insanlık ailesinden kimsenin kendi tarihine bu kadar lakayd kalamayacağını iddia etmektedir.⁵⁹⁸ Ona göre milli tarihimiz yüzlerce yazarın ve araştırmacının mesaisine muhtaç bir konudur. Bu eserin özellikle gençlerde milli tarihimiz konusunda bir araştırma duygusu uyandırabilme gayesi ile hazırlandığını ifade etmektedir.⁵⁹⁹

Medhal (Giriş) adı verilen Birinci kitapta, Türk Tarihinin Çağlara Taksimi,⁶⁰⁰ Elâmlar,⁶⁰¹ Ural Altay Kavimleri,⁶⁰² Tatarlar,⁶⁰³ konularına, İkinci kitapta; Milli destan,⁶⁰⁴ Türklerin menşei,⁶⁰⁵ Koyunlu devleti,⁶⁰⁶ Orta Asya'nın Çinliler tarafından İstilasası,⁶⁰⁷ konularına, Üçüncü kitapta; Çin'de Koyunlular

⁵⁹⁷ Günaltay, *Mufassal Türk Tarihi*, I. Kitap, sh, 3-4.

⁵⁹⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 4.

⁵⁹⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 24.

⁶⁰⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 26-31.

⁶⁰¹ Günaltay, a.g.e, sh, 96.

⁶⁰² Günaltay, a.g.e, sh, 108.

⁶⁰³ Günaltay, a.g.e, sh, 150.

⁶⁰⁴ Günaltay, *Mufassal Türk Tarihi*, c, 2, sh, 3.

⁶⁰⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 9.

⁶⁰⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 21.

⁶⁰⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 150.

(Uluhan Hanlığı),⁶⁰⁸ Çau hanlığı,⁶⁰⁹ Hiya hanlığı,⁶¹⁰ Doğulular (Çinde Doğulular, Maverâünnehir ve Şimâli Hindistan'da doğulular,)⁶¹¹ Avrupada Koyunlular,⁶¹² Akkoyunlular veya Heftalitler⁶¹³ konularına, Dördüncü kitapta; Göktürk hakanlığı,⁶¹⁴ Göktürk hanlığı'nın edvâr-ı devleti,⁶¹⁵ Dahili mücadeleler,⁶¹⁶ Şarkî Göktürk Hakanlığı'nın ikinci devresi⁶¹⁷ konularına yer verilmektedir. Beşinci kitap "mukaddime" ile başlamakta⁶¹⁸ ve eserde Batı Göktürkleri (Garbî Göktürk Hanlığının Kurulması),⁶¹⁹ Türkeşler,⁶²⁰ Kırgızlar,⁶²¹ Şarkî Avrupa'ya Türk akınları,⁶²² İslâmiyetin Zuhûru ve İntişârı sırasında Asya'nın durumu,⁶²³ Türklerin İslâmiyetle temasları⁶²⁴ konularına yer verilmektedir.

Uluğ İğdemir, Günaltay'ın bu eserleri kaleme alışı şöyle anlatmaktadır:

⁶⁰⁸ Günaltay, *Mufassal Türk Tarihi*, c, 3, sh, 5.

⁶⁰⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 34.

⁶¹⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 58.

⁶¹¹ Günaltay, a.g.e, sh, 81-130.

⁶¹² Günaltay, a.g.e, sh, 131.

⁶¹³ Günaltay, a.g.e, sh, 195.

⁶¹⁴ Günaltay, *Mufassal Türk Tarihi*, c, 4, sh, 3.

⁶¹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 24.

⁶¹⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 47.

⁶¹⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 211.

⁶¹⁸ Günaltay, *Mufassal Türk Tarihi*, c, 5, sh, 3-11.

⁶¹⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 15.

⁶²⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 159.

⁶²¹ Günaltay, a.g.e, sh, 212.

⁶²² Günaltay, a.g.e, sh, 223.

⁶²³ Günaltay, a.g.e, sh, 278.

⁶²⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 284.

Ziya Gökalp bu fikir adamının değerini tanımakta gecikmemiş ve onu genç yaşında Darulfünûn Tarih Müderrisliğine (Profesörlüğüne) tayin ettirmişti.

Günaltay bu hatırasını bana şöyle anlatmıştı:

‘Okutulacak kitap yoktu. Yeni bir Türk tarihi yazmak gerekti. Çok gençtim ve hiçbir hazırlığım da yoktu. Ama bu işin altından kalkmak gerekiyordu. Birçok kitaplar getirttim. Bunları okudum ve kısa zamanda beş ciltlik Mufassal Türk Tarihi’ni yazdım. Bu tarihte hiç şüphesiz orijinal bir şey yoktu. Bir compilation’dan başka bir şey değildi. Ama öğrencilerin eline bir şey verilmiş oldu.’⁶²⁵

4.2. Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind ⁶²⁶

Türk Tarihinin ilk devirleriyle ilgili gizli kalmış konularının ele alındığı "Uzak Şark Kadim Çin ve Hind" adlı eserde, Türklerin ilk zamanlarında etkilendiği ve etkilediği kavimlerden Çinliler ve Hintlilerin tarihi ve kültürel gelişimleri incelenmektedir.

Eserde, "Giriş" veya "Takdim" bulunmamakta, kitap "Çinlilerin Menşei" konusuyla başlamaktadır. Türklerin kuzey Çin’e inmeleri,⁶²⁷ Çin tarihinin

⁶²⁵ Uluğ İğdemir, Fikir ve Ülkü Adamı Günaltay, Ulus Gazetesi, 22 Ekim 1961, sh, 2.

⁶²⁶ Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, 309 sayfa.

⁶²⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 3-5.

efsaneler devri, Çin Sümer ve Altay mitolojileri arasındaki ilişkiler,⁶²⁸ Uzak ve Yakın Doğu arasındaki ilişkiler,⁶²⁹ eski Çinlilere göre dünya, eski Çin'de sosyal sınıflar,⁶³⁰ Türk Tarihinin ilk devirleri,⁶³¹ Hindistan'da sosyal hayat, kastlar.⁶³² Din konusuna genişçe yer verilen eser, Hindistan'da Milattan önce altıncı asırdan itibaren Hindistan tarihi ile sona ermektedir. Eserde üç harita, bir de kitabın sonunda doğru yanlış-doğru cetveli bulunmaktadır.

4.3. Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra⁶³³

Günaltay bu eserinde, çoğu kimsenin Atatürk'ün tarihle iştiğâlinin Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin teşekkülü ile başladığını zannettiğinden bahisle, konuyla ilgili bir hatırasını nakletmektedir.

1923 yılında İstanbul Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisinde, müderrislerden Yahya Kemal Bey, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya fahri müderrislik verilmesine dair bir teklifte bulunmuş, teklif telgrafla kendisine bildirilince, Atatürk bundan iftihar duyacağını belirterek; *"Mektep sıralarından beri çok sevdiği tarihle daima meşgul olduğunu, bu itibarla fahri müderrisliğinin edebiyattan ziyade tarihe ait olmasının daha münasip olacağını"* ifade etmiş, Edebiyat Fakültesinin edebiyat, tarih, felsefe,

⁶²⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 11-18.

⁶²⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 42-57.

⁶³⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 58-120.

⁶³¹ Günaltay, a.g.e, sh, 154.

⁶³² Günaltay, a.g.e, sh, 190-298.

⁶³³ Günaltay, *Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra*, Belleten, c, III, sayı, 10, Ank, 1939, sh, 273-274'ten ayrı basım, Maarif Basımevi, İstanbul 1939.

ictimaiyat ve coğrafya şubelerinden mürekkep olduğuna göre, bu hususun tahakkuk etmiş olduğu yolundaki cevaba tebessümle mukabele etmiştir.

Aradan seneler geçer, fakat Atatürk'ün "*Tarihçilerle çok konuşacağız*" vaadinden bir ses çıkmaz. Günaltay da 1923 yılında istasyon binasında söylenen bu cümlenin nezaketen söylenilmiş olabileceğini düşünür. Fakat yedi yıl sonra tarih ile ilgili çok ciddi çalışmalara başlanır.

Günaltay'a göre, Atatürk, inkılaplardan sonra sıranın millî kültürün esaslarını kurmaya geldiğini düşünmüş ve tarih ile ilgili bu çalışmaları başlatmıştır.

5. Makaleleri

5.1. Osmanlıca İle Kaleme Aldığı Makaleleri⁶³⁴

5.1.1. Sıratımüstakîm'de Yayınlanan Makaleleri:

	Cilt	Sy	Ay	Yıl	Sh
İslam'da Fen ve Felsefe:	6	145	6	1327	229-233
	6	146	6	1327	244-247
	6	147	6	1327	262-266
	6	148	6	1327	276-280
	6	149	6	1327	293-297

⁶³⁴ Bkz, Abdullah Ceyhan, *Sıratımüstakîm ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara, 1991, sh, 136, 413-416.

	6	150	7	1327	310-312
	6	151	7	1327	324-328
	6	152	7	1327	338-342
	6	154	8	1327	372-375
	6	155	8	1327	387-389
	6	156	8	1327	402-406
	7	157	8	1327	6-9
	7	158	9	1327	20-23
	7	160	9	1327	54-59
	7	161	9	1327	77-78
	7	162	9	1327	84-86
	7	163	10	1327	106-107
	7	164	10	1327	122-125
	7	166	10	1327	156-158
	7	167	11	1327	166-170
	7	170	11	1327	213-216
	7	172	12	1327	251-254
	7	175	12	1327	297-299

Din ve Felsefe: İslam'da Fen ve Felsefe	178	1	1327	341-343
	179	1	1327	361-363
Felsefe Dersleri: Fen ve Felsefe	139	4	1327	133
	140	4	1327	150-152
	141	5	1327	175-176
	142	5	1327	184-187
Felsefe Dersleri: Medhal	144	5	1327	216-218

5.1.2. Sebilürreşad'da Yayınlanan Makaleleri:

		Cilt	Sayı	Ay	Yıl	Sayfa
Balkanlar İttihad Etmiş. Osmanlılar, Siz de Meydân-ı Şehâmete Koşunuz		2-9	(34-216)	10	1328	144-146
Beşeri Cemiyetler İçin Dinin Lüzûmu	1	15	(385)	12	1334	369-376
		15	(386)	1	1335	387-390
Herkes Kendi Vazifesine		2-9	(49-231)	1	1328	398-399
Hurafattan Hakikate		12	(291)	3	1330	84-85
Felsefe: İslam'da Fen ve Felsefe	26	1-8	(2-184)	3	1328	18-19
	27	1-8	(3-185)	3	1328	35-37
	28	1-8	(4-186)	3	1328	57-58
	29	1-8	(5-187)	3	1328	76-77

	30	1-8	(6-188)	3	1328	97-99
	31	1-8	(7-189)	4	1328	115-117
	32	1-8	(9-191)	4	1328	155-156
	33	1-8	(10-192)	4	1328	177-178
	34	1-8	(14-196)	5	1328	258-260
	35	1-8	(15-197)	5	1328	275-276
	36	1-8	(16-198)	5	1328	296-297
	37	2-9	(28-210)	8	1328	22-23
	38	2-9	(36-218)	10	1328	187-188
	39	2-9	(45-227)	1	1328	329-331
	40	2-9	(47-229)	1	1328	359-361
	41	2-9	(48-230)	1	1328	381-383
	42	2-9	(50-232)	2	1328	410-412
	43	2-9	(51-233)	2	1328	422-425
	44	2-9	(52-234)	2	1328	440-443
Felsefe: İslam'da Fen ve Felsefe	45	10	(235)	2	1328	7-10
	46	10	(236)	3	1329	18-20
	47	10	(237)	3	1329	39-42
	48	10	(238)	3	1329	58-62
	49	10	(239)	3	1329	74-76

	50	10	(240)	3	1329	90-91
	51	10	(241)	4	1329	106-107
	52	10	(242)	4	1329	124-126
Müessesât-ı İlmîyeden: Mekâtîp ve Medâris	53	10	(243)	4	1329	137-140
Müessesât-ı İlmîyeden: Kütüphaneler	54	10	(245)	5	1329	179-182
Müessesât-ı İlmîyeden: Rasathaneler	55	10	(247)	5	1329	209-212
	56	10	(248)	5	1329	224-226
	57	10	(249)	6	1329	239-241
Felsefe: Kadim Yunanlılarda Kurun-u Vusta'da Tenâsuh	10		(258)	8	1329	383-385
Felsefe: Karn-ı Ahırda Tenâsuh	10		(259)	8	1329	398-400
Felsefe: Hind ve İran-ı Kadimde Tenasuh	10		(257)	8	1329	367-369
Felsefe: İran-ı Kadimde Din	10		(260)	8	1329	413-415
	11		(261)	8	1329	2-4
	11		(262)	9	1329	18-19
	11		(267)	10	1329	98-100
Felsefe: İran-ı Kadimde Din	12		(291)	3	1330	85-87
Felsefe: İslam'da Fen ve Felsefe:Mutezilîn	10		(232)	4	1329	124-126
Felsefe: İslam'da Fen ve Felsefe:Mutezilîn	10		(237)	3	1329	39-42
Felsefe: Tenâsuh Akîdesi. Kadimi Mısırlılara Göre Tenâsuh	10		(255)	7	1329	337-338
Fenniyat: Fennin Sahai İttılai.	1-8		(21-203)	7	1328	400-401

Hıfzıssıha'ya Dair	1-8	(23-205)	7	1328	436-437
Fıkıh ve Feteva: İctihad Ne Demektir ve Ne Gibi Ahkâmda İctihad olunabilir?	1-8	(25-207)	8	1328	480-482
	2-9	(31-213)	9	1328	82-84
	10	(246)	5	1329	193-195
Muhtekirlerin Pençeleri Altında Kıvranan Köylüleri Düşünelim (İctimaiyat)	2-9	(33-215)	10	1328	123-125
Bir Milleti Sefaletle Saik Kuvvetler ve Kurtaracak Eller	1-8	(16-198)	5	1328	297-300
Tanzimatçılık İflas Etti mi?	10	(236)	3	1329	21-23
Kanayan Yaralarımız	1-8	(24-206)	8	1328	457-459
İctimai İnhitatin Sebebini Usul-ü Terbiyede Aramalıdır.	12	(305)	7	1330	329-331
İctimaiyat: Zulmetten Nura	10	(244)	4	1329	153-155
İktisadiyat: Acaba Bu Meziyetler Bizde Var mı?	11	(285)	2	1328	396-398
Osmanlılar Ulûm ve Fünûna Hizmet Etmesin mi? (Makalât)	10	(239)	3	1329	81-82
Marmara Açıklarında Bir İhtisas (Makalât)	2-9	(30-212)	9	1328	70-71
Vaizler Meselesi (Makalât)	10	(256)	7	1329	352-354
İtiraf ve Eşhad Makalesi Münasebetiyle	2-9	(52-234)	2	1328	44-45
Bursa'da Daruşşafaka Tesisi Münasebetiyle	1-8	(19-201)	6	1328	362-364
Barbaros'un Mevlidinde Bir Gece (Makalât)	1-8	(16-199)	6	1328	319-320
Sabır ve Sebat Daima Mucib-i Necâttir (Makalât)	2-9	(37-219)	11	1328	199-200
Nafi Seyahatler...	1-8	(18-200)	6	1328	341-343

Anadolu Mektupları: Marmara'ya Doğru (Mekatip)	10	(247)	5	1329	216-218
Anadolu Mektupları: Bursa Yolunda (Mekatip)	10	(249)	6	1329	247-248
Mekatip	1-8	(5-187)	3	1328	86-88
Müslümanları Yükseltmek Lüzumu: Müslümanlar Ne İstiyor?	15	(387)	1	1335	406-410
Tenkrit ve Takriz Âsâr-ı Bakıyye	10	(244)	4	1329	162-164
Terbiye ve Talim: Programların Tanziminde Hükümetin Hak ve Vazifesi	2-9	(30-212)	9	1328	69-70
Talim ve Terbiye Meselesi	1-8	(20-202)	7	1328	379-380
Tedrisat ve Terbiye-i Ahlâkıyye (Terbiye ve Talim)	2-9	(33-215)	10	1328	125-127
Mekteplerde Hıfzısıhha ve Terbiye-i Bedeniye	2-9	(32-214)	9	1328	109-110
Terbiye-i İctimaiye Prensipleri (Terbiye ve Talim)	1-8	(21-203)	7	1328	398-400
Talim ve Terbiyede Ebeveynin Vezâfi	1-8	(22-204)	7	1328	417-419
Mektep Programlarının Tanziminde Nazar-ı İtibara Alınacak Esaslar	2-9	(29-211)	9	1328	45-47
Medreselerin İslahı Hakkında İtiraf ve Eşhadçılara	10	(238)	3	1329	64-66
Talim ve Terbiyede Mektepler (Terbiye ve Talim)	1-8	(24-206)	8	1328	460-462
Terbiye ve Talim Esasları	1-8	(25-207)	8	1328	477-478
	1-8	(26-208)	8	1328	497-498
Mekteplerde Tedris Olunacak Ulûmun Tertibi (Terbiye ve Talim)	2-9	(28-210)	8	1328	26-27
Vahdet-i Vücut" Diye Tercüme Edebileceğimiz "Panteizm" in Neden İbareti Olduğunu Araştırma	10	(239)	3	1329	76-78

Yunan Dritnavt (Kruvazör, Destroyer, Muhrip) Alıyormuş	11	(270)	10	1329	145-147
İslam'da Tarih ve Müverrihler	25	(626)	11	1340	29

Günaltay'ın Sıratımüstakîm ve Sebilürreşad'dan başka; Belleten, Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Düşünce ve İslam Dergilerinde de -bazıları çalışmamız içerisinde yeri geldikçe zikredilmiş olan- çok sayıda makalesi yayınlanmıştır.⁶³⁵ Sıratımüstakîm ve Sebilürreşad Dergilerinin dışında yayınlanan makalelerine örnek olarak; Dar'ul-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nın 3. ve 4. sayılarında "Kable'l-İslam Araplarda İctimai Hayat",⁶³⁶ İslam Mecmuası'nda; "Müslümanlık Aleminde İntibah Emareler I",⁶³⁷ "Müslümanlık Aleminde İntibah Emareleri II"⁶³⁸, "İslam'da Kadının Mevki-i İctimaiyesi I",⁶³⁹ "İslam'da Kadının Mevki-i İctimaiyesi II",⁶⁴⁰ "İslam'da Kadının Mevki-i İctimaiyesi III"⁶⁴¹, "İstikbâli Kurtaracak Azim ve Ümittir",⁶⁴² "Ölmek Yok Olmak mıdır?",⁶⁴³ İslam'da İnhitât ve İntibâh I",⁶⁴⁴ "İslam'da

⁶³⁵ Günaltay'ın ayrı basım olarak yayınlanan makaleleri için bkz: F. Çöker, *T.T.K. Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, sh, 318-319; Hikmet Dizdaroğlu, "İslam Tarihi", sh, 131 vd.

⁶³⁶ Bu makalenin Ali Ergin tarafından Lisans tezi olarak transkripsiyonu yapılmıştır. Ancak, yetersiz bir çalışmadır. Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde mevcuttur.

⁶³⁷ Günaltay, İslam Mecmuası, c, I, sy, 1, 1330, sh, 25-26.

⁶³⁸ Günaltay, a.g.d, c, I, sy, 4, 1330, sh, 110-114.

⁶³⁹ Günaltay, a.g.d, c, I, sy, 5, 1330, sh, 142-145.

⁶⁴⁰ Günaltay, a.g.d, c, I, sy, 6, 1330, sh, 170-173.

⁶⁴¹ Günaltay, a.g.d, c, I, sy, 10, 1330, sh, 311-315.

⁶⁴² Günaltay, a.g.d, c, II, sy, 16, 1330, sh, 450-454.

⁶⁴³ Günaltay, a.g.d, c, II, sy, 18, 1330, sh, 496-499.

⁶⁴⁴ Günaltay, a.g.d, c, II, sy, 32, 1331, sh, 708-714.

İnhitât ve İntibâh II,⁶⁴⁵ “*Türkler ve İslamiyet*”,⁶⁴⁶ “*İslam Hâdimi*”⁶⁴⁷ adlı çalışmalarını verebiliriz.⁶⁴⁸

Günaltay’ın eserleri, onun hayatında olduğu gibi vefatından sonra da kamuoyunun ilgisini çekmiştir. Ölümünden kısa bir süre önce Sabahat Erdemir’in hazırladığı “Hürriyet Mücadeleleri”⁶⁴⁹ ölümünden sonra hayat bulan eserleri için bir başlangıç olmuştur. Buna başka örnekler de vermek mümkündür.

Günaltay’ın; “Felsefe-i Üla” isimli eseri sadeleştirilerek aynı adla Nuri Çolak tarafından,⁶⁵⁰ “Zulmetten Nura” adlı eseri de sadeleştirilerek Musa Alak tarafından neşredilmiştir.⁶⁵¹ Ahmet Lütfi Kazancı&Osman Kazancı ise aynı eseri, ‘Bunalım Çağından İslam’ın Aydınlığına’ ismiyle sadeleştirerek yayınlamışlardır.⁶⁵²

Ahmet Gökbel, “Hurafattan Hakikate” adlı eseri; ‘Hurafeler ve İslam Gerçeği’ adıyla,⁶⁵³ “İslam Dini Tarihi”⁶⁵⁴ adlı eser de M. Mahfuz

⁶⁴⁵ Günaltay, a.g.d, c, II, sy, 34, 1331, sh, 745-752.

⁶⁴⁶ Günaltay, a.g.d, c, IV, sy, 42, 1331, sh, 868-877.

⁶⁴⁷ Günaltay, a.g.d, c, V, sy, 32, 1331, sh, 1092-1103.

⁶⁴⁸ İslam Mecmuası’nda yayınlanmış olan yukarıda adı geçen makaleler, Adil Bebek tarafından “İslam’ın Uyanışı” başlığıyla sadeleştirilerek, 1999 yılının “Osmanlı İmparatorluğunun 700. Kuruluş Yılı” münasebetiyle hazırlanan ve 10 ayrı Osmanlı düşünürünün makalelerinin yer aldığı “*İslam Düşüncesinde Arayışlar*” adlı eserde (Rağbet yay, İst. 1999, sh, 26-44) yayınlanmıştır.

⁶⁴⁹ Günaltay, *Hürriyet Mücadeleleri*, 118 sayfa.

⁶⁵⁰ *Felsefe-i Üla*, Sdeleştiren, Nuri Çolak, İnsan yay, İstanbul 1994.

⁶⁵¹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, Yayına haz, Musa Alak, Furkan yay, İstanbul 1996, 360 sayfa.

⁶⁵² *Bunalım Çağından İslam’ın Aydınlığına*, Yayına haz, A. Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet yay, İstanbul 1998, 319 sayfa.

⁶⁵³ *Hurafeler ve İslam Gerçeği*, Yayına haz, Ahmet Gökbel, Marifet Yay, İstanbul 1997, 368 sayfa.

Söylemez&Mustafa Hizmetli tarafından “İslam Öncesi Araplar ve Dinleri” adıyla sadeleştirilerek yayınlanmıştır.⁶⁵⁵

“Maziden Atiye” isimli eseri, Ahmet Lütfi Kazancı&Osman Kazancı ‘Geçmişten Geleceğe’ adıyla,⁶⁵⁶ Ahmet Gökbel&Dursun Ali Aykıt da ‘*Türk İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Maziden Atiye*’ adıyla⁶⁵⁷ yayınlamışlardır.

“Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi” isimli makale İrfan Bayın tarafından,⁶⁵⁸ “İslam Tarihi” adlı eserin ilk kısmı ise, M. Mahfuz Söylemez tarafından “İslam Öncesi Arap Tarihi” adıyla yayınlanmıştır.⁶⁵⁹

Velût bir yazar olan Günaltay, bazen hak etmediği ithamlarla da karşılaşmıştır:

Rıfki Melül Meriç, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ndeki derslerinde, “Hurafattan Hakikate, Maziden Atiye ile Zulmetten Nura” adlı eserlerin Günaltay’a değil, Midilli İdâdisi Müdürü Orhan Bey’e ait olduğunu

⁶⁵⁴ *İslam Dini Tarihi I-II*, Darul Fünun Matbaası, 1340-41 (1924-25), 296 sayfa. İki ciltten meydana gelen bu eserin 1-221 sayfaları birinci ciltte, 222-296. sayfaları da ikinci ciltte yer almaktadır. Kitabın I. cildi (1-221. sayfalar) 1340 (1924)’da, II. cildi ise (222-296 sayfalar) 1341 (1925)’de basılmıştır.

⁶⁵⁵ Bkz, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sadeleştirilenler, M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay, Ankara 1997, 152 sayfa.

⁶⁵⁶ *Geçmişten Geleceğe*, Yayına haz, Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet yay, İstanbul 2000, 248 sayfa.

⁶⁵⁷ *Türk İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Maziden Atiye*, Yayına haz, Ahmet Gökbel&Dursun Ali Aykıt Akçağ Yay, Ankara 2003, 272 sayfa.

⁶⁵⁸ Günaltay, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, Sadeleştirilen İrfan Bayın, Kaknüs Yay, İstanbul 2001, 96 sayfa.

⁶⁵⁹ *İslam Öncesi Arap Tarihi*, M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yay, Ankara 2006.

ileri sürmüştür.⁶⁶⁰

Günaltay'ın da içinde bulunduğu bir heyetçe yazılan ve 1931'den 1950 yılına kadar okutulan tarih ders kitapları, İslam tarihi ile ilgili bazı bilgiler sebebiyle şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır.*

6. İslam Tarihi İle İlgili Eserleri

6.1. Zulmetten Nura⁶⁶¹

Bu eser, Osmanlı Devletinin yıkılmasının mukadder görüldüğü, Balkan faciasının elemli günlerinde “yanlış inançlarla bunalmış olan İslam âlemini uyandırmak, felaket sebeplerini en derin, en gizli noktalarına kadar açarak noksanları gözler önüne koymak” amacıyla kaleme alınmıştır.⁶⁶² Yazar, yalın ve akıcı bir üslupla kaleme aldığı eserinin giriş kısmında;

Biz bu kitapta bu yaraları deşmek, o yaraları açmak, sebep oldukları felaketleri açıklamak, vatani bütün bütün batmaktan kurtaracak yolları araştırmak isledik! Belki bazen yanıldık. Fakat, hayatından kıymetli, namusu kadar muazzez, dini kadar mukaddes olan vatanının kanlı kefenlere bürünen hastalıklı heyûlası karşısında yanan bir

⁶⁶⁰ Bkz, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Günaltay” mad, c, III, Dergah Yay, 1979, sh, 404.

* Bu konularla ilgili açıklamalar tezimizin ilgili bölümlerinde yapılmaktadır.

⁶⁶¹ Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, I. ve II. baskı 1331 (1915), III. baskı 1341 (1925) (Eserin 1. ve 2. baskıları 405, 3. baskısı 298 sayfadır. Eserin I. ve II. baskısı Ferit Kam ve Mehmet Akif'in takdim yazılarıyla Sebilürreşad'ın yayınları arasında çıkmıştır.)

⁶⁶² Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 10.

beynin yanlışlarının mahsulü olan fikirlerde hata külünün bulunmaması kabil midir?⁶⁶³

diyerek hatalarının da olabileceğini ifade etmektedir.

Günaltay, gerçeklerin acı da olsa ortaya konulmasından yanadır. Ona göre sefâlet ve felâketlerimizin sebebi cahilliktir. Memleketin içinde bulunduğu feci durum tasvir edilirken, *“bu azaplar ki, felaket-i ebediyeye mahkum edilmiş gibi didindikçe balçığa saplanan, kıvrandıkça gayya-i inkıraza (batıp yok olmaya) biraz daha gömülen bir kitlenin efrâdı olmak itibariyle bana şu satırları yazdırıyor”*⁶⁶⁴ diye anlattığı sıkıntılar; *“talihsiz yurdun hangi tarafına bakılsa kanlı bir fecâat sahnesi, sönük bir tabiat levhası göze çarpar. Hangi bucağına gidilse manevî ve maddî yönüyle hasta, kötürüm bir topluluğun ruhu tırmalayan inleyişinden başka bir şey duyulmaz. Milleti kemiren hangi yaranın üzeri açılmak istense, yapıştığı organı kangren haline getirmiş olduğu görülür”*⁶⁶⁵ ifadeleriyle anlattığı yaşanan feci durumdur. Kurtuluş reçetesi ise, *“yaşama azmi olan milletin yalnızca kendi azmine, kendi fadakârlığına dayanması”dır.*⁶⁶⁶ Bunun için de *“acı hakikatler tereddüt edilmeden söylenmeli, yanlış kanaatler temelinden yıkılmalı, hakikat nurlarının yayılmasına mani olan engeller giderilmelidir.”*⁶⁶⁷

⁶⁶³ Günaltay, a.g.e, sh, 8.

⁶⁶⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 2.

⁶⁶⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 2.

⁶⁶⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 14.

⁶⁶⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 10.

Eser, hem dönemin şartlarını yansıtmayı, hem de yaşanan olumsuz durumdan kurtuluş yollarını göstermesi ve umut aşılması bakımından önemlidir.

XIX. yüzyılın ortalarında yaygınlaşan bir anlayışa göre, Batı'nın ilerlemesi bu ülkelerde dinin yerini ilmin almasıyla açıklanmaktadır. Batı karşısında Osmanlı Devleti'nin geri kalması da İslam'a bağlanmış, hatta Batılılar tarafından Türklerin ilerlemesi ve kalkınması için dinden uzaklaşması gerektiği savunulmuştur. Bu düşünce tarzı içerden de destek bulabilmiştir. Buna karşılık, İslam'ın gelişmeye engel olmadığını savunan aydınlar da vardır. Hem İslam'ı, hem de Batı'yı ve Batı'daki fikir hareketlerini iyi bilen Günaltay da bunlardan biridir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki yıllarda, Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle İslam'ın ilme, ilerlemeye engel olup-olmayacağı tartışmalarının yapıldığı bir ortamda kaleme alınan bu eserde, "*İslâmiyet Ne Emrediyor, Müslümanlar Ne Halde?*"⁶⁶⁸ ve "*İslâmiyet, İlimin Düşmanı Değil, En Samimi Hâmisidir*"⁶⁶⁹ vb. konuları detaylı bir şekilde ele alınarak Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için önerilerde bulunmaktadır.

Günaltay'ı topluma tanıtan bu kitabın aynı yıl içinde (1915) iki ayrı baskısı yapılmıştır. Farklı konulardaki makalelerinin bir araya toplanmasıyla meydana getirilmiş olan bu eserde ele alınan konular ve verilmek istenilen

⁶⁶⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 51-64. 1331 (1915)'te yapılan ilk baskıda "İslamiyette Din" başlığı ile verilen bu bölüm, 1341 (1925)'te yapılan üçüncü baskıda yukarıdaki başlıkla verilmektedir. Bkz, a.g.e, 1341, sh, 49-59.

⁶⁶⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 65-71.

başlıca mesajlar; yenilmenin sebeplerinin dış kaynaklı değil iç'ten olduğu,⁶⁷⁰ Avrupa'nın ülkemizle sömürü amaçlı olarak ilgilendiği,⁶⁷¹ İslamiyetin ilerlemeye mani olmadığı,⁶⁷² İslam âleminin bilgisizliğinde medreselerin gerilemesinin âmil olduğudur.⁶⁷³

Eserde dinin fert ve cemiyet hayatındaki fonksiyonu üzerinde durulurken, mülhit ve ateistlerin fikir babalarından sayılan Dante'den alıntılar yapmaktadır.⁶⁷⁴ Dante'nin düşünceleri ile dinin gerekliliği meselesini işlemesi "enteresan bir yöntem" olarak yorumlanmıştır.⁶⁷⁵

Günaltay'ın kitapta önemle üzerinde durduğu konu eğitim ve öğretimdir. Çünkü toplumun dayanağı olan kitleyi münevver ve üretken olarak yetiştirmek herkesin en önemli görevidir. Bunun yolu ise eğitimden geçmektedir. Eserde eğitim konusuna ayrılan bölümler⁶⁷⁶ ve kitabın tamamında eğitim ve öğretim konusunda satır aralarında verilen mesajlardan yola çıkarak eserin ana temasının, toplumu aydınlatma ve eğitime olduğunu söyleyebiliriz.

Günaltay, zaferden sonra Anadolu'da Cumhuriyetle birlikte meydana gelen gelişmelerle ilgili görüşlerini eserinin I. ve II. baskılarından on yıl sonra

⁶⁷⁰ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 11-13.

⁶⁷¹ Günaltay, a.g.e, sh, 27-31.

⁶⁷² Günaltay, a.g.e, sh, 79-152.

⁶⁷³ Günaltay, a.g.e, sh, 160-183.

⁶⁷⁴ Günaltay, *Zulmetten Nura*, sh, 43.

⁶⁷⁵ Bkz, Bayram Ali Çetinkaya, "Tek Parti Döneminin İslamcı Başbakanı", sh, 440.

⁶⁷⁶ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 273-319.

yapılan üçüncü baskısında (1925) ilgili bölümlere ilaveler yaparak ifade etmiş, bazı bölümleri de çıkarmıştır.

Bu mealden olmak üzere, Ferit kam ve Mehmet Akif'in takdim yazıları üçüncü baskıya alınmamış, "Başlangıç" yazısına ise bazı ilaveler yapılmıştır.⁶⁷⁷

Eserin birinci baskısındaki "Kökleşmiş Kanaatler Hakikati Görmeye Engel Olurlar" başlıklı makale,⁶⁷⁸ "Küflü Kanaatler Yıkılmalıdır" şeklinde verilmektedir.⁶⁷⁹ I. baskıda yer alan "Çöküşün Sebepleri İçerdedir" başlıklı makale⁶⁸⁰ II. ve III. baskılarda genişletilerek verilmektedir.

Günaltay'ın şahsı ve özelde de bu eseri ile ilgili olarak çalışmamızın muhtelif bölümlerinde dile getirdiğimiz gibi onun; "duruma göre tavır takındığı" şeklinde eleştiriler söz konusudur. Bu değişikliklerin bazıları zorunlu, bazıları da gerçekten görüş değişikliğidir. İşte "zorunlu" değişikliklerden birisi I. baskıda geçen; "*Avrupa, İslam hilafetini heveslerinin önüne dikilen müthiş bir hayalet gibi kabul ediyor*"⁶⁸¹ cümlesindeki "İslam hilafeti" ifadesi; "Türkiye'yi" olarak değiştirilmiştir.⁶⁸² "Hilafet" kelimesi III. baskıda tabi olarak "Türkiye" olarak yazılmıştır.

⁶⁷⁷ Bkz. Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 5-10.

⁶⁷⁸ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 9.

⁶⁷⁹ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 11.

⁶⁸⁰ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 11.

⁶⁸¹ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 32.

⁶⁸² Bkz. Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 31.

Eserin I. baskısında yer alan; “Dinin Lüzumu”,⁶⁸³ III. Baskıda yer almamaktadır. III. baskıya bunun yerine konulan; “Din İctimai Bir Müessesedir”⁶⁸⁴ başlıklı bölüm ise I. baskıda yer almamaktadır. I. baskıda yer alan “Medreseler Islah ve İhyaya Muhtaçtır” başlıklı bölüm⁶⁸⁵ III. baskıda çıkarılmıştır.

Günaltay, Millî Mücadeleyi değerlendirirken, kitabın daha önceki baskısında “Asabiyet-i Milliyeyi Uyandırılım”⁶⁸⁶ konusuna ilave olarak; III. baskıda şunları söylemektedir: “*Millî mücadelemiz, milletin uyanması konusunda en parlak örnektir... Artık milliyetini kaybetmek korkusuna düşmeksizin Batılılaşabilir. Türk, bunda da muvaffak olduğu gün seciyelerine nazaran cihanın en kudretli ve en canlı bir milleti olacaktır*”.⁶⁸⁷ Eserin III. baskısının bölüm sonunda da “sefahata düşkün” Osmanlı sultanları ile ilgili bir eleştiri yer almaktadır.⁶⁸⁸

“Anadolu’nun Yaralarını Saracak Heyetler İster” başlıklı bölüme⁶⁸⁹ eserin üçüncü baskısında bazı ilaveler yapılmış,* I. baskıda yer alan “Sosyal

⁶⁸³ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 47.

⁶⁸⁴ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341 sh, 44-48.

⁶⁸⁵ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 184-186.

⁶⁸⁶ Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 209

⁶⁸⁷ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 169.

⁶⁸⁸ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1341, sh, 175-176.

⁶⁸⁹ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 220.

* Üçüncü baskıya yapılan ilave şu şekildedir:

“İstanbul sultanlarının saraylarından taşan zevk-u sefahat gulguleleri ile Çatalca’da patlayan Bulgar topraklarının tarrakaları hem-ahenk olduğu bir zamanda, bu kadar derin bir ümitsizlik içinde çırpınan ve istikbalden küçük bir ümit ışığı dilenen müellif, ne kadar bahtiyardır ki bu gün anavatanın, kendisini canıyla, imanıyla seven, kahraman evlatlarının şuurlu faaliyetlerine sahne olduğunu görmek saadetini duymaktadır. Çok ümitsiz günler geçirmiş

İnkılap Nasıl Olur?”,⁶⁹⁰ “Okullarımızda Öğretim Ne Halde?”,⁶⁹¹ “Ortaokullarda Dini İlimlerin Öğretimi”,⁶⁹² “Arapça ve Farsça Öğretimi”,⁶⁹³ “Tarih ve Coğrafya Öğretimi”⁶⁹⁴ ve “İctihad Kapıları Açılmalı Fakat İlimi Bir Heyet İçin”⁶⁹⁵ bölümleri ise III. baskıda yer almamıştır.

Eser 1996 yılında Musa Alak,⁶⁹⁶ 1998 yılında da A. Lütfi Kazancı&Osman Kazancı tarafından⁶⁹⁷ sadeleştirilerek yayınlanmıştır.

Biz bu vesile ile bir konuya daha temas etmek istiyoruz: 1951-1960 yılları arasında Ankara İlahiyat Fakültesinde Türk İslam Sanatları Tarihi, Dini Metinler ve Paleografi Dersleri vermiş olan Rıfki Melül Meriç,⁶⁹⁸ (d. Ekim 1901 Yunanistan/ ö. 22 Ocak 1964 İstanbul) adı geçen fakülte'deki derslerinde Günaltay'ın; “Zulmetten Nura, Hurafattan Hakikate ve Maziden Atiye” adlı üç ünlü eserin aslında Günaltay'a değil, Midilli Lisesi Müdürü

olanların düne kadar felaket ve sefalet yuvası olan anavatanın Cumhuriyetin çelik azimli evlatları tarafından sıtma mücadele heyetleri, demiryolları, banka şubeleri ziraat makinaları. orman mütehassısları... ile bir gül bahçesi haline getirilmeye çalışıldığına şahit olmak kadar tatlı bir saadet tasavvur olur mu?... ” Bkz, Günaltay, Zulmetten Nura, 1341, sh, 179-180.

⁶⁹⁰ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 268-272.

⁶⁹¹ Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 303-304.

⁶⁹² Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 305-311.

⁶⁹³ Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 340-342.

⁶⁹⁴ Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 346-348.

⁶⁹⁵ Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 402-405.

⁶⁹⁶ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, Yayına Haz, Musa Alak, Furkan Yay, İstanbul 1996, 360 sayfa.

⁶⁹⁷ Bkz, Günaltay, *Zulmetten Nura*, Haz, A. Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yay, İst, 1998, 320 sayfa.

⁶⁹⁸ Yasin Güngör, *Rıfki Melül Meriç'in Hayatı Eserleri ve İnkırâz Adlı Şiir Kitabı*, Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara 2005, sh, 3-4.

Orhan beye ait olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁹⁹ Başka yerlerde de rastladığımız bu iddianın⁷⁰⁰ aynı ansiklopedi maddesinden alındığını tespit ettik.

Günaltay ile ilgili çalışmaları bulunan ve tezimizde sıkça atıflar yaptığımız Uluğ İğdemir ise bu eserleri onun yazdığını ve bu eserlerin onun devrimciliğinin en güzel örneği olduğunu söylemektedir.⁷⁰¹

Tezimizle ilgili önemli gördüğümüz yukarıdaki iddiayı reddedebilmek için elimizde yeterince belgenin olduğunu ancak, bu iddiayı ispat edecek bir delil bulunmadığını düşünüyoruz. Öncelikle şunu ifade etmek istiyoruz: Günaltay'ın, aynı yıl içerisinde (1915) iki baskı, 1925 yılında da III. baskısı yapılan, günümüzde sadeleştirilerek iki ayrı yayınevi tarafından tekrar yayınlanan⁷⁰² "Zulmetten Nura" ve en çok ilgi duyulan diğer iki eseri ile ilgili olarak ortaya atılan bu iddia, bu eserlerle ilgili yapılan Yüksek Lisans tezinde⁷⁰³ bulunmadığı gibi, Günaltay ile ilgili yapılan diğer araştırma ve eserlerde de hiç gündeme gelmemiştir. Ayrıca, Bursalı Mehmed Tahir Efendi, 1342 (1926) yılında yayınlanan "Osmanlı Müellifleri" adlı eserinde Günaltay'ın eserlerinin listesini verirken bu kitapları da Günaltay'ın eserleri arasında vermektedir.⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ Bkz, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c, III, Dergah Yay, 1979, sh, 404.

⁷⁰⁰ Bkz, Kamil Şahin, "Mehmet Şemseddin Günaltay" sh, 286-288.

⁷⁰¹ Uluğ İğdemir, "Fikir ve Ülkü Adamı Günaltay", *Ulus Gazetesi*, 22 Ekim 1961, sh, 2.

⁷⁰² Bkz, *Zulmetten Nura*, Yayına Haz, Musa Alak, İstanbul 1996; *Zulmetten Nura*, Haz, A. Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yay, İst, 1998.

⁷⁰³ Muhammed Şevki Aydın, *M. Şemseddin (Günaltay)ın Zulmetten Nura ve Hurafattan Hakikate Adlı Eserlerindeki Din Eğitimi Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1986.

⁷⁰⁴ Bkz, Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c, 3, Matbaai Âmire, 1342 (1926) İstanbul, sh, 189.

Öte yandan, biz, ne Rifkı Melül Meriç'in kendi eserlerinde, ne de Rifkı Melül Meriç ile ilgili müstakil olarak kaleme alınmış eserlerde⁷⁰⁵ bu iddiayı haklı çıkaracak bir belgeye rastlayabildik. Bu iddiayı destekleyecek bir kanıt bulamadık. Ayrıca biz bu çalışmalarımız esnasında ne Rifkı Melül Meriç'in, ne de Midilli Lisesi Müdürü Orhan beyin Türk ve İslam tarihine dair bir eserine rastlayabildik. Dolayısı ile, yaptığımız araştırmalardan, tezimiz için hayli önemli olduğunu düşündüğümüz Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde bulunan ve buradan alıntı yapılarak başka kaynaklarda da dile getirilen ifadelerin sadece bir iddia olduğunu düşünüyoruz.

6.2. Hurafattan Hakikate⁷⁰⁶

Hurafe; mantıkî anlamı olmayan anlayış ve uygulamaları, din adına ileri sürülüp benimsenen batıl inanç ve davranışları ifade eden bir terimdir. Dinin kendisi ile hiçbir ilgisi olmayıp da eski inanç ve örflerden alınarak ortaya çıkarılan inanç biçimidir. “*Dini bilgi ve kurallar arasına karışmış yanlış inanç*” demektir.⁷⁰⁷ Hurafenin dini bir temeli olmasa da, din adına benimsenmesi sebebiyle terk edilmesi hayli güç olmakta, bazen, toplumun hafızasında örf ve adetler yoluyla nesilden nesle aktarılmaktadır.

Günaltay'ın bu kitabı, halk tarafından çok bilinen ve okunan üç eserinden (Zulmetten Nura, Hurafattan Hakikate, Maziden Atiye) birisidir. Yazar bu eserini, 1332 (1916) yılında “Zulmetten Nura” adlı eserinin gördüğü büyük ilgi ve yapılan

⁷⁰⁵ Bkz, Muhtar Tevfikoğlu, *Rıfkı Melül Meriç*, Kültür ve Turizm Bak. Yay, Ankara 1986.

sh, 13-28 ve 49-81; Yasin Güngör, *Rıfkı Melül Meriç'in Hayatı Eserleri ve İnkırâz Adlı Şiir Kitabı*, sh, 3-4.

⁷⁰⁶ Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, 1332 (1916), 368 sayfa.

⁷⁰⁷ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1990.

teşvikler sebebiyle, hurafelerle mücadele etmek gayesi ile⁷⁰⁸ kaleme almıştır.

Günaltay'a göre bugünkü halimizin sebebi, dinin aslı değil, geçmiş kavimlerin hurafeleriyle asliyetini kaybeden bugünkü dindir. Çare ise saf İslam'a dönmekle mümkündür.⁷⁰⁹ *"İzmihlâl-i ka'î çukurlarına yuvarlanan âlemi İslam'ı kurtarmak için hurafâtı yıkmak ve hakikate koşmaktan başka çare göremiyoruz"*⁷¹⁰ diyen Günaltay, bu eserde, hurafelerin kaynaklarını araştırarak, Müslümanları ilerlemeye sevk eden din ile bu gün anladıkları din arasındaki farkları ortaya koymaya çalışmaktadır.⁷¹¹

Günaltay'a göre, geçmişte her biri bir medeniyetin mimarı olan İslam ülkeleri, bugün birer harabe haline gelmiş, hatta hepsi adeta birer mezar durumuna, Müslümanlar da canlı ve miskin bir cenazeye dönmüşlerdir.⁷¹² Ona göre İslam'a ilk darbe mezhep kavgalarıyla vurulmuştur. İslam ruhuna aykırı bütün yanlış inançlar, ilkçağ kalıntısı eski inanç ve ibadetler "mezhep" kılığında girerek yarı dinî, yarı siyasî şekillerde bu manevî ve medenî birliği parçalamada önemli bir rol üstlenmiştir.⁷¹³ Kitapta, bu konuların anlatılması içerisinde İsmailiye mezhebi, Dürzîlik ve Nasırîlik kolları ile Batınî mezhebinin Anadolu'daki yansıması olan Râfizîlik üzerinde durularak bütün bunlara kaynaklık ettirilen uydurma hadisler ve bunların yayınlandığı dergiler de tanıtılmaktadır.

⁷⁰⁸ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 5-6.

⁷⁰⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 6.

⁷¹⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 5.

⁷¹¹ Günaltay, a.g.e, sh, 5.

⁷¹² Günaltay, a.g.e, sh, 3.

⁷¹³ Günaltay, a.g.e, sh, 102-183.

Eserde, İslam'ın sürekli hakikat ışığı saçtığı, insana adaleti öğrettiği belirtilerek,⁷¹⁴ meselelerin ayet, hadis ve ilmin ışığında çözüleceği, bunu başarabilmek için de İslam'ın gerçek İslam alimleri tarafından açıklanması, Müslümanların İslamiyetin ilk saflığına dönmesi gerektiği, bunun başarılması halinde bu dinin hem büyük ilim adamlarının takdirini toplayacağı, hem de hayranlık duyulmasına sebep olacağı, bu sayede halkın da tembellik ve başıboşluktan kurtularak önlerine açılacak doğru yoldan yürüyecekleri savunulmaktadır.⁷¹⁵ Günaltay'a göre insanımızı felaket çukurlarından kurtarmak için tek çare, hurafelerin ortadan kaldırılması ve İslam'ın özüne dönülerek temel esasların yeniden canlandırılmasıdır.⁷¹⁶

Eserdeki konular ve konuların içeriğine baktığımızda, 'tarih'in kitapta büyük yer tuttuğunu görmekteyiz.

Eserdeki ilk konu, "İslam dininin geldiği dönemde Arap yarımadasının sosyal ve fikri durumu"dur.⁷¹⁷ Bu konu her ne kadar Günaltay'ın bir çok eserinde tekrarlanan bir konu da olsa, bu eserde de İslam'ın gönderildiği topraklar, bölge halkı, ve inanışları konularında detaylı bilgiler verildiğini ifade etmeliyiz. Bu bölüm, Hz. Peygamberin İslam'ı tebliğ ettiği dönemde yaşanan olayların daha rahat anlaşılıp değerlendirilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Ayrıca, bu bölümde verilen bilgilerin genel olarak tarih kitaplarındaki bilgilerle paralellik arzettiğini de ifade etmek istiyoruz.

⁷¹⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 25-70.

⁷¹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 356-357.

⁷¹⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 358.

⁷¹⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 8-24.

H.z. Peygamber ve dört halife döneminin ele alındığı “İslamiyetin İlk Dönemi” başlıklı bölümde,⁷¹⁸ söz konusu dönem, muhteva olarak, klasik İslam Tarihi kitapları ile uyumlu olarak hadisi şeriflerle takviye edilerek ele alınmaktadır. Bu vesile ile Günaltay’ın bu eserinin, diğer kitaplarına göre çok daha fazla dipnot kullandığı eserlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz. Dipnotlarda hadisi şeriflerin metni verilerek bununla yetinilmekte, kaynağa tam olarak inilmemektedir.

Yazar, eserin giriş yazısında, eserdeki görüş ve mütalaalarının Kur’an ve sahih hadis delillerine dayandığını, delil olarak getirilen sahih hadislerin “Camii’s-Sağır”den alındığını, bunda tereddüt edenlerin adı geçen esere müracaat edebileceklerini ifade etmektedir.⁷¹⁹ Kitabı sadeleştiren Ahmet Gökbel, eserde kullanılan tüm kaynakları ayrıntılı olarak vermektedir.⁷²⁰

Eserde “İslam İncasına Vurulan İlk Darbe” başlığı ile ele alınan bölümde⁷²¹ H.z. Ömer’in müslümanların birlik ve beraberliğini sağlayan bir lider olduğu, İslam dininin H.z. Ömer döneminde en parlak dönemini yaşadığı, İslam’ın özüne tuhaf inançların karışmasına katkıları sebebiyle İslam ahlâkına ilk darbenin ise Emeviler döneminde vurulduğu ifade edilmektedir.⁷²²

⁷¹⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 25-70.

⁷¹⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 6.

⁷²⁰ Bkz, Ahmet Gökbel, *Hurafeler ve İslam Gerçeği*, Marifet Yay, 1997, 368 sayfa.

⁷²¹ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 71-78.

⁷²² Günaltay, a.g.e, sh, 71.

Bundan sonraki bölümlerde, İran ve İslamiyet arasındaki ilişkiler ve İran Ruhu'nun İslam Ruhuna galebe çalması,⁷²³ İslam ruhunun nasıl ve kimler tarafından bozulduğu,⁷²⁴ İslâmiyete zarar veren uydurma hadisler,⁷²⁵ Mev'ize Kitapları,⁷²⁶ Türbe ve ziyaretgâhlar⁷²⁷ ve Batıl itikadlar⁷²⁸ gibi konular işlenmekte, İslam âleminin geri kalışının sebeplerinin ortaya konularak bundan kurtuluş yollarının da anlatıldığı eserde, İslam'da akla verilen öneme özellikle vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.⁷²⁹ Eser, İslam'da zorlamanın olmadığı ele alındığı makale⁷³⁰ ile sona ermektedir.

Eserin sonunda bir sayfalık "içindekiler" bölümü⁷³¹ altı sayfalık "doğruyanlış cetveli"⁷³² ile Günaltay'ın "Fennin En Son Keşfiyatından ve "Zulmetten Nura" adlı eserlerinin tanıtımları yer almaktadır.

6.3. Maziden Atiye⁷³³

Günaltay, "*Maziden Atiye*" adlı kitabını "*Türkün tarihini tanımak, millî ruhunu tahlil, millî karakterini tanıtmak gayesine yönelik bir çalışma*" olarak takdim etmektedir.⁷³⁴ Çünkü ona göre, yeni Türkiye'nin hangi temeller

⁷²³ Günaltay, a.g.e, sh, 79-101.

⁷²⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 103-234.

⁷²⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 247-262.

⁷²⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 263-282.

⁷²⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 283-295.

⁷²⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 296-315.

⁷²⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 336.

⁷³⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 348.

⁷³¹ Günaltay, a.g.e, sh, 359.

⁷³² Günaltay, a.g.e, sh, 360-365.

⁷³³ Günaltay, *Maziden Atiye*, Der-Saâdet, Kanaat Matbaası, 1339 (1923), 316+4 sayfa.

⁷³⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 6.

üzerine kurulacağıın cevabı, Türklerin millî ruhu, millî karakteri araştırıldıktan sonra verilebilir.

Günaltay bu eserinde esas olarak; Türklerin eski bir kavim olduklarını, tarih boyunca bağımsız yaşadıklarını,⁷³⁵ İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da İslam dini için devamlı mücadele ettiklerini,⁷³⁶ o kadar ki; haçlı seferlerinden İslam âlemini Türklerin koruduğunu⁷³⁷ ifade ederek, Türklerin diğer milletlerden ayrıldıkları üstün vasıfları anlatmaktadır. Günaltay'a göre İslam'ın geleceği ile Türklerin geleceği arasındaki sıkı bir bağ söz konusudur.⁷³⁸

Eserde, İslam'ı kabul etmeleri ile birlikte Türklerin bu dine yaptığı hizmetler üzerinde durularak, bugün yaşanan zor durumlardan kurtulmak için neler yapılabileceği sorusuna cevap aranırken, Türklerin geleceklerini çizmede gösterecekleri çabaların, İslam'ın yeniden yüceltilmesi ve güçlenmesini sağlayacağı ifade edilmektedir.⁷³⁹

Günaltay'ın bu eseri kaleme aldığı günlerde Batılı bir çok yazarın kin dolu yazılar yazdığı, Türkler aleyhinde propagandalar yürüttüğü, bu propagandalara İslam âleminden de bazı yazarların katıldığı görülmektedir.⁷⁴⁰ Söz konusu olumsuzluklar onu yıldırılmamış, bilakis Türk'ün

⁷³⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 82.

⁷³⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 116.

⁷³⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 185.

⁷³⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 4.

⁷³⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 3-4.

⁷⁴⁰ A. Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumunun Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, "M. Şemseddin Günaltay", sh, 315-319.

tarihini tanıtmaya, millî ruhunu tahlile, millî karakterini tayin etmeye sevk etmiştir.

Türk tarihi, Günaltay'ın özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra hayli yoğunlaştığı bir alandır. Ankara'da düzenlenen I. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu; *"İslam Medeniyeti'nde Türklerin Mevkii"*⁷⁴¹ konulu tebliğinde de, "Türk zeka ve irfanının İslam medeniyetinde ne derece etken olduğu" üzerinde durmuştur. Günaltay, İslam medeniyetinin VIII-XIII. asırlarda yükselip gelişmesinin mimarlarının bazı Batılı yazarların Arap ve İranlılar olarak gösterilip Türkleri sona koymalarını, hatta bazen konuyla ilgili olarak Türklerden hiç bahsedilmemesini, dahası; Avrupalıların bu medeniyete; "Arap medeniyeti" diyebildiklerini, bu sebeple de, bu medeniyetin gerçek mimarı ve sahiplerinin ortaya konulmasının ilmi bir görev, bu etkenler arasında Türkler'in olup-olmadığının ortaya konulmasının da millî bir görev olduğunu düşünmektedir. Günaltay, tarihçi Leon Kahon'un da savunduğu; *"Eğer Türkler İslam camiasına girmemiş olsalardı, İslam medeniyeti vücut bulmaz, o derece inkişaf etmez, o derece vâsi iklimlere dağılmazdı"*⁷⁴² tezini dile getirmektedir.

İstanbul Üniversitesi'nin 1936–1937 öğretim yılı üniversiteyi açış dersinde; *"Türkler'in Anayurdu ve Irkı Meselesi"* başlıklı konuşmasında;

Düne kadar bir zamanlar şarklı, bir zamanlarda garplı kafaların ördükleri ağlar içinde kalan Türk dimağı, bizatihi işlemeye işlemeye paslanmış, bu halin meş'um neticesi ise,

⁷⁴¹ I. Türk Tarih Kongresi Konferanslar ve Müzakere Zabıtları, c, I, Ankara 1937.

⁷⁴² Günaltay, *İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii*, Ankara, 1935, sh, 289-306.

Türk münevverlerinde nefse itimat ve azim şem'asının sönmesi olmuştur. Başkalarının kafası ile yürümenin fecaatine millî tarihimizin düne kadar olan pürmelâli kadar acıklı bir misâl olamaz. Düne kadar, bir zamanlar Raşiduddîn'e inanarak kendimizi Moğollarla beraber sarı ırktan saymış, bir zamanlarda Deguignes ve emsalinin fikirlerine kapılarak Türk'ün göçebeliğini, kabiliyetsizliğini söyleyip durmuştuk. Fakat bu gün kendimizi ne onun, ne de bunun arkasından gidecek kadar aciz görmüyoruz.⁷⁴³

diyerek konunun önemine işaret etmektedir.

Ona göre ülkenin ilerlemesinin önündeki en büyük tehlike, milletin rehberlerine karşı beslemesi zaruri olan samimi itimadın sarsılmasıdır.⁷⁴⁴ Ona göre, halk ile rehberleri arasında bir uçurum açılırsa ihtiraslı vatansızların, fırsat düşkünü düşmanların akıl ve hayale gelmez entrikaları başgösterecek iç tefrikalar elde edilen bütün kazançları yok edecektir. *“Türkü hiçbir şey yıldırılmaz fakat tefrika öldürür.”*⁷⁴⁵ diyen Günaltay, “Maziden Atiye” adlı eserini bu gayeyi temine yönelmiş bir kalem tecrübesi saymıştır.⁷⁴⁶ Bu eser muhteva itibariyle bir tarih kitabıdır. Ancak, konuların sadece kuru anlatımıyla yetinilmemiş, olayların detaylı yorumları da yapılmıştır.

⁷⁴³ Günaltay, *Türklerin Anayurdu ve Irkı Meselesi*, İ. Ü., Yayını, No: 50, Ülkü Basımevi, 1937, sh, 16-24.

⁷⁴⁴ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 5.

⁷⁴⁵ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 6.

⁷⁴⁶ M. Tayyib Gökbilgin, “Şemseddin Günaltay”, Vatan Gazetesi, 6 Kasım 1961.

Eserde ele alınan belli başlı konular şunlardır:

Bir millet Mukadderatını Ancak Kendisi Tayin Eder,⁷⁴⁷ Hakimiyet-i Millîye Saltanat- Şahsiye,⁷⁴⁸ Türk Zaferi Millî Ruhun Harikasıdır,⁷⁴⁹ Türk, Tarihin Tanıdığı En Eski Milletlerden Biridir,⁷⁵⁰ Türk, Tarihin Millet Olarak Tanıdığı En Kadîm Akvamdan Biridir,⁷⁵¹ Türkler Tarihin Saha-i Zaptına Girdikleri Zamandan Bu Güne Kadar Daima Müstakil ve Hakim Yaşamışlardır,⁷⁵² Türkler ve İslamiyet,⁷⁵³ Oğuz Türkleri İslam Âlemini Ne Halde Bulmuştu?⁷⁵⁴ Türklerin İslamiyet Uğrunda Fedakârlıkları,⁷⁵⁵ Ehl-i Sâlib Karşısında Türkler,⁷⁵⁶ Türklerde Hükümetçilik ve Askerlik Şeciyesi,⁷⁵⁷ Maziden Atiye Geçerken,⁷⁵⁸ İstikbâli Kurtarmak ve Yükselmek İçin,⁷⁵⁹ Necat Yolu,⁷⁶⁰ Yeni Türkiye Yeni Bir Terbiye Usulü Takip Etmelidir,⁷⁶¹ Yeni Türkiye'nin Hedefleri,⁷⁶² Teksir-i Nüfus Meselesi,⁷⁶³ Talim ve Tevhid-i Maarif Meselesi.⁷⁶⁴

⁷⁴⁷ Günaltay, *Maziden Atiye*, sh, 9.

⁷⁴⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 17.

⁷⁴⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 27.

⁷⁵⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 30.

⁷⁵¹ Günaltay, a.g.e, sh, 64.

⁷⁵² Günaltay, a.g.e, sh, 82.

⁷⁵³ Günaltay, a.g.e, sh, 116.

⁷⁵⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 126.

⁷⁵⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 153.

⁷⁵⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 185.

⁷⁵⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 241.

⁷⁵⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 270.

⁷⁵⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 277.

⁷⁶⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 280.

⁷⁶¹ Günaltay, a.g.e, sh, 291.

⁷⁶² Günaltay, a.g.e, sh, 303.

⁷⁶³ Günaltay, a.g.e, sh, 304.

⁷⁶⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 309.

Eser 2000 yılında A. Lütfi Kazancı&Osman Kazancı tarafından “Maziden Atiye Geçmişten Geleceğe”, 2003 yılında da Ahmet Gökbel&Dursun Ali Aykıt tarafından “Türk İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Maziden Atiye” adı ile sadeleştirilerek yayınlanmıştır.⁷⁶⁵

6.4. Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti⁷⁶⁶

İslamiyet'in doğuşu esnasındaki Orta Asya'nın genel görünümünü inceleyen bir eserdir. “Türk tarihinin Anahatları” isimli çalışma için bir bölüm olmak üzere Günaltay'a sipariş edilen eserlerden birisidir.⁷⁶⁷

Eserde, yedinci yüzyıl başlarında Çin'de büyük bir imparatorluk kurmuş olan Tang'lar,⁷⁶⁸ Göktürk devleti,⁷⁶⁹ Kaşgar Türkleri,⁷⁷⁰ gibi konulara yer verilmektedir.

Günaltay Emeviler ile ilgili başka eserlerindeki iddialarına⁷⁷¹ bu eserinde de yer vermekte, bir iki şahsiyet dışında Emevi hükümdarları arasında

⁷⁶⁵ A. Lütfi Kazancı&Osman Kazancı, *Maziden Atiye Geçmişten Geleceğe*, Marifet Yay, İstanbul 2000, 248 sayfa; Ahmet Gökbel&Dursun Ali Aykıt, *Türk İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Maziden Atiye*, Akçağ Yay, Ankara 2003, 272 sayfa.

⁷⁶⁶ Başvekâlet Müdevvenât Basımevi, Ankara, 1933, 89 sayfa.

⁷⁶⁷ Bkz, Semavi Eyice, “ Türk Tarihinin Ana Hatları”, sh, 524.

⁷⁶⁸ Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti*, sh, 3.

⁷⁶⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 6-7.

⁷⁷⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 8-33.

⁷⁷¹ Yazarın Emevilerle ilgili bu konudaki iddiaları için bkz, Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 128.

İslam'a inananın bulunmadığını iddia etmektedir.⁷⁷² İddiaya göre, bu kimselerin mücadelesi; inanmadıkları bir din için değil, Türklere ölüm saçmak ve Araplara yeni kazançlar temin içindir.⁷⁷³ Eserde Türk Arap mücadelelerine de yer verilmektedir.⁷⁷⁴

6.5. Tarih II, Ortazamanlar⁷⁷⁵

1931 yılında liseler için yazdırılan tarih kitaplarının ikinci cildindeki (Tarih II) XIV. bölümde 79-184. sayfaları arasında yer alan "İslam Tarihi" bölümü⁷⁷⁶ Günaltay tarafından kaleme alınmıştır.⁷⁷⁷ Arabistan'ın coğrafi durumu ile başlayan bu bölüm, "Endülüs İslam Devleti" ile sona ermektedir. Eser, Günaltay'ın üslubunun ve İslam tarihçiliğinin görülebilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bölümün ilk konusu olan "İslam Dini Arabistan'da Kuruldu" ana başlığı altında Arabistan yarımadasının coğrafi durumu, sosyal hayatı, ahlak ve adetleri, İslamiyet'ten evvel Arap devletleri, Arabistan'ın dini vaziyeti, Kabe sair mabetler ve kahinler, lisan ve edebiyat, "İslamiyetin Zuhuru Esnasında Komşu Devletlerin Vaziyeti" başlığı altında da; İran, Bizans, Mısır, konularına ve Hz. Peygamberin Hayatı, daveti, Kur'an ve vahiy hakkında Hz.

⁷⁷² Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti*, sh, 59.

⁷⁷³ Günaltay, a.g.e, sh, 72.

⁷⁷⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 82-83.

⁷⁷⁵ Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

⁷⁷⁶ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 79-184.

⁷⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz, sh, 251-254.

Peygamberin Medine dönemine kadar olan dönem hakkında kaynak belirtilmeksizin özet bilgiler verilmektedir.⁷⁷⁸

Eserde, Hz. Peygamberden bahsedilirken, İsmi 'Muhammed' yerine 'Muhammet' olarak yazılması ve 'Muhammed'den sonra da salâtü selâm'ın kullanılmaması dikkat çekmektedir. Yine eserde, saygı, ululama, övme, yüceltme maksadıyla yüksek dereceli kişiler için kullanılan Hazret⁷⁷⁹ ya da kısaltılmış şekliyle "Hz." kelimesi hiç kullanılmamıştır. 1945'ten itibaren kitaplarda bu kelime tekrar kullanılmaya başlamış, ilk defa da İlkokul IV. sınıf kitabında kullanılmıştır.⁷⁸⁰

Günaltay'ın eserinde konuları resmi ve tarafsız bir üslup ile ele aldığı görülmektedir. Yazar, kimi zaman araya mesafe koymanın da ilerisine giderek, tarafsızlıktan kuşkuya geçerek; *"Muhammedin Peygamberliğinin başlangıcına dair birçok rivayetler vardır. Bunlar pek çok efsanelerle karışmıştır. Hakikatte peygamberin ilk söylediği Kur'an ayetlerinin ne olduğu kat'i surette malum değildir"*⁷⁸¹ demektedir. Oysa, ilk dönem kaynaklarından itibaren yaptığımız araştırmada, tarih ve tefsir kitaplarında bu konuda herhangi bir tereddütün bulunmadığı görülmektedir.⁷⁸²

⁷⁷⁸ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 79-93.

⁷⁷⁹ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1990.

⁷⁸⁰ Faik Unat, Kamil Su, *İlk Okul Kitapları, Tarih IV Sınıf*, M.E. Bas. İst 1945, sh, 91; Bkz, Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yay, 2. baskı, İstanbul 2000, sh, 212.

⁷⁸¹ Tarih II, Ortazamanlar, sh, 91.

⁷⁸² Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Hz. Muhammed (a.s), kırk yaşındayken, (Bkz, İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 1, Beyrut 1379/1957, sh, 194; Tirmizî, *Sünen*, c, 5, Mustafa Babi Mat, Mısır, 1356, sh, 82; İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, Mısır mat, Dârü'l-Maarif, 1382/1962, sh, 5; İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, c, 2, Beyrut, 1385/1965, sh, 46; İbn Kayyim el-

Eserde, Hz. Peygamberin ümmetine tebliğ ettiği ayetler, “uzun süreli tefekkürün mahsulü” olarak yorumlanmakta, “ihtiyaçlara göre takrir edildiği”, Hz. Peygamberin “kendisini tahrik eden kuvvetin tabiat fevkinde bir mevcudiyet olduğuna samimi bir surette kâni” olduğu ifade edilerek⁷⁸³ Mekke’de müşrikler arasında yetişmiş olmasına rağmen, dini konuların pek derin bir surette zihnini işgal ettiği, kırk yaşına geldiğinde “*vatandaşlarını, kendinin bulduğu ve doğru olduğuna inandığı yeni bir dine davete başladığı*”⁷⁸⁴ ifadelerinin muhtevası İslam anlayışı bakımından problemlili

Cevziyye, *Zâdu'l-Mead*, c, 1, Mısır 1390/1970, sh, 33; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c, 3, Beyrut, 1966, sh, 4.) 610 yılı Ramazan ayında gecenin bir yarısında Hira mağarasında uyuduğu sırada, rüyasında vahiy meleği Cebrail (a.s.), atlastan bir kap içinde bir Kitapla gelerek: “*Oku!*” dedi. O; “*Ben, okuma bilmem!*” diye cevap verdi. Cebrail (a.s.), Hz. Peygamberi nefesi kesilinceye kadar sıktı. Öyleki Hz. Peygamber öleceğini sandı. Bundan sonra, Cebrail (a.s.) bırakıp, tekrar “*Oku!*” dedi. Hz. Peygamber: “*Ben, okuma bilmem!*” dedi. Cebrail (a.s.), onu üçüncü kez nefesi kesilinceye kadar sıktıktan sonra tekrar: “*Oku!*” dedi. Bundan sonra Hz. Peygamberber: “*Neyi okuyayım?*” diye sorduğu zaman, Cebrail (a.s.), Alâk sûresinin başındaki beş âyeti okudu. Hz. Peygamber uykudan uyandıdığı zaman Cebrail’ (a.s.)’in okuduğu âyetler sanki bir kitap olarak kalbine yazılmış gibi idi. Böylece ilk vahiy Alâk suresi 1-5 ayetlerinin nüzûlü ile gerçekleşmiş oldu. (Bkz, İbn Hişam, *Sîre*, c, 1, Beyrut 1391/1971, sh, 252-253; Taberî, *Târih*, c, 2, Mısır 1326, sh, 206-207; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c, 3, sh, 12; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, sh, 167-168; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c, 1. 1989, sh, 201-202.)

Hz. Peygamber yukarıda anlatılan olaylardan sonra mağaradan ayrılıp Hira dağının ortasına geldiği zaman, “*Yâ Muhammedi Sen, Allah'ın Resûlüsün! Ben, Cebrail'im!*” diyen bir ses işitir. Başını kaldırıp bakınca, Cebrail (a.s.)’i, göğün ufku kaplamış bir halde görür. Ne bir adım ilerleyebilir, ne de geriye gidebilir. Cebrail (a.s.)’i görmemek için, yüzünü göğün ufuklarından hangi tarafa çevirip baksa, hep onu görmektedir. (Bkz, İbn Hişam, *Sîre*, c, 1, sh, 252-253; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 1, sh, 167-168.)

⁷⁸³ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 91.

⁷⁸⁴ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 89. (Bu kitabın yayınlanmasından üç yıl sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan tarih kitapları esas alınarak, ortamekteplerin ikinci sınıfları için hazırlanan; ‘Ortamektepler İçin Tarih II’ isimli eserin “İslam Tarihi” bölümü, neredeyse yukardaki kitabın aynısıdır. (Bkz, *Ortamektepler İçin Tarih II*, Devlet Matbaası,

gözükmektedir. Çünkü, İslam anlayışında, dünya ve âhîret işleri hakkında Allah ile kulları arasında yapılan elçilik anlamına gelen peygamberlik (Nübüvvet),⁷⁸⁵ kişinin kendisinin isteyerek veya çalışmakla elde edilecek bir makam değildir.⁷⁸⁶ Yüce Allah onu kullarından seçip dilediğine verir.⁷⁸⁷

Müellife göre, Kureyş'in ekonomik sebeplerle karşı çıktığı İslam dinine Mekke'de ancak 150 kadar insan tabi olmuştur.⁷⁸⁸ Bu sayı konusunda yaptığımız araştırma sonucunda şunu ifade etmek istiyoruz: Hz. Peygamber Medine'ye varışından yaklaşık beş ay kadar sonra Mekke'den Medine'ye hicret edenler (Muhacirler) ile Medineliler (Ensar) arasında kardeşlik (muâhât) tesis etmiştir. Medineli yanına yerleştirilen kişi sayısı 186 idi.⁷⁸⁹ Bu

İstanbul, 1934, sh, 51-93. Bu eserin 1936 yılında herhangi bir değişikliğe gidilmeksizin yeni bir baskısı daha yapılmıştır.) Sözkonusu iki eser (1931 yılında yayınlanan *'Tarih II, Ortazamanlar'* ile *'Ortamektepler İçin Tarih II'*) arasındaki farklılıklar çok dikkatli bir inceleme ile ancak görülebilmektedir. Üzerinde yazarı bulunmayan bu eserin, 'Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlatılan tarih kitapları esas alınarak ortamekteplerin ikinci sınıfları için hazırlanmış' ifade edilmiş olsa da, biz bu eserin, 1931 yılında Günaltay'a hazırlatılan "İslam Tarihi" bölümünün milimetrik oynamalarla bir kopyası olduğunu tespit ettik. Sözü edilmeye bile değmeyen, sadece çok özel bölümlere vurgu yapılırken kurulan cümlelerdeki "üslup değişikliği" olarak ifade edebileceğimiz bu farklılıklara yeri geldikçe temas edeceğiz. Burada hemen; sözkonusu ikinci eserde, yukarıda geçen; "*vatandaşlarını, kendinin bulduğu ve doğru olduğuna inandığı yeni bir dine davete başladı*" ifadesinin bulunmadığını belirtmek yerinde olacaktır. (Bkz, *Ortamektepler İçin Tarih II*, sh, 56.)

⁷⁸⁵ Râgıbu'l-İsfahanî, *Müfredâtü'l-Kur'ân*, Mısır, 1381/1961, sh, 482.

⁷⁸⁶ Kastalani, *Mevâhibu'l-Ledünniye*, c, 1, Mısır 1281, sh, 53; Zürkânî, *Mevâhibu'l-Ledünniye Şerhi*, c, 1, Beyrut 1393/1973, sh, 220.

⁷⁸⁷ Bkz, Şûra, 52, Cum'a, 62/4, En'âm, 6/124.

⁷⁸⁸ Günaltay, *Tarih II*, Ortazamanlar, sh, 89.

⁷⁸⁹ Makrîzi, *İmtâu'l-Esma*, c, I, Kahire, 1941, sh, 50; Bkz, Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev, Salih Tuğ, 4. Baskı, c, I, İrfan Yay, İstanbul, 1980, sh, 196-198. W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, Çev, Rami Ayas, Azmi Yüksel, A.Ü.İ.F. Yay, Ankara 1986, sh, 177-195. (Bu eserde Mekkeli müslümanlar ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır.)

sayıya daha önce Habeşistan'a hicret eden ve dönmeyenler ile henüz Mekke'de bulunan Müslüman kadınlar ve Hz. Abbas ve Süreka gibi Müslümanlığını gizleyen erkekleri de dahil ettiğimizde sayının daha yüksek olacağı aşikardır.

Habeş ülkesine yapılan ilk hicrete oniki erkek ile beş kadından oluşan toplam onyedeki kişi katılmıştır.⁷⁹⁰ Kureyş müşrikleri Habeş ülkesinden Garanik olayı sonrası Mekke'ye dönen Muhacir Müslümanların Habeş Necaşî'si tarafından çok iyi korunduğunu öğrendikleri için onlardan yakaladıklarını en ağır işkencelere uğratmaya başladıkları ve Müslümanlara uygulanan işkencelerin daha da artması üzerine Hz. Peygamber onların Habeş ülkesine ikinci kez hicret etmelerine izin verdi. Cafer b. Ebi Talib'in başkanlığında Habeş ülkesine yapılan ve 100'den fazla kimsenin iştirak ettiği⁷⁹¹ bir grupla ikinci Habeşistan göçü gerçekleşmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Hz. Peygambere iman eden Mekkeli müslümanların sayısının 250'den daha az olmayacağını düşünüyoruz.

Yazar, Hicreti; Hz. Peygamberin, Ebu Talip ve Hz. Hatice'nin vefatı ile iki büyük hamisini kaybetmesinin ardından, 622 yılında, *“Yahudi ve Hanifler vasıtası ile vahdâniyet dininin esaslarını bilen, kendilerini bir araya toplayacak bir reise muhtaç olan ve Hz. Peygamber ile Müslümanları himaye*

⁷⁹⁰ İbn Hisam, *Sîre*, c, 1, sh, 344; Taberî, *Tarih*, c, 2, sh, 221.

⁷⁹¹ İbn Hişam, *Sîre*, c, 1, sh, 345-353; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, c, 1, Mısır Mat, Daru'l-Maarif, 1959, sh, 198-227; İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, sh, 57-63; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, Köksal Yay, c, 2, sh, 32-35; Nahide Bozkurt, *Siyer (Hz. Muhammedin Hayatı)*, MEB, Yay, Ankara 2006, sh, 45.

edeceklerine söz veren” kimselerin bulunduğu “Medine’ye kaçtı. Buna hicret denildi” ifadeleri ele almaktadır.⁷⁹²

Öncelikle şunu ifade etmeliyiz; sözlükte; terk etmek, ayrılmak, bir yerden bir yere göç etmek anlamına gelen⁷⁹³ ve İslam terminolojisinde bununla Hz. Muhammed ve arkadaşlarının M. 622 yılında Mekke’den Medine’ye göç etmelerinin kastedildiği “Hicret” için İslam tarihi kitaplarında “kaçmak” ifadesini kullanma geleneği yoktur.

Hicretin tarihi seyrine gelince; İkinci Akabe biatından sonra Hz. Peygamber Mekkeli Müslümanları Medine’ye hicret etmeleri için teşvik etmeye başlamıştı. Hz. Peygambere karşı alınacak önlemleri görüşmek üzere bir araya gelerek Medine’ye yapılan yoğun göçü aralarında değerlendiren Mekke’nin ileri gelenleri, Hz. Muhammed’e karşı nasıl bir tavır takınılacağını tartışarak Ebu Cehilin teklifi⁷⁹⁴ üzerine Hz. Peygamberi bir suikastla ortadan kaldırılmaya karar verdiler. Temel İslam Tarihi kitaplarına göre, Hz. Peygamberin Mekke’de onüç yıl kaldıktan sonra, suikastin kararlaştırıldığı gün gizlice⁷⁹⁵ kavminin arasından çıkıp Medine’ye hicret etmesi, Allah’ın izni (emri) ile gerçekleşmiştir.⁷⁹⁶

⁷⁹² Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 90. Üzerinde yazarı bulunmayan fakat Günaltay’a ait “Tarih II, Ortazamanlar” adlı eserinin bir kopyası olduğunu daha önce ifade ettiğimiz “*Ortamektepler İçin Tarih II*” isimli kitapta hicret için “kaçmak” ifadesi kullanılmamaktadır. (Bkz, *Ortamektepler İçin Tarih II*, Devlet Matbaası, sh, 57.)

⁷⁹³ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, sh, 256.

⁷⁹⁴ İbn Hişam, *Sîre*, c, 2, sh, 124; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 1, sh, 227; Taberî, *Tarih*, c, 2, sh, 242; Salih Suruç, *Peygamberimizin Hayatı*, c,1, 3. baskı, Yeni Asya Gaz. Neşr, İstanbul, 1991, sh, 396.

⁷⁹⁵ İbn Hişam, *Sîre*, c, 2, sh, 129; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 1, sh, 228; İbnu'l- Esîr, *Kâmil*, c, 2, sh, 104. (Bu planı; Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ebu Bekir'in ev halkından başka

Tekrar eserimize dönerek kitabın tahlilini yapmaya kaldığımız yerden devam edelim: Müellif, “*Kur’an ve Vahiy*” başlığı altında, “*Muhammet birden bire Allah’ın Resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır. O, Arapların ahlak ve adetlerinin pek fena, pek ibtidâi ve ıslaha muhtaç olduğunu anlamış, bunları ıslah için تنها yerlere çekilerek senelerce düşünmüş ve yıllarca tefekkürden sonra kendisinde vahiy ve ilham fikri doğmuştur.*”⁷⁹⁷ şeklindeki ifadelerin içeriğinin bilgi yanlışlığı dışındaki kısmının genel olarak; başta kelim, tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere başka bilim dallarının alanına girmesine, yani; İslam tarihinin alanı dışında kalmasına rağmen, yukarıdaki ifadeler üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

Hız. Peygamberin o günlerde yalnız kalmayı sevdiği, kendisine halvetten, yalnız başına kalmaktan daha sevgili bir şey olmadığı kaynaklarda belirtilmektedir.⁷⁹⁸ Yazarın da, “*tenha yerlere çekilerek senelerce düşünmüş*” demekten kastı bu olsa gerektir.

Yazar, Hız. Peygamberin hayatına ve Kur’an’ın vahyedilmesine ilişkin anlatımında fiil kipleri arasında tercih yapmakta zorlanmaktadır. Öyleki anlatımda şu ya da bu biçimin ortaya çıkmasına bir anlam yüklemek güçleşmektedir. Doğrudan vahyin anlatımında ise yazarın temkini iki kat artmakta, meramını; “*İslam an’anesinde bu ayetlerin Muhammed’e Cebrail*

hiç kimse bilmemektedir.)

⁷⁹⁶ İbn Hişam, *Sîre*, c, 2, sh, 128-129; İbn Sa’d, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 1, sh, 225-227; Buhârî, *Cami’us-Sahih*, c, 4, İstanbul mat, 1329, sh, 253, Taberî, *Târih*, c, 2, sh, 250; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, c, 2, sh, 103.

⁷⁹⁷ Günaltay, *Tarih II*, Ortazamanlar, sh, 90-91.

⁷⁹⁸ İbn Hişam, *Sîre*, c, 1, s. 250; İbn Sa’d, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 1, sh, 194.

adında bir melek vasıtası ile Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur".⁷⁹⁹ ifadeleriyle dile getirmektedir.

Lügatte, sür'atli işaret, ilham ve gizli kelam gibi çeşitli anlamlara gelen vahy;⁸⁰⁰ Yüce Allah'ın, dilediğini, peygamberlerine dilediği şekilde bildirmesidir.⁸⁰¹ İnsanın vahyi düşünerek bulabilmesi söz konusu olamaz. Hz. Peygambere de bu şekilde vahiy gelmiş ve o, Allah elçilerinin sonuncusu olmuştur.⁸⁰²

Eserde "İlk Vahiy" başlığı altında Kur'an'ın muhtevsından;

Kuranın içindekiler başlıca üç bahiste mütalaa olunabilir. Birincisi ve en mühimmi, Allah'ın bir olduğuna ve ondan başka Allah olmadığına ve Muhammedin onun Resûlü bulunduğuna inanmak. İmana ait olan birinci esas, sadeliği itibariyle hakikaten pek mühimdir. Bu esasın, her muhatabın kabiliyetine göre izahında güçlük çekilmez.

İkincisi, hukukî hükümler, üçüncüsü tarihe ait malûmattır. Hukukî hükümler zaman ve mekan içinde içtimaî heyetlerin uğradıkları değişikliklere göre değişe geldiğinden, on dört asır evvelki zaman ve mekanın ihtiyacına göre lüzumlu ve kâfi görülmüş olan esaslar

⁷⁹⁹ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 90.

⁸⁰⁰ Fîruzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, c, 4, sh, 401; Râgıb, *Müfredâtü'l-Kur'ân*, sh, 515-516; Bedrüddin Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, c, 1, Beyrut mat, Müniriye, sh, 14.

⁸⁰¹ Şûra, 51.

⁸⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, c, 1, sh, 32; İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Maârif*, Beyrut 1390/1970, sh, 26.

yerine bugün birçok mütenevvi kanunlar ve usüller konulmak zarureti görülmüştür. Bunlar dahi ebedî olmayıp zamanla değişmeğe mahkumdurlar.

Tarihe ait malûmata gelince; yeni fenler sayesinde meydana çıkarılan hakikatler en yakın tarih bilgilerini bile temellerinden sarsmaktadır.⁸⁰³

denilmektedir.

Yazarın yukarıda zikrettiği I. maddeye karşı söyleyeceğimiz bir şey yoktur. İkinci maddede ele alınan konu ise daha çok İslam hukuku (Fıkıh) ve Kelam ilminin sahasına girdiğinden burada tartışmak bizi konumuzdan uzaklaştıracaktır. Ancak, üçüncü maddede bahse konu olan husus tarih ile ilgilidir ve bizi alâkadar etmektedir. Çünkü yazar, çok net bir şekilde söylememiş olsa da, Kur'an'da tarih'e dair verilen bilgilerin, yeni bilimsel çalışmalarla sarsıldığını, nakzedildiğini, çürüğe çıkarıldığını ihsas etmekte, ancak bu iddiasıyla ilgili herhangi bir örnek vermemektedir.

Günaltay'ın yukarıda ileri sürdüğü iddiaya benzer görüşler Günaltay'dan önce de sonrada değişik kimseler tarafından gündeme getirilmiştir. Mesela, 1947 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Emin el-Hûli'nin danışmanlığında hazırladığı "*el- Fennu'l-Kasasiyyu fi'l-Kur'an*" adlı Doktora tezi ile meşhur Mısırlı araştırmacı Dr. Muhammed Ahmed Halefullah da Kur'an'daki kıssalara hakim olan temanın sadece duygusal boyutlu olduğunu, Kur'an'ın tarihi yönden hata edebileceğini, zira Kur'an'ın hedefinin

⁸⁰³ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 92.

tarihi doğruluk olmaması sebebiyle, kıssanın halk arasında yaygınlaşmış şeklini kullandığını ileri sürmektedir. Ona göre, Kur'an; tarih bilgisi vermeyi, insanlara tarih öğretmeyi ve onların arasında tarihsel belgeleri açıklamayı amaçlamamıştır.⁸⁰⁴ Bu görüşe şiddetli itirazlar da söz konusudur.⁸⁰⁵

Öncelikle şunu ifade etmeliyiz: Kur'an'ın muhtevası içinde önemli yer tutan konulardan birisi de geçmiş milletler, peygamberler ve bazı önemli olayları anlatan tarihi kıssalardır. Hacim itibariyle kıssalar bazı müfessirlere göre Kur'an'ın üçte birini, bazılarına göre ise üçte ikisini teşkil etmektedir.⁸⁰⁶ Böyle olunca, konuyla ilgili yorumların da fazla olması kaçınılmazdır. Kur'an'daki tarihi kıssalar ile ilgili araştırmalar bundan önce yapıldığı gibi bundan sonra da yapılacaktır. İdris Şengül, bu alanda son zamanlardaki çalışmalar içerisinde önemli bir yerinin olduğunu düşündüğümüz "*Kur'an Kıssaları Üzerine*" adlı eserinde, günümüze kadar Kur'an kıssaları konusunda yapılan çalışmaları ele alarak bu konuda kaleme alınan tefsirler, tarih kitapları, sadece Kur'an kıssalarının işlendiği müstakil eserler ve Kur'an'daki bütün kıssaların bir arada incelendiği eserler konusunda detaylı bilgiler vermektedir.⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Çev, Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay, Ankara 2002, sh, 66-70, 94, 379; Bkz, Muhammed Beyyûmî Mehrân, "Tarihî Bir Kaynak Olarak Kur'an'ı Kerim", Çev, İdris Şengül, Diyanet İlimi Dergi, c, 32, Ocak-Şubat-Mart 1996, sh, 113.

⁸⁰⁵ Bkz, Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *Min Revai'î'l-Kur'an*, Dimeşk, 1972, sh, 237.

⁸⁰⁶ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay, İzmir, 1994, sh, 26; Bkz, Suat Yıldırım, "Kur'an'ı Kerim'de Kıssalar", Atatürk Üniv, İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 3. sy, Sevinç mat, 1979, sh, 37.

⁸⁰⁷ Bkz, İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, sh, 30-39.

Kıssaların Kur'an'a has bir üslupla anlatılışından dolayı, bazı müellifler bunlarda edebî bir maksat aramış, bazıları da Kur'an kıssalarının tarihî hakikatleri değil, tasvir sanatını dikkate aldığını ortaya koymaya çalışmışlardır.⁸⁰⁸

Kur'an kıssalarının gerek konusu, gerek üslûbu, gerekse olayları ele alış itibariyle sadece edebî bir sanatı gerçekleştirme gayesi ile nakledilen kıssalardan çok farklıdır. Kur'an'daki kıssalar, her şeyden önce mesajın muhataba aktarılması için kullanılan vesilelerden birisidir.⁸⁰⁹ Onlar için; "sadece terbiye maksadıyla ve edebî bir sanatı ortaya koymak amacıyla gerçekte vuku bulmamış hayâli hikayelerin, Kur'an'da zikredilmesinden ibarettir" denilmesine de ciddi itirazlar vardır.⁸¹⁰

Araplar Kur'an kıssalarının çoğundan habersizdirler. Yani, bunları daha önce bilmemektedirler. Bunun delili olarak; Kur'an'daki Nuh (a.s.) kıssasının anlatımının ardından, "*Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne kavmin*"⁸¹¹ ayeti ile, "*Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. 'Meryem'in bakımını hangisi yüklenecek?' diye kur'a çekerlerken sen onların yanında değildin. Bu konuda*

⁸⁰⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay, İzmir, 1994, sh, VIII. (İdris Şengül'e ait esere Takdim Yazısı)

⁸⁰⁹ Bkz, Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, Daru'ş-Şuruk, 8. baskı, Beyrut, 1983, sh, 143.

⁸¹⁰ Bkz, İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, sh, 27.

⁸¹¹ Hûd, 49.

*onlar aralarında çekişirlerken de yanlarında değildin*⁸¹² ve *“Kitaptan sana vahyettiğimiz gerçektir”*⁸¹³ ayetleri gösterilebilir.

Bu kıssalar Arapların bildiği ve aralarında anlatıp durdukları hikayelerden olsalardı; *“...Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne kavmin”* ifadesi karşısında bir itiraz gelmesi gerekirdi. Oysa, Hz. Peygambere karşı hep bir açık yakalayıp, o açıktan yararlanarak saldırıya geçmek için fırsat kollayan müşriklerden bu ayete herhangi bir itiraz tespit edilmemiştir.⁸¹⁴ Öte yandan, yukarıdaki iddianın aksine; tarihî bilgi ve arkeolojik bulgular Kur’an kıssalarının tarihi gerçek olaylar olduğuna delil olarak gösterilmektedir.⁸¹⁵ Yani, yazarın iddiasının aksine, Kur’an’da anlatılan kıssaları, İslam’dan önceki devirlerle ilgili haberleri modern keşifler de teyid etmektedir.⁸¹⁶ Bu anlamda Kur’an, tartışma götürmeyen tarihî bir güvenilirliğe sahiptir.⁸¹⁷

Bütün bu söylediklerimize, “Kur’an ve Tarih” konusunun işlendiği hemen her eserde yer verilen *“Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden birkaç yıl içinde galip geleceklerdir...”*⁸¹⁸ ayetleri örnek olarak verilebilir. Yukarıdaki ayetlerin nazil olmasından birkaç yıl sonra ayette haber

⁸¹² Âl-i İmrân, 44.

⁸¹³ Fâtır, 31.

⁸¹⁴ Muhammad Beyyûmî Mehrân, “Tarihî Bir Kaynak Olarak Kur’an’ı Kerim”, Çev, İdris Şengül, Diyanet İlimi Dergi, c, 32, Ocak-Şubat-Mart 1996, sh, 114.

⁸¹⁵ Muhammed Beyyûmî Mehrân, “Dirasatun Tarihiyyetun Mine’l-Kur’an’il-Kerîm”, (Kur’an-ı Kerimden Tarihi Araştırmalar, Çev, İdris Şengül), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c, 36, Ankara 1997, sh, 481.

⁸¹⁶ Muhammed Beyyûmî Mehrân, “Tarihî Bir Kaynak Olarak Kur’an’ı Kerim”, sh, 110; Bkz, Corci Zeydan, *el-Arab Kable’l-İslam*, sh, 13.

⁸¹⁷ Muhammed Beyyûmî Mehrân, “Dirasatun Tarihiyyetun Mine’l-Kur’an’il-Kerîm”, sh, 483.

⁸¹⁸ Rum, 2-4.

verilen olayın doğru çıkararak burada sözü edilen galibiyetin gerçekleşmesi müslümanları sevindirmiştir.⁸¹⁹

Bir başka olay da; Hz. Peygamberin Hudeybiye'ye gelmeden önce (veya buradayken) rüyasında Mekke'ye girdiklerini ve burada traş olduklarını görmesi ve bunu da ashabına anlatmasıdır. Rüyayı işitenler, hemen (bu sefer esnasında) Mekke'ye gireceklerini ve umre yapıp tıraş olacaklarını zannettiler. Olaylar farklı gelişip barış ve antlaşma yaparak geri dönme kararı verilince bazı kimseler rüya olayını kullanarak kafaları karıştırmak üzere harekete geçtiler. Müslümanlardan kafasında tereddütler oluşan bazı kimseler Hz. Peygambere gelerek durumu sordular. O da, *“Ben bu yıl olacak demedim. Rüyada bu yıl olacağını görmedim”* dedi.

Heyecan yatıştıktan sonra gelen; *“Allah, resulüne rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah dilerse, hiçbir şeyden korkmaksızın (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Harama gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur”*⁸²⁰ ayeti

⁸¹⁹ İmadüddin Halil, *Kur'an ve Tarihi Gerçeklik*, (Abdulhamid Sıddıkî, *Tarihin Yorumu*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay, İst, 1978, içinde) sh, 150. (Hz. Muhammed'e peygamberlik verildiği sırada dönemin iki süper gücünden İranlılar, Rumlara (Bizans'a) savaşta galip gelmişlerdi. Kendileri gibi putperest olan İranlıların galip gelmesine sevinen Mekkeli müşrikler, kendilerinin de Müslümanlara karşı galip geleceklerini söylemişlerdi. Ayetler bu olaya ve daha sonra Bizans'ın İranlılara karşı galip geleceğine işaret etmektedir. Gerçekten de birkaç yıl sonra Müslümanlar Bedir zaferini kazandıkları gün Bizansın da İranlılara karşı galip geldiğini öğrenmişler, hem kendi zaferlerine hem de kitap ehli olan Bizansın zaferine sevinmişlerdi. Bkz, Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 2001, sh, 402; İmadüddin Halil, *İslamın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yay, İst, 1988, sh, 83-129.)

⁸²⁰ Fetih, 27.

bir yandan Hz. Peygamberi tasdik etmekte, diğer yandan, yakında gerçekleşecek bir fethin müjdesini vermektedir.⁸²¹ Söz konusu bu fetih için, Hayberin fethi diyenler çoğunlukta olmakla birlikte, Hudeybiye Antlaşması⁸²² veya Mekke'nin Fethi olarak da yorumlanmıştır.⁸²³

Sonuç olarak, her durumda müslümanlar en önemli fetihlerden birine tanık olmuşlardır.⁸²⁴

Öte yandan, muhteva olarak Kur'an'ı Kerim, bizzat ayetin ifadesiyle; *“Önünden ve arkasından bâtilin yanaşamadığı, her şeyi hikmetle yaratan ve her türlü övgüye lâayık (Allah'tan) indirilmiş (bir kitap)tir.”*⁸²⁵

Kur'an'a göre, Kur'an'da anlatılan kıssalar apaçık bir “gerçek”ten başka bir şey değildir, tartışma götürmeyen bir güvenilirliğe sahiptir. *“İşte (İsa (a.s) hakkında) bu anlatılanlar gerçek kıssalardır”*,⁸²⁶ *“Biz sana Ashâb-ı Kehf'in haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz”*⁸²⁷ *“Kitaptan sana vahyettiğimiz gerçektir”*⁸²⁸ ayetleri, bunun Kur'an'da bulunacak delillerindedir.

⁸²¹ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, c, 5, Ankara 2006, sh, 80.

⁸²² İbn Hişam, Sîre, c, 3, sh, 336.

⁸²³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (nşr. Muhammed İbrahim el-Benna ve dğr.), VI, Kahire 1390/1971 sh, 337 vd.; Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami'li-ahk'ami'l-Kuran*, (Musahhîh: Ebu İshak İbrahim), XVI, Kahire, 1386-87/1966-67, sh, 276 vd.

⁸²⁴ İmadüddin Halil, *Kur'an ve Tarihi Geçeklik*, (Abdulhamid Sıddıkî, *Tarihin Yorumu*, Çev, M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay, İst, 1978, içinde) sh, 151.

⁸²⁵ Fussilet, 42.

⁸²⁶ Âl-i İmrân, 62.

⁸²⁷ Kehf, 13.

⁸²⁸ Fâtır, 31.

Bilindiği gibi, Kur'an'da onlarca kıssa anlatılmaktadır. Böyle de olsa, Kur'an 'sadece geçmiş milletlerin haberlerini anlatan bir tarih kitabı' değildir. O, İslam dininin kutsal kitabı olarak, esas itibariyle İslami ilimlerin kaynağını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, bütün İslami ilimler, İslam dininin kaynağı olması bakımından Kur'an'a dayanır. Bu durumda Kur'an, İslam tarihinin de bilgi kaynaklarından birisidir.⁸²⁹ Müfessirlere göre Kur'an'ı Kerim, tarihi açıdan en doğru ve en sıhhatli bir kaynaktır.⁸³⁰

Kur'an'ın bugünkü anlamda bir tarih felsefesi yaptığını ve tarih metodolojisi geliştirdiğini söylememekle birlikte; bir bakıma insanlık tarihi hakkında gerçek bilgiler veren umûmî tarih veya cihan tarihi görünümü arz etmektedir.⁸³¹

Kur'an, insana geçmişi (tarihi) gerçek yüzü ile tanıtmayı amaçlar. Kur'an'ın bu konudaki metodu; müşahede, tecrübe ve ibret metodudur.⁸³² Örneğin, Âd, Semûd ve Medyen kavimlerinin kendilerine gönderilen peygamberlere karşı tavırlarından söz ederek helâklarına sebep olan hadiseleri anlatır, akıbetlerinden haber verilerek mutlaka ibret alınmasını öğütlemektedir.⁸³³ Kur'an'da tarih ile ilgili haberlerin verilmesi de bu "ibret" kelimesi üzerine oturmaktadır. "*Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini*

⁸²⁹ Sadettin Elibol, *İnsanlığın Tarihi Üzerine*, Akçağ Yay, Ankara, 1989, sh, 111; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, sh, 147.

⁸³⁰ M. Beyyûmî Mehrân, "Tarihî Bir Kaynak Olarak Kur'an'ı Kerim", sh, 107.

⁸³¹ Mazharuddin Sıddıkî, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, Çev. Süleyman Kalkan, İstanbul 1982, sh, 61.

⁸³² Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, sh, 148; Bkz, Bakara, 66; A'raf, 176; Yusuf, 11; Nûr, 34.

⁸³³ Bkz, Şuara, 26/105-190; Fussilet, 41/15-18; Necm, 53/50-54; Fecr, 89/6-13.

*sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz. Bunda sana hak, müminler için de bir öğüt ve ibret gelmiştir*⁸³⁴; *“Andolsun, onların kıssalarını (tarihlerini) açıklamada salim akıl sahipleri için birer ibret vardır*⁸³⁵ ayetleri bunu gösterir.

“Tarih II Ortazamanlar” adlı eserde, “Muhammed Medine’de” başlığı altında, Mescid-i Nebevi’nin inşası anlatılırken kullanılan; *“Caminin bir duvarına bitişik olmak üzere Muhammed ile karıları için kerpiçten yatacak odalar yapıldı*⁸³⁶ ifadeleri bilimsel anlatım tarzına uymamakta ve ayrıca eserde kullanılan üslûp hakkında yeterli malumatı vermektedir.⁸³⁷

Hicretten sonra gerçekleştirilen faaliyetlerden birisi Mescid-i Nebevînin inşasıdır. Hz. Peygamber 12 Rebiulevvel (24 Eylül 622) Cuma Günü Medine’ye girmiş aynı ay içerisinde (Eylül 622) de Mescidin inşasına başlanmış, inşaat Şevval ayında (Nisan 623) tamamlanmıştır.⁸³⁸

Bizzat Hz. Peygamber tarafından yaptırılan iki mescidden biri olan (diğeri Kuba) Mescidi Nebevî, onun Medine’deki bütün faaliyetlerinin merkezinde yer almış ve fonksiyonları bakımından diğer camilere örnek teşkil etmiştir. Bu vesile ile, Hz. Peygamberin hicret günlerinde ve Mescid-i Nebevî’nin inşası esnasında sadece Hz. Sevede ile evli bulunduğunu,⁸³⁹

⁸³⁴ Hûd, 120.

⁸³⁵ Yusuf Suresi, 111.

⁸³⁶ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 93.

⁸³⁷ Bu ifadeler daha önceki bölümlerde adı geçen ‘Ortamektepler İçin Tarih II’de; *“karıları için” ifadesi*, yumuşatılarak; *“kadınları için”* şeklinde kullanılmaktadır. Bkz, *Ortamektepler İçin Tarih II*, sh, 59.

⁸³⁸ Bozkurt Nebi, Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Nescid-i Nebevî”, TDVİA, c, 29, Ankara 2004, sh, 282.

⁸³⁹ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü’l-Eşrâf I*, Tah. Muhammed Hamidullah,

Medine’de Ebu Eyyub el-Ensari’nin evinde yedi ay misafir kaldığını,⁸⁴⁰ Hz. Aişe ile Hicretin 2. yılı Şevval ayında (Nisan 624 iki bayram arasında) evlendiğini⁸⁴¹ burada ifade etmeliyiz. Bu durumda, yazarın kullandığı üslup dışında vurgulanması gerekli husus; Hz. Peygamberin eşleri için çoğul sîgası kullanmasının da gerekmediğidir.

Müellife göre, Hz. Muhammed Medine’de siyasi, askeri ve sosyal teşkilatlanmasını tamamlamış ve orada “*İslam cemaatinin siyasi ve askeri reisi olmuştur.*” O, uzun yıllar İslamiyeti yaymaya çalışmış “İslamiyet ancak Arap yarımadasının hudutlarını aştıktan ve Arap olmayan kavimler, bilhassa Türkler tarafından kabul edildikten sonra büyük bir din haline gelmiştir.”⁸⁴²

Burada ilginç olan husus; eserde, M.Ö. 115’te Seba’lıları mağlup ederek Reydan ve Ma’rep’te devlet kuran Himyeriler dönemi anlatılırken;

Himyeriler devrinde Yemen ziraatini temin eden Ma’rep seddini büyük bir sel yıktı. Ticaret yolunun değişmesi ve Ma’rep seddinin yıkılması yüzünden Yemenliler fakir düştü. Birçok halk cenuptan şimale hicrete başladı. Bunlardan Gassaniler Suriye’ye, Hazrec’ler ve Us’lar Medine’ye,

Kahire 1959, sh, 269-270; Ayrıca Bkz, İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay, Ankara 2003, sh, 136.

⁸⁴⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakatu’l-Kübra*, c, 1, sh, 237; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 3, sh, 105.

⁸⁴¹ Fayda Mustafa, “Âişe” TDVİA, c, II, İstanbul, 1989, sh, 201; Bkz. İbn Sa’d, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu’l-Kübra*, c, 8, Beyrut 1985, sh, 58; Zehebî, *Siyeru A’lamü’n-nübela*, c, II, Mısır, sh, 141-142.

⁸⁴² Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 93.

Us'lardan bir kısmı da Mekke'ye gelip yerleştiler.
Kendilerine Araplarca Huzaa denildi.⁸⁴³

denilirken, bir sonraki sayfada, Medine'ye hicret eden Us'ların isminin bilâhare "Evs" olarak değiştirildiğinin ifade edilmesi,⁸⁴⁴ daha ilginç ise; başka bir kaynakta bu kabilenin Türk olabileceğinin ileri sürülmesidir.⁸⁴⁵

Eserde söz konusu bu kabile ile ilgili olarak; "*Yalnız, Us kabilesi kolaylıkla İslamiyeti kabul etmedi*" ifadesi ve Uhud savaşından sonraki zorlu gece, Hz. Peygamberin o gece nasıl ve kimler tarafından korunduğu hakkında bilgi verilirken; "*Us ve Hazreç reisleri bizzat geceyi Muhammedin kapısı önünde geçirdiler*"⁸⁴⁶ gibi ifadelerle sözkonusu kabile üzerinde vurgu yapıldığı gözden kaçmamaktadır.

Kaynaklarımızda söz konusu nöbet tutmanın hem Uhud Savaşı öncesinde,⁸⁴⁷ hem de sonrasında⁸⁴⁸ gerçekte olduğu görülmektedir.

⁸⁴³ Günaltay, a.g.e, sh, 81.

⁸⁴⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 82.

⁸⁴⁵ Bkz, İzmirli İsmail Hakkı, "Şark Kaynaklarına Göre Müslümanlıktan Evvel Türk Kültürünün Arap Yarımadasındaki İzleri", II. Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul 1943, sh, 281.

⁸⁴⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 99.

⁸⁴⁷ Evs ve Hazrec kabileleri liderlerinden Sa'd b. Muaz, Useyd b. Hudayr, Sa'd b. Ubâde ve daha başkaları müşriklerin Medine'ye bir baskın yapmalarından korkarak silahlandılar, Cuma gecesini Mescid'de Hz. Peygamberin kapısı önünde geçirdiler. Medine'de, o gece sabaha kadar nöbet tutulup beklendi. (Bkz, Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, c, 1, Matbaatü'l-Daru'l-Maarif, 1959, s, 314.) Uhud savaşı ise, Cumartesi günü yapılmıştır. Bkz, Belâzurî, c, 1, s. 311; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 4, sh, 118.

⁸⁴⁸ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 4, sh, 212.

Yine Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra Hz. Ömer ve Ubeyde b. Cerrah ile birlikte Sad b. Ubâde'yi halife olarak seçmek üzere kendi aralarında toplanan Medinelilerin bulunduğu yere giden Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer'in teklifi ve biatı ile Halife olarak seçilmesi anlatılırken; *"Hazır olanlardan bir çoğu Ömer gibi yaptı. Medineliler de Us'ların reisi Üseyyit olduğu halde onlarla birleşti. Bunun üzerine Ebubekir Halife olarak intihap edilmiştir diye ilan edildi"*⁸⁴⁹ denilerek seçimden 'Us' kabilesine bir pay çıkarılmakta, bir sonraki sayfada ise Us'ların reisinin Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e daha toplantı yerine giderken "kendilerine güvenebileceklerini" söylediğini, sonuç olarak; Hz. Ebu Bekir'in seçiminin "Us kabilesi"nin eseri olduğu ifade edilmektedir.⁸⁵⁰ Öncelikle eserde *"Us'ların reisi Üseyyit"* şeklinde zikredilen ismin İbn Hişam'ın da adını zikrettiği Useyd b. Hudayr⁸⁵¹ olduğunu düşünüyoruz.

Öte yandan, Hz. Peygamberin vefatı üzerine Hazrec'lilerin Sa'd b. Ubâde'nin çevresinde, Evs'lilerin ise Useyd b. Hudayr'ın çevresinde toplanmış olması, iki Ensar cemaatinin böylece ikiye bölünüp, aralarında yeniden rekabetin başladığı, her iki grubun da Halifenin kendi gruplarından çıkmasını isteyerek *"Bir emir bizden, bir emir de sizden olsun!"*⁸⁵² dedikleri kaynaklarda geçmektedir. Burada Evs kabilesi adayı olarak, Useyd b. Hudayr adı zikredilmektedir. Yine kaynaklar Useyd b. Hudayr ve arkadaşlarının da burada diğer kimseler ile birlikte Hz. Ebu Bekir'e biat

⁸⁴⁹ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 114.

⁸⁵⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 115.

⁸⁵¹ İbn Hişam, *Siretu'n-Nebi*, c, 4, Beyrut 1391/1971, sh, 307.

⁸⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, c, 2, sh, 269; Buhârî, *Camiu's-Sahih*, c, 4, İstanbul mat, matbaai Âmire, 1329, sh, 194.

ettiğini bildirmektedir.⁸⁵³ Uhud savaşı esnasında Evs'lilerin sancağını taşıyan isim de yine Useyd b. Hudayr'dır.⁸⁵⁴

Öte yandan, ilk kez Hz. Ebubekir döneminde bir araya getirilen Kur'an'da kullanılan yazının da esasının Sümer çivi yazısından alınma bir alfabe olduğu⁸⁵⁵ iddiasına yer verilmektedir. Burada ilginç olan husus da, Türk tarih tezine göre Sümerlerin de Türk kökenli olmalarıdır.⁸⁵⁶

Görüldüğü gibi, eserin başından sonuna kadar İslam tarihinde Türklerin rolüne her fırsatta vurgu yapan yazar, *“Tarihi vesikalar ile edinilen bilgilere göre kat'i olarak denilebilir ki, İslam'dan evvel bir Arap medeniyeti olmamıştır. İslam devrinde de medeniyet yaratan Araplar değil, onlardan başka ırktan olanlar ve bilhassa Türklerdir”*⁸⁵⁷ diyerek tezini güçlendirmeye çalışmaktadır. Yazara göre, Araplara medeniyette ve askerlikte öğretmenlik yapanlar da Türklerden başkası değildir.⁸⁵⁸ Bağdat gibi bir çok şehirde Nizamiye adı ile kurulan medreselerde en büyük yetkiye Türk öğretmenler sahiptir.⁸⁵⁹ Endülüs tarihi tetkik edildiğinde, orada da bütün Avrupa'yı irşad eden yüksek medeniyet kurucularının Türkler olduğu görülecektir.⁸⁶⁰

⁸⁵³ İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-Siyâse, c, 1, Kahire, 1397/1967, sh, 16; Taberî, Tarih, c, 3, Mısır, 1326, sh, 209.

⁸⁵⁴ İbn Sa'd, c, 2, s. 38-39.

⁸⁵⁵ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 119.

⁸⁵⁶ Seyfettin Erşahin, “Türkiye’de Modern İslam Tarihçiliğine Doğru Millî Devlette Ümmeti Çalışmak”, İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004, sh, 971.

⁸⁵⁷ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 165.

⁸⁵⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 148.

⁸⁵⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 164.

⁸⁶⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 165.

Eserde Hz. Ömer dönemi anlatılırken de Türklere pay çıkarılmakta, Arap-Türk ilişkileri konusu ele alınırken “Şimalde Kafkaslara doğru ilerleyen Arap ordusunun Türk mukavemeti karşısında durmaya mecbur olduğu” ifade edilmektedir.⁸⁶¹

Emevilerin Türkler hakkında tatbik ettikleri siyaset için; “Zulüm ile hülasa edilebilir” diyen yazara göre, Arapçılık siyasetini takip eden Emevi’ler devrinde Araplar, Türklerden İslam dinini kabul edenlere dahi hakaret gözü ile bakmışlardır.⁸⁶² İstiklâllerine bağlılıklarıyla bilinen Türkler de tabiatıyla bu kötü muamele sebebiyle Araplara düşman olmuş,⁸⁶³ bütün bu gelişmeler, Horasanlı bir Türk olan Ebu Müslim’in bir dönemin sonunu getiren ihtilal teşkilatının başına geçmesi ve Emevilere karşı ihtilal ateşini yakmasına kadar gelmiştir.⁸⁶⁴

Eserde, asırlardır hakim bir millet olarak yaşayan Türklerin İslam dinini kabul etmeleriyle ilgili olarak; *“Türkler, tabiatı ile bu çapulcuların hükmü altına giremez, İslam dinini kabul ederek efendilikten mevaliliğe (köleliğe) inemezlerdi. Bunun içindir ki Emeviler bir asra yakın uğraştıkları halde Türkler arasında İslam dinini yayamamış ve küçük Türk beyliklerini egemenlikleri altına alamamışlardır. Türkler ancak, kendilerini mevalileri yapmaya çalışan Arapların efendisi olmaya karar verdikten sonradır ki, kütle halinde İslam dinine girmişlerdir”*⁸⁶⁵ yorumu yapılmaktadır.

⁸⁶¹ Günaltay, a.g.e, sh, 120.

⁸⁶² Günaltay, a.g.e, sh, 146.

⁸⁶³ Günaltay, a.g.e, sh, 147.

⁸⁶⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 148.

⁸⁶⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 146-147.

Bütün bu ayrıntılardan sonra biz bu konuyu *“Türk Tarih Tezi'nin İslam Tarihini ele alışı, ilk olarak tarih dersi kitaplarında ortaya çıkmıştır”*⁸⁶⁶ diyerek çalışmamıza konu olan esere atıfta bulunan Seyfettin Erşahin'in, *“Türk Tarih Tezi, geleneksel İslam Tarihçiliğini, Türkleri ve Türk medeniyetini İslamlaştırmakla suçlarken, kendisi büyük ölçüde, Araplara layık görmediği İslam medeniyetini Türkleştirmiştir... Modern Türkiye'de İslam Tarihçiliğinin en temel konularından olan Türklerin İslam'a girişi bile henüz ideolojiden, dini gayretten ve duygusallıktan arındırılarak, bilimsel bir metodla, süreci ve faktörleri bakımından geniş, ayrıntılı ve vukûfiyetle yeterince ele alınamamıştır”*⁸⁶⁷ şeklindeki tespitini aktararak bitirmek, Günaltay'ın bu eserdeki Türk vurgusunu bu şekilde özetlendikten sonra eserin tahliline kaldığımız yerden devam etmek istiyoruz.

Eserde, Hz. Peygamberin şahsiyeti ile ilgili değerlendirmeler ise şöyledir:

Muhammedi ve onun nasıl bir din müessisi ve dini devlet reisi olduğunu anlayabilmek için onun bilhassa askeri faaliyetlerini tetkik etmek lazımdır. Aksi takdirde Muhammedi, her şeyi bir melekten alan ve aynen muhîtime tebliğ eden ümmî, cahil, hissiz hareketsiz bir put derekesine indirmek hatasından kurtulmak mümkün olmaz. Halbuki Muhammet denilen şahsiyet bizatihi mütehassıs, mütefekkir, müteşebbis ve

⁸⁶⁶ Seyfettin Erşahin, “Türkiye’de Modern İslam Tarihçiliğine Doğru Millî Devlette Ümmeti Çalışmak”, sh, 963.

⁸⁶⁷ Seyfettin Erşahin, a.g.e, sh, 965.

muasırlarının en yükseği olduğunu yaptığı işlerle ispat etmiş bir varlıktı.⁸⁶⁸

Eserin bir başka yerinde Hz. Peygamberin başarısına vurgu yapılırken onun; “...her şeyden ziyade daima askerî hareket ve faaliyete ehemmiyet vererek kudret ve nüfûzunu yaymaya ve kökleştirmeye”⁸⁶⁹ çalıştığı şeklindeki yorum dikkatten kaçmamakta, onun bir peygamber oluşundan daha çok, asker kişiliği “komutan peygamber” öne çıkarılmaktadır.

Eserde, Bedir muharebesi anlatılırken, “...Muhammedin askerlerinden kılıcı kırılan biri, Muhammedin yanına koşarak kırılmış silahını gösterdi. Muhammet ona bir sopa vererek ‘bununla vuruş’ dedi”⁸⁷⁰ şeklinde olayın aktarılmasında kullanılan üslûp bir yana, söz konusu olay, kaynaklarda Bedir’de değil de Uhud savaşında Abdullah b. Cahş’ın kılıcının kırıldığı, Hz. Peygamberin ona bir urcun (hurma dalı) vererek onunla savaşmasını istediği, onun da şehit oluncaya kadar bununla dövüştüğü,⁸⁷¹ hatta Urcun kılıcı diye anılan bu kılıç, Abdullah b. Cahş’ın varislerinin elinde bulunmakta iken, onu Türk beylerinden birisinin iki yüz dinara (altına) satın aldığı ve bu Türk beyinin de Halife Mu’tasım Billah’ın Bağdat’taki kumandanlarından olduğu ifade edilmektedir.⁸⁷²

⁸⁶⁸ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 93.

⁸⁶⁹ Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 102.

⁸⁷⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 95.

⁸⁷¹ Süheylî, *Ravdu'l-Unûf*, c, 6, Kahire, 1382/1967, sh, 45; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, c, 3, 1390/1970, sh, 195.

⁸⁷² Kastalâni, *Mevâhibü'l-Ledünniye*, c, 1, sh, 125; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 4, sh, 154.

Yazar, Uhud savaşının anlatımı içerisinde de; “*Muharebeden dönenleri karşılamak için Medine haricine çıkanlar Muhammedi perişan bir halde at üzerinde gördüler. Yüzü şişmiş, alt dudağı morarmış, sarkmış ve kanamış idi.*”⁸⁷³ ifadeleri yer almaktadır.

Uhud savaşında Müslümanlar bozulup dağılınca, düşman kuvvetleri Müslümanları musibete uğrattılar. Hatta, Hz. Peygamberin yanına kadar sokulmayı başardılar. Bu arada Utbe b. Ebi Vakkas'ın attığı ok ve taşlarla Hz. Peygamberin rebaiye dişi (ön dişleriyle azı dişi arasındaki diş) kırıldı.⁸⁷⁴ Abdullah b. Şihâbu'z-Zührî Hz. Peygamberin alnını, İbn Kâmia da yanağının üst tarafını yaraladı. Ebu Âmir Fâsık'ın Uhud'da Müslümanları tuzağa düşürmek için kazdırdığı çukurlardan birinin içine düşen Hz. Peygamber, buradan Hz. Ali ve Talha b. Ubeydullah'ın yardımıyla çıkmıştır.⁸⁷⁵ Bu bilgilerden, eserde verilen bilgiler ile ana kaynaklardaki bilgilerin paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Eserde, Hendek savaşı için yapılan kazılarda Hz. Peygamberin de çalıştığı bilgisi ile kazılan hendeklerin altı günde hazırlandığı da yine ilk kaynaklarla uyum göstermektedir.⁸⁷⁶ Ancak eserde müşriklerin muhasarasının 15-20 gün devam ettiği,⁸⁷⁷ ifade edilmekteyken, kaynaklarda

⁸⁷³ Bkz, Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 99. ‘Ortamektepler İçin Tarih II’ adlı eserde konu anlatılırken ayrıntıya girilmeksizin sadece, “Muhammed yaralandı” ifadesi kullanılmaktadır. Bkz, *Ortamektepler İçin Tarih II*, sh, 61.

⁸⁷⁴ İbn Hişam, *Sîre*, c, 3, sh, 84-85; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c, 4, sh, 22-23.

⁸⁷⁵ İbn Hişam, *Sîre*, c, 3, sh, 85, İbn Kesîr, c, 4, sh, 23-24.

⁸⁷⁶ İbn Hişam, *Sîre*, c, 3, sh, 226; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 2, sh, 67.

⁸⁷⁷ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 101.

ise Hendek savaşı esnasındaki bu kuşatmanın 23 gün sürdüğü bildirilmektedir.⁸⁷⁸

Eserde, Hayber seferi esnasında Hz. Peygamberin, tarlaları tahrip ettirerek, içilecek suları kestirerek Yahudilere hayatı gayri mümkün hale getirdiği iddiasına yer verilmektedir.⁸⁷⁹ Burada Hz. Peygambere isnat edilen şeylerin her şeyden önce İslam dininin ruhuna aykırı olduğu dikkatten kaçmamaktadır. Kaynaklar tedkik edildiğinde, savaş esnasında Müslümanlarla Yahudi kuvvetleri arasında bulunan ve Yahudilerin bunlar arasında siperleneceklerinden endişe edilen sık ağaçlı hurma bahçeleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Yahudilerin yegâne iktisadî güçleri, Medine'de yitirip Hayber'de buldukları hurma bahçeleri idi. Yani bu ağaçlar onlar için çok önemli idi. Düşmanın iktisadî gücünü sarsmak, ona indirilecek darbenin en etkilisi olacaktı. Bunun için, Hubab b. Münzir, Hz. Peygambere yaptığı; *“Yâ Resûlallah! Hurma ağaçları, Yahudilere evlatlarından daha sevgilidir. Onların hurma ağaçlarını kes de, ümitleri ve direnme güçleri kırılsın”* teklifi üzerine, bir anlamda bir savaş ve caydırma taktiği olarak dört yüz kadar hurma ağacı kesilmişti.⁸⁸⁰

Eserdeki, Hz. Peygamberin, Hayberin fethinden sonra *“bir sene evvel Hudeybiye müâhedesini mucibince kararlaştırılmış olan şerâit dairesinde 2000*

⁸⁷⁸ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşrâf I*, Tah. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959, I, 243; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 5, sh, 15. Nahide Bozkurt, *Siyer (Hz. Muhammedin Hayatı)*, sh, 66.

⁸⁷⁹ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 105.

⁸⁸⁰ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 6, sh, 48.

kişi ile Mekke'ye gidip haccetti ve döndü" ifadeleri⁸⁸¹ de tarihi açıdan ele alınması gereken bir husustur. Burada verilen umreci sayısı ile ilk kaynaklar uyum içindedir. İlk kaynaklarda da umreye katılanların sayısı da 2000 olarak bildirilmektedir.⁸⁸² Ancak, özellikle vurgulamamız gereken husus, burada söz konusu olan, eserde zikredildiği gibi hac değil, Hicretin 6. yılında, Hudeybiye'de Mekkelilerle yapılan antlaşma uyarınca, ertesi yıla bırakılan umre (Umretü'l-Kazâ)'dir. Hicretin 7. yılı Zilkâde ayı girince, Hz. Peygamber, Hudeybiye seferine katılanlardan, şehit olan veya ölenler hariç, herkesin umreye hazırlanmasını istedi. Ayrıca bu duyuru umreye katılmak isteyen diğer Medineli Müslümanlara da iletildi.⁸⁸³

Hz. Peygamberle birlikte Hudeybiye seferi için yola çıkanların sayısının 1400,⁸⁸⁴ 1500,⁸⁸⁵ 1525 veya 1600,⁸⁸⁶ veya 1700 kişi oldukları rivayet edilir.⁸⁸⁷ Bu sayıda yer alan 1400 rakamından sonrakilerin Medine dışındaki bedevi arapların katılımıdır.⁸⁸⁸ Bu sayı "*Tarih II Ortazamanlar*"da da 1500 olarak verilmektedir.⁸⁸⁹

⁸⁸¹ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 106.

⁸⁸² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 2, sh, 120; Ayrıca bkz, M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 6, 172.

⁸⁸³ İbn Kayyim, *Zâdu'l-Mead*, c, 2, Mısır 1390/1970, sh, 168; Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c, 4, Beyrut 1966, sh, 227, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c, 7, Beyrut, sh, 383.

⁸⁸⁴ İbn Hişam, *Sîre*, c, 3, s. 322.

⁸⁸⁵ İbn Seyyidü'n-nâs, c, 2, *Uyûnü'l Eser*, Kahire, 1356, sh, 113.

⁸⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 2, sh, 95.

⁸⁸⁷ Kastalâni, *Mevâhibü'l-Ledünniye*, c, 1, sh, 163.

⁸⁸⁸ Zürkânî, *Mevâhibü'l-Ledünniye Şerhi*, c, 2, Beyrut 1393/1973, sh, 180.

⁸⁸⁹ Bkz, Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 103.

Umretü'l-Kazâ'ya 2.000 kişinin katıldığı düşünülürken, bir yıl önceki Hudeybiye seferine katılmamış olan en az 300 kadar kimsenin de bu umre yolculuğuna katıldığı anlaşılmaktadır.

Eserde, Hudeybiye antlaşmasındaki ağır şartlar sebebiyle Müslümanların sonuçtan memnun kalmadıkları, Hz. Peygambere itiraz ettikleri, oysa; İslamiyetin hiçbir zaferinin Hudeybiye antlaşması kadar önemli olmadığına vurgu yapılarak, bundan sonra müşriklerle temasın daha kolay olduğu, anlaşmanın Mekkeliler tarafından bozuluncaya kadar geçen 22 aylık süre zarfında; Müslümanların müşriklerle bir araya gelebilmeleri, İslâmiyet üzerinde onlarla açıktan açığa ve korkusuzca konuşabilmeleri, Müslümanlıklarını gizleyenlerin de onu açığa vurmaya başlaması⁸⁹⁰ gibi birçok sebepten dolayı İslam dinini kabul edenlerin sayısının Hudeybiye'den önceki dönemde (Hudeybiye'ye kadarki zaman sürecinde) kabul edenlerden daha çok olduğu ifade edilmektedir.⁸⁹¹ Bu tespit ilk kaynaklar tarafından da teyid edilmektedir.⁸⁹²

Eserde "Hac" kelimesi, devamlı olarak "haç" olarak,⁸⁹³ "Mute", "Muta" olarak⁸⁹⁴ geçmekte, "Minber" kelimesi de "mimber"⁸⁹⁵ olarak kullanılmaktadır.

⁸⁹⁰ İbn Kayyim, *Zâdu'l-Mead*, c, 2, Mısır 1390/1970, sh, 144.

⁸⁹¹ Bkz, Günaltay, *Tarih II Ortazamanlar*, sh, 104.

⁸⁹² İbn Hişam, *Sîre*, c, 3, sh, 336, 337; Taberî, *Târîh*, c, 3, Mısır 1326, sh, 81.

⁸⁹³ Bkz, Günaltay, *Tarih II Ortazamanlar*, sh, 103,109,112.

⁸⁹⁴ Bkz, Günaltay, a.g.e, sh, 110, 112.

⁸⁹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 116.

Mekke'nin Fethinin, "Mekke'nin zaptı" başlığıyla işlendiği⁸⁹⁶ bölümde ise, *"Muhammet 10.000 kişilik bir ordu başında olduğu halde yola çıktı. Ramazan ayı idi. Sıcaktı. Muzdarip oldu. Bizzat orucunu bozdu ve hiçbir kimsenin oruç tutmamasını emretti."*⁸⁹⁷ ifadelerinden sonra, müslümanların ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın Mekke'ye girişi anlatılmakta ve Mekkelilerin boyunları önünde beklemeleri ifade edilerek, bundan sonra meydana gelen gelişmeler de; *"Artık hiçbir şey Muhammedin keyfine munkat bir halde kalmış olan Mekke'nin mukadderatını değiştiremezdi...Kabe'nin yanına gelince devesinden inmeden elindeki uzun sopası ile işaret ederek Kabe'deki bütün putları birbiri ardınca kırdırdı. Ondan sonra da Kabe'nin anahtarlarını aldı, cebine koydu..."*⁸⁹⁸ şeklinde dile getirilmektedir.

Konunun anlatımındaki eserin genel karakteristiğine ait üslûbu dışında şunları söyleyebiliriz:

Fetih için Ramazan ayında oruçlu olarak⁸⁹⁹ 10.000 kişilik bir askerî bir güç ile yola çıkıldığını,⁹⁰⁰ bu sırada Hz. Peygamberin *"Orucunu tutmak isteyen, tutsun. Orucunu açmak isteyen de, açsın!"* diyerek nida ettirdiğini⁹⁰¹ ana kaynaklar da teyid etmektedir.

⁸⁹⁶ Mekke'nin fethi için "zaptı" ifadesinin kullanıldığı eleştirisini yapmakta olduğumuz "Tarih II Ortazamanlar" adlı eserin aksine, onun bir kopyası olduğunu daha önce ifade ettiğimiz *"Ortamektepler İçin Tarih II"* isimli kitapta "zaptı" ifadesi kullanılmamaktadır. Bkz, *Ortamektepler İçin Tarih II*, sh, 63.

⁸⁹⁷ Günaltay, *Tarih II Ortazamanlar*, sh, 106.

⁸⁹⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 107-108.

⁸⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c, 2, sh, 135; Buhârî, *Camii's-Sahih*, İstanbul mat, Matbaai Amire, 1329, c, 5, sh, 90; Taberî, *Târih*, c, 3, sh, 114.

⁹⁰⁰ Buhârî, *Sahih*, c, 5, sh, 90.

⁹⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c, 2, sh, 135.

Eserde bundan sonraki bölümde ifade edilen “*Bizzat orucunu bozdu ve hiçbir kimsenin oruç tutmamasını emretti*” ifadesi ise ana kaynaklar tarafından desteklenmemektedir. Çünkü ilk kaynaklarının verdiği bilgilere göre ne Resulullah ne de Ashab-ı kiramın oruçlarını açtıklarına dair bir bilgi bulunmakta, bilakis oruçlarına devam ettikleri bildirilmektedir.⁹⁰² En azından bu durum; Medine nahiyelerinden olup, Medine'ye uzaklığı yedi mil olan Sulsul'a kadar böyle devam etmiştir.⁹⁰³ Bir ara kendisine; “*Yâ Rasûlallah! Oruçluluk halka çok ağır gelmeye başladı. Halk, senin ne yapacağına bakıyor!*” denildi.⁹⁰⁴ Usfan ile Emeç arasındaki Kudeyd mevkiine gelince, Hz. Peygamber orucunu açtı.⁹⁰⁵ Müslümanların da oruçlarını açmalarını emretti.⁹⁰⁶ Öyleki, müslümanlardan bazısının orucunu açtığı, bazısının ise açmayıp oruca devam ettikleri haber verilince, Hz. Peygamber, “*Onlar emre karşı gelenlerdir*”⁹⁰⁷ “*Siz, sabahleyin düşmanlarınızla karşılaşacaksınız! Orucu açmak sizin için zindeliktir!*”⁹⁰⁸ buyurdu. Bundan sonra herkes orucunu açtı.⁹⁰⁹ Yukardan beri uzun uzadıya yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bu konunun “*Tarih II*”de ele alınışının da temel kaynaklarla uyumlu olduğu görülmektedir.

⁹⁰² Taberî, *Târih*, c, 3, sh, 114.

⁹⁰³ Yâkût, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut 1376/1956, c, 3. sh, 421.

⁹⁰⁴ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c, 5, sh, 25; Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c, 4, sh, 286.

⁹⁰⁵ Buhârî, c, 5, sh, 90; Bkz, İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, sh, 207.

⁹⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 2, sh, 139; İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, Daru'l-Maarif, 1382/1962, sh, 227.

⁹⁰⁷ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c, 5, sh, 25.

⁹⁰⁸ Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, c, 3, sh, 15.

⁹⁰⁹ Buhârî, *Sahîh*, c, 5, sh, 90; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 6, sh, 348-349.

Mekke'nin fethine gelince: Mekkeliler Müslümanları Mekke'ye sokmamakta kararlıydılar. Mekke halkını Hz. Peygamber ile çarpışmaya davet ettiler. Birçok kimse bu davete icabet ederek silahlandı ve müslümanları Mekke'ye sokmayacaklarına yemin ettiler.⁹¹⁰

Hız. Peygamber ve ordusu Hicretin 8. yılında 14 Ramazan Cuma günü Halit b. Velidin komuta ettiği birlik hariç herhangi bir mukavemetle karşılaşmaksızın Mekke'ye girdi.

Eserde dile getirilen; “Artık hiçbir şey Muhammedin keyfine munkat bir halde kalmış olan Mekke'nin mukadderatını değiştiremezdi”⁹¹¹ şeklindeki üslup, İslam inancında bir peygamber davranışı olarak görülmez. Çünkü Peygamberler heva ve heveslerine göre hareket etmezler.⁹¹²

Mekke'nin fethi günlerinde Kabe'de 360 put bulunuyordu.⁹¹³ Eserin bilinen üslûbu bir yana, Kabe'deki bütün putların kırılması⁹¹⁴ haberi ilk kaynaklar tarafından desteklenmekte,⁹¹⁵ ancak; “Kabenin anahtarını aldı cebine koydu” ifadesi desteklenmemektedir.

Hız. Peygamber Kabe'nin anahtarını o günlerde bu görevi yürüten Osman b. Talhadan, sikâye (hacılara su dağıtıcılığı) hizmetini de Hız. Abbas'tan geri alması üzerine Hız. Abbasın: “Hicâbe (Kabe'nin kayyımılığı) ile

⁹¹⁰ Taberî, c, 3, sh, 118; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 6, sh, 380.

⁹¹¹ Günaltay, *Tarih II Ortazamanlar*, sh, 108.

⁹¹² Necm, 3-4.

⁹¹³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c, 2, sh, 136; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, c, 1, Mekke 1385/1965, sh, 120, 212; Buhârî, *Sahîh*, c, 5, sh, 92.

⁹¹⁴ Günaltay, *Tarih II Ortazamanlar*, sh, 108.

⁹¹⁵ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 6, sh, 414-415.

sikâye (hacılara su dağıtıcılığı) vazifelerini bizim üzerimizde birleştir!” diye ricada bulunması üzerine Hz. Peygamber sikâye (hacılara su dağıtıcılığı) hizmetini Hz. Abbas'a Kabenin anahtarını da; *“Ey Osman! İşte, anahtarını al! Bu gün, iyilik ve ahde vefa günüdür”*⁹¹⁶ buyurarak yine eski görevlisi olan Osman b. Afvan'a iade etmiştir.

Konunun evveliyatına bakıldığında şunları ifade edebiliriz: Hz. Peygamber, Hicretten önce, Mekke'de bulunduğu sırada Osman b. Talha'yı İslâmiyete davet etmiş, o: *“Yâ Muhammed, Sen kavminin dinine aykırı davranmış ve ortaya yeni bir din çıkarmış bulunuyorsun! Doğrusu, benim sana tâbi olacağımı umman, şaşılacak şeydir!”* demiş; yine bir gün Hz. Peygamber halk ile birlikte Kabe'nin içine girmek isteyince, Kabe'nin kayyımı olan Osman b. Talha ona karşı kaba davranarak Kabe'ye girmesine engel olmuştu. Hz. Peygamber, onun bu uygunsuz davranışını sükûnetle karşılamış; *“Ey Osman, umarım ki; bir gün sen beni bu anahtarı nereye istersem koyacağım, kime istersem vereceğim bir mevkide de göreceksin!”* demesi üzerine; *“O zaman Kureyş mahvolmuş, kıymetten düşmüş olur!”* demişti. Osman b. Talha fetih günü anahtarı tekrar alıp gittiği sırada, Hz. Peygamber; *“Sana vaktiyle söylemiş olduğum şey vuku bulmadı mı?”* diye sorması üzerine Osman b. Talha, vaktiyle söylemiş olduğu sözü ve Hz. Peygamberin de kendisine söylemiş olduğu sözü hatırlamış, *“Şahadet ederim ki; sen, Allah'ın Resûlüsün!”*⁹¹⁷ demiştir.

⁹¹⁶ İbn Kayyım, *Zâdu'l-Mead*, c, 2, sh, 184.

⁹¹⁷ İbn Kayyım, a.g.e, c, 2, sh, 184.

Eserde, Mekke'nin Fethini müteakiben yapılan Huneyn Muharebesinin anlatımında düşman birliklerinin muvaffakiyet kazanmak üzere iken Hz. Peygamberin bağırarak Müslümanları uyarması ile tekrar toparlanıldığına ve neticede düşmanın mağlup olarak perişan bir şekilde kaçtığı ifade edilerek, “*şiddetle takip olundu, zafer tam ve kat'i olmuştu*”⁹¹⁸ tespiti ilk kaynaklar tarafından da desteklenmekte, Hz. Peygamberin savaşın bu sıkıntılı anında; “*Ben Muhammed b. Abdullah'ım, Ey Allah'ın kulları! Ben Allah'ın kulu ve resûlüyüm, Ey Muhacirler, Ey Ensar*” şeklinde nidâ ettiği, bunun üzerine müslümanların da kılıçlarını, kalkanlarını alıp Hz. Peygamberin yanına gelerek tekrar çarpışmaya başladıkları ve sonuç olarak Hevâzinlerin bozguna uğradıkları belirtilmektedir.⁹¹⁹

Yalancı peygamberlerin ele alındığı bölümde; Hicretin 10. yılında Benî Hanîfe kabilesi temsilcileriyle birlikte gelerek Hz. Peygamberle görüştükten sonra Müslüman olmuş, Yemâme'ye döndükten sonra da irtidad ederek⁹²⁰ peygamberlik işinde Hz. Muhammed'e ortak olduğunu iddia etmeye başlayan Müseyleme^{921*} konusunda; “*Hakikatte Müseyleme de kıymetsiz*

⁹¹⁸ Günaltay, *Tarih II Ortazamanlar*, sh, 108.

⁹¹⁹ Vâkıdî, c, 3, sh, 905, Taberî, c, 3, s. 129, Beyhakî, c, 5, sh, 146.

⁹²⁰ Taberî, c, 3, sh, 162, Mahmut Es'ad, *İslam Tarihi*, Haz. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul 1983, sh, 864.

⁹²¹ Belâzurî, *Fütühu'l-Büldân*, c, 1, sh, 105; Taberî, c, 3, sh, 162.

* “Rahmân”, “Rahmânü'l-Yemâme” diye anılan (bkz, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c, 6, sh, 50.) ve 630 yılında Hevze el-Hanefinin ölümünden sonra Beni Hanifenin reisi olan Müseyleme, (bkz, Ahmet Önkâl, “Müseylimetülkezzab”, TDV İslam Ansiklopedisi, c, 32, İstanbul 2006, sh, 90.) kısa boylu, şair, hatip, kahin ve nüfuz sahibi bir kimsedir.

Benî Hanîfelerden namazı kaldırmış; içkiyi, zınayı ve benzerlerini onlara helâllemiştir. (bkz, Taberî, c, 3, sh, 162; Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye*, c, 5, sh, 51; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Mead*, c, 3, sh, 37; Ahmet Önkâl, “Müseylimetülkezzab”, sh, 91; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 8, sh, 216-

*sayılmayacak ahlakî ve dinî bir mezhep ortaya koymuştu. Fakat bu mezhep İslamiyetin seviyesinden pek aşağı idi*⁹²² denilmekte, “kıymetsiz sayılmayacak ahlakî ve dinî bir mezhep” hakkında bilgi verilmemektedir.

Burada özellikle vurgu yapılması gereken husus, peygamberliğini ilan eden bir kimsenin “mezhep” ortaya koymasının kelim ilmi bakımından doğru bir tanımlama olup-olmadığı meselesidir. Çünkü, mezhep; dinin aslî veya fer’î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan alimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem,⁹²³ Peygamber ise; insanları hakka irşad etmek ve kemale eriştirmek üzere görevlendirilen bir “elçi”dir.⁹²⁴ Bu durumda peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin “bir mezhep ortaya koyması” ifadesi doğru bir tanımlama olmamaktadır.

İrtidat eden Müseyleme, Hz. Peygamberin tekrar İslâmiyete davetine; “Allah’ın Resûlü Müseyleme’den, Allah’ın Resûlü Muhammed’e” diye başlayan ve peygamberlikte Hz. Peygambere ortak olduğunu iddia eden bir cevap vermişti.⁹²⁵

Hz. Peygamberin vefatından sonra Müseyleme üzerine Şurahbil b.

220)

Bu rivayetlerin yanında, onun; oruca önem veren, şarap içmeyi yasaklayan, cinsel ilişkilere sınır getiren, müezzin tayin ederek namaza değer veren... bir kimse olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. (bkz, Ahmet Önkal, “Müseylimetülkezzab”, sh, 91.) Bunların doğruluğu kabul edilse bile işin gerçeğine inildiğinde onun İslamın temel esaslarını dikkate alıp Hz. Peygamberi taklit etme gayretinin bir neticesi olarak görmek gerekir.

⁹²² Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 113.

⁹²³ İlyas Üzüm, “Mezhep”, TDV İslam Ansiklopedisi, c, 29, Ankara 2004, sh, 532.

⁹²⁴ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, sh, 539-540.

⁹²⁵ İbn Sa'd, c, 1, sh, 273; Belâzurî, *Fütûh*, c, 1, sh, 106; Taberî, c, 3, sh, 166.

Hasene ve İkrime b. Ebu Cehil komutasında bir ordu gönderildiyse de kuvvetlerin zayıf olması sebebiyle bir başarı elde edilemedi. Bunun üzerine Halife Ebu Bekir Halid B. Velid'i Müseyleme üzerine gönderdi. 12 Rebiul evvel (Mayıs-Haziran 633) de iki ordu karşı karşıya geldi. Savaş Arabistan'da o zamana kadar yapılan muharebelerin en kanlısı oldu. Savaş sonunda Müseyleme, Uhud'da Hz. Hamzayı şehid eden Vahşi tarafından öldürüldü.⁹²⁶

Eserde, "*Muhammedin Ölümü*" (8 Haziran 632) bahsinde; "Muhammed son nefesinde yanında bulunanlardan yazı yazmak üzere levazım istemişti; fakat talep ettiği şeyler kendisine verilmedi"⁹²⁷ iddialarına yer verilmektedir.

Hz. Peygamber hastalığının iyice şiddetlendiği Perşembe günü⁹²⁸ evinde Ömer b. Hattab gibi bazı zâtlar bulunduğu sırada,⁹²⁹ "*Bana kalem ve kağıt getiriniz de, size bir yazı yazayım ki, bundan sonra hiçbir zaman dalâlete düşmeyesiniz, doğru yoldan sapmayasınız!*" buyurmuştu.⁹³⁰ Bu arada isteğin yerine gerilmesi hususunda bir ihtilaf olmuş, ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine odayı terk etmişler, sonuç olarak da Hz. Peygamberin

⁹²⁶ Mustafa Fayda, *Halid. B. Velid*, Çağ Yay, İst, 1992, sh, 272-283; Taberi, Ebu Cafer Muhammed, b. Cerir, *Tarihu'l-Ümem, ve'l-Mülûk*, tah, Muhammed Ebu'l-Fazl, İbrahim, III, Beyrut, trs, sh, 247-248; İhsan Süreyya Sırma, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yay, İst, 1989, sh, 59.

⁹²⁷ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 113.

⁹²⁸ İbn Sa'd, c, 2, s, 242; Buhâri, c, 5, sh, 137.

⁹²⁹ İbn Sa'd, c, 2, sh, 244; Buhâri, c, 7, sh, 9.

⁹³⁰ İbn Sa'd, c, 2, sh, 243; Buhârî, c, 5, sh, 137.

isteği yerine getirilememiştir.⁹³¹ Bu durumda Tarih II'de dile getirilen konunun da ilk kaynaklar ile uyum halinde olduğunu söylemek durumundayız.

Eserde Hz. Peygamberin defni; *“Ali ve yakın akrabaları Muhammedi terki hayat ettiği kerpiç odada kimseye haber vermeksizin açtıkları bir mezara acele gömdüler. Peygamberin karıları bile bundan haberdar edilmedi”*⁹³² şeklinde dile getirilmektedir.

Öncelikle şunu ifade etmeliyiz: Mezhepler tarihi uzmanlarına göre, İslam tarihinde ilk ihtilaf, Hz. Peygamberin hastalığından itibaren başlamıştır.⁹³³ Bunun sebebi Hz. Peygamberden sonra Müslüman toplumun başına kimin geçeceği meselesidir. Bu konuya işaret eden Günaltay, *“İslam toplumu arasında ilk kez zuhur eden ayrılığın menşei imamet meselesi olmuştur”* tespitini dile getirmektedir.⁹³⁴ Yukarıdaki ifadeler de bu ihtilafın işaretlerinden en azından bu konudaki tartışmalardan birisidir.

Müslümanlar arasındaki ihtilafları “hilafet konusunda olan ihtilaflar ve usûl-i din’de olan ihtilaflar” olmak üzere ikiye ayıran Şehristânîye (v. 548/1153) göre; *“Ümmeti Muhammed arasında en büyük ihtilaf, hilafet hakkındaki ihtilafıdır. Zira İslam’ın hiçbir devrinde hilafet için yapılan mücadele herhangi bir dini esas için yapılmamıştır”*⁹³⁵ demektedir.

⁹³¹ İbn Sa'd, c, 2, s. 244; Buhârî, c, 5, s, 138; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 8, sh, 245-247.

⁹³² Günaltay, *Tarih II*, sh, 115. “*Ortamektepler İçin Tarih II*” isimli kitapta “karı” kelimesi yerine “zevce” kelimesi kullanılmaktadır. (Bkz, *Ortamektepler İçin Tarih II*, sh, 64.)

⁹³³ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yay, İst, 1981, sh, 159.

⁹³⁴ Günaltay, *Hurafattan Hakikate*, sh, 103.

⁹³⁵ Eş-Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, Kahire 1961, sh, 24, 27.

H. Peygamber Hicretin 11. yılında altmış üç yaşında⁹³⁶ Rebiülevvel ayının onikinci Pazartesi günü, kaba kuşluk veya zeval vaktinde (öğleye yakın vakitte) “Lâ ilahe illallah! Ölümün de acıları var!” buyurduktan sonra, elini kaldırarak gözlerini evin tavanına dikti ve: “Refik-i A'lâya!”⁹³⁷ diyerek ruhunu teslim etti.

Salı günü öğleye doğru yıkama ve kefene sarma işi tamamlanınca, önce Haşimoğullarının erkekleri, sonra kadınları, onlardan sonra da çocukları cenaze namazını kıldılar. Takım takım giriyor, imamsız olarak kendi başlarına namaz kıldıktan sonra çıkıyorlardı.⁹³⁸

Resulüllah'ın gömüleceği yer konusunda da görüş ayrılıkları meydana geldi. Kimi “Mescidin içine gömelim”, kimi “Ashabının yanına gömelim” dedi Bu hususta anlaşmazlığa düştüler.⁹³⁹ Hz. Ebu Bekir, “*Kendisinden işitip de unutmadığım hadisinde Resûlüllah; “Allah, bir peygamberin ruhunu kendisinin gömülmesini istediği yerden başkasında almaz!”* buyurdu dedi.⁹⁴⁰ Sahabiler, Hz. Ebu Bekir'e, “*Öyleyse Resûlüllah Aleyhisselam nereye gömülecek?*” diye sordular. Hz. Ebu Bekir: “*Üzerinde vefat etmiş olduğu yere!*” dedi.⁹⁴¹

⁹³⁶ İbn Sa'd, c, 3, s. 8; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c, 8, sh, 279.

⁹³⁷ İbn Sa'd, c, 2, s, 229.

⁹³⁸ İbn Sa'd, c, 2, sh, 288-291; Bkz, H. İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Terc, İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, c, 1, Kayıhan Yay, İst, 1987, sh, 202.

⁹³⁹ İbn İshak, c, 4, s. 314.

⁹⁴⁰ İbn Mâce, c, 1, Mısır, 1372/1952, sh, 521.

⁹⁴¹ İbn Sa'd, c, 2, sh, 292.

Hız. Peygamberin döşegi hemen kaldırılarak altı lahd tarzında kazıldı. Çarşamba gecesı yarılacağı sırada kabre konuldu. Bilal-i Habeşî baş tarafından ve sağ yanından başlayarak kabrin üzerine kırba ile su saçtı.⁹⁴²

Bütün bu ayrıntılardan, Resulullah'ın defin hadisesinin yazarın iddia ettiği gibi alel-acele ifâ edilmediği anlaşılmaktadır. Eşlerinin definden haberdar edilmedikleri iddiasının ise İbni İshak'ın Hz. Aişenin *“Resûlullahın gömüldüğünü, Çarşamba gece yarısı, kürek seslerini işitinceye kadar öğrenemedim!”*⁹⁴³ rivayetine dayansa gerektir.

“Halifeliğın Hakiki Mahiyeti” başlıklı bölümde, Hz. Ebubekir döneminde Müslümanların Hz. Peygamber sonrası olayları değerlendirmeleri ve psikolojik durumlarının tahlili mahiyetinde şu ifadeleri okumaktayız: *“Bunların (ashab kastediliyor) yegâne istinad ettikleri kuvvet Muhammedin şahsı idi. Bu sebeple, kendilerini bir arada tutan zat ortadan kalkınca teşkilatsız, başsız, fikirsiz kaldılar. Birbirlerinden şüphe ederek birbirlerini kıskanarak evlerine kapandılar.*

*Muhammedin ölümünden Ebubekirin ölümüne kadar geçen kısa bir müddet zarfında bunlardan hiçbiri mevcudiyetini ihsas edemedi. Bunlar tamamen alıklaşmışlardı.*⁹⁴⁴

Hız. Ebubekir'in idare biçiminin değerlendirilmesinde; onun her şeyde Hz. Peygamberin askerî ve siyasî düşüncelerini tatbik ettiğini, kendisinin yeni

⁹⁴² Belâzurî, c, 1, sh, 573-576.

⁹⁴³ İbn İshak, c, 4, sh, 314.

⁹⁴⁴ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 117.

bir şey ortaya koymaya yanaşmadığını ifade etmektedir. Yazara göre bu durum zaman zaman sıkıntılara sebep olabilmıştır.

Yine yazara göre, Hz. Ebu Bekirin bu tutucu uygulamasına karşın, şayet bu uygulamaları Hz. Peygamber yapmış olsa, çağın ihtiyacına göre yeni şeyler ortaya koyacaktır. Çünkü o, son derece terakkiperver bir ruha sahip bir kimse olarak sistemini daima muhitin icaplarına göre ıslah ve tatbik etmeye amâde idi. Gerek dini meselelerde, gerek içtimâî hususlarda bir ıslah yapmak lazım geldiği zaman, kendini hiç bir şeyle bağımlı görmemiş, daima tekâmüle doğru yürümüştür. Ancak onun vefatı bu tekâmülü birdenbire kesmiştir.

Yazara göre, Hz. Peygamberden sonra İslam aleminde görülen durgunluk ve tedenninin sebebi, haleflerinin Hz. Peygamberin mesleğinin ruhunu değil, metnini almaları sebebiyledir. *“Bu büyük hakikat ancak Türkiye Cumhuriyeti devrinde hakkile idrak edilmiş ve icabatı yapılmıştır”*⁹⁴⁵ demektedir.

Eserde, dört halife dönemi başarılı yönleri ile tanıtılmıştır denilebilir. Böyle de olsa, bu dönemde Müslümanları, Türk İran ve Bizans medeniyetleri ile temas ettikleri halde bu medeniyetlerden yeterince istifade etmemekle ve *“Kur’an’dan başka şey okumak caiz değildir”* inancıyla “istila” ettikleri yerlerde *“dini asâr ve abidelerle birlikte Türk, Fars ve Yunan lisanları ile*

⁹⁴⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 118.

yazılan eserleri yakmak ve tahrip etmekte bir beis görmemek⁹⁴⁶ ile itham etmekte, ancak buna herhangi bir örnek de vermemektedir.

Yazara göre Dört Halife döneminde “kabile sistemine dayanan içtimaî hayat”⁹⁴⁷ yerine, Emevi ve Abbasi devirlerinin her ikisinde de idare “mutlakiyet”tir. “Arap ittihadı” şeklinde teessüs eden Emevilerin⁹⁴⁸ idare şekli ise istibdat ve mutlakiyet şeklinin en ileri numûnesidir.⁹⁴⁹

Türk-Arap ilişkilerinin ele alındığı bölümde, Emeviler ile ilgili olarak şu değerlendirmeler yapılmaktadır:

Arapların Türkler hakkında tatbik ettikleri siyaset, zulüm ve tenkille hülâsa edilebilir. Arapçılık siyasetini takip eden Emeviler devrinde Araplar Türklerle İslam dinini kabul edenlerine dahi hakaret gözü ile bakmak istemişlerdi. Halbuki Türkler kendilerini Araplardan çok yüksek görürlerdi. Araplar, Türklerin canını malını kendileri için helal sayarlardı.⁹⁵⁰

“Emevilerin takip ettikleri siyaset, Arap olmayan kavimlerin kendi aleyhlerindeki düşmanlıklarını şiddetlendirmiştir”⁹⁵¹ tespiti konunun uzmanlarınca da paylaşılmaktadır.⁹⁵² Emeviler, kabilecilik hususunda uç

⁹⁴⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 124.

⁹⁴⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 124.

⁹⁴⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 124.

⁹⁴⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 165.

⁹⁵⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 146.

⁹⁵¹ Günaltay, a.g.e, sh, 147.

⁹⁵² Bkz, İrfan Aycan, İbrahim Sarçam, *Emeviler*, TDV. Yay, Ankara 1993, sh, 94.

örnekler sergilemiş, özellikle Mervan b. el-Hakemin iş başına gelmesiyle biri diğerinden sonra saltanata geçmek üzere iki veliahd tayin edilmesi Arap kabileleri arasındaki düşmanlık ve rekabeti körüklemiştir.

Yazara göre Emevi halifelerinden hemen hiçbiri İslam'a karşı hürmet göstermemiş, İslamı tahtlarını muhafaza edebilmek için ellerinde bir vasıta olarak kullanmışlardır. İçlerinde cemaate namaz kıldırarak üzere Hz. Peygamberin hırkasını cariyelere giydirerek camiye gönderenler ve Kur'an'la alay edenler bile vardır.⁹⁵³

Emeviler devleti bir Arap devletidir. Bu özellik, Muaviye b. Ebî Süfyan ile birlikte kendini hissettirmiş, ilerleyen yıllarda da katı bir milliyetçilik olarak uygulanmaya devam edilmiştir. O kadar ki, Arap olmayan tebeaya Müslüman olsalar dahi farklı muamele yapılmıştır. Bu konuda yazarın görüşlerine katılmamak kâbil değildir. Bazı Emevi halifelerinin yukarıda ifade edilen uygulama benzeri skandal sayılabilecek bir yaşantıya sahip olmaları, Arap olmayan unsurların devlete ve Araplara bakış tarzını etkilemiş, devletin üzerine düşen görevi yerine getirmemesi ve bilhassa, İslamın temel prensiplerinden uzaklaşıldığı fikri çözülüşü hızlandırmıştır.⁹⁵⁴ Emevi hanedanının saray hayatı devlete karşı büyük bir muhalefetin oluşmasına yol açmış ve bu muhalefet Abbas oğullarının önderliğinde Emevi devletinin hayatına son vermiştir.⁹⁵⁵

⁹⁵³ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 128.

⁹⁵⁴ İrfan Aycan, İbrahim Sarçam, *Emeviler*, sh, 95.

⁹⁵⁵ İrfan Aycan, İbrahim Sarçam, a.g.e, sh, 159.

Yazar bu durumu; asırlardan beri hakim yaşayan Türklerin tabiatı ile bu “çapulcu” zihniyetli kimselerin hakimiyeti altına giremeyeceklerini, İslam dinini kabul ederek, efendilikten mevaliliğe (köleliğe) inemeyeceklerini, bunun için de Emevilerin bir asır kadar bir süre uğraşmalarına rağmen Türkler arasında İslam dinini yayamadıklarına hatta küçük Türk beyliklerini bile hakimiyetleri altına alamadıklarına dikkat çekmektedir. Yazara göre, Türkler, ancak; kendilerini mevali yapmak isteyen Arapların efendisi olmaya karar verdikten sonradır ki, kütle halinde İslam dinine girmişlerdir.⁹⁵⁶

Eserde “Abbasiler” başlığı altında, Türklerin Eba Müslim ihtilaliyle Araplara karşı bir üstünlük sağladıkları ve böylece İslam İmparatorluğuna hakim oldukları ifade edilmektedir.⁹⁵⁷ Yazar Abbasileri bir bakıma Türk devleti gibi telakki etmekte,⁹⁵⁸ Türklerin Abbasiler dönemindeki askeri, siyasi, idari, ilmi ve fikri faaliyetlerini sitayişle anlatmaktadır. Yazar, “*Türkler sayesinde ki Abbasi devletinin nüfuzu teessüs etti, İslam şevketi yükseldi*”⁹⁵⁹ diyerek Abbasi devletindeki hemen her sahadaki başarıyı Türklere maletmektedir. Çünkü, “*Türkler, yalnız harp sahasındaki şanlı zaferleri ile değil, medenî, ilmi sahadaki yüksek kabiliyetleri, mali ve idari hususlardaki parlak muvaffakiyetleriyle de Abbasi imparatorluğuna hakim olmuşlardı.*”⁹⁶⁰ Yazara göre, “*İslam devrinde ulûm ve maarifle iştigâl*

⁹⁵⁶ Günaltay, *Tarih II, Ortazamanlar*, sh, 146-147.

⁹⁵⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 155.

⁹⁵⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 156.

⁹⁵⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 157.

⁹⁶⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 159.

*edenlerin çoğu Arap olmayan kavimlere mensup idi. İslam medeniyeti kendi teessüsünü diğer milletlere, bilhassa Türklere ve İranlılara medyundur.*⁹⁶¹

Eserin son kısmında özet sayılabilecek şekilde, İspanya'da Endülüs İslam Devleti (756-1031),⁹⁶² Samanoğulları (874-999),⁹⁶³ Gazneliler Devleti (962-1183),⁹⁶⁴ Karahanlılar Devleti (932-1212),⁹⁶⁵ Tulunlular Devleti (868-905)⁹⁶⁶ ve Ahşitler Devleti (935-969)⁹⁶⁷ hakkında bilgiler verilmektedir.

6.6. İslam Tarihi⁹⁶⁸

Günaltay, genel tarihin en büyük konularından birisi olan İslam Tarihini⁹⁶⁹ ele alan bu eserin "Başlangıç" yazısında⁹⁷⁰ tarih için; *"Bir milletin tarihi, o milletin içtimai, edebi, harsî... bütün varlığının bî-payan bir hazinesidir."*⁹⁷¹ *"Tarih, dini heyecanın, millî azim ve iradenin nurlu kaynağıdır. Bu kaynaktan içmeyi ihmal etmeyen millet, âb-ı hayat menbaina ermiş, ebed zindelik tılsımını bulmuş sayılır."*⁹⁷² demektedir. Günaltay'a göre tarihini

⁹⁶¹ Günaltay, a.g.e, sh, 163.

⁹⁶² Günaltay, a.g.e, sh, 167-184.

⁹⁶³ Günaltay, a.g.e, sh, 185-187.

⁹⁶⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 187-190.

⁹⁶⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 190-192

⁹⁶⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 192-194.

⁹⁶⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 194.

⁹⁶⁸ Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1338-1341 (1922-1925), 416 sayfa.

⁹⁶⁹ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 2.

⁹⁷⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 2-13.

⁹⁷¹ Günaltay, a.g.e, sh, 2.

⁹⁷² Günaltay, a.g.e, sh, 3.

ihmal eden bir millet, mazisini ne kadar karanlık etmiş ise, istikbalini de o kadar karanlığa mahkum etmiştir.⁹⁷³

Eserin önsözünde, tarihin önemi; *"Bir milletin tarihini kaldırırsanız o milletin mazisini gömmüş, istikbalini karanlık içerisinde bırakmış olursunuz. Çünkü, bu günü kurtaran harikalar, geleceği aydınlatan ışıklar, gücünü geçmiş zamanın derinliklerinden alırlar"*⁹⁷⁴ şeklinde dile getirilmektedir. Bu alanda bir boşluğu doldurmak maksadıyla kaleme alınmış olan eser, vesikalar itibariyle şark, usûl itibariyle Garp müelliflerine dayanmaktadır.⁹⁷⁵

Günaltay bu eseri kaleme alırken, İbn Cerir, el Mesûdi, Dîneveri, Yakûbî, İbn Küteybe, İbnü'l-Esir, Yakût el-Hamevî, İbn Haldun, Hemedâni, vb. eski müelliflerin eserlerinin dışında; son asırda kaleme alınan el-Arap Kable'l-İslam gibi kitaplara da başvurmuş, diğer taraftan da tanınan müsteşriklerden Galâzer, Haliyfi, Brugsch, Dussud, Sharpe, cl. Huart, gibi meşhur müelliflerin eserleriyle Jurnal Azyatiyen'de* intişar eden tettebbûnâmelere de müracaat etmiştir.⁹⁷⁶

Yazar, bu eserin, yeni devri yükseltmek ve bir çok alanda diğer İslam ülkelerine de rehberlik etmek amacı ile kaleme alındığını belirtmekte, bunun daha sonraki nesiller için de teşvik unsuru olacağını ümit ettiğini ifade etmektedir.

⁹⁷³ Günaltay, a.g.e, sh, 3.

⁹⁷⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 2.

⁹⁷⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 9.

* Çalışmamızda geçen isimlerin yazımında Günaltay'ın kullanımına sadık kalınarak aynen aktarılmıştır.

⁹⁷⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 11-12.

Eserde ele alınan konulardan bir kısmı şunlardır: Arabistan'ın vaziyeti Tabiiyesi,⁹⁷⁷ Ceziretu'l-Arap'da Sakin Kabileler,⁹⁷⁸ Necid Kitasındaki Kabileler⁹⁷⁹ Cenûbî Araptaki Kabileler,⁹⁸⁰ İslam Öncesinde Araplar,⁹⁸¹ Tabakai Üla Arapları,⁹⁸² Ad Kavmi,⁹⁸³ Semûd Kavmi,⁹⁸⁴ İnbat Devleti,⁹⁸⁵ İnbat Medeniyeti ve Petra Şehri,⁹⁸⁶ Tedemmur Devleti,⁹⁸⁷ Arabistan'ın Şimâlindeki Ümem Müteferrika,⁹⁸⁸ Asurîler ve Araplar,⁹⁸⁹ İranîler-Araplar,⁹⁹⁰ Cenûbî Arabistan,⁹⁹¹ Maîniyye Devleti,⁹⁹² Sebe (Seb-e) Devleti,⁹⁹³ Himyeriyye Devleti,⁹⁹⁴ Yemende Habeşîler,⁹⁹⁵ Yemende Hıristiyanlığın Neşri Teşebbüsü-Vakıa-i Fil (Fil Vak'ası),⁹⁹⁶ Yemendeki Küçük İmâretler,⁹⁹⁷

⁹⁷⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 16.

⁹⁷⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 31.

⁹⁷⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 38.

⁹⁸⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 39.

⁹⁸¹ Günaltay, a.g.e, sh, 45.

⁹⁸² Günaltay, a.g.e, sh, 56.

⁹⁸³ Günaltay, a.g.e, sh, 79.

⁹⁸⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 85.

⁹⁸⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 95.

⁹⁸⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 111.

⁹⁸⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 119.

⁹⁸⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 139.

⁹⁸⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 145.

⁹⁹⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 159.

⁹⁹¹ Günaltay, a.g.e, sh, 166.

⁹⁹² Günaltay, a.g.e, sh, 187.

⁹⁹³ Günaltay, a.g.e, sh, 199.

⁹⁹⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 210.

⁹⁹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 216.

⁹⁹⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 228. (Bu bölümde Günaltay, Muzari'lerden Beni Kinâne'den Huzeyfe b. Abdullah'ın bir arkadaşı ile birlikte halkın Kabe'yi ziyaretten men edildiği San'a şehrindeki Beyt el Kuleys (?)'i insanları ziyaretten men etmek için gittiklerini ve kilisedeki tasvirlerle zarar vererek kaçtıklarını, bunu Mekke'lilerin yaptığını anlamakta gecikmeyen Ebrehe'nin de bunun üzerine mukabeleten Kabe'yi zabt etmeye karar verdiğini anlatmaktadır. Adı geçen

Yemen Medeniyet-i Kadîmesi,⁹⁹⁸ Cenûbi Arabistan'da Ticaret,⁹⁹⁹ İkinci Devir Şimalî Araplar: Adnanîler veya İsmailîler,¹⁰⁰⁰ Kudâalar,¹⁰⁰¹ Zuhûru İslam'a Kadar Adnanîler Tarihi,¹⁰⁰² Yemen Haricinde Düveli Hariciyye,¹⁰⁰³ Benî Gassân Devleti,¹⁰⁰⁴ Irak'ta Benî Lahm Devleti,¹⁰⁰⁵ Safâ Arapları,¹⁰⁰⁶ Mekke-i Mükerreme Tarihi,¹⁰⁰⁷ Yesrîb Tarihi.¹⁰⁰⁸

Ülkemizde kaleme alınan İslam tarihi kitaplarına Hz. Peygamberin doğumu ile başlamak gelenek olmuştur. İslamiyetin Arabistan'da zuhur etmesi sebebiyle İslam tarihinin ilk devirlerindeki idari, askeri, mali, adli, ilmi dini bütün faaliyetleri ve ortaya çıkışlarını tespit edebilmek için İslam öncesi Arap tarihinin de tedkik edilmesi bir zaruret olmaktadır. Özellikle İslam'ın

kilise, hem Hıristiyanlığı yaymak, hem de Arapları Mekke ziyaretinde men etmek amacıyla inşa edilmiştir. Fakat her iki maksat da tahakkuk etmemiştir. Çünkü, 570 tarihinde Muharrem'in onyedinci günü Ebrehe'nin bizzat kumanda ettiği bir ordu hicaza girer. Orduda fillerin de bulunması sebebiyle bu olaya fil vak'ası denilmiştir. Ordu "*Güve yemiş ot yaprağı gibi perişan olmuş, dağılmışlardır. Bu olaydan 54 gün sonra yani, aynı sene Rebiul Evvel'in Onikinci günü de Hz. Muhammed (s.a.s.) doğmuştur.*" Bkz, a.g.e, sh, 230-231.)

⁹⁹⁷Günaltay, a.g.e, sh, 234.

⁹⁹⁸Günaltay, a.g.e, sh, 243.

⁹⁹⁹Günaltay, a.g.e, sh, 261.

¹⁰⁰⁰Günaltay, a.g.e, sh, 267.

¹⁰⁰¹Günaltay, a.g.e, sh, 278.

¹⁰⁰²Günaltay, a.g.e, sh, 290.

¹⁰⁰³Günaltay, a.g.e, sh, 295.

¹⁰⁰⁴Günaltay, a.g.e, sh, 300.

¹⁰⁰⁵Günaltay, a.g.e, sh, 320.

¹⁰⁰⁶Günaltay, a.g.e, sh, 379.

¹⁰⁰⁷Günaltay, a.g.e, sh, 383.

¹⁰⁰⁸Günaltay, a.g.e, sh, 406.

ortaya koyduğu büyük değişimin mahiyetini anlayabilmek için buna ihtiyaç vardır.¹⁰⁰⁹ Günaltay'ın bu kitapta yaptığı da budur.

Eserde, İslam'ın zuhur ettiği bu toprakların tarihine geniş bir şekilde yer verilmekte ancak, eserin adının İslam tarihi olmasına rağmen, eserde İslam'ın zuhûru ve sonrasına dair bilgilere yer verilmemektedir. Bu durum eserin kıymeti için bir eksiklik olarak görülebilir. Çünkü, içindekiler bölümünden de açık bir şekilde görüldüğü gibi, her ne kadar eserin ismi "İslam Tarihi" olsa da, eserde tamamen Arabistan'ın İslam öncesi durumu, eski Arap kabileleri ve metropol şehirleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu durum da 'Bu eserin adı "İslam Tarihi" mi olmalıydı?' sorusunu akla getirmektedir. Zira, bu kitap, bilinen tarzda bir İslam tarihi eseri değil, Arap yarımadasının İslam öncesi tarihidir.

6.7. İslam'da Tarih ve Müverrihler¹⁰¹⁰

İslam tarihinin kaynaklarının tespiti, sınıflandırılması, tanıtılması ve en önemlisi bunlardan elde edilecek tarihi bilginin değeri ve sıhhati konusunda derli toplu ve ciddi çalışmalar yok denecek kadar azdır. İslam tarihi kaynaklarından yararlanarak bilimsel çalışmalar yapabilmek ya da tarih yazabilmek, her şeyden önce kaynaklarla ve kaynaklara yaklaşımla ilgili bir takım sorunların tespitine yönelik bir dizi problemin ortaya konulmasını gerektirir. Zira problemlerin çözümü ilk önce, problemin tespit edilip ortaya konulmasına bağlıdır.

¹⁰⁰⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 10-13.

¹⁰¹⁰ Günaltay, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, Evkafı İslamiye mat, İstanbul, 1339-1342 (1924-1926), 464 sayfa.

XIX. yüzyıl Batı dünyasında bilimsel araştırma metodlarına dayanan bilimsel tarih anlayışının gelişmesi, eski kaynakların incelenmesini gündeme getirmiştir.¹⁰¹¹ Çünkü, geçmişle ilgili daha doğru bir tarih bilgisine ulaşabilmek için İslam Tarihi kaynaklarının, modern tarih araştırmaları metodolojisiyle gözden geçirilip eleştirel bir metodla incelenmesi, tahkik edilmesi gerekmektedir. Günaltay'a göre, eski kaynaklara gerekli önem verildiği takdirde her türlü bilimsel metodla faydalı çalışma ve araştırma ortaya konulabilir. İşte bu sebeple o, İslam tarihi için bir giriş niteliğindeki "Tarih ve Müverrihler" adlı bu eserinde, eski kaynaklar ve müellifleri üzerinde durmaktadır.

Eserde, İslam tarihçiliğini ele alan "Başlangıç"¹⁰¹² bölümünde, eski ve halen mevcut olan kaynaklar; "...ilmî ve tarihi kıymetleri ne derecede ve hangi noktalarda şayân-ı ihtiyaç olabilecekleri, müelliflerinin içinde yaşadıkları şerait-i hayatiyyenin bilinmesine mütevakkıf olduğundan bizzarûre bunların hayat-ı hususiyeleriyle yaşadıkları devirlerden de bizi alâkadar edecek nisbette bahsedilerek"¹⁰¹³ incelenmektedir. Bunun dışında, eserde; "İslam Aleminde Tarih Ne Suretle Başladı?"¹⁰¹⁴ Tarihî Me'hazlar,¹⁰¹⁵ konuları ile birlikte Vakidî ile başlayıp, Yâkut'la sona eren¹⁰¹⁶ İslam Tarihi araştırmaları için kaynak olabilecek yetmiş üç yazar ve yetmiş ana kitap

¹⁰¹¹ Süleyman Sayar, "M. Şemseddin Günaltay ve İslam'da Tarih ve Müverrihler'e Dair", Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, c, 4, sy, 4, Yıl, 4, 1992, sh, 378.

¹⁰¹² Günaltay, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, sh, 2-9.

¹⁰¹³ Günaltay, a.g.e, sh, 3.

¹⁰¹⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 10-15.

¹⁰¹⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 16-18.

¹⁰¹⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 19-459.

tanıtılmaktadır. Eserde incelenen kitaplar, ait oldukları devirlere nispetle en eski ve en değerli kabul edilen ve bugün mevcut olan temel tarih kaynaklarıdır.

Kitapta tanıtılan meşhur tarihçi ve eserlerden bazıları şunlardır: Vakidî (Kitab'ül Megazi), Belâzurî (Futûh el-Buldan), Taberi (Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk), Dineverî (Kitab'ül-Ahbar et-Tıval), Mesudî (Mürücü'z-Zeheb), Makdîsî (Kitab el-Bed've't-Tarih), Beyhakî (Tarih-i Beyhaki), İbn'ül-Esir (Tarih el-Kamil).

Tanıtımı yapılan yazarlar ve kitaplarla ilgili bilgilere konunun sonunda dipnotlar da eklemiştir. Kitapta ayrıca en eski Endülüs tarihçileriyle birlikte meslek ve ülkelere ait kitaplara da yer verilmiştir. Tanıtımı yapılan eserlerden Taberi,¹⁰¹⁷ Mes'ûdî¹⁰¹⁸ İbnü'l-Esîr,¹⁰¹⁹ Fazlullah Reşîduddîn B. Ebu'l Hayr İmadudîn el- Hemadânî¹⁰²⁰ ve İbn Haldun'a¹⁰²¹ daha geniş yer verildiği dikkat çekmektedir.

Kitapta tarihi kaynakların dört grup olarak tasnif edildiğini görmekteyiz: Umumî tarihler, Hususî tarihler, Tabakât ve tercüme-i hal kitapları, Mesâlik ve memâlik türü eserler.

Bu eser aynı zamanda Tarih Felsefesi konusunda da önemli bir müracaat kaynağıdır. Bu eserin önemi hakkında yazılan bir makalede kitabın

¹⁰¹⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 27-45.

¹⁰¹⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 63-76.

¹⁰¹⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 147-160.

¹⁰²⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 266-309.

¹⁰²¹ Günaltay, a.g.e, sh, 348-360.

bu yönüne işaret edilmektedir.¹⁰²² Bu alanda yazılmış eserlerin sayısı ne yazık ki çok azdır. Bu konuda verilebilecek en güzel örneklerden birisi de Siyer ve Megazi ilminin doğuşunu ele alan bir eser kaleme alan Alman müsteşrik Josef Horovitzdir.¹⁰²³

¹⁰²² Sayar Süleyman, “M. Şemseddin Günaltay ve İslam’da Tarih ve Müverrihler” sh, 375-381.

¹⁰²³ Bkz, Josef Horovitz, *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu, İlk Siyer/Megâzî Eserleri ve Müellifleri*, (Çev, Ramazan Altınay, Ramazan Özmen), Ankara Okulu Yay, Ankara 2002. (Bu tercümesindeki bilgiye göre, eser önce Marmaduke Picktall tarafından Almanca – basılmamış- daktilo nüshasından ‘*The Earliest Biographies of the Prophet and Their Outhors*’ başlığı ile İngilizceye tercüme edilerek Hindistan Haydarabat’ta yayınlanan ve Marmaduke Picktall’ın editörlüğünü yaptığı “Islamic Culture” adlı derginin 1927-1928 yıllarındaki sayılarında dört sayı halinde yayınlanmıştır. (Bkz, Josef Horovitz, *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu*, sh, 9.)

Eseri Arapça’ya tercüme eden Hüseyin en-Nassâr bu İngilizce tercümeyi esas almış, Arapça tercümenin önsözünde “Bu kitabın adı; *The Earliest Biographies of the Prophet and Their Outhors’dur*. Ben onu Arapçaya *el-Meg’azi’l-Ûlâ ve Müellifûhâ* ismiyle tercüme ettim” diyerek İngilizce tercümeyi eserin orijinali gibi takdim etmektedir. Eserin Arapça sözkonusu tercümesi 1949’da Mısırda yayınlamıştır. (Bkz, Josef Horovitz, *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu*, sh, 15.)

Josef Horovitz bu eserinde, ilk siyer magâzî yazarlarını ve ortaya koydukları eserleri eleştirel bir metodla tanıtmaktadır.

Burada şunu da ilave etmek istiyorum: Ülkemizde ilk dönem siyer kaynaklarıyla ilgili eser ve makaleler bulunmakla birlikte, bunlar hem sayıca yeterli değildir, hem de çok yenidir. Bu çalışmalarda Horovitz’in bu eserine sıkça atıfta bulunulduğu da dikkatten kaçmamaktadır.

Bu vesile ile, konu ile ilgili olarak birkaç eser ismi vermemiz faydalı olacaktır: Mustafa Fayda, “Siyer Sahasında İlk Telif Çalışmaları”, Uluslar arası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu, DEÜ, Yay, İzmir 1985; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c, 1. Çağ Yay, İst, 1989, sh, 69-101; Mustafa Zeki Terzi, *İlk Siyer-Megâzî Yazarları ve Eserleri*, Samsun 1990; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 1991. S. Hizmetli bu eserinde, bu alandaki eserlerden söz ederken Günaltay’ın “Tarih ve Müverrihler”ini de saymaktadır.

Eser 1991 yılında Yüksel Kanar tarafından “İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler” adıyla Latin harfleriyle ve sadeleştirilerek yayınlanmıştır.¹⁰²⁴

Günaltay’ın bu eseri ve eserde ele alınan kitaplar ile ilgili olarak Cemil Meriç;

“Okuyucuya başvurduğu kaynakları listeleyen titiz ve dürüst bir bilim adamı karşısındayız. Kendinden önceki tarih ve yazarlarını minnet ve şükranla yâd eden bir kadirşinaslık, filhakika İslam tarihçilerinin ayırıcı vasfı; büyük çalışma gücü, geniş bir kavrayış ve topladıkları bilgilerin zenginliğidir... Evet... Eserleri çağımızın ilmi metodlarına göre yazılmamış, ama hepsi de çok değerli birer "Hazine-i Vesaik"¹⁰²⁵ demektedir.

6.8. İslam Dini Tarihi¹⁰²⁶

Günaltay’ın bu eseri de “İslam Tarihi” adlı eseri¹⁰²⁷ gibi, İslam dini tarihi (veya İslam Tarihi)’ni ele almaktan çok, İslam öncesi Arabistan halklarının tarihi ve inanışlarını ele almaktadır.

¹⁰²⁴ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, sadeleştirilen Yüksel Kanar, Endülüs Yay, İstanbul, 1991, 464 sayfa.

¹⁰²⁵ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İnsan Yay, İst, 1986, sh, 89-90.

¹⁰²⁶ *İslam Dini Tarihi I-II*, Darul Fünun Matbaası, 1340-41 (1924-25), 296 sayfa. İki ciltten meydana gelen bu eserin 1-221 sayfaları birinci ciltte, 222-296. sayfaları da ikinci ciltte yer almaktadır. Kitabın I. cildi (1-221. sayfalar) 1340 (1924)’da, II. cildi ise (222-296 sayfalar) 1341 (1925)’de basılmıştır.

¹⁰²⁷ Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1338-1341 (1922-1925), 416 sayfa.

Eserde, İslamın gönderildiği bölgenin coğrafi, siyasi, ekonomik ve etnik yapısı, Arap yarımadasında İslam öncesi dönemde yaşayan insanların inanışları, hayat tarzları ve diğer sosyal konularda bilgi verilmektedir.

Eser, hem İslam tarihi, hem de dinler tarihi bakımından önem arz etmektedir. Çünkü eserde Arap yarımadasında oturan kabilelerin sosyal yaşantısı, İslam öncesi Arap tarihinin devrelerine ve birbirleriyle münasebetlerine dair tafsilatlı bilgiler verilmektedir. Bunun İslam'ın tebliğ edildiği zamanda ve sonrasında bu bölgede gelişen olayları daha iyi tahlil edip konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağını düşünüyoruz. Eser Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaların da ilklerinden sayılır.

Günaltay, eserin başında; bir dinin tarihinin, o dinin hangi asırda, nasıl bir muhitte, hangi şartlar altında gönderildiğinin, zamanla nasıl bir değişikliğe uğradığını, diğer din ve inanışlardan ne derece etkilendiğinin bilgisi anlamına geldiğini ifade etmekte,¹⁰²⁸ temeli hakikat nuru üzerine bina edilmiş olan İslamiyetin hiçbir tenkitten yılmayacağını, aklî muhakemelerden çekinmeyeceğini belirterek, bu dinin temelini hakikat üzerine kurulduğuna vurgu yapmaktadır. İşte bu sebeple, "İslam dini" tarihinin yazılmasından Müslümanlar olarak çekinmememiz gerektiğini, çünkü; İslam'a yönetilen iftiraların esassız olduğunu belirtmekte, bu kitapta İslamın düşmanları tarafından ortaya atılan iftiraları ele alıp tenkit edeceğini, bu tenkitlerden sonra İslam dini ile ilgili olarak ileri sürülen iddiaların ne kadar temelsiz

¹⁰²⁸ Günaltay, *İslam Dini Tarihi*, sh, 2.

olduğunun görüleceğini, kin kokan soluklarla ilahi nurun sönmeyeceğini belirtmektedir.¹⁰²⁹

Eserde; İslam'ın ortaya çıktığı devirde Şark'ın durumu,¹⁰³⁰ İslam'ın gönderildiği bölgenin tabiatı,¹⁰³¹ Arapların menşei,¹⁰³² Âd kavmi,¹⁰³³ Semûd kavmi,¹⁰³⁴ Kâhtanîler,¹⁰³⁵ Sebeiler,¹⁰³⁶ Samirîler,¹⁰³⁷ Gassâniler,¹⁰³⁸ Adnanîler,¹⁰³⁹ İslam'dan Önce Arapların dinleri¹⁰⁴⁰ Arabistan'da peygamberler,¹⁰⁴¹ Hanifler,¹⁰⁴² İslam'dan önce yarımadanın dışından Arabistan'a giren dinler,¹⁰⁴³ Hıristiyanlık,¹⁰⁴⁴ Araplarda Kehânet,¹⁰⁴⁵ Cahiliye Araplarında falcılık,¹⁰⁴⁶ Cahiliyede ictimai aile¹⁰⁴⁷ vb. konulara yer verilmektedir.

¹⁰²⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 3.

¹⁰³⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 5.

¹⁰³¹ Günaltay, a.g.e, sh, 27.

¹⁰³² Günaltay, a.g.e, sh, 48.

¹⁰³³ Günaltay, a.g.e, sh, 58.

¹⁰³⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 60.

¹⁰³⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 67.

¹⁰³⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 70.

¹⁰³⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 74.

¹⁰³⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 76.

¹⁰³⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 83.

¹⁰⁴⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 123.

¹⁰⁴¹ Günaltay, a.g.e, sh, 149.

¹⁰⁴² Günaltay, a.g.e, sh, 165.

¹⁰⁴³ Günaltay, a.g.e, sh, 179.

¹⁰⁴⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 197.

¹⁰⁴⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 222.

¹⁰⁴⁶ Günaltay, a.g.e, sh, 245.

¹⁰⁴⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 266.

Eser, 1997 yılında “İslam Öncesi Araplar ve Dinleri” adıyla sadeleştirilerek yayınlanmıştır.¹⁰⁴⁸

6.9. İslam’dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri¹⁰⁴⁹

Bu makalede Günaltay, Kadının eski Arap kültüründeki durumu ile İslam’ın ona kazandırdığı yeni imkânlar ve roller arasında karşılaştırmalar yapmakta, İslam öncesi Arap Kültürü’nde uygulanan değişik nikah türleri tanıtılarak bunların İslam’la ortadan nasıl kaldırıldığı ele alınmaktadır.

Bu vesile ile hatırlatmak isteriz ki, Günaltay, Cumhuriyet döneminde de Türk tarihi ile ilgili çalışmalarının yanı sıra, İslam tarihi ile ilgili çalışmalarını da devam ettirmiştir. Onun Türk ve İslam tarihi alanındaki çalışmaları, Cumhuriyet döneminde daha çok Anadolu, Mezopotamya ve İran’ın ilk çağ tarihi üzerinde yoğunlaştığı yolundaki yorumlar¹⁰⁵⁰ doğrudur. Fakat, o bu arada, İslam tarihi alanındaki çalışmalarına da devam etmiştir. Bu makale, bunun bir delilidir.

İslam’dan önce Arap yarımadası sakinlerinin yerleşimleriyle ilgili bilgilerle başlayan makalede,¹⁰⁵¹ o günlerde Arap yarımadasındaki kadının toplumdaki pozisyonundan bahsedilirken, *“kadın, topluluğun bir uzvu değil, erkek*

¹⁰⁴⁸ Bkz, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sadeleştirilenler, M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay, Ankara 1997, 152 sayfa.

¹⁰⁴⁹ Belleten, c, 15, sy, 60, Ank, 1951, sh, 691-707’den ayrı basım; Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951, 16 sayfa.

¹⁰⁵⁰ Bkz, Bayram Ali Çetinkaya, *M. Şemseddin Günaltay ve Fikriyatı*, sh, 30.

¹⁰⁵¹ Günaltay, “İslam’dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri”, sh, 691-692.

*zümresinin ihtiraslarını tatmin ve hizmetlerini ifa için yaratılmış bir mahlûk olarak telakki ediliyordu*¹⁰⁵² ifadesi kadının toplumdaki yerinin anlaşılması için yeterli malûmatı vermektedir.

Eserde, Cahiliye erkeklerinin kadına karşı mutlak hakimiyetinin olduğu, kadının hiçbir konuda erkekle eşit görülmediği, boşandıktan sonra da kadının eski kocasının tahakkümünden kurtulamadığı,¹⁰⁵³ doğan çocuğun erkek olması halinde bununla iftihar edilerek şenlik yapıldığı, kız olması halinde ise sıkılıp, utandıkları ve bahtsız yavruyu aile için bir felaket saydıkları¹⁰⁵⁴ anlatılmaktadır.

Kur'an'da; *“İçlerinden birine kız çocuğu olduğu müjdesi verildiği zaman, gayzını sînesine çekerek hiddetinden yüzü kapkara olur. Kendisine verilen kötü müjdeden dolayı herkesten saklanır. Bunu ne yapayım, hakarete katlanarak alıkoyayım mı? Yoksa toprağa mı gömeyim? diye şaşırır kalır”* ayetleri¹⁰⁵⁵ de yukarıdaki bilgileri teyid etmektedir.

Kız evladı hakkındaki bu geri telakki, Araplar arasında yeni doğan kız çocuklarını diri diri gömmek gibi tüyler ürperten bir caniliğe yol açmıştı. Bu menfur adete, “ve'id” diri diri gömülen bedbaht kızcağıza da “mev'ûde” deniliyordu.¹⁰⁵⁶ Kadınlar insanlık haklarına dahi layık görülmediklerinden ana ve baba ile kocalarına varis olma hakkı da tanınmıyor, ayrıca erkekler

¹⁰⁵² Günaltay, “İslam'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri”, sh, 692.

¹⁰⁵³ Günaltay, a.g.m, sh, 693.

¹⁰⁵⁴ Günaltay, a.g.m, sh, 694.

¹⁰⁵⁵ Nahl, 58-59.

¹⁰⁵⁶ Günaltay, a.g.m, sh, 694.

istedikleri kadar kadın alabiliyorlardı.¹⁰⁵⁷ Öte yandan; İslam'dan önce Araplarda kadınla erkeği birbirine bağlayan nikah, dini bir mahiyeti haiz olmadığından, kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra iyal'e dahil olabiliyordu.¹⁰⁵⁸ Evlenmenin icab ettirdiği memnû'iyet de mevcut değildi. Baba ölünce, oğlu üvey analarını alabiliyordu.¹⁰⁵⁹ Bugün bir yuva kurmak üzere erkekle kadının mukadderat birliği yapması demek olan nikah lafzı, o zamanlarda bu günkü anlamı değil, kadınla cinsi münasebette bulunmayı ifade ediyordu.¹⁰⁶⁰

İslamiyet'ten evvel Araplar arasında şekli yukarıdaki anlamında kullanılan nikahın müteadid türleri vardı. Bunlardan Mekke eşrafı arasındaki nikah şekli, kızın bir bedel karşılığında satılması mahiyetinde bir alış-veriş idi. Kızı almak için verilen ağırlık (sıdâk) kızın babasına, eğer babası yoksa ondan sonra gelen en yakın asabesine verilirdi. Kızın rızasını almaya ihtiyaç duyulmadı. Yalnız eşraftan olan kimselerin çocuklarını evlendirirken küfûv hususuna ehemmiyet verdikleri anlaşılmaktadır.¹⁰⁶¹

İslam'dan önce Araplar arasında yapılan nikah şekillerinin başlıcaları şunlardır:

Kadının adet görmediği bir zamanda kocasının rızasıyla eşraftan birisiyle cinsel ilişkiye girmesi ve kocanın gebe kalıncaya kadar karısına yaklaşmadığı bir nikah türü olan "İstibzâ", iki erkeğin eşlerini değiştirmeleri olan "bedel", hür

¹⁰⁵⁷ Günaltay, a.g.m, sh, 696.

¹⁰⁵⁸ Günaltay, a.g.m, sh, 698.

¹⁰⁵⁹ Günaltay, a.g.m, sh, 699.

¹⁰⁶⁰ Günaltay, a.g.m, sh, 701-702.

¹⁰⁶¹ Günaltay, a.g.m, sh, 702.

kadınların kendilerine gizlice dost edinmeleri anlamına gelen “Hıdn”, on kişiden az olmak üzere erkeklerin aralarında uzlaşarak bir kadını ortaklaşa eş edinmeleri olan “Nikahu’l-müşterek”, ‘buğye’ denilen kadınların evlerine gelen erkekleri kabul ettiklerine alamet olmak üzere kapılarına bayrak asarak geleni kabul etmeleri anlamına gelen “Biğa nikahı”, erkeklerin aldıkları eşlerini, kızlarını, kız kardeşlerini mübadele suretiyle almaları anlamına gelen “Şiğar nikahı”, babası vafat eden erkeklerin üvey annelerini almaları usulü olan “Nikahu’l-makt”, kadınla erkek arasında geçici bir zaman için nikah akdi olan “Mut’a”, aile servetini taksimden korumak için yalnız büyük kardeşin evlenmesi ve diğer kardeşlerin bu kadınla serbestçe münasebette bulunma hakkı olan nikah, cahiliye örfüne göre aralarında kardeşlik akdeden iki adamın malları gibi eşlerini de müştereken kullandıkları “Ortaklaşma nikahı”.¹⁰⁶²

Yukarıda aktarılan uygulamalar kadının bir meta sayılmasına yol açmış, sonuç olarak erkekler, serveti ve kudreti ölçüsünde istediği kadar kadın almış, yine bunlara ilaveten, mali kudreti ölçüsünde cariyeye sahip olmuştur.

Bütün bunlar, ilkel bir toplumda görülen şeref ve namus telakkisinde görülen laubaliliğin ve kadını “mal” mahiyetinde görmenin tabii bir sonucu idi. İşte bu uygulamaları aktaran Günaltay, Cahiliye Arapları arasında uygulanan ve medenî insanlar için yüz kızartıcı mahiyetteki bu anlayış ve uygulamaları ve benzer nikah şekillerini Hz. Peygamberin kaldırdığını, sadece şahitler huzurunda akdedilen nikah usûlünü yerleştirdiğini belirtmektedir.¹⁰⁶³

¹⁰⁶² Günaltay, a.g.m, sh, 702-705.

¹⁰⁶³ Günaltay, a.g.m, sh, 705.

Hız. Peygamber bu önemli inkılabı merhale merhale tatbik etmek suretiyle gerçekleştirmiş, önce; kadının bir “mal” hükmünde olmasını ve kadına esir muamelesi yapan, hatta kadını esirden de aşağılık gören anlayış yerine; kadının toplumdaki her ferdin sahip olduğu hak ve hürriyetlere sahip olduğu anlayışını yerleştirmiş, bundan sonra getirilen bir uygulama ile, eşler arasında hakkaniyet ve adalet tesisini şart koşarak,¹⁰⁶⁴ tahakkuku adeta imkansız olan bir takım şartlarla birden fazla eş alma izni İslam’da (bir anlamda) kaldırılmıştır.¹⁰⁶⁵ Ancak, bu uygulamaların hiç birisi Hz. Peygamberin şahsi tercihi değildir. İslam’da “Şâri” Allah’tır. Biz Günaltay’ın da konuyu böyle anladığını, ancak, belki bunu ifade etmeyi ihmal etmiş olduğunu düşünüyoruz.

Günaltay’ın bu eserinde özellikle dikkatimizi çeken husus, bu makalenin diğer eserlerinin aksine, bilimsel kurallar içerisinde kaleme alınmış olması, ilgili yerlerde gerekli dipnotların, konu ile ilgili açıklamaların yerli ve yabancı kaynaklar ile delillendirilmesidir. Makale sonunda; bu makalenin doğrudan doğruya ana kaynaklardan faydalanılarak hazırlandığını belirtilerek, konu hakkında yararlanılabilecek eser isimleri de verilmektedir.

Günaltay’ın bu konuya yakın bir konu olarak, ayrıca; “İslam’da Kadının Mevki-i İctimaiyyesi”¹⁰⁶⁶, “İslam’da Kadının Mevki-i İctimaiyyesi II”¹⁰⁶⁷, “İslam’da Kadının Mevki-i İctimaiyyesi III”¹⁰⁶⁸ başlıklı makaleleri de bulunmaktadır.

¹⁰⁶⁴ Nisa, 3.

¹⁰⁶⁵ Günaltay, a.g.m, sh, 707.

¹⁰⁶⁶ Günaltay, İslam Mecmuası, c, I, sy, 5, 1330-1333, sh, 142-145.

¹⁰⁶⁷ Günaltay, a.g.d, c, I, sy, 6, sh, 170-173.

¹⁰⁶⁸ Günaltay, a.g.d, c, I, sy, 10, sh, 311-315.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNALTAY'IN TARİHÇİLİĞİ

1. Tarih Yorumu

Şemseddin Günaltay, “insan topluluklarının zaman ve mekan gösterilerek hayat ve kültürlerinin tetkiki ilmi” olan ve tarihsel malzeme ile insanın etkileşimi yoluyla ortaya çıkan bir süreç olan tarihi,¹⁰⁶⁹ “*vak’aların bir tablosu*”,¹⁰⁷⁰ “*dini heyecanın, millî azim ve iradenin nurlu kaynağı*”¹⁰⁷¹ olarak değerlendirmektedir. Ona göre, bu tablonun doğru, yani olaylara uygun bir şekilde çizilebilmesi, bunların ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleşmiş olduklarını gösteren izler, eserler bırakmış olmalarına bağlıdır. Bu da olaylara ait bir takım yazılı vesikaların bulunmasıyla mümkündür. Bu vesikalar, kayalar, tabletler vesaire üzerindeki kitabeler veya eski zamanlarda yazılmış kitaplar, dosyalar ve bunlara benzer şeylerdir. Bütün bunları yorumlayan Günaltay, tarihin yazının icadı ile başladığını ifade etmekte, yazının icadından önceki dönemi “Prehistorik (tarih öncesi) devirler” olarak adlandırmaktadır.¹⁰⁷²

Günaltay'ın tarihle ilgili görüşlerini “İslam Tarihi I”¹⁰⁷³ ve “İslam'da Tarih ve Müverrihler”¹⁰⁷⁴ adlı eserlerinin “Başlangıç” kısmında görmek

¹⁰⁶⁹ Watts, D. G, *The Learning of History*, London and Boston, Routledge, and Kegan Paul, 1972, sh, 41.

¹⁰⁷⁰ Günaltay, *Tarih I*, sh, 1.

¹⁰⁷¹ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 3.

¹⁰⁷² Günaltay, *Tarih I*, sh, 1.

¹⁰⁷³ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 2-13.

mümkündür. Bu eserler dışında o, tarih konusundaki görüşlerini, başta tarih kongreleri olmak üzere çok değişik ortam ve farklı eserlerinde de dile getirmiştir.

Günaltay'a göre tarihini ihmal eden bir millet, mazisini ne kadar karanlık etmiş ise, istikbalini de o kadar karanlığa mahkum etmiştir.¹⁰⁷⁵ Çünkü, tarih, bir zamanlar sanıldığı gibi birbirleriyle irtibatı olmayan veya tabiat üstü tesirlerle vücut bulan olaylar yığınınından ibaret değildir. Milletlerin hayatında gelişi güzel ve kendi kendine olmuş tek bir hadise yoktur.

Geleneksel yaklaşımda, "nedensellik" zinciriyle birbirine bağlanmış olayların oluşturduğu bir tarih anlayışı kabul edilmektedir. Geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkiyi temellendirmek için "nedensellik ilkesi"¹⁰⁷⁶ diye tanımlayabileceğimiz bu yaklaşım sayesinde olaylar arasındaki ilişkileri belirleyebiliriz. Günaltay'a göre de olup-biten her şey, gizli veya açık sebeplerle kendinden evvelki olaylara bağlı ve onların neticeleridir.¹⁰⁷⁷ Bu günü kurtaran harikalar ve geleceği aydınlatan ışıkların gücünü geçmiş zamanın derinliklerinden almaları sebebiyle bir milletin tarihi ortadan kaldırılırsa, o milletin mazisi gömülmüş, istikbali karanlık içerisinde bırakılmış olur.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁴ Günaltay, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, sh, 2-9.

¹⁰⁷⁵ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 3.

¹⁰⁷⁶ Kubilay Aysevener, E. Müge Barutça, *Tarih Felsefesi*, Cem Yay, İstanbul, 2003, sh, 129.

¹⁰⁷⁷ Günaltay, *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-17 Nisan 1956, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, sh, 3.

¹⁰⁷⁸ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 2.

Bu noktada, “nedensellik ilkesi”nin de özellikle son günlerde ciddi bir şekilde kritiğe tabi tutulduğunu ifade etmemiz gerekiyor. Çünkü tarih, geçmişini inceleyen bir çalışma disiplini olmakla beraber, geçmişin kendisi değildir. Tarihte bir konunun veya bir sorunun tek bir yorumu olmadığı gibi, bir çok tarihî belge de aynı olay hakkında çok farklı bilgiler içerebilir.¹⁰⁷⁹ Bu durumda tarih, bir olay hakkındaki söylenmiş söz ve yorumlardan bir tanesidir.¹⁰⁸⁰ Bu yorumlar o olayı kendilerine uyarlar ve olup-bitenlere buna göre anlam verirler. Bu bakış açısına göre, tek bir tarih metni yoktur. Çünkü tarih, geçmişin görüntülerinden veya o görüntünün yorumlarından sadece bir tanesidir.

Bu vesile ile, Günaltay’ın; tarihin sebep-sonuç akışının tabiatı olduğu gibi her zaman aynı şekilde olmadığını ve olmayacağını ifade ettiğini de hatırlatmamız gerekiyor. Onun tarihe olan bu sosyolojik yaklaşımı sebebiyle olsa gerek, bazı tarihçiler onu, “Türkiye’ye tarih sosyolojisini ilk getiren şahıslardan birisi” olarak vermektedir.¹⁰⁸¹

Günaltay’a göre tarih, önceden yazılan ve insanlığın oynadığı bir rol de değildir. Bu günü kavramak ve yarını sezebilmek için dünü bilmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında tarih, bir milletin hayat mücadelesinde varlığını korumak, gelişmesini sağlamak, yükselmesini emniyet altına almak için muhtaç olduğu heyecan ve enerjinin bitip

¹⁰⁷⁹ Dursun Dilek, *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünme Gelişimi*, sh, 6.

¹⁰⁸⁰ K. Jenkins, *Re-Thinking History*, London and Newyork, Routledge, 1991, sh, 5.

¹⁰⁸¹ Kançal Salgur, “Şemseddin Günaltay: İktidar ve ve Bilgi Kavşağında Bir Şahsiyet.” 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji, İst, 1991, sh, 173-178.

tükenmeyen kaynağıdır.¹⁰⁸² Çünkü tarih, bir toplumun ihtiyacı olan moral ve kültürel değerlerin kazanılması için bir araçtır.¹⁰⁸³ İşte bu sebeple, Günaltay, *“Mazimizin zengin kaynağını daima saf tutmaya ve onu canlandırmaya mecburuz. Mazi ile rabıtamızı kesmek, teşvikinde bulunanlar bu milletin izmihlâlini isteyenlerdir. Bunlar bilirler ki, mazisinde gurur şûlesi bulunmayan bir millet, inhilâl eder ve sönüp gider. Milleti bu akıbetten korumak için maziye, tarihe bağlılığımızı canlandırmak zorundayız”*¹⁰⁸⁴ demektedir.

Tarih, aslında insanın gerçeği öğrenmesi, kendisini bilmesidir. Geçmişle ilgili gerçekleri öğrenip anlamak, yaşanan zamanı en iyi bir şekilde değerlendirmek ve geleceğe daha iyi hazırlanmak için önemli bir faktördür. Çünkü tarih, insana geçmişte ne yaptığını göstererek şimdi ne olduğunu öğretir.¹⁰⁸⁵ Bunun için önce; her çağı derinden derine tetkik etmeli, sonra da elde edilen belgelere dayanarak bir sentez yapmalıyız. Günaltay’a göre ancak bu yolla Türkün millî karakterini, kaabiliyetini, kudretini ve bugünkü varlığının sırrını öğrenebilir, yarına dair planlar yapabiliriz.¹⁰⁸⁶

Tarih bilimi için karanlık çağlara nispetle daha dün sayılabilen zamanlarda Türkler eski dünyanın üç kıtasında cereyan etmiş olan büyük vak’aların kahramanlarının ön safında bulunmuş, hemen her devirde tarihin

¹⁰⁸² Günaltay, “Açış Nutku” *Üçüncü Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1948, sh, 1; Ayrıca bkz, Belleten, c, VIII. sy, 29, Ankara, 1944, sh, 691-707.

¹⁰⁸³ Dursun Dilek, *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünme Gelişimi*, sh, 35.

¹⁰⁸⁴ Günaltay, “Başbakan Günaltay’ın Nutukları”, Sebilürreşad, c, III, sy, 60. 1949, sh, 158.

¹⁰⁸⁵ R. G. Caingwood, *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, (Çev. E. Özvar), Ayışığı Yay, İstanbul 2000, sh, 25.

¹⁰⁸⁶ Günaltay, *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 10-14 Kasım 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952, sh, 3.

akışına yeni bir istikamet vermişlerdir. Bütün bu safhaları, sağlam belgelere dayandırmak, gelecek nesiller için millî vicdanı besleyecek, millî ruhu coşturacak heyecan kaynakları, millî enerjiye ilâhi hamleler yaptıracak kudret akümülatörleri yaratmak, tarihçilerimize düşen bir ödevdir.¹⁰⁸⁷

Tarihi yazanın sahip olduğu görüş ve inancın etkisi ile olay ve olguları anlama ve buna bağlı olarak anlatmaları, kendi düşünce yapısına göre bir tarih yazma gibi sorunlar nedeniyle; *“Meziyet ve hatalarımızı-noksanlarımızı tam bir serbestlik ve tarafsızlık ile ortaya koyan bir tarih hala yazılmadı”*¹⁰⁸⁸ diyen Günaltay’a göre genel tarih şöyle dursun, kendi tarihimize dair bile tarih namına ele alınabilecek belli başlı bir eser yoktur.¹⁰⁸⁹ Bu mutlaka başarılmalıdır. Çünkü, tarih o kadar önemlidir ki, *“bir milleti yükseltmek için onun tarihini iyi bilmiş”* böylece ruhunu iyi tahlil edebilmiş olmak gerekir.¹⁰⁹⁰ Bir millet, yeis döneminde muhtaç olduğu umudu ancak tarihinde bulabilir.¹⁰⁹¹ Tarihini ihmal eden bir millet mazisini ne kadar karanlık etmiş ise, istikbalini de o kadar karanlığa mahkum etmiştir.¹⁰⁹²

Öte yandan, tarih; ulusal hareketlerin temellerinden birisidir. Osmanlıların geri kalmışlığı, kısmen kendi tarihleri konusunda bilgisizliklerinden kaynaklanmıştır.¹⁰⁹³ Çünkü, Günaltay’a göre tarih

¹⁰⁸⁷ Günaltay, *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 10-14 Kasım 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952, sh, 3.

¹⁰⁸⁸ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 346.

¹⁰⁸⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 347.

¹⁰⁹⁰ Günaltay, *Maziden Atıye*, sh, 6.

¹⁰⁹¹ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 2.

¹⁰⁹² Günaltay, a.g.e, sh, 3.

¹⁰⁹³ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam*

tekerrürden ibarettir.¹⁰⁹⁴ Ancak, tarihin “tekerrür”ü konusunda farklı görüşlerin bulunduğu bilinmektedir. Mehmed Akif, “hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdî?” diyerek tarihin tekerrür ettiği anlayışına karşı çıkarken,¹⁰⁹⁵ tarihin tekerrür ettiğini, hatta en az yirmi kez tekerrür ettiğini savunanlar da bulunmaktadır.¹⁰⁹⁶ Kimilerine göre de tarih tekerrür etmekte, ancak bu tekerür, sadece uzun zamanda devam eden büyük periyotlar halinde gerçekleşmektedir.¹⁰⁹⁷ Böyle de olsa, özellikle ifade edilmelidir ki, tarihteki her olay aslında birbirinden farklıdır. Olayların sebepleri ve sonuçlar arasında benzerlikler bulunsa da, hiçbir olayın aynı şartlar altında tekrarı mümkün olmamaktadır. Olaylar arasında elbette sebep-sonuç ilişkileri vardır. Bu sebeple de bir olayın açıklanabilmesi için benzer olaylardan faydalanmak tarihinin görevidir.

Sonuç olarak, Dursun Dilek’in; “*tarih -asla- tekerrürden ibaret değildir*” tespitine¹⁰⁹⁸ katıldığımızı ifade etmeliyiz. Çünkü tarih, her şeyden önce değişimin bilimidir. Geçmişten günümüze yaşanan olaylar arasında farklılık ve benzerlikleri incelerken, olaylar arasındaki bağlar, bu ilişkiler arasındaki değişim, değişimde yaşanan sebep sonuç ilişkileri... de yine tarihi belgelerle

Sentezine, sh, 25.

¹⁰⁹⁴ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 346.

¹⁰⁹⁵ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 14. Baskı, İstanbul, 1981, sh, 494.

¹⁰⁹⁶ Bkz, Abdulhamid Sıddıkî, *Tarihin Yorumu*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay, İstanbul, 1978, sh, 21.

¹⁰⁹⁷ Ariel ve Will Durant, *Tarih Üzerine*, Çev. Hüseyin Zamantılı, Hülbe Yay, Ankara 1983, sh, 103.

¹⁰⁹⁸ Dursun Dilek, *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünme Gelişimi*, sh, 6.

ortaya konulur. Değişim, çevremizdeki her şeyin sürekli olarak farklılaştığı anlamına gelmektedir.¹⁰⁹⁹

Her şeye rağmen geçmiş hakkında bilgi sahibi olmanın ve tarihi olaylardan ders ve ibret almanın önemi de ortadadır. İşte bu sebeple, ilk çağlardan bu yana, milletlerinin kaderine yön vermiş olan devlet adamlarından hemen hepsi kendi meslekleri için tarihten ders almayı, davranışlarında tarihten faydalanmayı ön planda tutmuş, tarih ile ilgilenmişlerdir.¹¹⁰⁰ Belli ki, tarihi ve ondan ders almasını bilmeden başarılı bir devlet adamı olmanın, başka bir deyişle, tarih bilmeden tarih yapmanın imkansızlığına inanmışlardır. Yakın tarihimizin mimarı Atatürk'ün de tarihe ilgisi daha okul sıralarında iken başlamış ve o zamandan beri tarihle meşgul olmuştur.¹¹⁰¹ Çünkü o biliyordu ki, "*Tarih ihtiyatsızlar için merhametsizdir*". Atatürk bu sözü, vaktiyle okuduğu ve bu gün Anıtkabir müzesinde sergilenen "İslam Tarihi" konulu bir eserde kırmızı kalemle altını çizerek, "mühim" şerhi ile işaretlemiştir.¹¹⁰²

Maziyi istikbalin aynadaki görüntüsü olarak kabul eden Günaltay'a göre okullarda en çok önem verilmesi gereken derslerden birisi de tarih

¹⁰⁹⁹ J. A. Banks, *Teaching Strategies for the Social Studies*, Addison-Wesley publishing, 1973, s, 215.

¹¹⁰⁰ Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih" Belleten, c, XXXV, sy, 140, 1971, sh, 531.

¹¹⁰¹ Günaltay, *Atatürk'ün Tarihciliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra*, sh, 273-274; Uluğ İğdemir, Cumhuriyetin 50. Yılında T.T.K, sh, 3; Ersoy Taşdemirci, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezinin Türk Kültür Politikası Açısından Değerlendirilmesi", İ.Ü. Sosyal Bil. Dergisi, Malatya, 1988, sh, 85.

¹¹⁰² Bekir Stkı Baykal, "Atatürk ve Tarih", sh, 535.

dersidir.¹¹⁰³ İşte bu sebeple o, eğitim sistemini ve okullardaki tarih derslerini incelemiş, fakat okullarda verilen tarih eğitiminden memnun kalmamıştır. Çünkü okullarda tarih dersi tamamen teoriye dayalı olarak verilmektedir. Teoriye dayalı ders sisteminin, geri kalmış ülkelerin karakteristik özelliği olduğunu, bu tür eğitimden gelen insanların hayatta üretici bir rol üstlenemediğine dikkat çeken Günaltay'a göre tarih dersleri bir hikaye gibi geçirildiği takdirde hiçbir fayda vermez. Oysa, gençlerin olayları değerlendirme ve onlardan kendileri için dersler çıkarmalarını sağlayacak olan eleştiri ruhu, ancak tarih değerlendirmeleriyle ortaya çıkabilir.¹¹⁰⁴

Günaltay'a göre, tarihî bir eserin ilmi kıymetinin olabilmesi için, eserde; tarihî olayların mukayeseleri, sebep ve hikmetlerinin araştırılması, sonuçlarının değerlendirilmesi gerekir.¹¹⁰⁵ İnsanın özne olduğu tarihsel varlık alanında gerçekleşen önceki her olay, daha sonra gerçekleşen olayı etkileyebilir, determine edebilir. Dolayısı ile, tarihsel varlık alanında bu nedensellik gereği, sebeplerin ve sonuçların sistemli bir biçimde ele alınması gerekir.¹¹⁰⁶ Meseleye bu açıdan yaklaşıldığı takdirde çıkan sonuç; tarihin incelenmesi, bir bakıma, nedenlerin (o olaya sebep olan olguların) incelenmesidir.¹¹⁰⁷

¹¹⁰³ Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 346.

¹¹⁰⁴ Günaltay, a.g.e, sh, 346.

¹¹⁰⁵ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 6.

¹¹⁰⁶ Nahide Bozkurt, "Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine...", sh 135.

¹¹⁰⁷ Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, Çev Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi Ank, 1999, sh, 162. (Nahide Bozkurt, "Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine...", sh 135'den naklen.)

2. Türk Tarihi Hakkındaki Görüşleri

Günaltay'a göre Türk tarihi, kaynağı geçmişin karanlıklarına gömülen ve çok uzak zamanlardan beri durmadan akan devamlı bir oluşturdur. Bu sürekli oluş ve ilerleyişte birbirlerini olgunlaştıran olaylar, birbirini doğuran devirler, teker teker ve sırasıyla aydınlatılmadıkça, Türkün ulusal karakteri gerçek yeteneği hatta bu günkü varlığının sırrı kavranılamayacağı gibi, yarınki durumuna da bir yön verilemez.¹¹⁰⁸ İşte Günaltay'ın amacı, bunu gerçekleştirmektir.

Günaltay, III. Türk Tarihi Kongresinde yaptığı konuşmada, Türklerin çok eski bir ırk olduğunu, onun zaman ve mekanlara sığmayan heybetli tarihinin eski kavimlerin hemen hepsini kucakladığını, tarihinin, büyük kahramanlıklar tarihi olduğunu, fakat daha düne kadar bu tarihin önemini kavranmadığını söylemektedir.¹¹⁰⁹ Ona göre, büyük Türk tarihinin ortaya çıkarılabilmesi için kitabeleri derleyerek, arşivleri didikleyerek, yabancı ülkelerde ve kendi kütüphanelerimizde bulunan tarihimizle ilgili delilleri toplayarak yazılı devirleri aydınlatmamız gerekmektedir.¹¹¹⁰ Çünkü, günümüze kadar, tarihimizin önemi kavranmamış, mazimiz ihmal edilmiş, tarihimize altı yüz senelik ömür biçilmiş, en iyi ihtimalle Selçuklulara kadar gidilmek yeterli görülmüştür. Oysa ırkımızın büyüklüğünü aydınlatan tarihimiz bir bütün olarak ele alınmadıkça

¹¹⁰⁸ Günaltay, "III. Tarih Kongresi Açış Nutku", 15-20 Kasım 1943, TTK Basımevi, Ankara 1948, sh, 2.

¹¹⁰⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 2.

¹¹¹⁰ Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemseddin Günaltayın Nutku, Belleten, c, 2, sy 29, sh, 57.

gerçek benliğimiz bulunamaz.¹¹¹¹ İşte bu sebeplerle Günaltay Cumhuriyet dönemi boyunca, Türk Tarihi araştırmalarına özel bir önem vermiştir.

Onun bu dönemde başarmak istediği şey, yabancı bilim adamlarının sık sık savunduğu, “İslam medeniyetinin gelişmesinde Türklerin rolünün olmadığı, hatta Türklerin bu gelişmeyi engellediği” yolundaki yanlı görüşleri çürütmektir. Bu amaçla, 1937 yılında, Türk Tarihinin Ana kaynaklarından “Camiuttevârih ve Fazlullah Raşidüddin” adlı makaleyi, 1938 yılında da H. Reşit Tankut ile birlikte Atatürk’ün de üzerinde durduğu, “Güneş Dil Teorisi”ni içine alan "Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar" adlı eseri hazırlamışlardır.¹¹¹²

Günaltay "*Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü*"¹¹¹³ adlı makalesinde de Batı’lı tarihçilerin, Abbas oğulları imparatorluğu'nun kuruluş ve yükselişini İranlılara ve Araplara malettiklerini, oysa bunda rolü olanlardan İranlı veya Arap sanılanların pek çoğunun Türk olduklarını belirtmektedir. Bu tezini de; “İslam’a giren Türkler’in, eski adlarını gavurluk nişanesi sayarak İslama mahsus sandıkları Arap adlarını almalarına, Müslümanlığa girmekle eski dinleriyle beraber milliyetlerini de unutmuş olmalarına, orta zamanlarda Türk adının Seyhun ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebelere verilmesine, Horasan, Tuharistan, Sugd ve Fergana gibi bölgelerde kent hayatı yaşayan medeni Türkler’in ise

¹¹¹¹ Günaltay, “III. Tarih Kongresi Açış Nutku”, sh, 3.

¹¹¹² Günaltay-H. Reşit Tankut, *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, 69 sayfa.

¹¹¹³ Günaltay, “Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü”, *Bellekten*, c, VI, sy, 23-24, Ank, 1942, sh, 177-205; (Ayrı basım) Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1942, 28. sayfa.

oturdukları şehirlere nisbetle Horasanlı, Tuharistanlı diye anılması”na bağlamaktadır.¹¹¹⁴

Konunun teferruatına gelince; Günaltay, “*Öteden beri Avrupalı tarihçiler, Abbasoğulları İmparatorluğu’nun kuruluş ve yükselişini İranlılara ve Araplara maletmek yolunu tutmuşlardır. Halbuki ana kaynaklar, bu olaylarda rolü olanlardan İranlı ve Arap sanılanların pek çoğunun Türk olduklarını göstermektedir*” diye başladığı makalesinde,¹¹¹⁵ Türklerle ilgili bazı yanlış anlamaları ortadan kaldırmaya çalışmış, Avrupalı tarihçilerin, Abbasoğulları imparatorluğu'nun kuruluş ve yükselişini İranlılara ve Araplara maletme gayretlerini ana kaynaklar ışığında çürütmeye çalışmıştır. Ana kaynaklara bakıldığında bu olaylarda rolü olanlardan İranlı veya Arap sanılanların pek çoğunun Türk oldukları ortaya çıkmaktadır.

Arap edebiyatının en büyük simalarından olan ve Abbasi İmparatorluğunu kuran ve yükselmesine çalışanlarla muasır olması sebebiyle çoğunu yakından tanıyan Cahız, Abbasi halifelerinden Mutasım’ın musahiplerinden Feth İbn Hakan adına yazdığı eserinde bu konuyu şüphe götürmeyecek bir şekilde aydınlatmakta, Halife Mutasım’ın ordularını teşkil eden Horasanlıların Türk olduklarını açıkça söylemektedir.¹¹¹⁶ Günaltay’a göre Cahız’ın verdiği bilgilerin doğruluğundan şüphe yoktur.

Abbas oğullarını iktidara getiren ihtilalin “neden Horasan’da ve Türk ellerinde kök salıp büyüdüğü” sorusunun cevabı; gerek halifelerin, gerekse

¹¹¹⁴ Günaltay, a.g.m, sh, 177-205.

¹¹¹⁵ Günaltay, a.g.m, sh, 177.

¹¹¹⁶ Günaltay, a.g.m, sh, 178.

valilerin Arap olmayan Müslümanlara, Müslüman Araplardan çok farklı muamele eden, onlardan da (Müslüman olmayanlar gibi) cizye ve haraç alan, fethettikleri ülkelerdeki halkın can ve mallarını kendileri için helal sayan Ümeyye oğullarının genel siyasetinde bulunabilir.¹¹¹⁷

Emeviler döneminde, Hz. Peygamberin yıkmak istediği eski kabilecilik anlayışı hayli güçlü bir şekilde kendini hissettirmiştir. Eski Kahtan ve Adnan oğulları kavgaları, Yemâni/Mudâri mücadeleleri Arap birliğini yıpratmaya başlamış, gittikçe şiddetlenen bu çarpışmalar Emevi saltanatının temellerini sarsmıştır. Çünkü, sürdürülen Arapçılık siyaseti Arap olmayan Müslümanları Emevilere karşı düşman yapmış, düşman grupların ön safında Araplardan aşağı tutulmaya, İslam dinini kabul ettikleri halde mevâli sayılmaya ve köle muamelesi görmeye tahammül edemeyen Horasan ve ötesindeki Türkler bulunmaktadır.¹¹¹⁸ Arapların Arap olmayanlara karşı takındıkları bu aşağılayıcı tavır, kendi kendilerine, “Ehlu’t-Tesviye”, yani; “Müsavatçılar” adını veren “Şuûbiyye” denilen bir partinin doğmasına yol açmıştır.¹¹¹⁹ Bu dönemde sefâhatı ve uygunsuz tavırlarıyla¹¹²⁰ Emevilerin bile sabrını zorlayan II. Velid’in bir ihtilal sonucu öldürülmesi (744) de Emevi prensleri arasında bir çatışma dönemi açmıştır.

Öte yandan, kuruluşunda önemli rol oynadıkları Abbas oğulları imparatorluğunda siyasi, idari ve askeri mevkilere Türklerin gelmesi Ceyhun

¹¹¹⁷ Günaltay, a.g.m, sh, 181.

¹¹¹⁸ Günaltay, a.g.m, sh, 182.

¹¹¹⁹ Günaltay, a.g.m, sh, 182-183.

¹¹²⁰ Günaltay, a.g.m, sh, 184.

Nehri ötesinde bu camiaya karşı büyük bir ilgi uyandırmıştır.¹¹²¹ Günaltay'a göre, Abbasi devleti yöneticileri saltanatın korunması işinde emniyet edilecek kimseleri ancak Türkler içinde bulacaklarını anlamış,¹¹²² devlet ve ordu işlerini Türklere bırakmayı uygun bulmuşlardır.¹¹²³ Öyle ki, Halife Mütevekkilin katlinden sonra İmparatorluğun mukadderatı tamamiyle Türklerin eline geçmişti.¹¹²⁴

Günaltay'ın Selçuklularla ilgili bir araştırması olan ve 1943 yılında yayınlanan "*Selçukluların Horasana İndikleri Zaman, İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu*"¹¹²⁵ adlı makalesinde de, Türkler'in İslam Medeniyeti'ne katkıları ele alınmaktadır.

Günaltay bu makalesinde, özellikle Selçuklu istilası öncesini ele alarak Selçukluların orada var olan medeniyeti yok edip-etmediğini tartışmaktadır. Eser, İslam dinini kabul etmiş olan bu kimselerin, İslam öncesinde sosyal hayat olarak bedevî olduklarını, siyasal olarak da soy (neseb) temeli üzerine kurulmuş bir kavim arasından çıktıkları tespitiyle başlamaktadır.¹¹²⁶

Makalede, Abbasiler döneminde yaşanan lüks ve israfa vurgu yapılırken; "*Müktefi öldüğü zaman yalnız Horasan Mamûlâtından altmış üç*

¹¹²¹ Günaltay, a.g.m, sh, 191.

¹¹²² Günaltay, a.g.m, sh, 193.

¹¹²³ Günaltay, a.g.m, sh, 192.

¹¹²⁴ Günaltay, a.g.m, sh, 205.

¹¹²⁵ Günaltay, "Selçukluların Horasana İndikleri Zaman, İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu" Belleten, c, VII, sy, 25, Ank, 1943, sh, 59-99'dan Ayrı basımdır. Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara1943, 40 sayfa.

¹¹²⁶ Günaltay, a.g.m, sh, 59.

bin elbisesi, on üç bin sarığı çıkmıştı” denilmektedir.¹¹²⁷ Dönemin aile hayatının da ayrıntıya girilerek aktarıldığı eserde¹¹²⁸ Hz. Ali zamanından itibaren başlayan mezhep mücadelelerinin anlatıldığı kısım aynı zamanda makalede en fazla yer verilen bölümdür.¹¹²⁹ Bunun dışında makalede en fazla yer ayrılan bölüm ise tasavvuf ve tarikatların anlatıldığı bölümdür.¹¹³⁰ Bu bölümde Gazali'den; *“Medresede yetişen, ve hayatının sonlarına doğru tasavvuf yolunu tutan”* kimse olarak söz edilmektedir.¹¹³¹

Selçukluların Horasana indikleri zaman İslam dünyasının dini durumu ise şu şekilde anlatılmaktadır:

Halka ruhî huzur, manevî saadet, uhrevî cennet ve nihayet allah* ile ittihad vadeden bütün bu tarikatlardaki müşterek esasa göre, muayyen kelimeleri durmadan gece gündüz tekrar ede ede şuuruları sarsılan zavallılar, ...evlerinin köşesine çekilerek uyuşuyorlardı.

Tarikatların bu müşterek esası, uydurma kerâmet menkıbeleri, her hankâhı bir tembelhâne, bir cehalet ve hurafe yuvası yapıyordu ... Bu cehalet ve hurâfe

¹¹²⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 65.

¹¹²⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 66.

¹¹²⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 67-82.

¹¹³⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 89-99.

¹¹³¹ Günaltay, a.g.e, sh, 96.

* Eserde, özel bir isim olan “Allah” isminin ilk harfinin küçük harfle yazılması dikkat çekmektedir.

yuvalarını aynı zamanda bir rezalet batakhanesi, bir fesat ini haline getiriyorlardı.

İşte Oğuz Türkleri, Selçuk oğullarının başbuğlukları altında Müslüman dünyasının mukadderatını ellerine almak üzere Seyhun boylarından, Cenûba indikleri zaman, İslam alemi siyasi ictimai, iktisadi ve dini hayat itibariyle acıklı maceralar içinde çırpınıyor, yıprandırıyor, çürüten küflü hurafeler arasında boğuluyordu.¹¹³²

İçerde bunlar olup biterken, Doğu Roma İmparatorluğunun istila tehlikesi belirmişti. Urfa'ya kadar sokularak buralarda üsler kuran doğu Roma, Bağdat'ı ortadan kaldırmak, Herakliyas zamanında kaybedilen Filistin ve Suriye'yi geri almak niyetindeydi. Günaltay'a göre, Selçuk oğullarının İslam dünyası tarafından bir kurtarıcı gibi karşılanmalarının sebebini bütün bu olup-bitenler içinde aramak gerekmektedir.¹¹³³

Günaltay, 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde Maarif Vekaleti ile Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından Ankara'da gerçekleştirilen I. Türk Tarih Kongresi'nde 6 Temmuz Çarşamba günü sunduğu "*İslam Medeniyeti'nde Türklerin Mevkii*" başlıklı tebliğinde de; Türk zeka ve irfanının, İslam medeniyetinde ne derece etken olduğu üzerinde durmakta,¹¹³⁴ garp

¹¹³² Günaltay, a.g.e, sh, 98.

¹¹³³ Günaltay, a.g.e, sh, 99.

¹¹³⁴ Günaltay, "İslam Medeniyeti'nde Türklerin Mevkii", I. T.T.K, Kongresi, Maarif Vekaleti yay, 1935, sh, 289-306.

medeniyetinin de temeli olan son beş yüz yıllık medeniyeti kuranların Türkler olduğuna vurgu yaparak bunun Araplara maledilmesini eleştirmektedir. Bu medeniyetin gerçekleştiricilerini ortaya koymanın ilmi bir görev, bu sebepler arasında Türkler'in olup olmadığını ortaya çıkarmanın millî bir görev olduğu ifade edilmektedir. Günaltay'a göre, *“Eğer Türkler İslam camiasına girmemiş olsalardı, İslam medeniyeti denilen medeniyet vücut bulmaz, o derece inkişaf etmez, o derece vâsî iklimlere dağılmazdı”*.¹¹³⁵ Bu konuda Atatürk de; *“Büyük devletler kuran ecdadımız, büyük ve şumüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır”* demektedir. Atatürk'e göre, memleketimizde yayınlanan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara kaynaklık yapan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür. Türklerin ecdat hakkında böyle yanlış bilgi sahibi olması kendini tanımasında, benliğinin inkişâf etmesinde zararlı olmuştur.¹¹³⁶

Günaltay, 1936-1937 öğretim yılı İstanbul Üniversitesi açılışında; Türkler'in anayurdunun Moğolistan değil Türkistan olduğunu, Türkler'in gerek Moğollar ve gerek “san” ırka mensup diğer kavimlerle münasebetlerinin olmadığını, beyaz ırkın Tip Alpen denilen şubesine mensup olan Türkler'in, Altaylar'ın doğusuna ve Moğolistan'a fatih olarak girdiklerini, kimi araştırmacıların fikirlerinin, Türkleri Moğollara bağlayan yanlış kanaatlere

¹¹³⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 289.

¹¹³⁶ Sabri Hizmetli, “Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Tarihi Anlayışı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c, XV, sy, 44, Temmuz 1999; Ayrıca bkz, a.g.m, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Özel sayı, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999, sh, 130.

sebepe olduğu konularını ele aldığı *“Türkler’in Anayurdu ve Irkı Meselesi”* konulu dersinde; *“Bir zamanlar kendimizi Moğollarla beraber sarı ırktan saymış, bir zamanlarda Deguignes ve emsalinin fikirlerine kapılarak Türk’ün göçebeliğini, kabiliyetsizliğini söyleyip durmuştuk. Fakat bu gün kendimizi ne onun, ne de bunun arkasından gidecek kadar aciz görmüyoruz.”*¹¹³⁷ demektedir.

Günaltay’a göre, Türk tarihinin İslam devrinde yazılan ana kaynakların en önemlisi İlhanlılar devrinde Hükümdar Gazan Han’ın emri ile Hemedanlı Vezir Fazlullah Raşidüddin’in başkanlığında bir heyet tarafından kaleme alınmış olan *“Camiuttevarih”* tir.¹¹³⁸ Bu önemli tarih kitabının hazırlanma sebebi ise, İran’a hakim olan İlhanlıların Tus’lu Nasıruddin’in *“Şahname”* sine nazire olarak Moğollar için bir *“zafernâme”* tanzim arzularıdır. Makalede, *“Camiuttevarih”* hakkında bilgi verilerek, yazarı ve bu arada gelişen olaylar anlatılmaktadır.¹¹³⁹

Günaltay, 20-25 Eylül 1937 tarihinde Dolmabahçe Sarayı’nda yapılan Uluslararası II. Türk tarih Kongresi’nde sunduğu; *“İslam Dünyası’nın İnhitai Sebebi Selçuklu İstilasını mıdır?”* konulu tebliğinde de, E. Renan, Dejimal Saliba gibi bilim adamlarının ileri sürdükleri; ‘9 ve 10. yüzyıllarda İslam Dünyası’na en parlak devrini yaşattıran ilim hareketinin; Selçuklu Türkleri’nin Ön Asya’yı istila etmeleri neticesinde durmuş ve bu hal İslam Dünyası’nın

¹¹³⁷ Günaltay, *“Türklerin Anayurdu ve Irkı Meselesi”*, İ. Ü, Yayını, No: 50, Ülkü Basımevi, 1937, sh, 16-24.

¹¹³⁸ Günaltay, *“Türk Tarihinin Ana kaynaklarından Camiuttevarih ve Fazlullah Raşidüddin”* Belleten, c, 1, sy, 1 Ank, 1937, sh, 165.

¹¹³⁹ Günaltay, a.g.m, sh, 165-179.

umumi inhitatına (gerilemesine) sebep olmuştur' şeklinde dile getirilen görüşleri eleştirmekte ve tarihi olaylar incelendiğinde bilakis tam tersi sonuçların çıktığını ifade etmektedir.¹¹⁴⁰

Bu tebliğ, IX. ve X. asırlarda Müslüman doğuda hayli canlı bulunan ilim hareketinin daha sonraki dönemlerde durması ve doğu'nun her geçen gün biraz daha cehalete doğru sürüklenmesinin Selçuk istilasının bir sonucu olarak gösterilmesine reddiyedir. Günaltay tebliğinde, Ernest Renan'ın iddialarını reddederek, Selçukluların İslam dünyasını geriletmediğini, bilakis Selçuklularla birlikte İslam dünyasında bir canlanma olduğunu savunmaktadır.¹¹⁴¹

Ernest Renan'a göre

a - IX. ve X. asırlarda İslam dünyasına en parlak devrini yaşatan ilim hareketi, Türk olmayan unsurların eserleridir,

b - Parlak bir inkişafa mazhar olan bu hareket, Selçuklu Türklerinin ön Asya'yı istilâ etmeleri neticesinde durmuş, bu hal İslam dünyasının umûmî inhitatına sebep olmuştur.¹¹⁴²

¹¹⁴⁰ Günaltay, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yay, Kenan Matbaası, İst, 1943, sh, 350-366; Tebliğin Fransızca'sı "La de'cadence du monde Musulman est-elle due al'invansion des seldjoudides?" adıyla 1937 yılında yayınlanmış, aynı yıl Türkçe'si de basılmıştır. Bkz, Belleten, c, II. sy, 5-6 İstanbul 1938, 72-86.

¹¹⁴¹ Bkz, Günaltay, "*İslam Dünyasının İnhitatı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?*" sh, 365; Bkz, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c, XII, sy, 16, Eylül 1961, sh, 125-127.

¹¹⁴² Günaltay, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, sh, 350; Belleten, c, II. sy, 5-6 İstanbul 1938, sh, 73.

Ernest Renan'ın bu iddialarında açıkça ortaya koymaya çalıştığı husus İslam dünyasının gerileme sebebi Selçuklu istilâsıdır.

Günaltay bu iddialara bir reddiye mahiyetinde kaleme aldığı makalesinde, iddianın asılsız ve gerçeğe aykırı olduğunu göstermek için önce İslam dünyasındaki ilim ve felsefe hareketinin nerede ve kimler tarafından ortaya atıldığını, sonra da bu hareketin nasıl ve ne gibi âmiller tesiriyle durduğunu anlatarak¹¹⁴³ Ernest Renan'ın ileri sürdüğü iddiaların doğru olmadığını, çünkü; Selçukluların İslam dünyasına hakimiyetiyle yakın doğuyu sarsmakta olan anarşik dönemin son bulduğunu, Afganistan'dan Akdeniz kıyılarına, Mısır sınırlarına kadar uzanan sahada tek bir idareye bağlı disiplinli bir imparatorluk kurulduğunu ve bu geniş imparatorluk dahilinde herkesi malından, canından emin olarak yaşatan kanunlar, hükümler cari olmaya başladığını, vergilerin tanzim edilerek halkı ezen haksızlıkların ortadan kaldırıldığını, bütün din ve mezheplere karşı tarafsız hareket etmesiyle tanınan Türklerin biri diğerini boğmak isteyen ve devlet içinde devlet rolünü oynamaya yeltenen mezhep taraftarlarını devlet otoritesiyle tanıştırmak büyük şehirleri birer harp sahasına çeviren mezhep kavgalarına son verdiğini, Selçuklu Sultanlarının, İslam dünyasına kazandırdıkları huzur ve asayiş, uzun zamandan beri durmuş olan ilim hareketine yeni bir gelişme verdiğini, böylece; Rey'de İsfahan'da, Bağdat'ta, Nişabur'da yeni üniversiteler açıldığını, Selçuklu Türklerinin Müslümanlığı ön Asya'da boğmak ve çıktığı çöle sokmak hırsıyla Doğu'ya akan haclılara karşı koyarak Mısır ve Mezopotamya bölgelerini kurtardıklarını, Türklerin

¹¹⁴³ Günaltay, a.g.m, Belleten, c. II. sy, 5-6 İstanbul 1938 sh, 73.

centilmenliklerinin haçlılarda papazların uyandırdığı düşmanlıkları izale ettiğini, bu sayede Doğu medeniyeti ile uzun müddet yakından temas imkanı bulduklarını ve bu temasın da sonuç olarak Batı'da Rönesansı doğuracak bir zemin hazırlandığını¹¹⁴⁴ ortaya koymaya çalışmıştır.

Günaltay'a göre, Türk tarihi düne kadar bizzat Türkler tarafından yazılıp müdafaa edilemediğinden yalnız İslam dünyası için değil, bütün insanlık için bir yükselme devri olan Selçuklu dönemi, yabancılar tarafından bir felaket sebebi gibi gösterilmiş ve gerçek neticeleri ihmal edilmiştir.¹¹⁴⁵

Sonuç olarak; "Yalnız İslam dünyası için değil, bütün insanlık için bir yükselme hızı olan Selçuk istilası"nın, yabancılar tarafından "bir felaket âmili" gibi gösterildiği tespitiyle sona eren makalede, "Filozofların Sürçmeleri" adlı eseriyle filozofları 20 konuda eleştiren ve bunların üçünde ise küfre düşmekle itham eden Gazali de eleştirilmektedir.¹¹⁴⁶

Eleştirilerine, Gazali'nin "emsalsiz şöhretini kazandıktan sonra "Eş'ari sistemi dışındaki fikir hareketlerini "hırpalamaya" başladığını ve meşhur "Tehafütülfelâsife" adlı eseriyle "tecavüze geçtiğini" söyleyerek başlayan Günaltay, sözlerini; *"Müslüman dünyasını boğmak planını hazırlamak üzere Clermont'ta toplanan haçlılar konsilinin in'ikadından (1095) birkaç ay evvel, İslam aleminde felsefe ve laik ilimleri söndürmek, fikirlerinde irtibatsızlık bulunduğunu ispat etmek suretiyle Farabi ve İbni Sina'nın şöhretini yıkmak gayesiyle yazılan bu esere "Tehafütülfelasife" yani "filozofların yere*

¹¹⁴⁴ Günaltay, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, sh, 350-366.

¹¹⁴⁵ Günaltay, a.g.m, sh, 73.

¹¹⁴⁶ Günaltay, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, sh, 360-363.

serilmesi” gibi bir ad verilmiş olması müellifin ruhunu göstermek itibariyle şayanı dikkattir” demeye kadar vardmaktadır.¹¹⁴⁷

Günaltay, Gazali'nin insanları yalnız felsefeden menetmekle kalmadığını, müsbet düşünmeye alıştıran “riyazâtı” da din adına bir afet saydığını ve adeta bir engizisyon “reisi” kesildiğini felsefe ve laik ilimlerle uğraşanları “ezmek, boğmak” istediğini iddia etmektedir.¹¹⁴⁸

Günaltay'a göre; Gazali eserleriyle, yalnız felsefe ve rasyonalizmi yıkmağa çalışmakla iktifa etmemiş, aynı zamanda o vakte kadar Selefiye ve Kerrâmiye mezhepleri gibi avam arasında barınan tarikatçiliğe de bir cazibe vermiştir.¹¹⁴⁹

Günaltay söz konusu konuşmasının sonuna doğru, İslam dünyasının inhitata sürüklenmesinin sebebini, özellikle münevverleri sinesinde toplayan Eş'ari-Gazali mektebinin bir taraftan skolastik labirent içerisinde küflenmeye mahkum etmesine, diğer yandan da bu sistemin dışındaki irfan ufuklarını kapamış bulunmasının zaruri bir sonucu olduğu kanaatine varmaktadır.

Günaltay'a göre İslam dünyasının geri kalmasındaki bu gerçek sebep unutulmakta veya göz ardı edilmekte, inhitât amili olarak “Selçuk istilası” gösterilmektedir. Günaltay'a göre bu, “eğer cehalet eseri değilse” kasıt eseridir.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁷ Günaltay, a.g.e, sh, 360.

¹¹⁴⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 361.

¹¹⁴⁹ Günaltay, a.g.e, sh, 362.

¹¹⁵⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 363.

3. İslam Tarihçiliği ve Bu Konudaki Görüşleri

Belli bir yöntem ve görüşe göre tarih yazma sanatı, Tanzimattan sonra görülmeye başlar.¹¹⁵¹ Kur'an vahyinin gelişi ve Hz. Muhammedin peygamber seçilişi ile başlayan İslam tarihi yazımı bu fiili tarihin başlangıcından yaklaşık yarım asır sonra siyer ve meğazi literatürü ile başlamıştır.¹¹⁵² Sîre (çoğulu Siyer) kelimesi, Hz. Peygamberin biyografisi için kullanılan bir ıstılahtır. Hz. Peygamberin doğumundan vefatına kadar hayatını konu alan ilim dalıdır.¹¹⁵³ İslam tarihi ise, İslamiyetin doğuşundan günümüze kadar yayıldığı ve yerleştiği bütün bölgelerde yaşayan milletlerin ve devletlerin tarihidir.¹¹⁵⁴ Bu sebeple de her Müslüman kavmin sosyal, siyasi, ahlâkî, kanunî prensipleri tabii olarak İslam tarihi ile ilgilidir.¹¹⁵⁵ Dolayısı ile, genel tarihin en büyük bölümü olan İslam tarihi, hangi ırktan, hangi çevreden olursa olsun bütün Müslümanlar için aynı derecede bir öneme sahiptir.

İslam tarihi kavramı çok geniş bir bilim alanını ve zaman dilimini kapsadığı için bu ilmin metodolojisi, kaynakları ve problemleri konusunda bir şeyler söyleyebilmek kolay değildir. Bu bilim dalının kaynaklarının tespiti, tanıtılması ve bunlardan elde edilecek tarihi bilginin değeri konusunda ciddi çalışmalar günümüzde dahi yok denecek kadar azdır.

Birinci kaynağı Kur'an olan İslam'ın, tarihsel süreci anlamlandırma, ona bir bakış açısı getirmesine karşın, İslam dünyasında tarihsel süreci açıklama

¹¹⁵¹ Hikmet Dizdaroğlu, "İslam Tarihi", sh, 137.

¹¹⁵² Günaltay, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, sh, 10.

¹¹⁵³ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, sh, 597.

¹¹⁵⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c, 1, sh, 21.

¹¹⁵⁵ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 4-5.

hususunda dikkate değer sistematik çalışmaların yeterli olduğunu söyleyebilmemiz kolay değildir.¹¹⁵⁶ İşte bu alana ilk el atanlardan birisi, içinde bulunduğumuz medeniyetin İslam tarihinden doğduğunu düşünen¹¹⁵⁷ M. Şemseddin Günaltay olmuş, kaleme aldığı “Tarih ve Müverrihler” adlı tarihçiler için başucu kitabı niteliğindeki eseri, her ne kadar günümüz modern tarih metodolojisine göre hazırlanmamış da olsa henüz geçilememiştir.

Hikmet Dizdaroğlu, Günaltay’ın “İslam tarihi” adlı eserini Türk yazarlarından sözü edilebilecek eserlerden birisi olarak gösterirken,¹¹⁵⁸ Sabri Hizmetli de “İslam Tarihçiliği Üzerine”¹¹⁵⁹ adlı eserinde belli başlı referanslardan birisi olarak “İslam’da Tarih ve Müverrihler”i kullanmaktadır. Öte yandan, Yusuf Hikmet Bayur, İslamcılık cereyanını ele aldığı geniş çaplı eserinde Günaltay’ı anmamakta,¹¹⁶⁰ A. Zeki Velidi Togan, “Tarihte Usül”ünde Günaltay’a yer vermemekte, sadece ikinci el kaynaklara örnek bağlamında “Mufassal Türk Tarihi” adlı eserini zikretmektedir.¹¹⁶¹ Hulusi Yavuz’un, İslam Tarihçiliği çerçevesinde; “Bir benzeri henüz bugün bile meydana getirilmemiş” diye tanımladığı “İslam’da Tarih ve Müverrihler”i,¹¹⁶² Süleyman Sayar İslam tarihi ve tarihçiliği alanında çalışacaklar için tarih metodu,

¹¹⁵⁶ Bkz, Sadettin Elibol, *İnsanlığın Tarihi Üzerine*, sh, 109.

¹¹⁵⁷ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 3.

¹¹⁵⁸ Hikmet Dizdaroğlu, “İslam Tarihi”, sh, 137.

¹¹⁵⁹ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, sh, 109.

¹¹⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. II. Kısım IV, TTK Basımevi 1952.

¹¹⁶¹ A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usül*, sh, 24.

¹¹⁶² Hulusi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve Tarihçilik*, İst, 1991, sh, 242. (Süleyman Sayar, “M. Şemseddin Günaltay ve İslam’da Tarih ve Müverrihler’e Dair”, sh, 377’den naklen.)

kaynakların tanınması açısından “bir el kitabı (handbook manuel)” olarak nitelemektedir.¹¹⁶³

Günaltay'ın Türk ve İslam Tarihi alanındaki çalışmalarının, Cumhuriyet dönemi'nde daha çok Anadolu, Mezopotamya ve İran'ın İlkçağ Tarihi üzerinde yoğunlaştığı ifade edilir.¹¹⁶⁴ Oysa, tezimiz içerisinde de muhtelif vesilelerle vurgulandığı gibi, bu onun Cumhuriyet döneminde İslam tarihi ile ilgili çalışma yapmadığı anlamına gelmez. Bilakis o, Cumhuriyet döneminde İslam tarihi açısından çok büyük öneme haiz eser ve çalışmalara imza atmıştır. Onun eserleri için söylememiz gereken en önemli şey; eserlerinin çağdaş tarih metodolojisi dahilinde kaleme alınmamasının yanında,- çalışmamız içerisinde yeri geldikçe ifade edildiği gibi- aynı konuların değişik eser ve makalelerinde tekrar tekrar ele alınmasıdır.

Günaltay'a göre İslam tarihçilerinin en çok tenkit edildikleri husus; eleştirel düşünceye yer vermemiş olmalarıdır ki günümüz tarihçileri¹¹⁶⁵ de Günaltay'ın bu tespitine katılmakta, ancak bunun genel bir uygulama olmadığını düşünmektedir. Onlara göre, İslam tarihi kitapları her ne kadar tahlil, mukayese ve tenkitten yoksun iseler de Kur'an'a, hadislere, vak'aları

¹¹⁶³ Süleyman Sayar, “M. Şemseddin Günaltay ve İslam'da Tarih ve Müverrihler'e Dair”, sh, 377.

¹¹⁶⁴ Kamil Şahin, “Günaltay”, sh, 286-288; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi*, sh, 654; Fahri Çoker, *T.T.K. Amacı ve Çalışmaları*, sh, 205; İbrahim Agah Çubukçu, *Türk Düşünce Tarihinde Düşünce Hareketleri*, sh, 206-213; İsmail Kara, *Türkiyede İslamcılık Düşüncesi*, c, II, sh, 403-405; Muhammed Şevki Aydın, *M. Şemseddinin “Zulmetten Nura” ve “Hurafattan Hakikate” Adlı Eserlerinde Din Eğitimi Anlayışı*, sh, 12-13.

¹¹⁶⁵ Hulusi Yavuz, “İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I”, *İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi*, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004, sh, 1017.

görenlere ve onları senetli olarak rivayet edenlere dayanan yazılı, sözlü, vesikalı, rabitalı ve güvenilir eserlerdir.¹¹⁶⁶ Ayrıca, Günaltay'a göre de eleştiri konusunda genel kabulün, İbn Miskeveyh (?-421/1030) ve İbn Haldun (732-808/1332-1406) vb. istisnaları vardır.¹¹⁶⁷ Çünkü, İbn Miskeveyh'in (Ahmed b. Muhammed b. Yakub) Nuh tufanından hicrî 369'a kadar olan "Tecâribu'l-Ümem ve Ta'akıbu'l-Himem"¹¹⁶⁸ ile, İbn Haldun'un "Mukaddimesi"nde¹¹⁶⁹ gerçek bir eleştirinin egemen olduğunu görmek mümkündür.

İlk dönem İslam tarihi ile ilgili günümüze ulaşan kaynakların çoğu, ana kaynaklar değil, ana kaynaklardan faydalanılarak yazılmış ikinci el kaynaklardır.¹¹⁷⁰ Bu kaynakların matbu olanların büyük bir kısmının hala edisyon kritiği yapılmamıştır. Yapılanların bir kısmının ise yeterliliği tartışılır.¹¹⁷¹ Bütün bunlar göz önüne alındığında, Günaltay'ın "Tarih ve Müverrihler" adlı eserinin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Günaltay'a göre, şayet İslam tarihçileri başarılı olamamışlarsa, bunun sebebini biraz da onların yaşadıkları dönemin politik ve toplumsal şartlarında, kamuoyundan tam bir destek görememelerinde ve son olarak da iyi bir yargıya ulaşmak için gerekli olan bütün şart ve vesikaları bulamamalarında aramak gerekmektedir.

¹¹⁶⁶ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, sh, 36.

¹¹⁶⁷ Günaltay, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, sh, 6.

¹¹⁶⁸ Bkz, İbn Miskeveyh, *Tecaribu'l-Ümem ve Teakıbu'l Himem*, Mısır, 1332/1914.

¹¹⁶⁹ İbn Haldun *Mukaddime I-II*, Çev Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İst, 1982.

¹¹⁷⁰ İrfan Aycan, İbrahim Sarıçam, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I", sh, 887.

¹¹⁷¹ İrfan Aycan, İbrahim Sarıçam, a.g.t, sh, 878.

İslam tarihi eserlerinde yeterince eleştiriye yer verilmemesinin Batılılara göre kusur olarak görülmesine rağmen, bir başka açıdan büyük faydalar içerdiğini iddia eden Günaltay, İslam tarihçilerini, bilgileri ve rivayetlerin "sâdık birer aktarıcı"sı olarak görmektedir. Günaltay'a göre, onların hedefleri, doğrudan doğruya gerçeği keşfetmek değil, gerçeği keşfetmek için çalışacaklar için gerekli bilgi ve rivayetleri gelişigüzel toplamaktan ibarettir. İslam tarihçilerinin bu tutumu sonrakiler, için "daha güvenli ve daha zengin bir inceleme alanı bırakmış olmak" gibi esaslı bir fayda sağlamıştır.¹¹⁷²

Günaltay'ın "gelişigüzel" toplanan bilgi ve rivayetleri "bugün bilimsel metotlarla tarihî araştırmalarda bulunacak kimselerin arayacakları kaynaklar" olarak takdim etmesi, Günaltay ile ilgili yapılan araştırmalarda da dile getirilerek "kendi içerisinde çelişki" olarak yorumlanmıştır.¹¹⁷³ "Gelişigüzel" toplanan bilgi ve rivayetlerin "güvenilir" kaynaklar olarak sunulması, bize göre de bilimsel bir yaklaşım olarak görülmemektedir.

Günaltay'a göre, İslam tarihi ile ilgili olarak şarkta yazılan eserlerin çoğu usülden yoksun, garpta yazılanlar ise şaibelidir.¹¹⁷⁴ İşte bu sebeple o, Kurumer, Dozi, Dulsan, Mari, Hammer, Deverje, Feresel, Dulsan Seprenger gibi müelliflerin eserlerinin dikkatle okunması gerektiği görüşündedir.¹¹⁷⁵

Biz Günaltay'ın İslam tarihini ele alışını bu alanda kaleme aldığı eserlerin tahlilini yaparken ayrıntılı bir şekilde işlediğimiz için bu bölümde

¹¹⁷² Günaltay, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, sh, 7.

¹¹⁷³ Bkz, Mustafa Şakacı *M. Şemseddin Günaltay'ın Fesefi Kişiliği*, sh, 72.

¹¹⁷⁴ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 5.

¹¹⁷⁵ Günaltay, a.g.e, sh, 9.

tekrar etmeyecek, ancak, Cumhuriyet döneminde tarih, özellikle de İslam tarihi alanında bir otorite olarak kabul edildiğini ifade etmekle iktifa edeceğiz.

22 Ekim 1961 tarihli Ulus gazetesinde "Fikir ve Ülkü Adamı Günaltay" adlı makaleyi kaleme alan Uluğ İğdemir, yazıyı kaleme aldığı tarihten tam otuz yıl önce, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşundan iki ay sonra, Kurum'un Atatürk'ün Başkanlığında yapılan bir toplantısında tanıdığı henüz 48-49 yaşlarındaki Günaltay için; "dinamik, tok sözlü, heyecanlı, atılgan bir ilim adamı" tanımlamasını yaparak şunları söylemektedir:

Toplantıda, Türklerin Moğollarla olan akrabalığı konusu görüşülüyordu. Üyelerinden bazıları Moğolları da Türk sayıyordu. Günaltay bu fikri şiddetle reddediyordu. Atatürk bu tartışmaları sükunetle idare ediyor ve her düşüncüyü aynı tarafsızlıkla dinliyordu. Bu toplantıdan bir hafta sonra Kurum, Atatürk'le birlikte İstanbul'a taşındı ve Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalarına başladı. O sırada lise tarih kitapları yazılıyordu. Atatürk bu kitapların müsveddelerini dikkatle okuyor, düşüncelerini Kurum Başkanlığına Yalova'dan yazdığı mektuplarla bildiriyordu.

Günaltay'ı tartışmalı konuları aydınlatan birisi olarak gören Uluğ İğdemir'e göre, onun bu özelliğini, İslam Tarihi üzerinde titizlikle duran Atatürk de beğenmektedir. Lise tarih kitaplarının müsveddeleriyle ilgili olarak 16 Ağustos 1931'de Kurum Başkanlığına gönderdiği yazıda, çok önem verdiği ve Türk Tarih Kurumu Üyelerinden Zakir Kadirî (Ugan)'ye yazdırılan

“İslam Tarihi” bölümüne ait yazıları beğenmediğini, “*söylemeye mecburum ki bir mütehasssın kafasından, kaleminden ve tertibinden çıkmışa benzemiyor*” şeklinde ifade etmekte ve bu bölümün İslam tarihi üzerindeki geniş yetkisini yakından bildiği Günaltay tarafından yazılmasını istemektedir.¹¹⁷⁶

Atatürk mektubunda:

Muhterem azamızdan Şemseddin Beyefendi -ki bu notları etüd etmekle meşguldür- benimle aynı fikirdedir ümit ederim. Şemseddin Bey'in bu notlar üzerinde yapacağı tadilata ve kitap tertibine, ne noktai nazardan ehemmiyet vermesi faydalı olacağını zannettiğim bir numûneyi takdim ediyorum.

Bu olay üzerine Günaltay, bu bölümü yeniden yazmış ve Yalova'ya göndermişti. Atatürk, 22 Ağustos 1931'de Kurum Başkanlığına gönderdiği yazıda, Günaltay'ın hazırladığı notlardan okuduğu kısımları fevkalade enteresan ve kıymetli bulduğunu, kimi yerlere de “ufak bir ilave” yaptığını, ayrıca; Türk-Arap mücadelesinin Şemseddin bey tarafından “çok parlak” bir şekilde yazıldığını ve bu bölümü “aynen” kabul ettiğini ifade etmektedir.

Atatürk'ün Günaltay'a güveni şu olayda da açıkça görülmektedir: Hz. Peygamberin hayatını konu alan bir kitap kaleme alan Batılı bir müsteşrik, eserinde Hz. Peygambere olmadık hakaret ve iftiralar atar. Hatta onun için; “isterik krizleri tutan sönük bir derviş” yakıştırmasında bulunur. Bu kitap Türkçe'ye çevrilir ve bir tane de Atatürk'e sunulur. O da kitabı Günaltay'a

¹¹⁷⁶ Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında T.T.K*, sh, 8.

incelettirir ve kanaatlerini sorar. Günaltay eserin “ele alınmayacak derecede bir facia” olduğunu söyler. Bunun üzerine Atatürk, Günaltay’a kendi eliyle çizmiş olduğu Bedir savaşını gösteren bir haritayı göstererek, “*Onun hak Peygamber olduğundan şüphe edenler şu haritaya baksınlar, Bedir destanını okusunlar. Hz. Muhammedin bir avuç müslümanla mahşer gibi kalabalık ve alabildiğine zengin Kureyş ordusuna karşı, meydan muharebesinde kazandığı zafer, fâni insanların kârı değildir. Onun Peygamberliğinin en kuvvetli delili işte bu savaştır*”¹¹⁷⁷ der.

Bütün bunlar, Günaltay’ın tarih ve özellikle de İslam tarihi alanında Atatürk tarafından bu sahada otorite kabul edildiğini göstermektedir. Ancak yukarıda anlatılan birinci olay; günümüzde sıkça tartışılan resmî tarih ve bilimsel tarih tartışmalarına da örnek teşkil edebilir. Zira bu durum kimi araştırmacıların da belirttiği gibi, tarih ile ilgili bir konunun devletin en yetkilisinin -Cumhurbaşkanının- onayından geçtiği fikrini doğrulamaktadır.¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁷ Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 1991, sh, 24-29; İsmail Yakıt, *Atatürk ve Din*, SDÜ, Yay, NO, 5, 5. baskı, Isparta 2002, sh,26-27.

¹¹⁷⁸ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, sh, 81, 212; Bayram Ali Çetinkaya, *M. Şemseddin Günaltay ve Fikriyatı*, sh, 84; Mustafa Şakacı, *M. Şemseddin Günaltay’ın Fesefi Kişiliği*, sh, 74.

Yukarıda anlatılan konu ile bağlantılı olarak; 1932 tarihi verilmek suretiyle bazı eserlerde yer alan; “liseler için hazırlanan tarih kitaplarının İslam Tarihi bölümünün bizzat Atatürk tarafından yazıldığı” yolundaki ifadelerden; (Bkz, Ethem Ruhi Fıçlalı *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*,” Atatürk ve Din”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1995, sh, 266; Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk, Din ve Din Adamları*, TDV, Yay, Ank, 2002, sh, 216; Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, sh, 81.) Atatürk’ün yukarıdaki müdahalelerinin kastedildiğini düşünüyoruz.

Öte yandan, Türkiye’de idarenin tarihe olan müdahalesi günümüzde değişik eserlere de konu olmuştur.¹¹⁷⁹ Bu vesile ile ifade edilmelidir ki, bu durum belki dünyanın her yerinde böyle olmaktadır. Yani, siyasetçi tarihçiler olgusu Türkiye’ye özgü bir durum da değildir.¹¹⁸⁰ Dolayısı ile, tarih yazımı incelenirken siyasal iktidarın niteliği mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bir ülkenin siyasal kültürü, o ülkenin geçmişinin tanımlanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Büyük dönüşümler, devrimler o ülkeye yeni bir kimlik kazandırlar ve böylece anlatımın ve tanımın unsurları değiştirilir. Tarih yazımında yeni akımların oluşumu da büyük ölçüde siyasi düşünce akımlarına paralel bir gelişme göstermiştir.¹¹⁸¹ Çünkü, ister geleneksel, ister modern toplumlarda olsun tarihçilik; siyasal bakımdan anılmaya değer bir yankı yaratmaktan ibarettir. Başka bir deyişle, tarihçilik; “özel zaman”ın ve belirli bir toplumun siyasal anısı ve itibarından oluşmaktadır.¹¹⁸²

Osmanlı Devletinin devlet ve iktidar anlayışı, sarayda resmi konumu olan Osmanlı tarihçisinin dünya görüşünün temelini oluşturuyordu. Devletin ilk birkaç yüzyılında tarih yazıcılığı daha ziyade yöneticilerin hayatlarının ve

¹¹⁷⁹ Bkz, Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yay, İst, 1992; Doğan Avcioğlu, *Türklerin Tarihi*, İst, 1997, c, 1, sh, 23-24; Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, sh, 6.

¹¹⁸⁰ Bkz, Dennis Deletant, Henri Hanak (Derleyenler), *Historians as Nation Builders*, Central and South East Europe, London, 1988. (Bu eser, ulusal tarih yazımında önemli rolleri olan çeşitli ülke tarihçileri üzerine yazılan makalelerden oluşmaktadır.)

¹¹⁸¹ Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih*, sh, 19; Bu ilişki için ayrıca bkz, T.C.R. Horn, Harry Ritter, “Interdisciplinary History: A Historiographical Review”, *The History Teacher*, c, 19, No, 3, 1986.

¹¹⁸² Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih*, sh, 46.

başarılarının, özellikle de askeri siyasi başarılarının anlatımıydı.¹¹⁸³ Diğer imparatorluk tarihleri gibi geleneksel Osmanlı tarihçiliği de temelde gelecekte hatırlanmak amacıyla destansı bir aktarım yoluyla siyasal meşruluk için bir temel oluşturuyordu.¹¹⁸⁴ Osmanlı'da da yönetici kesim tarihi yapan ve yazan kimselerdi.¹¹⁸⁵

Avrupa'da da tarih eğitimi, ulusal kimlik yaratmak ve güçlendirmek için bir araç haline getirilmiştir. Yani, siyasi düşüncenin tarihi etkilemesi dünyanın her yerinde söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında milliyetçilik ve tarih yazımı birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.¹¹⁸⁶

Bütün bu anlatılanlar zamanın şartları gereği gerçekleşmiş hadiseler olarak yorumlanabilir.

4. Tarihteki Metodu

Günaltay, "İslam tarihi ve Türk tarihinin İslamî dönemine ait bölümleri için bir giriş niteliğinde" diye tanımladığı¹¹⁸⁷ İslam'da Tarih ve Müverrihler adlı eserinde, tarih konusunda izlenmesi gereken metodu; Batı dünyasında tarih araştırmalarının bilimsel metodları belirlendikten sonra, ilk yapılması

¹¹⁸³ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1984, sh, 5; İlber Ortaylı, *Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üzerine Düşünceler*, Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişi, (Derleyen, Sevil Atauz), Ankara 1986, sh, 423; Halil İncılık, *The Rise of Ottoman Historiography*, (Derleyenler, Lewis & Holt), London 1962 sh, 152; Halil İncılık, "Some Remarks on the Study of History in Islamic Countries", *Middle East Journal*, VII 1953, sh, 451-452.

¹¹⁸⁴ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Hil Yay, İst, 1982, sh, 66-67.

¹¹⁸⁵ David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism*, London, 1977, sh, 27-31.

¹¹⁸⁶ Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih*, sh, 21.

¹¹⁸⁷ Günaltay, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, sh, 2.

gerekenin; eski kaynakların incelenmesi olduğu, çünkü, Doğu milletleri hakkında araştırmalar yapan oryantalistlerin de bu yolu izlediklerini, bunun bizim için de zorunlu bir görev olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸⁸

Bu noktada altını çizmemiz gereken husus; tarihi bir olayı ele alırken, ana kaynaklardaki rivayetlerin tarihi gerçeklikler olarak kabul edilerek rivayetlerin eleştiri ve analize tabi tutulmaması durumunda önemli eksikliklerin olduğudur. Bunun sebebi ise, tarihin, kaynaklara eleştirel bir gözle yaklaşılmadan yazılmış olmasıdır.¹¹⁸⁹ Bu şartlarda doğru bir tarih, ancak; konu ile ilgili bütün detayların eleştirel bir yaklaşımla ele alınması halinde mümkün olabilecektir.

Tarihin doğru olarak yazılabilmesi için belli başlı bilimsel kriterlere ihtiyacımız vardır. Bu kriterlerin öncelikli olanı ise nesnelliktir. Çünkü nesnellik, bilimsel geçerlilik ölçütlerinden en önemlisidir. Tarihçi, geçmişin kendisine göre anlamlı ve önemli olan alanlarında, geçmişin hakikatlerine elinden geldiğince sadık kalmalı, ayrıca, kendi yorumunu eleştirel gözle inceleyen ilk kişi olmalıdır.¹¹⁹⁰ Günaltay'ın "İslam'da Tarih ve Müverrihler" adlı eserinde söz konusu nesnellikten söz edebiliriz.

Tarih belgelerle yazılır. Gerçek tarihin bilgi tarihi olması kanıtlar gerektirmektedir ki bu kanıtlar genelde yazılı belgelerdir. Çünkü, belgeler araştırmanın çerçevesini ve yönünü belirleyerek tarihi bilgiyi oluştururlar.

¹¹⁸⁸ Günaltay, a.g.e, sh, 3.

¹¹⁸⁹ Herald Motzki, "The Murder of Ibn Ebi'l-Huqayg: On the Origin and Reliability of Some Maghazi-Reports", The Biography of Muhammad –The Issue of the Sources, ed. Herald Motzki, Leiden: Brill, 2000, sh, 171.

¹¹⁹⁰ Nahide Bozkurt, a.g.m, sh, 134.

Ancak tarihçi, sağlıklı bir sonuca ulaşabilmesi için kaynaklarda yer alan bilgileri kontrol etmelidir.¹¹⁹¹ Bu da kaynak kritiğini getirmektedir. Günaltay'ın İslam tarihçilerini savunurken aktardığı şekilde; “gelişigüzel” toplanılan rivayetlerin herhangi bir kritiğe tabi tutulmadan aktarılması bizi önü alınamaz yanıtlara sürükleyebilecektir.

Geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkiyi temellendirmek için geleneksel bakışın yöntemine göre, olaylar arasında ilişkilerin belirlenebileceği ve bilimsel bilgilere ulaşılabilineceği düşünülmüştür. Bu ilişkiyi “nedensellik” ilkesi¹¹⁹² diye tanımlayabiliriz. Söz konusu geleneksel yaklaşımda, “nedensellik” zinciriyle birbirine bağlanmış olayların oluşturduğu bir tarih anlayışı kabul edilmektedir. Bu yaklaşım tarzının bizi gerçekten de hedefe ulaştırıp ulaştıramayacağı belli değildir.

Tarihe eleştirel yaklaşımlar, dikkatleri geleneksel yaklaşımların gözden kaçırdığı konulara çekmiş, böylece; post modern bir tutumla tarihin yeniden ele alınması gündeme gelmiş, böylece; tarih yaklaşımlarındaki egemen tavır, ‘göreceli tavır alış’a dönüşmüştür.¹¹⁹³ Bu tavır alış, köktenci kuramlar oluşturmayı mümkün kılmamış, böylece; tarih, dünü aydınlatma, yarına ışık tutma gibi geniş bir yelpazeden, salt “olayları sunma” işlevine indirgenmiştir.

Konunun detayına inmek burada bizim görevimiz değildir. Ancak, her yaklaşım tarzının kendi içinde haklı gerekçelere sahip olabileceğini ifade

¹¹⁹¹ Leon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ank, Türk Tarih Kurumu Yay, 1989.

¹¹⁹² Kubilay Aysevener, E. Müge Barutça, *Tarih Felsefesi*, Cem Yay, İstanbul, 2003, sh, 129.

¹¹⁹³ Best Steven-Kellener Douglas, *Postmodern Teori*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay, İstanbul 1998, sh, 18.

etmeliyiz. Biz bu bilgileri, yukarıdaki metotlardan birisini tercih ettiğimizden değil, tarihe ilişkin farklı tavır alışların her birinin farklı çıkış noktalarının bulunduğu bilinmesi açısından hatırlatmak istedik.

Türkiye’de İslam tarihçileri metot bilgisi açısından esas itibarıyla genel tarihe dair metodoloji kitaplarından beslenmektedirler. Bir başka ifadeyle Türkiye’de İslam Tarihçiliğinin kendine has bir metodolojisi gelişmemiştir. Dolayısıyla Türkiye’de İslam tarihçileri metod tüketicisi konumundadırlar.¹¹⁹⁴

Biz metod derken, tek bir metotdan bahsetmiyoruz. Hemen her tarihçinin mesleğindeki gelişmeler açısından geçmişe baktığında ulaşması mümkün olan bir kanaate tercüman olan Fernand Braudel, *“Tek bir tarih ve tek bir metot yoktur. Tarihlerin, merak konuları ve bakış açıları vardır. Yarın başka merak konuları, başka görüş açıları olacağı gibi”* der.¹¹⁹⁵ Bu mealden olmak üzere, Günaltay’ın eserlerini bu günkü anlamda bir bilimsel metotla kaleme aldığını söylememiz kolay olmayacaktır. Bu değerlendirmeyi yaparken Günaltay’ın doğup büyüdüğü ve eserlerini kaleme aldığı zamanın ve çevrenin şartlarını da gözden uzak tutmamamız gerekmektedir. Çünkü, insan aynı zamanda tarihsel bir varlıktır ve büyük ölçüde çevresinin ürünüdür.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁴ Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, “İslam Tarihi Araştırmalarında Yöntemle İlgili Bazı Mülâhazalar”, İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004, sh, 915.

¹¹⁹⁵ Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, “İslam Tarihi Araştırmalarında Yöntemle İlgili Bazı Mülâhazalar”, sh, 913.

¹¹⁹⁶ Nahide Bozkurt, “Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine...”, Dini Araştırmalar Dergisi, c, 7, sy, 20, Eylül-Aralık 2004, sh 134-135.

Günaltay'ın fikirlerini ve tarihçiliğini anlayabilmemiz açısından onun yaşadığı dönemin iyi bilinmesi ve sağlıklı bir şekilde algılanabilmesi gerekmektedir. Tezimiz içerisinde bu dönemle ilgili teferruatlı bilgi sunmamızın sebebi de budur.¹¹⁹⁷ Günaltay'ı özellikle yakından ilgilendiren 'tarih tezi'nin oluşturulduğu dönem; hem Avrupa'da, hem de Türkiye'de tek parti rejimlerinin hakim olduğu bir dönemdir. Dolayısı ile, onun tarih yazımına, (tarihçiliğine) devlet ve iktidar sorunlarına bakışına, yaşadığı bu dönemin bu özelliği de tabii olarak yansımış olabilir. Onun bu dönemdeki fikirlerinde ve olaylara yaklaşımında dönemin bu özelliğinin etkili olmasının normal karşılanması gerektiğini düşünüyoruz. Tarih bir anlamda, varlığını zamana ve toplumsal değişmeye borçlu bilimsel bir alandır.¹¹⁹⁸ Zamanın ve mekanın niteliğinin tarih yazımına etki etmesi de kaçınılmazdır.

Günaltay, gerek düşünce planında, gerekse eylem planında hareketli bir dönemde yaşamış, "yorgun ve hasta" Osmanlı ile yeni Türkiye arasında bir köprü¹¹⁹⁹ görevi gören ender "fikir ve siyaset adamlarımızdan" birisidir. O, bir devrin kapanıp, bir devrin açıldığı, Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın üstünlüğünü kabul ettiği, harplerden yenik ayrıldığı ve buna sebep olarak, dinin gösterilmeye çalışıldığı, içinde bulunulan sıkıntılardan kurtulabilmek için türlü kurtuluş reçetelerinin sunulduğu bir geçiş dönemi aydınıdır. Söz konusu "geçiş dönemi"ni yaşamının bütün olumsuzluklarını onun hayatında ve fikirlerinde ve tabii eserlerinde görmek mümkündür.

¹¹⁹⁷ Bkz, sh, 11-27.

¹¹⁹⁸ İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi Yay, Ankara 1998, sh, 56.

¹¹⁹⁹ Çetinkaya, Bayram Ali, *M. Şemseddin Günaltay ve Fikriyatı*, sh, 88.

İslam tarihçilerinin metod çalışmalarına önem vermelerinin ne derece elzem olduğu ortadadır. Çünkü metodunu geliştiremeyen bilim dalının muhtevasını zenginleştirebilmesi mümkün değildir.¹²⁰⁰ Çünkü, kişiler kendi yaşadığı dönemden, bilimsel anlayıştan soyutlanarak algılanamaz. İçinde bulunulan bilimsel ve sosyal koşullar ne kadar iyi tespit edilirse, ortaya konulan ürünler de daha iyi bir şekilde anlaşılma imkanına kavuşacaktır. “Tarihsel bir olgu asla momentinin dışında tam anlamıyla açıklanamaz. İnsanlar, babalarından çok zamanlarına benzerler”¹²⁰¹ sözü bu gerçeği ifade etmektedir. Bizim bu noktada “tarihsel bağlam”ı dikkate almaksızın; “niçin böyle yaptı?” ve “ortaya nasıl bir eser çıkmıştır?” sorularını sormadan evvel, “o günün bilimsel anlayışı nasıldı?” sorusunu sormamız kaçınılmazdır. Dolayısı ile, Günaltay’ın eserlerindeki üslup, bilimsellik ve metodun da onun yaşadığı dönemin şartlarından bağımsız olarak değerlendirilmesi bizi doğru bir sonuca çıkarmayacaktır.

Bu fikre uygun olarak, Günaltay; tarihle uğraşanların hangi milletin tarihiyle uğraşıyorsa o milleti iyi tanımaları gerektiğini savunarak; “*Lâkayd bir kalemin yalnız zâhiri vukuata bakarak çizdiği krokinin, topografya bilgisine sahip olmayan bir adamın yaptığı haritadan öteye gidemeyeceği*”ni ifade etmektedir.¹²⁰² Bu tespite günümüz tarihçilerinden de destek gelmektedir. Tarihçi, olayları değerlendirirken; mümkün merteye olayların cereyan ettiği günün bütün problemlerini, dünyanın o çağdaki bütün akım ve eğilimlerini

¹²⁰⁰ Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, “İslam Tarihi Araştırmalarında Yöntemle İlgili Bazı Mülahazalar”, sh, 917.

¹²⁰¹ March Bloch, *Tarihin Savunusu*, Gece Yayınları Ank, 1985, sh, 26.

¹²⁰² Günaltay, *Zulmetten Nura*, 1331, sh, 167.

bilmek, hatta ele alınan olayların kahramanları ile kendisi de o çağda yaşıyormuş gibi haşır-neşir olmak zorundadır.¹²⁰³ İyi bir gözlemci olmanın yanı sıra, tarihi rivayetleri değerlendirirken kendimizi olayların içindeymiş gibi hissetmeye çalışmak yorumlamada bize kolaylık sağlayacaktır.

Objektiflik tarihçilerin en temel özelliği olmalıdır. Çünkü tarihçinin görevi vakıyı tespittir. Bu yaklaşım, aynı zamanda tarihin bilim olarak varlığını sürdürdürebilmesinin de olmazsa olmazlarından. Hem kendi toplumumuzda, hem de diğer toplumlarda inandırıcılığımızı koruyabilmemizin yegâne yolu budur.¹²⁰⁴ Ne var ki, tarih benzeri sosyal ilimlerde yüzde yüz bir tarafsızlık söz konusu değildir. Taraflı tarih konusunda herkesin en azından nazari olarak görüş birliği içinde olduğu ortadadır.¹²⁰⁵ Birçok tarihçi, tarih araştırmalarında kullanılan yöntemin bir dereceye kadar bilimsel, fakat aynı zamanda kişisel olduğu konusunda hemfikirdir.¹²⁰⁶ Zira, tarihçi, içinde yaşadığı toplumun o günkü anlayış ve değerlerine bağlı kimsedir. Bu sebeptendir ki, “insan, yaşayan tarih ölçüsünde değil, insan ölçüsünde tarih yazar” denilmiştir.¹²⁰⁷ Bu durumun tabii sonucu olarak Müslümanların genel dünya anlayışları, tarih anlayışlarına da yansımıştır. Müslümanlar dünya

¹²⁰³ Bkz, Ziya Kazıcı, “İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I”, sh, 995.

¹²⁰⁴ Bkz, Hasan Kurt, “İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I”, sh, 1008.

¹²⁰⁵ Leon E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev, B. Yediyıldız, TTK. Yay, Ankara 1989, sh, 11.

¹²⁰⁶ Dursun Dilek, *Tarih Derlerinde Öğrenme ve Düşünme Gelişimi*, sh, 10; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, sh, 21.

¹²⁰⁷ Bkz, Ziya Kazıcı, “İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I”, sh, 998.

olaylarını doğal olarak İslam dini çerçevesinde değerlendirmişlerdir.¹²⁰⁸ Çünkü, tarih, tarih için çok az ele alınmıştır. Yani, tarihçiler tarihi, dini siyasi kaygılarla amacından saptırmışlar, bunu tanıtırken, incelerken, sonuçlar çıkarırken gerçeklerden çok, bu müesseselerin amacı doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir.

Günaltay'a göre, eski usülde yazılmış olan şark kitapları da, İslam tarihi ile ilgili yeni tarzda ele alınmış garp eserleri de bizi tatmin etmekten uzaktır.¹²⁰⁹ Ona göre, müsteşriklerin eserleri ise ancak usül itibariyle rehber olabilir.¹²¹⁰ İlk yapmamız gereken şey ise, kaynakların ve müelliflerin kritiğe tabi tutulmasıdır. Bundan, onun tarih araştırmalarında kaynakların güvenilirliği ve rivayetlerin doğruluğu konusuna büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.

Günaltay'ın eserlerinde, tarihi konular ele alınırken, olayların, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanmaya çalışıldığı görülür. İslam dünyasında tarih ilmi ve tarih yazımı konusunda yapılmış olan ilginç çalışmalar hakkında bilgi sunulan ve aynı zamanda Tarih Felsefesi konusunda da önemli bilgiler verilen "İslam'da Tarih ve Müverrihler" adlı eseri bunun en çarpıcı örneğidir.¹²¹¹ Günaltay'ın bu alanda yaptıklarıyla Türk Tarih Metodolojisine büyük katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

¹²⁰⁸ İrfan Aycan, İbrahim Sarıçam, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I", sh, 879.

¹²⁰⁹ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 8-9.

¹²¹⁰ Günaltay, a.g.e, sh, 9.

¹²¹¹ Mustafa Şakacı *M. Şemseddin Günaltay'ın Fesefi Kişiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, sh, 68.

Günümüz tarihçiliği sadece milletler veya devletler arasındaki savaşların, yapılan antlaşmaların ve öteki ilişkilerin tarihlerini ezberlemeyi veya bunları kronolojik olarak bilmeyi tarih saymamaktadır. Zira, çağdaş anlayışa göre tarih, “geçmişin çok iyi öğrenilerek, mevcut duruma nasıl gelindiğinin ve bu yönde ne kadar mesafe alındığının bilinmesi”dir.¹²¹² Günaltay’ın savunduğu da budur.¹²¹³ Batı’da Doğu hakkında araştırma yapan Oryantalistler de aynı yöntemi izlemektedirler.

Konu ile ilgili olarak, son olarak şunu ifade etmek istiyorum: Günaltay, “İslam’dan Önce Arap Toplumu”nu anlattığı bölümü hazırlamak için Hem İbn Cerir, Mes’udi, Dineveri, Yakubi, İbn Küteybe, İbn’u-Esir, Yakut el Hamevî, İbn Haldun, Hemedâni vb. müslüman müelliflerin eserlerinden, hem de Galazer, Haliyfi, Birukşe, King, Brugsch, Sharpe, Dussud el-Huart vb. müsteşriklerin eserlerinden istifade ettiğini belirtmektedir.¹²¹⁴ Bu durum onun aynı zamanda metodunu da göstermektedir.

5. Türk Tarih Kurumu’ndaki Çalışmaları

Günaltay, o zamanki ismi “Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti” olan Türk Tarih Kurumu’nun 1930 yılında kurucu üyesi, 1941 yılında başkanı olmuş ve ölünceye kadar (1961) bu görevi yürütmüştür.

23 Nisan 1930 tarihinde Ankara’da Türk Ocaklarının yeni binasında toplanan “VI. Türk Ocakları Kurultayı”, Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasına

¹²¹² Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, sh, 42-43.

¹²¹³ Günaltay, *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 10-14 Kasım 1948, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952, sh, 4.

¹²¹⁴ Günaltay, *İslam Tarihi*, sh, 12.

ilk temel taşıyı koymasından önem taşır.¹²¹⁵ Atatürk'ün de bulunduğu 28 Nisan Pazartesi günkü toplantıda söz alan Bayan Afet (İnan), Türk tarihinin eskiliğinden bahisle Türk ulusunun kurduğu büyük uygarlıkları konu alan bir konuşma yaparak, "Türk tarih ve medeniyetini ilmi surette tetkik etmek için bir heyetin teşkiline karar verilmesi" için 40 imzalı bir önerge verir.¹²¹⁶ Bunun üzerine Atatürk'ün talimatıyla "Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti"nin kurulması kararlaştırılmıştır.¹²¹⁷ Bu tarihten sonra Atatürk tarih araştırmalarını devletin önemli işleri arasına almış ve kendisi de bu işe vakit ayırmaya başlamıştır. İlk olarak, Türkiye'de tarih yazan ve tarihle uğraşabilecek olanlar; Bakanlar, milletvekilleri, profesör ve öğretmenlere tarihle ilgili çalışma yapma görevi verilmiştir.¹²¹⁸ "Türk Tarihi Tetkik Heyeti"nin ilk işi de üyelerinden tarih ve medeni bilgiler muallimi Afet Hanım, Riyaseti Cumhur Umumi Katibi Mehmet Tevfik, Çanakkale Mebusu Semih Rifat, İstanbul Mebusu ve Ankara Hukuk Mektebi Profesörü Yusuf Akçura, Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip, Bolu Mebusu Hasan Cemil, Ankara Hukuk Mektebi Profesörü Sadri Maksudi, Sivas Mebusu Şemseddin, İzmir Mebusu Vasıf ve İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörü Yusuf Ziya Beylerden oluşan bir komisyona "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eseri hazırlatmak olmuştur.¹²¹⁹

¹²¹⁵ Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında T.T.K.*, sh, 3.

¹²¹⁶ Uluğ İğdemir, a.g.e, sh, 4.

¹²¹⁷ İkinci Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yay, İst, 1943, sh, XXXII.

¹²¹⁸ Taşdemirci Ersoy, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezinin Türk Kültür Politikası Açısından Değerlendirilmesi", İ.Ü. Sosyal Bil. Dergisi, Malatya, 1988, sh, 84.

¹²¹⁹ Bkz, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul Devlet Matbaası, 1930, İç kapak. (1930 yılında İstanbul'da Devlet matbaasında basılmış olan bu kitap, XIV+606 sahifedir. Başlığın altında, "Türk Ocağı (Türk Tarih Heyeti) azalarından Afet Hf. İle Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Akçura Yusuf, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemseddin, Vâsıf ve Yusuf Ziya beyler tarafından iktitaf, tercüme ve telif yolları ile yapılmış bir teşebbüstür" ifadesi yer almaktadır.

Sadece 100 adet bastırılan¹²²⁰ ve seçkinlere yönelik Türk tarih tezinin ilk ve eksiksiz sunumu olan bu kitap sadece tarih öncesine ve antik tarihe yönelik bir çeşit anayurt tarihidir. Bu eserin sadece 100 adet bastırılıp belli şahıslara dağıtılmasının sebebi, eserin takdim edildiği kimselerin görüşlerinin öğrenilmesidir.¹²²¹

Eser, Beşer Tarihine methal,¹²²² Türk Tarihine Methal,¹²²³ Çin,¹²²⁴ Hint,¹²²⁵ Kalde, Elam ve Asur,¹²²⁶ Mısır,¹²²⁷ Anadolu,¹²²⁸ Ege Havzası,¹²²⁹ Eski İtalya ve Etrüskler,¹²³⁰ İran,¹²³¹ Orta Asya¹²³² olmak üzere 11 bölümden meydana gelmektedir.

Ayrıca bkz, İkinci Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yay, İst, 1943, sh, XXXII; Ersoy Taşdemirci, “Atatürk’ün Türk Tarih Tezinin Türk Kültür Politikası Açısından Değerlendirilmesi”, sh, 84.

¹²²⁰ Bkz, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul Devlet Matbaası, 1930, İç kapak; Semavi Eyice, “Türk Tarihinin Ana Hatları, Belleten, c, XXXII, NO 128, 1968, sh, 510; Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, sh, 40; Günaltay, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, 1943, sh, XXXII.

¹²²¹ Semavi Eyice, “Türk Tarihinin Ana Hatları, sh, 510. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul Devlet Matbaası, 1930, İç kapağında; “*Türk Tarih Heyetinin başka azalarının ve mevzu ile alakalı zatların mütelaa ve tenkit nazırlarına arz olunmak üzere yalnız yüz nüsha batırılmıştır*” notu vardır.

¹²²² *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul Devlet Matbaası, 1930, sh, 5.

¹²²³ A.g.e, sh, 47.

¹²²⁴ A.g.e, sh, 71.

¹²²⁵ A.g.e, sh, sh, 127.

¹²²⁶ A.g.e, sh, 163.

¹²²⁷ A.g.e, sh, 193.

¹²²⁸ A.g.e, sh, 229.

¹²²⁹ A.g.e, sh, 265.

¹²³⁰ A.g.e, sh, 309.

¹²³¹ A.g.e, sh, 329.

¹²³² A.g.e, sh, 401.

Eserin başında sunuş mahiyetinde, bu eserin niçin yazıldığını anlatan üç sahifelik bir açıklama bulunmakta ve burada şimdiye kadar memleketimizde yayınlanan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara me'haz olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rollerinin şuurlu veya şuursuz olarak küçültüldüğü, bunun da Türklüğün kendisini tanımasında ve benliğini inkişaf ettirmesinde zararlı olduğu belirtilmektedir. Bu kitabın yazılmasındaki asıl gayenin de “milliyetimiz için zararlı olan bu hataların tashihine çalışmak”¹²³³ olduğu ifade edilmektedir.

Eserde Osmanlı tarihine sadece 50 sayfa ayrılmış,¹²³⁴ kitabın sadece son sayfası Türkiye Cumhuriyetine ayrılmıştır.¹²³⁵ Aslında eserin yazıldığı tarihte Cumhuriyet kurulalı yedi yıl geçmiş, son beş yılda da çok önemli reformlar yapılmıştı ama bütün bunlar eserde yer almamaktadır. Sözün kısası kitap aceleye getirilmişti. Basılı metninde bizzat Atatürk tarafından düzeltmeler yapılan¹²³⁶ eser, Atatürk tarafından da pek beğenilmemişti.¹²³⁷ Çünkü kitapta vahim hataların yanı sıra, birçok eksiklikler vardı. İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, bu eserin hatalarla dolu olduğunu, Osmanlı Tarihi yazılırken başlıca Osmanlı kaynaklarından yararlanılmadığı belirterek, Yusuf Akçura'nın dahi son Osmanlı Tarihçisi olan Abdurrahman Şeref'in yaptığı

¹²³³ A.g.e, sh, 1.

¹²³⁴ A.g.e, sh, 547-596.

¹²³⁵ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, sh, 605-606.

¹²³⁶ Belleten, c, III, sy, 10 1939, lev, LXXXII-XCI.

¹²³⁷ Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yay, İst, 1992, sh, 106; Semavi Eyice, “Türk Tarihinin Ana Hatları”, sh, 515.

hataları tekrarladığını belirtmektedir.¹²³⁸ Her şeye rağmen eser, bu yolda yapılmış ön çalışma, ilk toplu deneme idi.¹²³⁹

“Türk Tarihinin Ana Hatları”ndaki görüşlerin kamuoyuna ulaştırılabilmesi için eser bir sonraki yıl (1931) “Türk Tarihine Umumi Methal” ve “Orta Asya’da Türk Tarihine Methal” kısımlarının telif ve terkibi ve Fransız müverrihlerinden Leon Cahun tarafından 1873 tarihinde uluslararası I. Oryantalistler Kongresinde verilmiş bir tebliğin Ruşen Eşref (Ünaydın) beyin Türkçe’ye çevirdiği “Fransa’da Âri Dillere Tekaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turanî Menşei” başlıklı bir konferans metni mevzu ile ilgisi sebebiyle kitabın sonuna eklenmesi ile (sh, 77-87) 87 sayfalık bir giriş makalesi biçimine getirilen kitap Devlet Matbaası tarafından 30.000 adet bastırılarak okullara yardımcı ders kitabı olarak gönderilmiştir. Osmanlı siyasi varlığı bu bölümde hiç yer almamaktadır.¹²⁴⁰

Bütün bu çalışmalar, daha önceki satırlarda da ifade edildiği gibi, Türklerin dünya tarihindeki rolünün artırılması amacıyla yönelik olarak yapılmaktadır. Çünkü, ulusçuluk ideolojisi kültürel tekdüzeliğin geliştirilmesinde güçlü bir etki yaratmaktadır. Bu günlerde bunun sağlanabilmesine özellikle ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ideolojinin içerik ve yaygınlık bakımından yeterli bir eğitim sistemi oluşturulabilmesinin kültürü de

¹²³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk Tarihi yazılırken”, Belleten, c, III, F, 3, 1939, sh, 349.

¹²³⁹ Semavi Eyice, “ Türk Tarihinin Ana Hatları”, sh, 513-514.

¹²⁴⁰ *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, Devlet Matbaası, İst, 1931, sh, 87; Ayrıca bkz, Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, sh, 99, 107.

okulda oluşturulacaktır. Özel amaçlarla bastırılan kitapların okullara gönderilmesinin sebebi de budur.

Bu eser, “Türk Tarihinin Ana Hatları”nın muhtelif bölümlerinden parçalar alınmak ve bunlar yeni bir düzene göre sıralanmak suretiyle meydana getirilmiş olup, esas itibarıyla “Türk Tarihine Methal” başlıklı ayrı (farklı) bir eserdir. Metnin ilk sayfasında bu başlığın bulunmasına karşılık, kapakta ve takdim sayfasında, “Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı” başlığının bulunuşu yanıltıcıdır. Yoksa, (genellikle zannedildiği gibi) bu sentez kitabı, büyük denemenin başlangıcındaki methal bölümünün tekrarı değildir. Şu halde, az sayıda basılarak o yılların ilgililerine birer nüsha verilen eserin henüz yetersiz olduğu düşünülerek geniş ölçüde yayılması istenmiyor, fakat içindeki hakim fikrin vakit geç olmadan tanınması doğru bulunuyordu.

Bu büyük tarih yazma projesi, Türk Tarihinin Ana Hatları'nın başarısızlığından sonra bir kenara itilmedi. Bunun üzerine yeni bir teşebbüse geçildi. Çeşitli sahaların uzmanları arandı ve ayrı ayrı bölümlerin yeniden hazırlanması istendi.¹²⁴¹ Böylece yeni bir sayfaya girilmiş oluyordu. Böylece büyük bir Türk Tarihi yazma hedefi için 168 adet ön makale kaleme alındı.¹²⁴² Bu aşamada Günaltay'a da eserlerinin anlatıldığı bölümde ayrıntıları verilen konular sipariş edilmiş, bunlar daha sonra müstakil kitap olarak da yayınlanmışlardır.¹²⁴³

¹²⁴¹ Süheyl Ünver, “Bir Vakıa ve Neticesi”, Belleten XX, sy, 80, 1956, sh, 747-754.

¹²⁴² Semavi Eyice, “Türk Tarihinin Ana Hatları”, sh, 522. (Semavi Eyice, makalesinde, bu çalışmada yer alan makalelerin ve yazarlarının listesini vermektedir.)

¹²⁴³ Ayrıntılı bilgi için çalışmamızın III. Bölümüne (Eserleri) ve Semavi Eyice'nin, “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı makalesine bakılabilir. (Belleten, c, XXXII, NO 128, 1968.)

T.T.T.C.'nin ilk girişimi olan tarih serisi, Türk Tarihinin Ana Hatlarında hazırlanan program ve ana fikre uygun olarak hazırlanan 4 ciltlik tarih kitaplarının basımı 1931 yılı sonbaharında Devlet Basımevinde gerçekleştirilerek liselerde ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır.¹²⁴⁴ Bu öncelik okul kitaplarına verilen önemi göstermektedir.

Bu kitaplar da doğrudan “Türk Tarihi'nin Ana Hatları”ndan faydalanılarak ve yakarıdaki ekibe Baki bey, İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Şemsi bey ve Reşit Saffet (Atabinen) eklenerek¹²⁴⁵ yine aynı ekip tarafından yazılmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra hazırlanan bu ilk resmi tarih kitabı hemen ertesini yıl basitleştirilerek orta okullar için üç cilt haline getirildi. Aslında, tarih, ilk olarak ortaokullarda kullanılmış fakat fazla ağır olduğu göz önünde tutularak liselere kaydırılmıştır. Orta okullar için ise 3 ciltlik daha kısa ve özet mahiyetinde kitaplar hazırlanmıştır.¹²⁴⁶ “Orta Mektep İçin Tarih”in ilk cildi 1933 yayınlanmıştır.

Dört ciltlik lise tarih kitabının birinci cildi tarih öncesini ve ilk çağları ele almaktadır. Bu yönüyle Türk Tarihinin Ana Hatları'na çok benzemektedir. 1939'da tarihin yeniden yazılmasına girişilerek Günaltay'ın hazırladığı 1. cilt,¹²⁴⁷ 1939'da basılmış ve liselerde kullanılmıştır. Fakat bunun da arkası gelmemiştir.¹²⁴⁸ Bu kitabın içeriği de Türk Tarih Kurumu tarafından 1933'te

¹²⁴⁴ *İkinci Türk Tarih Kongresi*, sh, XXXIII; Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, sh, 108-116.

¹²⁴⁵ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, sh, 40.

¹²⁴⁶ Semavi Eyice, “ Türk Tarihinin Ana Hatları”, sh, 514.

¹²⁴⁷ Günaltay, *Tarih, I*, Ankara 1939.

¹²⁴⁸ Semavi Eyice, “ Türk Tarihinin Ana Hatları”, sh, 514.

orta okullar için hazırlanan eserin birinci cildi ile hemen hemen aynıdır. Günaltay bu ilk ciltte, Türklerin devlet kurma yeteneğinin doğuştan var olan bir özellik olduğunu belirtirken; “...*Tarihin karanlık devirlerinden beri devam edip gelen bu hal, Türklerde devletçiliği fitrî bir kabiliyet haline koymuştu. Bundan dolaydır ki, Türkler tarih sahnesine girdikleri zaman muntazam devletler kurmuş halde bulunuyor*” demektedir.¹²⁴⁹ Günaltay bu eserde, Çin Hint, Mısır Yunan hanedanlarını ve imparatorluklarını da ele almakta ve bunlarda dağınıklıkların olduğundan bahisle hiçbir zaman dayanışma gösteremediklerini ifade etmektedir.

“Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyeti”inde 15 Nisan 1931’de önemli bir kurumsal değişiklik yaşandı. Bu kurumun yerini; Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (TTTC) aldı.¹²⁵⁰ Sorumluları yine aynı kişilerdi. 3 Ekim 1935 yılında da cemiyetin adı Atatürk tarafından “Türk Tarih Kurumu”na çevrildi.¹²⁵¹ Bu çalışmaların başından beri içinde olan Günaltay, tarihi kaynaklara dayandırmanın önemli olduğunu, bu kurumun Atatürk tarafından bu amaca hizmet etmesi için açıldığını belirtmektedir.¹²⁵²

¹²⁴⁹ Günaltay, *Tarih, I*, sh, 29.

¹²⁵⁰ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, sh, 40; Bkz; İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, ; Fusun Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği*, Türk Ocakları, (1912-1931), İletişim Yayınları, İst, 1997; Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yay, İst, 1992.

¹²⁵¹ Günaltay, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, sh, XXXIII, Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında T.T.K*, sh, 7.

¹²⁵² Günaltay, “Açış Söylevi” V. Türk Tarih Kongresi, TTK Basımevi, Ankara 1960 sh, 2-8.

Günaltay, I. Türk Tarih Kongresine, “İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii” adlı tebliğ ile,¹²⁵³ 1937’de toplanan II. Türk Tarih Kongresine, “İslam Dünyasının İnhitatu Sebebi Selçuk İstilasası mıdır?”¹²⁵⁴ adlı tebliği ile, Türk Tarih Kurumu Başkanı olmasından sonra (15 Kasım 1943’te) toplanan III. Türk Tarih Kongresine, Dil ve Tarih konularında ciddi mesajların verildiği “Açış Nutku” ile,¹²⁵⁵ 10-14 Kasım 1948’de Ankara’da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde toplanan IV. Türk Tarih Kongresine, “Söylev” ve Kapanış Nutku” ile,¹²⁵⁶ V. Türk Tarih Kongresine de bir “Söylev” ile katılmış,¹²⁵⁷ Başkanı olduğu Kurumun 30. kuruluş yılında toplanan VI. Türk Tarih Kongresine ise ölümü sebebiyle katılamamıştır.

6.“Türk Tarih Tezi” Konusundaki Çalışmaları

1930’lu yıllarda idiografik-ulusçu* tarih yazımı gelişmiş bulunuyordu.¹²⁵⁸ Bunun kendi içinde özellikle zamanın şartları açısından bir mantığı da vardı. Çünkü, bu dönemde yeni bir ulus toplumunun hayal edilmesi ve bireylerin de bu topluma bağlılıklarının gerçekleştirilmesi sürecinin oluşması için, öncelikle

¹²⁵³ I. Türk Tarih Kongresi Konferanslar ve Müzakere Zabıtları, c, I, Ankara 1937, sh, 289-306.

¹²⁵⁴ II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 20-25 Eylül, 1937, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, sh, 350-366.

¹²⁵⁵ III. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, T.T.K. Basımevi, Ankara 1948, sh, 1-6.

¹²⁵⁶ IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948 T.T.K Basımevi Ankara 1952, sh, 2-6.

¹²⁵⁷ V. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-17 Nisan 1956, T.T.K Basımevi, Ankara 1960, sh, 2-7.

* Bu yaklaşımda; tarihsel ve toplumsal süreçlerin kendilerine özgü nedenleri olduğu, dolayısı ile de kendilerine özgü sonuçlar doğurduğu kabul edilir. Bkz, İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, sh, 54, 69-70.

¹²⁵⁸ İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, sh, 14.

bazı bağılıkların unutulması ya da önemlerinin büyük ölçüde aşındırılması, sonra da toplumda ilişkilerin ulus bağlamında yeniden kurulması¹²⁵⁹ gerekiyordu.

Türk Tarih Tezi¹²⁶⁰ ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler, Afet İnan'ın, "*Türklerin sarı ırka mensup bulunduğu* ve Avrupalılara nazaran ikinci dereceden bir insan tipi olduğu*" iddia edilen Fransızca bir eseri Atatürk'e göstererek, "*böyle midir?*" diye sorması ve Atatürk'ün de "*hayır olmaz, bunun üzerine meşgul olalım*" diye cevap vermesi ve bundan sonraki

¹²⁵⁹ İlhan Tekeli, a.g.e, sh, 110.

¹²⁶⁰ "Türk Tarih Tezi" konusunda bkz: *Bellekten*, II/7-8, 1938, sh, 346-352; İsmail Kara, *Türkiyede İslamcılık Düşüncesi*, c, II. Risale Yay, İst 1987, sh, 449-453. (Türk Tarih Tezi'ni kısaca şöyle özetleyebiliriz: Türk milletinin tarihi, şimdiye kadar tanıtılmak istenildiği gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir, çok daha eskidir. Türkler sarı ırktan değil, beyaz ırktandır. Irak, Anadolu, Mısır, Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Orta Asyalı brakisefal ırkın temsilcileridir. Bilindiği gibi, insanlar kafa şekillerine göre iki ırka ayrılırlar. Bunlar; kafasının genişliği önden arkaya uzunluğunun 4/5'inden az olanlar dolikosefal, yine kafasının genişliği önden arkaya uzunluğunun 4/5'i (%80) veya fazla olanlar Brakisefal ırkı teşkil ederler. Türkler bu ırkın Alpli zümresine dahildirler. (Bkz, Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Öz Eğitim Yay, Konya 1995, sh, 38-39.)

Bu günkü yurdumuzun sahipleri, eski kültür kurucuları ile aynı vasıfları taşıyan insanlardır. Ortaasyalıların torunları olan bu günkü Türkler, dünya uygarlığını yaratan insanların soyundandırlar ve bu uygarlığa önemli katkılarda bulunmuşlardır. Dünya uygarlığı insanların ortaklaşa malıdır. (Bkz, Afet İnan, "Atatürk ve Tarih Tezi" *Bellekten*, c, III, sy, 10, 1939, sh, 243-246; Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih" *Bellekten*, c, XXXV, sy, 140, 1971, sh, 539.)

* İnsanlar derilerinin rengine göre genel olarak üç büyük gruba ayrılır. Bunlar; Avrupadan Asya içlerine kadar yaygın olarak bulunan ve tarih boyunca kültür ve uygarlıkta diğer ırklardan üstün ve ileri görünen -Türklerin de dahil olduğu- Beyaz ırk, yakın zamana kadar uygarlıkta geri olan, siyah kıta olarak bilinen Afrika halkı ile Hind'in eski yerlilerinden oluşan Siyah ırk ile, (Asya ile Amerika kıtalarının birleşik olduğu zamanlarda Doğu Asyadan Amerikaya göç ettikleri düşünülen) Amerika'nın eski yerlileri Kızılderililerin de dahil olduğu dünya nüfusunun 1/3'ünü teşkil eden Güney Doğu Asya ile Okyanus halkının çoğunun mensup olduğu Sarı İrk'tir. Bkz, Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, sh, 37-38.

günlerde de tarihle yoğun bir şekilde uğraşmaya başlamasıyla başlayan bir süreçtir.¹²⁶¹

Türk tarihini başlangıcından itibaren ortaya çıkarmayı amaçlayan¹²⁶² “Türk Tarih Tezi”nin temel amacı, millî devlet konsepti içinde millî şuuru güçlendirmek, Türkü ve Türklüğü anlamak, cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet halkçılık mefkurelerini izlemektir.¹²⁶³

Türk tarih tezinin oluşması işiyle doğrudan ilgilenen Atatürk,¹²⁶⁴ yukarıda da altı çizilmeye çalışılan; “*Türklerin dünya medeniyet tarihindeki yeri ve ırkı ile ilgili problemleri ortadan kaldırmaya dönük olarak hazırlamış olduğu Türk Tarih Tezi*”nde; Türkler’in Avrupa’ya, Çin’e ve Hind’e giden kollarından çok, batı istikametinde ilerlemiş, yakın doğuya gelerek buralarda Sümer, Hint ve diğer Anadolu medeniyetlerini kurmuş olan kolları üzerinde durmuştur.¹²⁶⁵

¹²⁶¹ Afet İnan, “Atatürk ve Tarih Tezi”, sh, 243-246; Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, sh, 3; Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, sh, 36.

¹²⁶² Azmi Süslü, *Türk Tarihçiliği ve Atatürk*, Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (3-6 Ekim 1995) Gazi Magosa –Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, c, 1, Ankara, 1998, sh, 337-340.

¹²⁶³ Korkut Tuna, “Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji”, Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, İstanbul 1991, sh, 59. Bu teze bağlı olarak millî benliğin ve kimliğin tanımında ve kaynaklarında dil, kültür, etnik yapı edebi geçmiş ve ortak değerler sayılırken dine yer verilmek istenmedi. (Bkz, Seyfettin Erşahin, “Türkiye’de Modern İslam Tarihçiliğine Doğru Millî Devlette Ümmeti Çalışmak”, İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004, sh, 961.) Türk Tarih Tezi, geleneksel İslam Tarihini, Türkleri ve Türk medeniyetini İslamlaştırmakla suçlarken, kendisi büyük ölçüde Araplara layık görmediği İslam medeniyetini Türkleştirmiştir. (Bkz, agm, 964.)

¹²⁶⁴ Azmi Süslü, *Türk Tarihçiliği ve Atatürk*, sh, 323,

¹²⁶⁵ Taşdemirci Ersoy, “Atatürk’ün Türk Tarih Tezinin Türk Kültür Politikası Açısından Değerlendirilmesi”, sh, 85.

Bu konu ile ilgili olarak önce, Türk tarihi ile ilgili yeni yayınlanan eserlerle bir kütüphane kurulmuş, ülkede tarih yazan ve tarihle ilgili bazı kimselere bu konuda çalışma yapma görevi verilmiştir.¹²⁶⁶

İşte bu süreç içinde Günaltay, o dönem açısından bir devrim niteliği taşıyan “Türk Tarih Tezi”nin¹²⁶⁷ geliştirilmesinde, resmi tarih kitaplarının yazılmasında etkili isimlerden birisidir.¹²⁶⁸ Konu ile ilgili olarak kaleme aldığı “*Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikadların Mahiyeti ve Tezin Kat’i Zaferi*”¹²⁶⁹ adlı makalesinde; Türk Tarih Tezinin ne kadar isabetli bir çalışma olduğunu, konunun yedi yıl önce ilk gündeme geldiği günlerde dudak büküp geçenlerin bir müddet sonra elde edilen başarılar karşısında afalladıklarını ve çok şaşırdıklarını,¹²⁷⁰ I. Türk Tarih Kongresinin Türk tarih tezinin dahilinde zaferi ile sonuçlandığını, II. Türk Tarih Kongresinin ise tezin dünya bilim adamları tarafından izahı ve onların intikadlarına arz edilmesi imkanını verdiğini belirtmektedir.¹²⁷¹

Günaltay tezin ayrıntılarının tarih kurumunun muhtelif neşriyatında ve kongrelerde yayınlanması sebebiyle bu makalede ayrıntıya girmeyeceğini ifade ederek konu ile ilgili olarak beş hususa ayrıntılı olarak açıklık getirmektedir. Bunlar; Orta Asya'nın kuruması meselesi, Orta Asya'nın

¹²⁶⁶ Taşdemirci Ersoy, a.g.e, sh, 84.

¹²⁶⁷ Enver Ziya Karal, “Atatürk’ün Türk Tarih Tezi”, sh, 63.

¹²⁶⁸ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, sh, 710.

¹²⁶⁹ Belleten, c, 2, sy, 7-8, Devlet Basımevi, İstanbul Temmuz 1938, sh, 337-365. (Bu makalenin 1938 yılında İstanbul’da Devlet Basımevi tarafından ayrı basımı da yapılmıştır.)

¹²⁷⁰ Günaltay, *Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikadların Mahiyeti ve Tezin Kat’i Zaferi*, Devlet Basımevi, İst, 1938, sh, 337.

¹²⁷¹ Günaltay, a.g.m, sh, 338.

prehistorik devirde meskûn olması ve göç meselesi, Brakisefal ırkın yurdu meselesi, Türkler'in ana yurdu meselesi, Sümerliler'in ve Ön Asya kavimlerinin Türklükle münasebetleri olmadığı meselesidir.¹²⁷²

Türk Tarih Tezi'nin lengüistik açıdan desteklenmesi, Türk Tarihi'nin tanıtımı açısından önemli idi. İşte "Güneş Dil Teorisi"* de bu boşluğu doldurmak için hazırlanmıştır. Bu teori ile ilgili olarak genel bilgiler, Günaltay ile Reşit Tankut'un hazırlamış olduğu "Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar"¹²⁷³ adlı eserle tanıtılmıştır.

Söz konusu eser, Türklerin tarihi ile ilgili bazı ülkelerde ortaya atılmış değişik niyetli tezlere karşılık vermek ve bu tezleri çürütmek amacıyla hazırlanmıştır. Atatürk'ün de desteklediği Güneş Dil Teorisi'nden hareketle

¹²⁷² Günaltay, a.g.m, sh, 339-365.

* Güneş-Dil Teorisi, Türk dilini açıklamada doğanın kaynak ve sembollerini kullanıyordu. Bu teorinin başlıca önermelerinden biri Türk dilinin ve ırkının Avrupa Dilleri ve uygarlıklarının kaynağı olarak ele alınmasıydı. Güneş-Dil teorisi ayrıca ilk ses ve kelimelerin başlangıç odağı olan güneşle bağlantı kurularak bunun Türkçedeki anlamları ve türevleri üzerinde duruyordu. Bu teori şöyle özetlenebilir: İlk doğal dil, ilk insanların doğayı aksettiren seslerinden doğmuştur. Bu insanlar içinde bir dilin gerekliliğini ilk hissedenler Türkler olmuş ve ilk sözcüklerini de güneşi anlatmak için üretmişlerdir. Tüm dünya dilleri Orta asya halklarının göçleri sayesinde bu anadilden çıkmıştır. Bu teori Atatürk'ün ölümünden hemen sonra bırakılmıştır. (Bkz, Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, sh, 50.) Bu alandaki çalışmalar yürütülürken, ilk olarak herhangi bir karşılaştırma yapılmadan Türk dilinin kaynakları toplanıyor, sonra da dilin özgün yapısı anlaşılmaya çalışılıyordu. Son olarak da bu kaynaklar ve Türk Dil Grubunun yapısıyla diğer diller arasındaki bağlar belirleniyordu. Böylece dillerin köklerini bulabilmek için ortaya atılan güneş dil teorisinden yararlanılmaya çalışıldı. (Bkz, Günaltay, H. Reşit Tankut, *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, Devlet Basımevi, İst, 1938, sh, 27-28.)

¹²⁷³ Günaltay-Reşit Tankut, *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, 69 sayfa.

yapılmış olan bu eser, Türk Tarih Tezi'nin savunulması anlamında büyük bir boşluğu doldurduğu için önemlidir.

Türkistan'ın en eski kültür merkezi ve Türklerin ana yurdu olduğu,¹²⁷⁴ Brakisefal ırkın anayurdunun Orta Asya olduğu,¹²⁷⁵ Türklerin beyaz ırktan olup anayurtlarının Moğolistan değil Türkistan olduğu,¹²⁷⁶ Türk dilleri grubunun diğer dil gruplarıyla ilgisi¹²⁷⁷ vb. konulara yer verilen eser, Bükreşte'ki Arsiulusal Prehistorik Arkeoloji ve Antropoloji Kongresi'nin Linguistik seksiyonunda ve İkinci Türk Tarih Kongresi'nde tarih ve dil uzmanlarının incelemelerine sunulmuştur.

Teori, tarih tezinin savunucularının; "Türk dili ve ırkının devamlılığını ispat etmek, güneşin ilkel toplumlardaki tanrı tanımaz gücünü esas alarak dil sorununu "laik" bir temelde çözümlenmeye çalışmak" olarak özetlenebilecek iki amacını gerçekleştiriyordu.

¹²⁷⁴ Günaltay-Reşit Tankut, a.g.e, sh, 9-17.

¹²⁷⁵ Günaltay-Reşit Tankut, a.g.e, sh, 18-19.

¹²⁷⁶ Günaltay-Reşit Tankut, a.g.e, sh, 19-21.

¹²⁷⁷ Günaltay-Reşit Tankut, a.g.e, sh, 25-27.

SONUÇ

Bu tezde, Cumhuriyet döneminde İslam tarihi alanında bir otorite olarak kabul edilmiş bir kimse olan M. Şemseddin Günaltay'ı, eserlerini ve tarihçiliğini kendi eserleri başta olmak üzere mevcut kaynaklardan ulaşılabildiklerimiz ışığında ele alarak şu sonuçlara vardık:

Günaltay'ın fikirlerini ve tarihçiliğini anlayabilmemiz için, yaşadığı dönemin iyi bilinmesi ve doğru yorumlanması gerekmektedir. Çünkü, insanların düşüncelerini yaşadığı ortam ve olaylar, karşılaştığı fikrî cereyanlar, ekonomik problemler... etkileyebilmektedir. Tarihsel bir varlık olan insan, büyük ölçüde çevresinin ürünüdür. Biz sözkonusu etkileşimin, her şeyden önce insan olmanın gereği olduğunu düşünüyoruz.

Günaltay, devletin kurtarılması için türlü kurtuluş reçetelerinin sunulduğu II. Meşrutiyet devri geçiş dönemi aydınıdır. Dönemin bütün özelliklerini onun hayatında, fikirlerinde ve eserlerinde görmek mümkündür. Onu yakından ilgilendiren 'tarih tezi'nin oluşturulduğu yıllar ise; hem Avrupa'da, hem de Türkiye'de tek parti rejimlerinin hakim olduğu bir devirdir. Dolayısı ile, onun tarihçiliğine, devlet ve iktidar sorunlarına bakışına yaşadığı dönemin bu özelliği yansımıştır. Bütün bunların tespiti ve değerlendirmesini yapmak için, çalışmamızın birinci bölümü "Günaltay'ın Hayatı ve Yetiştigi Sosyal ve Siyasi Çevre" konusuna ayrılarak bu dönem hakkında bilgi toplanmıştır.

"Günaltay'ın hayatı boyunca savunduğu fikirler arasında büyük farklılık, tezat ve çelişkilerin olduğu" iddia edilmiştir. Bu sebeple, tezimizin ikinci

bölümü'nde; "Günaltay'ın Fikir Dünyası" detaylı bir şekilde ele alınarak bilgi verilmiştir.

Günaltay, bir zamanlar İttihat ve Terakki'yi; "millî gayelerle var olan ilk şuurlu hareket ve geniş hürriyet kıyımı" olarak değerlendirirken, daha sonra bu hareketi yargılayan heyette yer alması, II. Meşrutiyet döneminde "İslamcı" fikirleri savunurken, bu fikirlerinden vazgeçtiği, 163. maddenin onun Başbakanlığı döneminde kanunlaşması gibi uygulamalar sebebiyle şiddetle eleştirilmiş, "Zulmetten Nura, Hurafattan Hakikate ve Maziden Atiye" adlı eserlerinin intihal olduğu iddia edilerek suçlanmıştır.

Onunla ilgili hemen her çalışmada ve neredeyse her sohbette dile getirilen bu ve benzer konular, bünyesinde her ne kadar "doğru" doneler de barındırsa, bize göre insanları değerlendirirken olaylara dar bir çerçeveden yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.

Biz öncelikle, yukarıda adı geçen eserlerin intihal olduğu yolundaki iddianın gerçekte ilgisinin olmadığını ifade etmek istiyoruz. 'Günaltay'ın fikirlerinde meydana gelen değişiklik, tezat ve çelişkiler' konusuna gelince: Onun fikrî çizgisi iyi tahlil edildiğinde, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası diye vurgu yapılan dönem arasında "öz"de iddia edildiği kadar ciddi boyutlarda bir farklılığın olmadığı görülecektir. Bu konu çalışmamız içerisinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Günaltay, hayatı boyunca devlet otoritesine bağlı kalmış, toplumun refah ve huzuru için yapılması gerekenler konusunda toplumu uyarmış, eğitim konusunda hassasiyet göstermiş, cehalete karşı adeta savaş açmış, hurafelerle mücadele etmiş, devamlı olarak tarihi olaylardan örnekler vererek

ders alınması, bir daha aynı hataya ve kötü durumlara düşülmemesi konularında halkı uyararak üzerine düşeni yapmış bir kimsedir.

Medreseden üniversite hocalığına, değişik alanlarda görevler yaparak yoğun bir hayat geçiren ve bu arada onlarca eser ve makaleye imza atan Günaltay, renkli kişiliği ve entelektüel birikimi sayesinde -iddia edildiğinin aksine- dönemindeki düşünce akımlarından herhangi birine tam olarak angaje olmamış, Batı kültürü ile temasından kazandığı tenkit ruhu ile hareket ederek benzerlerinden kolaylıkla ayrılmıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde ele alınan “Eserleri” ve dördüncü bölümün konusu olan “Tarihçiliği”ne gelince: Günaltay’ın eserlerinde tarihi konular ele alınırken, olayların, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Yani, Şemseddin Günaltay tarihe; gelenekçi bir bakış açısı diyebileceğimiz; “nedensellik ilkesi” çerçevesinden yaklaşmaktadır.

Geleneksel yaklaşımlar içerisinde oluşturulmuş olan tarih anlayışı, yalnızca geçmişi değil, geleceği de bilindir kılma işlevini görecekt biçimde tasarlanmıştır. Bu yaklaşım; “şöyle şöyle yaparsan, şöyle bir sonuca çıkarırsın. Çünkü, tarihteki şu olaylar bunu göstermektedir” şeklinde özetlenebilir. Bu yaklaşıma göre, her sonucun bir sebebi vardır ve aynı davranışlar aşağı-yukarı aynı sonuçları doğururlar.

Günaltay, tarihi; sadece rakamlar verilerek ya da yer ve zaman belirtilerek aktarılan bir faaliyet olarak görmemekte, tarihi olayların anlatımında olayların sebep ve sonuçlarının da mutlaka ele alınarak açıklanması gerektiğini düşünmektedir.

Ona göre, İslam tarihi ile ilgili eski uslde yazılmış olan şark kitapları da, yeni tarzda ele alınmış garp eserleri de bizi tatmin etmekten uzaktır. Özellikle Batı'da kaleme alınan eserler, ancak usl itibariyle rehber olabilir. Bu konuda ilk yapmamız gereken şey, kaynakların ve müelliflerin kritiğe tabi tutulmasıdır. Bundan da anlaşılmaktadır ki, onun tarih araştırmalarında kullandığı metodun esasını kaynaklar ve kaynakların müellifleri teşkil etmektedir. nemli olan; kaynakların güvenilirliği ve rivayetlerin sağlamlığıdır.

Günaltay'ın kaleme aldığı eserlerin özellikle kaynak gösterme ve fikirlerin delillendirmesi bakımından bu günkü anlamda bir bilimsel metodla kaleme alındığını söyleyebilmemiz kolay olmayacaktır. Onun eserleri ile ilgili bir diğer husus da; bir çok konunun farklı eserlerinde tekrar edilmiş olmasıdır. Böyle de olsa, genel olarak ülke insanımızın kültürü, özel anlamda da "tarih"imiz için büyük önem arz eden söz konusu eser ve makalelerin günümüz harflerine çevrilmesi istikametindeki temennimizi bu vesile ile son söz kabilinden ifade etmek istiyorum.

BİBLİYOGRAFYA

- AKGÜL Mehmet, *Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Din Anlayışları*, - Tanzimat Sonrası Örneği- Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü.S.B.E. Konya 1996.
- ALBAYRAK, Sadık, *Türkiye’de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi*, Sebil Yay, İstanbul 1977.
- ALTUNTAŞ, Halil & ŞAHİN, Muzaffer, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 2001.
- AMİRAL, E, ÇOKER, Fahri, *T.T.K. Kuruluş Amacı ve Çalışmaları* T.T.K. Basımevi, 1983.
- Ana Britannica, "Günaltay" mad, Ana Yay, İstanbul 1988.
- Ana Britannica, "Tecedüd Fırkası" mad, Ana Yay, İstanbul 1990.
- APAYDIN, Yunus, T.D.V.İ.A, 'İctihad' mad, c, 21, İstanbul 2000.
- ARGUN, Vesiye, A, M. *Şemseddin Günaltay'ın Hayatı Eserleri Düşünceleri*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Ankara, 1972.
- ARVAS, İbrahim, "Vesika, Şemseddin Günaltay'a", *Büyük Doğu*, sy, 9, 1 Mayıs 1959.
- ARVAS, İbrahim, *Tarihi Hakikatler*, Yargıçoğlu mat, Ankara 1964.
- ATAUZ, Sevil, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, (Derleme) Ankara 1986.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi*, İstanbul 1997.
- AYCAN, İrfan & SARIÇAM, İbrahim, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler", İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004.

- AYCAN, İrfan & SARIÇAM, İbrahim, *Emevîler*, T.D.V. Yay, Ankara 1993.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, İstanbul 1985.
- AYDIN, İbrahim Ethem, “Şemseddin Günaltay’ın Hayatı, Eserleri ve Dini İslah Düşüncesi”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy, 5, İstanbul 2002.
- AYDIN, Muhammed Şevki, “Mehmed Şemseddinin Fikir Dünyası”, E.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy, 3, Kayseri 1989.
- AYDIN, Muhammed Şevki, *M. Şemseddin (Günaltay)ın Zulmetten Nura ve Hurafattan Hakikate Adlı Eserlerindeki Din Eğitimi Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1986.
- AYDINLI, Ahmet, *Türkiye’deki Göçmenler ve Ş. Günaltay’a Cevap*, Sinan Mat, İstanbul 1959.
- AYIN TARİHİ, “Başbakan Şemsettin Günaltay’ın Memleket Meseleleri Hakkındaki Demeci”, sy, 186, Mayıs 1949.
- AYSENEVER, Kubilay & BARUTÇA, E. Müge, *Tarih Felsefesi*, Cem Yay, İstanbul, 2003.
- BABAN, Cihat, Yenigün Gazetesi, Ankara 21. Ekim 1961.
- BALTACI, Cahit, “İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I”, İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004.
- BANKS, J. A, *Teaching Strategies for the Social Studies*, Addison-Wesley Publishing, 1973.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Atatürk ve Tarih”, Belleten, c, XXXV, sy, 140, 1971.

- BAYUR, Yusuf Hikmet *Türk İnkılabı Tarihi*, c, I-II. T.T.K. Basımevi 1952.
- BEBEK, Adil, *İslam'ın Uyanışı* "İslam Düşüncesinde Arayışlar" Rağbet yay, İstanbul 1999.
- BEDRUDDİN AYNÎ, *Umdetu'l-Kârî*, c, 1, Beyrut mat, Müniriye.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşrâf I*, Tah. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959,
- BELLETON, c, II, sy, 7-8, Devlet Basımevi, İstanbul Temmuz 1938; c, 2, sy 29, İstanbul 1938; c, III, sy, 10, Ankara 1939; c, IV, sy, 13, Ankara 1940; c, VI, sy, 23-24, Ankara 1942; c, VII, sy, 25, Ankara 1943; c, VIII. sy, 29, Ankara, 1944.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yay, İstanbul Trs.
- BEST, Steven-KELLENER, Douglas, *Postmodern Teori*, Çev, Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay, İstanbul 1998.
- BEYHAKÎ, *Delâilü'n-Nübüvve*, c. 2, Kahire Matbası, Dârunnasr, 1389/1969.
- BLOCH, March, *Tarihin Savunusu*, (Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları Ankara, 1985.
- BOZKURT, Nahide, "Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine...", Dini Araştırmalar Dergisi, c, 7, sy, 20, Eylül-Aralık 2004.
- BOZKURT, Nahide, *Siyer (Hz. Muhammedin Hayatı)*, M.E.B. Yay, Ankara 2006.
- Buhari, Camiu's-Sahih, c, 4, İstanbul mat, matbaai Âmire, 1329.
- BURSALI MEHMED TAHİR EFENDÎ, *Osmanlı Müellifleri*, c, 3, Matbaai Âmire, İstanbul 1342.
- CAİNGWOOD, R. G, *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, (Çev. E. Özvar),

Ayışığı Yay, İstanbul 2000.

CEYHAN, Abdullah, *Sıratımüstakîm ve Sebilurreşat Mecmuaları Fihristi*,
Diyaret İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 1991.

CEYLAN, Hasan Hüseyin, *Cumhuriyet Dönemi Din/Devlet İlişkileri*, Rehber
Yay, 20. Baskı, Ankara 1990.

COPEAUX, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih
Tezinden Türk İslam Sentezine*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yay, 2.
baskı, İstanbul 2000.

COŞKUN, İsmail, *Türkiye’de Sosyoloji*, Bağlan Yay, İstanbul 1991.

Cumhuriyet ve Ulus Gazeteleri, 16 Ocak 1949 tarihli nüshaları.

CÜNDİOĞLU, Düccane, *Hakikat ve Hurafe*, Gelenek yay, İstanbul 2004.

ÇAĞATAY, Neşet Halil, Büyük Yol Dergisi, “Günaltay Atatürkçü müdür?” 29
Ocak 1949.

ÇELEBİ, İlyas, *İslam Düşüncesinde Arayışlar*, Rağbet Yay, İstanbul 1999.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, *M. Şemseddin Günaltay ve Fikriyatı*, A. Ü. Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, “Tek Parti Döneminin İslamcı Başbakanı”,
Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy, 2, Sivas, Sivas
1998.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, *Türkiye’nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin
Günaltay*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003.

ÇOKER, A. Fahri, *Türk Tarih Kurumunun Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*,
T.T.K. Basımevi, Ankara 1983.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, “Cumhuriyet Devrinin Bir Düşünürü, Şemseddin
Günaltay’ın Dini Düşüncesi”, A.Ü. İlahiyat Fakültesi’nin 50. Yıl

Armağanı, Ankara 1973.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, "Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri",
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, Ankara 1986.

DELETANT, Dennis & HANAK Henri, *Historians as Nation Builders*,
(Derleme), Central and South East Europe, London 1988.

DENİZ, Ali Çağlar, *M. Şemseddin Günaltay'ın Dini ve Toplumsal Görüşleri*,
Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,
Ankara 2006.

DİLEK, Dursun, *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünme Gelişimi*, Pegama
Yay, 2. Baskı, Ankara 2002.

Dini Kavramlar Sözlüğü, Haz, İsmail Karagöz, DİB Yay, Ankara 2005.

DİZDAROĞLU, Hikmet, "İslam Tarihi", Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya
Dergisi, c, VII, sy, 4, Nisan 1962.

DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yay, 7. Baskı, Ankara
1990.

DOĞRUL, Ö. Rıza, "Şemseddin Günaltay", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ocak
1949.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul,
1993.

DOUGLAS, Best Steven-Kellener, *Postmodern Teori*, Çev, Mehmet Küçük,
Ayrıntı Yay, İstanbul 1998.

DURANT, Will, & Ariel, *Tarih Üzerine*, Çev. Hüseyin Zamantılı, Hülbe Yay,
Ankara 1983.

DURKHEİM, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul,
2005.

ECEVİT, Bülent, Ulus, 22 Ekim 1961.

EDİP, Eşref, "Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri" Sebilurreşad, c, II. sy, 29,
Ocak 1949.

EGE, Mustafa Fettah, Ulus, 21 Ekim 1961.

EL-BÛTÎ, Ramazan, Muhammed Saîd, *Min Revai'î'l-Kur'an*, Dimeşk, 1972.

ELİBOL, Sadettin, *İnsanlığın Tarihi Üzerine*, Akçağ Yay, Ankara, 1989.

EL-İSFEHÂNÎ, Râgıb *Müfredâtü'l-Kur'ân*, Mısır, 1381/1961.

EL-KALKAŞANDÎ, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sa fi Sinaati'l-İnşa*, Beyrut 1987.

ENGİN, Ziyaeddin, *Talebe Siyaset İlişkisi Yönünden Şeyh Cemaleddin Efgani, Siyasi Hatıralarım*, (Sadeleştiren), Tercüman Bin Bir Temel Eser, İstanbul 1978.

ERDEM, Hüseyin Subhi, *M. Şemseddin Günaltay'da Türk Toplumunun Problemleri ve Felsefe*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.

ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İst, 1977.

ERGÜN, Mustafa, "Atatürk Devri Türk Eğitimi II", www.stu.inonu.edu.tr.

EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.

ERSANLI-BEHAR, Büşra, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yay, İstanbul 1992.

ERSOY, Mehmed Akif, *Safahat*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 14. Baskı, İstanbul 1981.

ERŞAHİN, Seyfettin, "Türkiye'de Modern İslam Tarihçiliğine Doğru Millî Devlette Ümmeti Çalışmak", İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004.

- ERVERDİ, E. Özer, *Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma*, Dergah Yay, İstanbul 1979.
- ES'AD, Mahmut, *İslam Tarihi*, Haz. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul 1983.
- EŞ-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, Kahire 1961.
- EVANS, Richard J. Tarihin Savunusu, Çev Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi Ankara 1999.
- EYİCE, Semavi, "Türk Tarihinin Ana Hatları", Belleten, c, XXXII, No, 128, Ekim 1968.
- EZRAKÎ, *Ahbâru Mekke*, Mekke 1385/1965.
- FAYDA, Mustafa, "Âişe" TDVİA, c, II, İstanbul 1989.
- FAYDA, Mustafa, *Halid. B. Velid*, Çağ Yay, İstanbul 1992.
- FAYDA,, Mustafa, "Siyer Sahasında İlk Telif Çalışmaları", Uluslar arası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu, DEÜ, Yay, İzmir 1985.
- FELEK, Burhan, "Kendi Kendimize Hasbihal" Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ekim 1961.
- FEROZ, Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, (1945-1980), Çev, Ahmet Fethi, İstanbul 1996.
- FEROZ, Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2002.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, "Atatürk ve Din", Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1995.
- GOTTHARD, Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Çev, Hayrullah Örs, Bilgi Yay, Ankara 1972.

- GÖKALP, Ziya, *Kızılelma*, Haz, Hikmet Tanyu, Kültür Bakanlığı Yay, 1976.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Türk Kültür Yayını 3, III. Baskı, İstanbul 1975.
- GÖKALP, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Sadeleştiren, Yalçın Toker, Toker Yay, II. Baskı, İstanbul 1992.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib “Şemseddin Günaltay”, Vatan Gazetesi, 6 Kasım 1961.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü”, Belleten, c, VI, sy, 23-24, Ank. 1942.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin & Tankut, Reşit, *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine*, Bazı İzahlar, İstanbul 1938.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, & AKSEKİ, Ahmed Hamdi, “Beşeriyet İçin Dinin Lüzûmu”, Milli Eğitim Dergisi, c, II, sy, 27-28, Ankara 1975.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Açış Nutku” Üçüncü Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara 1948.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Açış Söylevi” V. Türk Tarih Kongresi, TTK Basımevi, Ankara 1960.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Başbakan Günaltay’ın Nutukları”, Sebilürreşad, c, III, sy, 60. 1949.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır”, İslam-Türk Muhitülmaarif Mecmuası, c, II, sy, 96, Şubat 1948.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır”, Sebilürreşad, c, II, sy, 28, 1949.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Felsefe Dersleri”, Sıratımüstakîm, c, 6, No, 144, 26 Mayıs 1327.

- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "III. Tarih Kongresi Açış Nutku", 15-20 Kasım 1943, T.T.K. Basımevi, Ankara 1948.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilası mıdır?" Belleten, c, II. sy, 5-6, T.T.K. Ankara 1938.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?" İkinci Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yay, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam Hâdimi" İslam Mecmuası, c, V, sy, 32, 1331.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam Medeniyeti'nde Türklerin Mevkii", I. TTK Kongresi, Maarif Vekaleti yay, 1935.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam'da Fen ve Felsefe", Sıratımüstakîm, c, 6, 18 Ağustos 1327.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam'da Kadının Mevki-i İctimaiyyesi I", İslam Mecmuası, c, I, sy, 5, 1330.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam'da Kadının Mevki-i İctimaiyyesi II", İslam Mecmuası, c, I, sy, 6, 1330.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam'da Kadının Mevki-i İctimaiyyesi III", İslam Mecmuası, c, I, sy, 10, 1330.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri", Belleten, c, 15, sy, 60, Ankara 1951.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam'ın Uyanışı", İslam Mecmuası, c, I, sy, IV, Dersaadet, 1330-1332.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İslam'ın Uyanışı", İslam Mecmuası, c, II, sy,

XXXII, Dersaadet, 1331-1333.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "İstikbali Kurtaracak Azim ve Ümittir", İslam Mecmuası, c, II, sy, 16, 1330.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "La de'cadence du monde Musulman est-elle due al'invansion des seldjoucides?" Belleten, c, II, sy, 5-6 İstanbul 1938.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Memleketimizde Kutsiyet Duygusu Yaşayacaktır", Sebilürreşad, c, III, sy, 60, 1949.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Mülhitlerin Dinleri Bozup Yıkma Usülleri", İslam-Türk Muhitulmaarif Mecmuası, c, II, sy, 93, Ocak 1948.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Müslümanlık Aleminde İntibah Emareleri I", İslam Mecmuası, c, I, sy, 1, 1330.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Müslümanlık Aleminde İntibah Emareleri II" İslam Mecmuası, c, I, sy, 4, 1330.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Mütekellimin ve Atom Nazariyesi", Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, No, 1 (Teşrinisani 1925).

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Ölmek Yok Olmak mıdır?", İslam Mecmuası, c, II, sy, 18, 1330.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Türk Tarihinin Ana kaynaklarından Camiuttevârih ve Fazlullah Raşidüddîn" Belleten, c, 1, sy, 1 Ankara 1937.

- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Türkler ve İslamiyet", İslam Mecmuası, c, IV, sy, 42, 1331.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Türklerin Anayurdu ve Irkı Meselesi", İ.Ü, Yay, No: 50, Ülkü Basımevi, 1937.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü*, (Ayrı Basım) Belleten, c, 6, TTK, Ankara 1942.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, Sadeleştiren İrfan Bayın, Kaknüs Yay, İstanbul 2001.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra*, Belleten, c. III, sayı, 10, Ankara 1939.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Bunalım Çağından İslam'ın Aydınlığına*, Yayına Haz, Kazancı, A. Lütfi & Kazancı, Osman, Marifet yay, İstanbul 1998.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Felsefe-i Ülä*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, Der-Saâdet, 1339r-1341h.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Felsefe-i Ula, İsbat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri*, Haz, Nuri Çolak, İnsan yay, İstanbul, 1994.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Fennin En Son Keşfiyatından*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, Der-Saâdet, İstanbul 1328.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Geçmişten Geleceğe*, Yayına haz, Ahmet Lütfi Kazancı & Osman Kazancı, Marifet yay, İstanbul 2000.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Hurafattan Hakikate*, Tevsii Tıbaat Matbaası, İstanbul 1916.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Hurafeler ve İslam Gerçeği*, Yayına haz, Ahmet Gökbel, Marifet Yay, İstanbul 1997.

- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Hürriyet Mücadeleleri* (Haz, Sabahat Erdemir), Gün Matbaası, İstanbul 1958.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, II. *Türk Tarih Kongresi*, "İslam Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?" Türk Tarih Kurumu Yay, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, III. Tarih Kongresi Açış Nutku, 15-20 Kasım 1943 T.T.K. Basımevi, Ankara 1948.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İbn-i Sina ve Mantık*, Devlet Basımevi İstanbul 1937.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İbn-i Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi*, Maarif Basımevi İstanbul 1940.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İbraniler*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İran Tarihi (En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar)*, I. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948; II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1987.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslam Dini Tarihi I-II*, Darul Fünun Matbaası, 1340-41.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslam Medeniyetinde Türklerin mevkii*, Ankara 1935.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Yayına haz, M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yay, Ankara 2006.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, Sadeleştirenler*, M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay, Ankara 1997.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslam Tarihi*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İst,

1338-1341.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, Haz, Yüksel Kanar, Endülüs yay, İstanbul 1991.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, "*İslam'da İnhitât ve İntibâh I*", İslam Mecmuası, c, II, sy, 32, 1331 "*İslam'da İnhitât ve İntibâh II*", İslam Mecmuası, c, II, sy, 34, 1331.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, Evkafı İslamiye mat, İstanbul, 1339-1342.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Maziden Atiye*, Kanaat matbaası, İstanbul, 1339.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Mezopotamya-Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler; İkinci Babil İmparatorluğu*, Akşam Basımevi, İstanbul 1934.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Mufassal Türk Tarihi*, Matbaa-i Amire, Der-Saâdet, 1338-1340 (1922-1924), II. basım İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341 (1925) 5 Cilt.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Müntehab Kıraat*, Kanaat Matbaası, Der-Saâdet 1339.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti*, Başvekâlet Müdevvenat Basımevi, Ankara, 1933.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Suriye ve Palestin*, Akşam Basımevi, İstanbul

1934.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Tarih I*, I. baskı, Ankara 1939.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Tarih I*, II. baskı, Maarif Matbaası Ankara 1941.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Tarih II, Ortazamanlar*, Devlet Matbaası, TTTC, İstanbul 1931.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Tarih-i Edyan*, Kanaat mat, 1338.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Türk Filozofu Farabi* (Hayatı, Eserleri, Mesleği), Daru'l-Fünûn Edebiyat Fak. Mecmuası, c. 7, Sayı, I, 1338, sh, 31-56.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Türk İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Maziden Atiye*, Yayına haz, Ahmet Gökbel & Dursun Ali Aykıt Akçağ Yay, Ankara 2003.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikadların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, İbraniler*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind*, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark I, Elâm ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, VIII. seri no 3, Ankara 1937. II. Baskı, Ankara 1987.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Türklerin Anayurdu ve Irkı Meselesi*, İ.Ü, Yayını, No: 50, Ülkü Basımevi, 1937.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-17 Nisan 1956, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960.

- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *V. Türk Tarih Kongresi, IV. Türk Tarih Kongresine, "Söylev" ve Kapanış Nutku*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Yakın Şark II- Anadolu (En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilâsına Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946; II. Baskı, Ankara 1987.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Yakın Şark III (Suriye ve Filistin)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1947.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Yakın Şark IV, (Perslerden Romalılara Kadar)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1951; II. Baskı, Ankara 1987.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, 1. baskı, Tevsi-i Tıbaat mat, İstanbul 1331.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, 3. baskı, Evkaf-ı İslamiyye Mat, İstanbul 1341.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, Haz, A. lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yay, İstanbul 1998.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, Haz, A. lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yay, İstanbul 1998.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, I. Baskı, Tevsi-i Tıbaat Mat, 1331.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, Yayına haz, Musa Alak, Furkan yay, İstanbul 1996.
- GÜNAY, Ünver, " Modern Sanayi Toplumlarında Din-I", E.Ü.İ.F.D, sy, 3, Kayseri 1986.
- GÜNGÖR, Erol, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, II. Baskı,

İstanbul 1983.

GÜNGÖR, Yasin, *Rıfkı Melûl Meriç'in Hayatı Eserleri ve İnkırâz Adlı Şiir Kitabı*, Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 2005.

GÜRKAN, Menderes, "Şemseddin Günaltay'ın İctihada İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy, 6, 2005.

GÜRTAŞ, Ahmet, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 1991.

HALEBÎ, *İnsânu'l-Uyûn*, c, 2, Mısır 1384/1964.

HALEFULLAH, Muhammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Çev, Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay, Ankara 2002.

HALKIN, Leon E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara Türk Tarih Kurumu Yay, 1989.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev, Salih Tuğ, 4. Baskı, c, I, İrfan Yay, İstanbul, 1980

HASAN, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, Terc, İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, c, 1, Kayıhan Yay, İstanbul 1987.

HEYSEMÎ, *Mecmau'z-Zevâid*, c, 6. Beyrut, 1967.

HİZMETLİ, Sabri *İslam Tarihi*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yay, Ankara1991.

HİZMETLİ, Sabri, "Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Tarihi Anlayışı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c, XV, sy, 44, Temmuz 1999; İlahiyat Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999.

HİZMETLİ, Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay,

Ankara 1991.

HOCAOĞLU, Durmuş, Laisizmden Sekülerizme Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi, Selçuk Yay, Ankara 1995.

HORN, T.C.R, Ritter, Harry, "Interdisciplinary History: A Historiographical Review", The History Teacher, c, 19, No, 3, 1986.

HOROVİTZ, Josef, *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu, İlk Siyer/Megâzî Eserleri ve Müellifleri*, (Çev, Ramazan Altınay, Ramazan Özmen), Ankara Okulu Yay, Ankara 2002.

http://www.davetci.com/d_soylesi/rop_hayreddin_karaman.html (Prof. Dr. Hayreddin Karaman ile Modernizm ve İslam Dünyası Üzerine, Altınoluk, Mart 1998)

Hürriyet Gazetesi, "Memleketimizde Demokrasinin Temelini Atan Adam" 20 Ekim 1961.

I. Türk Tarih Kongresi Konferanslar ve Müzakere Zabıtları, c, I, Ankara 1937.

II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 20-25 Eylül, 1937, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.

III. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, T.T.K. Basımevi, Ankara 1948.

IRMAK, Sadi, Yeni Sabah Gazetesi, 24 Ekim 1961.

IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948 T.T.K Basımevi Ankara 1952.

İBNU'L-ESÎR, *Kâmil*, c. 2, Beyrut, 1385/1965.

İBNU'L-ESÎR , *Üsdü'l-Gâbe*, c, 3, 1390/1970,

İBN HALDUN, *Mukaddime I-II*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay, İstanbul 1982.

- İBN HAZM, *Cevâmiu's-Sîre*, Mısır mat, Dâru'l-Maarif, 1382/1962.
- İBN HİŞAM, *Hz. Muhammedin Hayatı (es-Siretü'n-Nebeviyye)*, c. I, Çev, İzzet Hasan, Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- İBN HİŞAM, *Hz. Muhammedin Hayatı*, Terc, Yusuf Velişah Uralgiray, Riyad, 1985.
- İBN HİŞAM, *Sîre*, Beyrut 1391/1971.
- İBN KAYYİM EL- CEVZİYYE, *Zâdu'l-Mead*, c. 1, Mısır 1390/1970.
- İBN KAYYİM, Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdu'l-Meâd fi Heydi Hayri'l-İbâd*, Beyrut, 1973.
- İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. 3, Beyrut 1966.
- İBN KESİR, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, (nşr. Muhammed İbrahim el-Benna ve dğr.), VI, Kahire 1390/1971.
- İBN KUTEYBE, *el-İmâme ve's-Siyâse*, c. 1, Kahire 1397/1967.
- İBN KUTEYBE, *Kitâbu'l-maârif*, Beyrut 1390/1970.
- İBN MÂCE, c. 1, Mısır 1372/1952.
- İBN MİSKEVEYH, *Tecâribu'l-Ümem ve Teakıbu'l Himem*, Mısır 1332/1914.
- İBN SA'D, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra*, c. 8, Beyrut 1985
- İBN SA'D, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. 1, Beyrut 1379/1957.
- İBN SEYYİDİNNÂS, *Uyûnü'l Eser*, c. 2, Kahire, 1356.
- İBN SEYYİDİNNÂS, *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzi ve's-Siyer*, tah, Muhammed el-İd el-Hatrâvî ve arkadaşı, I, Beyrut 1992
- İctihad Dergisi*, No, 69, (h. 1329).
- İĞDEMİR, Uluğ, "Fikir ve Ülkü Adamı Günaltay", *Ulus*, 22. Ekim 1961.
- İĞDEMİR, Uluğ, *Cumhuriyetin 50. Yılında T.T.K*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

- İMADUDDÎN Halil, *İslamın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yay, İstanbul 1988.
- İMADÜDDÎN Halil, *Kur'an ve Tarihi Gerçeklik*, (Abdulhamid Sıddıkî, *Tarihin Yorumu*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay, İstanbul 1978.
- İNALCIK, Halil, "Some Remarks on the Study of History in Islamic Countries", *Middle East Journal*, VII 1953.
- İNALCIK, Halil, *The Rise of Ottoman Historiography*, (Derleyenler, Lewis&Holt), London 1962.
- İNAN, Afet, "Atatürk ve Tarih Tezi" *Bellekten*, c, III, sy, 10, 1939.
- İŞGÜZAR, Mehmet, *Mehmet Şemseddin Günaltay'ın Düşünce Tarihimizdeki Yeri ve Eğitimle İlgili Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.
- İZ, Mahir, *Yılların İzi*, 2. baskı, İstanbul 1990.
- İZMİRLİ İsmail Hakkı, "Şark Kaynaklarına Göre Müslümanlıktan Evvel Türk Kültürünün Arap Yarımadasındaki İzleri", II. Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul 1943.
- JENKİNS, K, *Re-Thinking History*, London and Newyork, Routledge 1991.
- KANÇAL, Salgur, "*Şemseddin Günaltay: İktidar ve ve Bilgi Kavşağında Bir Şahsiyet.*" 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, İstanbul, 1991.
- KARA, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, c, I, Risale Yay, İstanbul 1986.
- KARA, İsmail, *Türkiyede İslamcılık Düşüncesi*, c, II. Risale Yay, İstanbul 1987.
- KARA, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz. Yay, İstanbul 1994.

- KARA, İsmail, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Tarih*, Kitabevi Yay, İstanbul 1998.
- KARA, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, II. Baskı, İstanbul 1980.
- KARAHAN, Abdülkadir, *Türk Ansiklopedisi*, c, XVIII, "Günaltay" Mad, M.E.B. Yay, Ankara 1970.
- KARAL, Enver Ziya, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", Atatürk Hakkında Konferanslar, T.T.K. Basımevi, Ankara 1946.
- KARAMAN, Fikret, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Haz, İsmail Karagöz, DİB Yay, Ankara 2005.
- KARASAR, Niyazi, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama Yöntemi*, Kavramlar İlkeler Teknikler, Ankara 1981.
- KARPAT, Kemal H, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967.
- KASTALÂNÎ, *Mevâhibu'l-Ledünniye*, c, 1, Mısır 1281.
- KAZANCI, A. Lütfi, & KAZANCI, Osman, *Maziden Atiye Geçmişten Geleceğe*, Marifet Yay, İstanbul 2000.
- KAZICI, Ziya, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I", İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, (1773-1923), MEB Yay, 1974.
- KOÇOĞLU, Kiyaseddin "21. Yüzyılın Türkiyesinde Hurafeler", Diyanet Aylık Dergi, sy, 186, Haziran 2006.
- KORGUNAL, Muharrem Zeki, *Günaltay Destanı*, Din ve Siyaset Yay, No, 1, Basım yeri yok, 1949.
- KORKUT, Tuna, "Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji", Tarih ve Sosyoloji

- Semineri, 28-29 Mayıs 1990, İstanbul 1991.
- KÖKSAL, M. Asım, *İslam Tarihi*, c, I, Köksal Yay, İstanbul 2004; c, II-IV. İst, 2005; c, V-VIII, İst, 2006.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1984.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, c, 1, Ankara 2006.
- KURT, Hasan, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I", İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004.
- KURTÛBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami'li-ahk'ami'l-Kuran*, (Musahhah: Ebu İshak İbrahim), XVI, Kahire 1386-87/1966-67.
- KUSFNER, David, *The Rise of Turkish Nationalism*, London, 1977.
- KUTUB, Seyyid *et-Tasvîru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, Daru's-Şuruk, 8. baskı, Beyrut 1983.
- KÜÇÜK, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler 2*, İstanbul 1984.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay, İstanbul, 1990.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara 1972.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), T.T.K Yay, Ankara 1998.
- MAKRÎZÎ, *İmtâu'l-Esma*, c, I, Kahire, 1941.
- MANAZ, Abdullah, *Siyasal İslamcılık*, İzmir 1998.
- MARDİN, Ebul'ulâ, *Huzûr Dersleri*, İsmail Aygün Matbaası, İstanbul 1966.
- MARDİN, Şerif, *Bediuzzaman Said Nursi Olayı-Modern Türkiye'de Din ve*

- Toplumsal Değişim*, 7. baskı, İletişim yay, İstanbul 1999.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay, 6. Baskı, İst, 1993.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay, İstanbul 1994.
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, c, I, Devre 3, İctima senesi 4, 1333 (1917)
T.B.M.M. Basımevi, 1992; c, II, Devre 3, İctima Senesi, 3, T.B.M.M.
Basımevi, 1991; c, II, Devre 3, İctima Senesi, 4, T.B.M.M. Basımevi,
1991.
- MEHRAN, Muhammad Beyyûmî, “Tarihî Bir Kaynak Olarak Kur’an’ı Kerim”,
Çev, İdris Şengül, Diyanet İlmî Dergi, c, 32, Ocak-Şubat-Mart 1996.
- MEHRAN, Muhammed Beyyûmî, “Dirasatun Tarihiyyetun Mine’l-Kur’an’il-
Kerîm”, (Kur’an-ı Kerimden Tarihi Araştırmalar, Çev, İdris Şengül),
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c, 36, Ankara 1997.
- MEMİŞ, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Öz Eğitim Yay, Konya 1995.
- MERİÇ, Cemil, *Kültürden İrfana*, İnsan Yay, İstanbul 1986.
- Meydan Larousse, “Günaltay” mad, c, 9, Trs.
- MİSİROĞLU, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, Sebil Yay,
İstanbul 1969.
- MOTZKİ, Herald, “The Murder of Ibn Ebi’l-Huqayg: On the Origin and
Reliability of Saome Maghazi-Reports”, The Biography of Muhammed
–The Issue of the Sources, ed. Herald Motzki, Leiden: Brill, 2000.
- NADİ, Nadir, “Beklediğimiz”, Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ocak 1949.
- NEBİ, Bozkurt, & KÜÇÜKAŞÇI, Sabri, Mustafa, “Nescid-i Nebevî”, TDVİA, c,
29, Ankara 2004.
- NİETZSCHE, Friedrich, *Tarih Üzerine*, Nejat Bozkurt, Say Yay, 7. baskı,
İstanbul 2002.

- OCAK, A. Yaşar, “Günümüz Türkiye’sinde İslami Düşüncenin Bir Tahlil Denemesi ve Tarih Perspektifi”, Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma, Bursa 1990.
- Ortamektepler İçin Tarih II*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934/1936.
- ORTAYLI, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Hil Yay, İstanbul 1982.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üzerine Düşünceler*, Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu, Ankara 1986.
- ÖNKAL, Ahmet, “Müseylimetülkezzab”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, c, 32, İstanbul 2006.
- ÖZBİLGİN, Erol, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c, 4, Ağaç yay, İstanbul, 1994.
- ÖZDEMİR, Mehmet, ERŞAHİN Seyfettin, “İslam Tarihi Araştırmalarında Yöntemle İlgili Bazı Mülahazalar”, İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004.
- ÖZEK, Çetin, *Türkiye’de Laiklik, Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, Baha Mat, İstanbul 1962.
- ÖZLEM, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998.
- ÖZTÜRK, Kazım *Türk Parlamento Tarihi*, T.B.M.M, II. Dönem, 1923-1927, c, III, T.B.M.M, Vakfı, Yay, No, 3, Ankara. trs.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar *Mehmet Şemsettin Günaltay’ın Hayatı, İlmî, İdarî, Siyasî Faaliyetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- RÂGİB el-İsfehanî, *Müfredâtü'l-Kur’ân*, Mısır, 1381/1961.
- SAFA, Peyami, “Bir Vücutta Yaşayan İki Günaltay”, Sebilürreşad, c, IX, sy,

214, 1956.

SAFA, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Yay, İstanbul 1995.

SAKAOĞLU, Necdet, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c, 4, İletişim yay, İstanbul, 1994.

SARIÇAM, İbrahim, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler II", İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004.

SARIÇAM, İbrahim, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay, Ankara 2003.

SARIKOYUNCU, Ali, *Atatürk, Din ve Din Adamları*, TDV, Yay, Ankara 2002.

SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken neşriyat, İstanbul 1994.

SAYAR, Süleyman, "M. Şemseddin Günaltay ve İslam'da Tarih ve Müverrihler'e Dair", Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, c, 4, sy, 4, Yıl, 4, 1992.

Sebilürreşad, c, 10, sy. 246, yıl 1329; c, 7, sy, 11, Aralık 1951.

SEZEN, Yümni, *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma ve Kimlik*, İstanbul, 2002.

SIDDÎKÎ, Abdulhamid, *Tarihin Yorumu*, Çev, M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay, İstanbul 1978.

SIDDÎKÎ, Mazharuddin, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, Çev. Süleyman Kalkan, İstanbul 1982.

SIRMA, İhsan Süreyya, *İslam ve Tarih*, II. Baskı, İst, 1981.

SIRMA, İhsan Süreyya, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yay, İstanbul 1989.

SURUÇ, Salih, *Peygamberimizin Hayatı*, c,1, 3. baskı, Yeni Asya Gaz. Neşr, İstanbul 1991.

SÜHEYLÎ, *Ravdu'l-ünûf*, c. 6, Kahire, 1382/1967.

SÜNDÜZ, Mahzar, "Sayın Başvekilimiz Şemseddin Günaltaya", Sebilürreşad, c, II, sy, 46, 1949.

SÜSLÜ, Azmi, *Türk Tarihçiliği ve Atatürk*, Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (3-6 Ekim 1995) Gazi Magosa –Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, c, 1, Ankara 1998.

ŞAHİN, Kamil, "Mehmet Şemseddin Günaltay" *TDVİA*, c, 14, İstanbul 1996.

ŞAKACI, Mustafa, *M. Şemseddin Günaltay'ın Fesefi Kişiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.

ŞENGÜL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay, İzmir, 1994.

T.B.B.M. Zabıt Ceridesi (Tutanak Dergisi), 58. in'ikat devre 7, ictima 1, 22.5.1944; c, XV, Dönem 8, İctima 3, B, 36, 24.1.1949; c, 16/2, Dönem 8, İctima 3, 22.2.1949; c, 16/2, Dönem 8, B, 50, O, 1, 23.02.1949; c, XX, Dönem 8, İctima 3, B, 104, 8.6.1949; c, 24/1, Dönem 8, İctima 4, B, 46, 14.2.1950; c, 25, B, 57, O, 1, 1.3.1950; 47. Birleşim, 2. Oturum. 21.2.1951; c, 25/2 Dönem 8, İctima 3, B, 71, 23.3.1950.

T.B.M.M. Albümü, T.B.M.M. Genel Sekreterliği yay, No, 1, 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991, Ankara 1994.

T.B.M.M. Belgeler ve Araştırmalar Dizisi 1, Hükümet Programları 1920-1965.

T.B.M.M. Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü, T.B.M.M. Azası, M. Şemseddin'in Dosyası, Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Dosya No, 622, albüm sr, 104.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed, b. Cerir, *Tarihu'l-Ümem, ve'l-Mülûk*, tah,

Muhammed Ebu'l-Fazl, İbrahim, III, Beyrut, trs.

TABERÎ, *Târih*, c, 2, Mısır 1326.

Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi c, XII, sy, 16, Eylül 1961.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezinin Türk Kültür Politikası Açısından Değerlendirilmesi", İ.Ü. Sosyal Bil. Dergisi, Malatya, 1988.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, *Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü, Sosyal Bil. Enst. Ankara 1984.

TAŞGETİREN, Ahmet, Yeni Şafak Gazetesi, 3 Kasım 2003, www.misak1.com

TEKELİ, İlhan, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi Yay, Ankara 1998.

TERZİ, Mustafa Zeki, *İlk Siyer-Megâzî Yazarları ve Eserleri*, Samsun 1990.

TEVFİKOĞLU, Muhtar, *Rıfkı Melül Meriç*, Kültür ve Turizm Bak. Yay, 1986.

TİMUR, Taner, *Osmanlı Çalışmaları*, V. Yay, Ankara, 1989.

TİRMİZİ, *Sünen*, c. 5, Mustafa Babi Mat, Mısır, 1356.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usül*, 4. Baskı, İstanbul 1985.

TOKU, Neşet, *Türkiye'de Anti Materyalist Felsefe (Spiritüalizm) –İlk Temsilciler-Umut Mat*, İstanbul 1996.

TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yay, İstanbul 1981.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul 2001.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yay, İstanbul 1998.

- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi, Tahir Taner'e Armağan, İstanbul 1956.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün mat, İstanbul 1960.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiyede İslamcılık Cereyanı*, c, II. Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1988.
- TUNCAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 88, İstanbul 1999.
- TUNCER, Hüseyin, *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1990.
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, MEB Yay, İstanbul 1969.
- Türk Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay, c, XVIII, "Günaltay" Mad. Ankara, 1970.
- Türk Ceza Kanunu*, Savaş Yay, Ankara 1991.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Günaltay" mad, c, III, Dergah Yay, 1979.
- Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul Devlet Matbaası, 1930.
- Türk Tarihinin Ana Hatları Medhal Kısmı*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, III. Baskı, Lotus Yay, Ankara, 2003.
- Ulus Gazetesi, 20, 22. Ekim 1961; 7 Aralık 1961.
- UNAT, Faik, Su, Kamil, *İlk Okul Kitapları, Tarih IV. Sınıf*, MEB. Basımevi, İstanbul 1945.
- UYANIK, Necmi, "Modernist İslamcı Bir Aydın Olarak M. Şemseddin (Günaltay) ve Eğitim Kurumlarına Bakışı", Gazi Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy, 4, Konya 1998.

UYANIK, Necmi, *Modernist İslamcı Bir Aydının Geleneksel Eğitim Kurumlarına Bakışı: Medreseler Tekkeler ve M. Şemseddin Günaltay*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Türk Tarihi yazılırken", Belleten, c, III, F, 3, 1939.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak, Yay, Pulhan Matbaası, İstanbul 1948.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yay, İstanbul 1966.

ÜNVER, Süheyl, *Bir Ramazan Binbir İstanbul*, İstanbul 1997.

ÜNVER, Süheyl, "Bir Vakıa ve Neticesi", Belleten XX, sy, 80, 1956.

ÜSTEL, Füsün, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları, (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

ÜZÜM, İlyas, "Mezhep", TDV İslam Ansiklopedisi, c, 29, Ankara 2004.

V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956, T.T.K. Ankara 1960.

VATAN GAZETESİ, 23 Ocak 1949.

WATT, W. Montgomery, *Hız. Muhammed Mekke'de*, Çev, Rami Ayas, Azmi Yüksel, A.Ü.İ.F. Yay, Ankara 1986.

Watts, D. G, *The Learning of History*, London and Boston, Routledge, and Kegan Paul, 1972.

www.yenisafak.com.tr/diziler/siyasi/siyasi15.html (15.04.2007)

YAKIT, İsmail, *Atatürk ve Din*, S.D.Ü, Yay, No, 5, 5. baskı, Isparta, 2002.

YÂKUT, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut 1376/1956, c, 3.

- YAVUZ, Hulusi, "İslam Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler I", İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi, (Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı-8), İstanbul 21-22 Şubat 2004.
- YAVUZ, Hulusi, *Osmanlı Devleti ve Tarihçilik*, İstanbul 1991.
- YILDIRIM, Suat, "Kur'an'ı Kerim'de Kıssalar", Atatürk Üniv, İslami İlimler Fakültesi Dergisi, sy, 3, Sevinç mat, 1979.
- YILDIZ, Sevdije, *M. Şemseddin'in Tarih-i Edyan İsimli Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 1998.
- YURDAYDIN, H. Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara 1991.
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi Yay, Ankara 1971.
- ZEHEBÎ, *Siyeru A'lamü'n-Nübelâ*, c, II, Mısır. Trs.
- ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, Çev. Yasemin Gönen, İletişim Yay, İstanbul 2000.
- ZÜRKÂNÎ, *Mevâhibü'l-Ledünniye Şerhi*, c, 1-2, Beyrut 1393/1973.